

המכון ללימודי השואה
ע"ש חדווה אייבשיץ
רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, חיפה
Bitan.shoa@gmail.com



בס"ד, סיון תש"פ - מאי 2020

פורום שמירת
זיכרון השואה



עורך: גדעון רפאל בן-מיכאל

**קורותיהם של ילדים ובני נוער
במחנה ההשמדה אושוויץ
במחנות הריכוז ברגן-בלזן ופלשוב
ובמחנות עבודה וכפייה**



תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר 3
- יוסף קלינמן: עדותו של במשפט אייכמן על קורותיו
במחנה ההשמדה אושוויץ 8
- גבי נוימן: עדותו על קורותיו בשואה ובמחנה אושוויץ..... 19
- אריקה מרים קוניו אמרילין: נערה שנשלחה לאושוויץ 62
- קלרה באור: עדות על קורותיה בשואה ובאושוויץ-בירקנאו..... 81
- נחום הוך: עדותו במשפט אייכמן על קורותיו באושוויץ 122
- מגדה גרץ: הישרדותה באושוויץ ובברגן-בלזן 130
- יהודית סנש (ליכטמן): הישרדותה באושוויץ
בברגן-בלזן ובטרייזנשטאט 154
- צילה ליברמן: קורותיה באושוויץ-בירקנאו במחנות רוונסבריק
ומלכוב ובמחנה העבודה בקילצה 196
- הינדה פלמן-פרנר: קורותיה במחנה עבודה 206
- שלומית אשל: קורותיה במחנה פלאשוב 210
- תמונות ילדים בשואה וילדים ששרדו את השואה 214

פתח - דבר

בספר זה אני מביא את קורותיהם של עשרה ילדים, נערים ונערות מתקופת השואה בעת היותם במחנות השמדה, ריכוז ומחנות עבודה. מעדותם – סיפורם נוכל לדעת, כיצד נגזלה מהם ילדותם וגיל הנעורים. הם לא זכו ללמוד ולרכוש השכלה, לא זכו לחוויות ילדות ונעורים, כמו חברות, משחקים, טיולים ועוד.

הם הביאו לידי ביטוי את אורח חייהם הקשים, הדאגה להוריהם שהושפלו ורובם נרצחו, הרעב, הפחד המתמיד, ההשפלה ותנאי חיים קשים מאד.

הילדים והנערים, היו גיבורים, הם עשו מאמציהם כבירים כדי לשרוד ואכן הצליחו. בזכות הישרדותם אנו מקבלים מידע רב על השואה.

ראוי שנעביר את גבורתם והישרדותם של הילדים והנוער בשואה לדור הצעיר של היום. העדויות שלהם מעוררי השראה ומעבירים מסרים, שגם בתנאים קשים, וגם בשעה, שאנו נמצאים על פי תהום, תמיד יש תקווה, עלינו לאסוף את השברים. לגייס תעצומות נפש, לפעול בעוז רוח ובתושייה ואז נחלץ מן המיצר.

ואלו השמות:

יוסף קלינמן: עדותו במשפט אייכמן
קורותיו במחנה ההשמדה אושוויץ
נולד ב-30 בינואר 1930 כשהייה בן 14, הובא לאושוויץ.

גבי נוימן, נולד ב-1937
בהיותו בן 6 הגיע לאושוויץ ב-2 בנובמבר 1944

אריקה מרים קוניו אמרילין נולדה
בסלוניקי ב-1926
ב-20 במרץ 1943 הגיעה לאושוויץ בהיותה בת 17.

באור קלרה ילידת סלובקיה
נולדה בשנת 1928.

בעדותה היא מספרת על הרקע המשפחתי וילדותה. בשנת 1938 נכנסו ההונגרים לסלובקיה **(הייתה בת 12)**. היא מספרת על ההחמרות בחיי היום-יום וענידת הטלאי הצהוב.
במרץ 1944 (בת 18) הועברה לגטו LEVICE. היא מתארת את החיים הקשים בגטו ואת המציאות הקשה באושוויץ-בירקנאו.

נחום הוך

נחום הוך מספר על פרשה מזעזעת:
הוא הוכנס עם **900 ילדים יהודים בני גילו, גילאים 10-12**
לתוך תאי הגזים **באשוויץ-בירקנאו**.

מגדה גרץ

תלאותיה באשוויץ. בהיותה בת חמש עשרה וחצי
שחררה ממחנה ברגן-בלזן.

בעדותה היא מספרת על ילדותה בתקופת השואה, כניסת
הגרמנים להונגריה, תלאותיה והעברתה

למחנה ההשמדה אושוויץ.

במחנה קועקעה על ידה המספר **A-25980**. עם התקרבות
הרוסים לאזור אושוויץ, הוליכו הגרמנים את אסירי המחנה
בצעדת מוות לעבר **מחנה ברגן-בלזן**.

יהודית סנש (ליכטמן)

נולדה בשנת 1930 - בדברצן הונגריה

בעדותה היא מספרת על ילדותה בדברצן בשנים 1941-1944,
הגבלות בחיי היום-יום, נומרוס-קלאוזוס, אריזציה וגיוס הגברים
לפלוגות העבודה בצבא ההונגרי.

ב-19.3.1944 נכנסו הגרמנים להונגריה (**בהיותה בת 14**) וריכזו את
יהודי דברצן בגטו. משם הועברו לבית-חרושת ללבנים. היא מתארת
את התנאים והפחד מהלא-נודע.

בראשית יולי 1944, התחיל הגירוש **לאשוויץ-בירקנאו**.

צילה (צלינקה) ליברמן

ילידת קילצה פולין. במהלך המלחמה נכלאה עם משפחתה בגטו קילצה שם אולצה לעסוק בעבודות כפיה. לאחר חיסול הגטו, **בהיותה בת 12** גורשה עם משפחתה **לאושוויץ בירקנאו** עם הגעתה למחנה, במהלך הסלקציה הסתירה צילה את גילה האמיתי וכך ניצלה מהשמדה מיידית. לאחר מכן גורשה עם אמה למחנות רוונסבריק ומלכוב. צילה מתארת את החיים במחנה העבודה בקילצה. **על זרועי הטביעו: A-16354 ועל זרועה של אימי: 'A-16353**, מאותו רגע היה עלינו לשכוח את שמנו. לכל אסיר היה מספר. רק אותו חייבים לזכור.

במחנה העבודה בקילצה

"מחנה עבודה" – כך נקראו כמה מן הרחובות שהוקצו לנו, הנשארים. היה זה גטו בזעיר אנפין. היינו צפופים יותר, אך מלוכדים יותר. היינו כמשפחה אחת גדולה, משפחה שמנתה כ-2,000 איש. במשך היום עבדו כולם. היו מי שעבדו במשמרות לילה. רק הילדים שבינינו, שמספרם כ-50 בלבד, היו משוחררים מעבודה. ילדים. האומנם היינו ילדים? **גילנו הכרונולוגי היה כשל ילדים, אבל נשמתנו נעכרה, ושמחת הנעורים אבדה לנו.**

הינדה פלמן-פרנר

כאשר אני מפנה את מבטי לאחור, ביום השואה או בכל יום אחר, אל התקופה ההיא, הרת-השואה שמלפני כ-40 שנה, וכשאני מנסה לשחזר לעצמי כיום בביתי בישראל, את הגיהנום של הימים ההם אליו נקלעתי - מייד צפות ועולות בי השאלות שאני שואלת את עצמי, כמו רבים אחרים בודאי:

מהו הכוח ההוא שהדריך אותי - נערה בת 15, בת מטופחת של "היידישע מאמע" בוילנה, תוך כדי חיסול גטו וילנה בספטמבר 1943 הפרידו אותי יחד עם אחותי בת ה-12, אסתר, מההורים. ההורים הובלו להשמדה, ואנחנו הועברנו למחנה עבודה. המפעל אא"ג בו עבדנו היה מפעל חיוני תעשייה צבאית גרמנית. כל מי שזכה לעבוד בו "מובטח היה לו" שיישאר בחיים, כל עוד יהיה מסוגל לעבוד.

שלומית אשל

נולדה בשנת 1929 בקרקוב.

הייתה בת 10 כאשר הגרמנים כבשו את פולין.

עברה תלאות במחנה פלאשוב-קרקוב.

* * * * *

הערה חשובה: לא ערכתי תיקון ושינוי בניסוח ובתחביר של העדויות וזאת כדי לשמור על האוטנטיות של העדויות.

* * * * *

מכאן מתחילים העדויות:

יוסף קלינמן: עדותו במשפט אייכמן קורותיו במחנה ההשמדה אושוויץ

- אב בית-הדין: מה שמך המלא? ת. יוסף זלמן קלינמן.
היועץ המשפטי: אתה גר בירושלים, בשוק בית ישראל 76?
ת. זה מקום עבודתי.
- ש. מה כתובתך הפרטית? ת. רחוב הישיבה 14.
ש.
נולדת ב-30 בינואר 1930? ת. כן. ש. **וכשהיית בן 14, הובאת לאושוויץ?**
ת. כן.
- ש. היית עם אביך, אימך ואחותך הקטנה?
ת. כן. ש. מניין הביאו אתכם? ת. מהעיר סייביץ במחוז קרפטורוס.
ש. איפה הפרידו ביןך ובין בני משפחתך?
ת. **בתחנת הרכבת של אושוויץ.**
ש. מי הפריד ביניכם?
- ת. עמדה שם קבוצת קצינים. אני תמכתי באבא, אבא היה חלש אחרי הנסיעה
ברכבת. **אחי, בן 15, הלך לפני.** הוא נשלח עם אלה שהלכו לעבודה. אותי גם
הפרידו מאבא. את אבא שלחו לצד אחר ואותי ואת אחי שלחו עם המבוגרים לעבודה.
- ש. אחרי זה ראית עוד פעם את בני משפחתך? ת. אף אחד מהם לא ראיתי.
ש. מה קרה איתם? ת. הם הועברו לתאי הגזים.
ש. לאיזה מחנה הובילו אותך? ת. למחנה A.
ש. **אחר כך הוציאו את כל הנערים למטה מגיל 16?** ת. כן.
ש. לאן הובילו אותם?

ת. הכי צעירים היו בני 14. בני 13 כמעט לא הוכנסו למחנה אלא נשלחו עם האימהות. מגיל 14-16 הוציאו את כל הנערים, יחד אספו את כל הנערים, 500 נערים כאלה נאספו גם במחנה אחר, והעבירו אותנו למחנה B. אחר כך נתברר שיש הוראה כללית לא לתת לנערים מתחת לגיל 16 לעזוב את מחנה אושוויץ ולהישלח למחנות המיועדים לעבודה.



שער הכניסה לאושוויץ-בירקנאו

ש. אתה היית עוד באושוויץ או בבירקנאו? ת. כל זה התרחש בבירקנאו.
ש. איפה היו המשרפות ותאי הגזים?
ת. בבירקנאו. שתי המשרפות הראשונות היו בשני הקצוות של תחנת הרכבת, אחת הייתה קרובה למחנה הצוענים בקצה של מחנה בירקנאו - מחנה F.
ש. היה אסור לכם לעזוב את המקום? ת. כן. שיכנו אותנו בשני צריפים - צריף 27 וצריף 25. אני הייתי בצריף 25. למבוגרים נתנו מספרים על היד ואנחנו, הקטנים, היינו בלי מספרים.

ש. מדי פעם מישהו מן הנערים היה מתגנב החוצה? ת. כן.

ש. לשם מה? ת. אנחנו ישבנו סגורים בתוך הצריפים שלנו והיו שם הצריפים של ה"זונדרקומנדו". שני הצריפים שלהם היו עם קירות, לא ראינו מה נעשה שם ולא היה שום קשר עם שאר האנשים. והיות והכל יצאו לעבודה ונשארנו רק אנחנו, הנערים, ומשמרת הלילה של הזונדרקומנדו נשארה במקום, הלכנו אל הזונדרקומנדו. להם היה מכל טוב. התגנבנו לשם בשביל דברי אוכל וסידורי-תפילה.

ש. גם אתה התגנבת לשם? ת. כן. שלוש פעמים.

ש. **באת במגע עם הזונדרקומנדו?** ת. כן.

ש. אתה יודע מה הייתה מלאכתם?

ת. כן. הם עסקו בהוצאת האנשים מתאי הגזים ובשריפתם.

ש. כולם היו יהודים?

ת. כן. שם היה שורר שקט, למרות שהיה להם בצריף כל טוב.

ש. אותם היו מאכילים? ת. כן, הם הביאו מתאי הגזים. מכל טוב היה להם בצריפים.

ש. ראית אחרי זה מישהו מן הזונדרקומנדו בחיים? ת. לא. העבירו אותנו משם.

ש. אתה זוכר מקרה של הלקאת נער? ת. כן.

ש. ספר. ת. בהיותנו במחנה B בצריף 25 ראיתי באחד הימים את עוזרו של מפקד

הצריף הולך עם צינור גומי להכות מישהו. ירדתי מהדרגש (אנחנו לא עבדנו וכל היום

היינו על הדרגשים) ורציתי לראות את מי הולכים להכות. ראיתי שהוא מצווה על אחד

הנערים, כבן 14, לרדת מהדרגש והתחיל להכות אותו.

עמדנו שם כמה נערים והסתכלנו במחזה. מחזה כזה אפשר היה לראות הרבה

פעמים, אבל הפעם קרה מקרה מיוחד: **הנער לא צעק, לא בכה, לא הוציא אנחה.**

עמדנו מסביב וספרנו את המלקות. ספרנו 20, ספרנו 30 מלקות, וכולנו

משתוממים שאיננו מוציא קול - דבר כזה לא ראינו. אחרי המכה ה-40 הפך אותו סגן

מפקד הצריף על הארץ והמשיך להכותו על הפנים, על הרגליים, והוא לא הוציא

הגה. הוא גמר להכות את המכה ה-50 ויצא. עזרנו לנער לקום. שאלנו אותו: מה

עשית? למה הכו אותך? הוא ענה: **"זה היה כדאי. הבאתי לחברים שלי כמה**

סידורי- תפילה, שיהיה להם במה להתפלל."

ש. **אחר-כך פרץ מקרה של מחלת סקרלטינה?** ת. אני רוצה להזכיר שהיה

חצי זוג תפילין בצריף והוא היה בתנועה מתמדת מן הבוקר עד הערב,

העברנו אותם מאיש לאיש. ש. אחר-כך קרה מקרה של מחלת סקרלטינה בצריף?

ת. כן, אחד הנערים או שנים כי בצריף 27 קרה דבר כזה, העבירו אותנו למחנה א',

שיכנו אותו בצריף 11 ובצריף 12.

ש. ואז אמרו לכם שאם תתפשט המגיפה מה יהיה? ת. קודם היה מדובר ששלושה שבועות סוגרים אותנו, **וד"ר מנגלה** היה בא כל יומיים ביחד עם **סגנו ד"ר טילו**. עברנו כל יום בדיקה רפואית, היינו צריכים לשטוף את הפה במי חיטוי. כל שבוע היה עושה ד"ר מנגלה מסדר, היה בודק את כולם. אחרי שלושה שבועות פרצה חזרת, כמה נערים חלו בחזרת, אז מנגלה בא וכל פעם דיבר עם הרופאים בקול רם.

היו שלושה רופאים, אחד נוצרי-פולני, אחד יהודי רופא מנורבגיה, זה היהודי היחידי שפגשתי מנורבגיה, אינני זוכר את שמו. הוא היה אחד האנשים העליזים ביותר שפגשתי. והיה על ידנו עוד אחד רופא יהודי מהעיר טרנלב. הרופא הזה תמיד היה פסימיסט גדול והיה אומר: "**כן, כן, ילדים, מאשוויץ אי אפשר לעזוב, רק דרך הארובה, בבוא יומכם גם אתם תצאו משם**". הוא מת אחרי כמה ימים ממחלת דיזנטריה או משהו כזה.



ילדים שעליהם בוצעו ניסויים רפואיים באושוויץ [ארכיון בית לוחמי הגטאות]

הערה: התמונות הללו המעידים על השפלתם הקשה של הילדים בעת היותם עירומים, הביאה אותי לכלל החלטה שיש לשמור על כבוד הנרצחים והניצולים בעת הצגת תמונות מהתופת. זאת הסיבה מדוע כיסיתי את מקומות הערווה.

ש. **ימי המועדים, חגי ישראל, היו ימי חרדה מיוחדים?**

ת. כן, הוותיקים היו מרמזים לנו תמיד: באושוויץ לא תקבלו סוכריות. החגים מתקרבים.

ש. לא ענית על שאלתי. מדוע ימי החגים היו ימי חרדה? ת. ככה זה, כנראה מנהג שלהם היה, של הגרמנים, לבחור חגים למבצעים מיוחדים.

ש. **אתה זוכר את ראש השנה?** ת. כן.

ש. ספר מה אירע. ת. זה היה במחנה הצוענים, במשך הזמן שימש מחנה הצוענים כמחנה מעבר ליהודי הונגריה, ואחרי זה - גיטו לודז'. **היינו 3,000 נערים בצריפים מיוחדים, "קינדרבלוקן" = בלוק של ילדים**, זה היה ביום שישי לפני ראש השנה. ראש השנה היה ביום שני ויום שלישי, מנגלה הופיע עם סגנו, ד"ר טילו, ביום שישי לפנות ערב בשעות המסדר, הוא עבר ב"קינדרבלוקן" ועשה סלקציה וציווה עלינו להתפשט עד החצי ועבר, אנחנו היינו הצריף האחרון בשורת הצריפים של הנערים.

ש. **כמה נערים הייתם?** ת. **3,000 נערים כמעט כולם מתחת לגיל 16**, ואנחנו היינו הצריף האחרון בשורה. ציווה עלינו להתפשט עד החצי, ועבר לפני השורות, זה היה בשעת המסדר. את הקטנים והרזים שלח לכביש, ואת הגדולים יותר שלח לשער האחורי של הצריף. אותי שלח עם הקטנים אל הכביש. כאשר הגעתי אל הכביש, שם היו שולחים קבוצות של 50-60 לכיוון הצריפים 11 ו-9. כשעמדתי על יד הכביש חשבתי אולי אפשר לברוח. עמדתי כמה רגעים, **פתאום החלטתי, אני בורח. יצאתי מן השורה, ברחתי לצריפו של אחי שהיה בצריף 25, בינתיים נאספו כ- 1,000 נערים מכל הצריפים ונסגרו בצריפים 9 ו-11. ש. והיה ברור לשם מה?** ת. כן.

ש. סגרו אותם? ת. כן.

ש. עד מתי חיכיתם שם? ת. עד מוצאי ראש השנה.

בראש השנה החליטו על "בלוקשפרה" [עוצר]. אספו את כל הקאפו, ומסרו הוראות חמורות ביותר שמי שיעזוב את הצריף - ייהרג. כאשר החשיך התחילו להגיע מכוניות, והתחילו להעמיס את הנערים על המכוניות.

ש. מי עשה את זה? ת. אני לא הייתי בחוץ, זה היה אנשי ס"ס או קאפו.

ש. קאפו גרמנים או יהודים? ת. הרוב היו תושבים גרמניים, והתחילו להעמיס אותם למכוניות, הזעקות היו נוראות, **זעקות "שמע ישראל" זעקות "אבא, אמא" נשמעו במשך כמה שעות. כדבר הזה עוד לא שמענו באושוויץ**, בדרך כלל, באושוויץ במשך הקיץ הובלו לתאי הגזים מאות אלפים, אך הם לא צעקו, הם לא ידעו לאן מובילים אותם. אבל אנחנו היינו במחנה וידענו כל מה שמתרחש באושוויץ.

ש. מה קרה ביום הכיפורים? ת. **נשארנו 2,000 נערים**. חשבנו שאולי בזה ייגמר העניין. אז, בערב יום הכיפורים, אני זוכר, לפני הצהרונים, נפוצה הידיעה שעומדים לחלק יותר לחם. בדרך כלל, היו מחלקים רבע או חמישית של לחם. באותו יום הביאו לצריף רבע ושליש לחם ואולי יותר, ועוד תוספות של גבינה ועוד דברים, מאד שמחנו שנוכל לצום מחר.

ש. כלומר, חשבתם שתוכלו לאכול יותר על מנת לצום מחר?
ת. כן. כל היום דיברו הנערים על הנדיבות הפתאומית הזאת. השמחה הייתה גדולה מאד, שנוכל לצום למחרת היום. אבל אז עוד לא ידענו מה מחכה לנו באותו יום בשעות אחר-הצהרונים.

בשעה שלוש בערך, פתאום הגיעה פקודה על עוצר (בלוקשפרה). עוד לא הספקנו להיכנס לצריפים, והגיעה פקודה, כל הנערים אל מגרש הכדורגל. היה שם מגרש כדורגל שכנראה היה מיועד לצוענים שהיו במחנה זה לפני כן, והושמדו כמה שבועות לפני זה. כל מפקד צריף הביא את הנערים שלו אל מגרש הכדורגל.

התכונה הייתה גדולה, הפקיד הראשי, כל הפקידים של המחנה, כל הקאפו, מפקדי הצריפים התאספו על המגרש וסידרו אותם בקבוצות של "הונדרטשאפן". מישהו הפיץ שמועה שעומדים לקחת אותנו לאסוף תפוחי-אדמה מאושוויץ. סידרו אותנו בקבוצות, היינו 2,000 נערים.

פתאום עבר רעד בכל המגרש כאילו זרם חשמל היכה בנו, **"מלאך המוות"** הופיע, ד"ר מנגלה הופיע, רכוב על אופניו, מישהו ניגש אליו, לקח את האופניים ממנו והשעין אותם על יד הצריף. אני עמדתי על יד הכביש עם הקבוצה שלי.

ד"ר מנגלה שם את ידיו אחורנית כשהן שלובות, שפתיו כרגיל היו צמודות, עלה על המגרש, הרים את ראשו כדי שמבטו יוכל להקיף את כל המגרש. אז נפל מבטו על נער כבן 15, אולי היה בן 14, משהו בגיל כזה, שעמד לא רחוק ממני בשורה הראשונה. זה היה נער מגיטו לודז, אני זוכר את פניו היטב, היה בלונדיני, רזה ומאד שרוף מן השמש ופניו מלאי נמשים. הוא עמד בשורה הראשונה.

מנגלה ניגש אליו ושאל אותו: בן כמה אתה? הנער רעד ואמר: אני בן 18. תיכף ראיתי שד"ר מנגלה מאד מתרגז והתחיל לצעוק: אני אראה לכם! אחרי זה התחיל לצעוק: הביאו לי פטיש, מסמרים ולייסט, מין קרש צר, תיכף רץ מישהו ואנחנו עומדים ומסתכלים עליו בדומיה מוחלטת, דממת מוות שולטת במגרש, והוא עומד באמצע, וכולנו מסתכלים עליו.

בינתיים הגיע זה עם הכלים, ואז כאילו עמד כבר על יד מנגלה, וד"ר מנגלה ניגש אל נער אחד שעמד לא רחוק, נער גבוה היה זה, עמד בשורה הראשונה, פניו היו עגולים, נראה טוב. ניגש אליו ד"ר מנגלה, תופס אותו בכתפו ומוביל אותו אל השער של הכדורגל - היו שני שערים, שערים של "גולים" - ומוביל אותו בכתפו, והאדם עם הכלים גם כן הולך. מעמיד אותו על יד השער, **ומצווה לדפוק את הקרש הזה בגובה מעל ראשו של הנער ככה שיצר כעין אות ד'.**

ואז ציווה ד"ר מנגלה שהקבוצה הראשונה תעבור מתחת לקרש הזה. קבוצה ראשונה התחילה ללכת בשורה עורפית.

ש. האם אמר מה יקרה לכם? ת. אנחנו כבר הבנו, שהקטנים שלא מגיעים לקרש הולכים למוות.

ש. האם היה ברור לך, שזאת המשמעות ואין אחרת? ת. לא, לא הייתה שום משמעות אחרת, זה היה ברור לכולם במאה אחוז בשביל מה הוא הולך. וכולם התחילו להתרגש, כל אחד רצה להשיג עוד כמה סנטימטרים גובה, כל אחד ניסה להתמתח, אני התייאשתי כי נערים גבוהים ממני לא משיגים את הגובה של הקרש. כל אחד שראשו לא נוגע בקרש, הולך לצד השני של המגרש, בין הקטנים המיועדים למוות.

ש. אחיך עמד לידך? ת. כן, אחי עמד על ידי, לא דאגתי בשבילו, כי הוא היה מהנערים הגבוהים, הוא היה בן 16, במקרה היה אותו יום הולדתו ה-16. הוא הצליח לנגוע בקרש.

כן, עמדתי ככה מיואש לגמרי. חשבת, החיים שלי נגמרו כאן. פתאום לחש לי אחי ואמר לי: "אתה רוצה לחיות, תעשה משהו!". אני, כאילו, התעוררתי כך מתרדמה, והתחלתי לחפש דרך הצלה. ראשי עבד במהירות. פתאום נתקלו עיני באבנים הפזורות על ידי. חשבת שאולי על ידי זה אפשר להינצל.

כולנו עמדנו עמידת דום. התכופפתי בלי שהרגישו ולקחתי צרורות אבנים. פתחתי את שרוכי הנעלים והתחלתי לדחוף לתוכן אבנים. היו לי נעלים גדולות מאשר לפי מידתי, **מילאתי את הנעלים אבנים מתחת לעקב והשגתי עוד שני סנטימטר. חשבת, אולי זה יספיק.**

בינתיים, ראיתי שאינני יכול להחזיק מעמד בעמידת דום עם האבנים בתוך הנעלים. אמרתי לאחי שאני עומד לזרוק את האבנים. אמר לי אחי: "אל תזרוק, אתן לך משהו". הוא נתן לי כובע. קרעתי את הכובע לשתי חתיכות, התחלתי לתחוב את הסמרטטים של הכובע לתוך הנעלים, שיהיה לי יותר רך.

ש. אולי נקצר. אתה עברת? אב בית-הדין: נשמע בכל אופן איך הוא עבר. ת. עמדתי 10 דקות עם האבנים והסמרטטים בתוך הנעלים. חשבת, אולי כבר אוכל להגיע לגובה הדרוש. בינתיים ממשיכים כל הנערים לעבור שם, שנים מגיעים ושנים אינם מגיעים לגובה הדרוש.

עמדתי כפי שעמדתי. בסוף התחיל אחי להסתכל עלי ואמר: אין זה מספיק גבוה. התחלתי לפחד, אולי אכשל מתוך התרגשות, כשאתחיל ללכת ירגישו שיש לי משהו בתוך הנעלים. ביקשתי את אחי ועוד מישהו, שיש לו פרספקטיבה יותר גדולה, שיעריכו אותי באיזה גובה אני. כולם אמרו שאין לי סיכוי לעבור.

התחלתי אז לחפש תחבולה, להגיע בין הגדולים שכבר עברו את הסלקציה. הם הסתדרו בשורות, במאות ממול, והקטנים, שלא הגיעו אל הקרש ואל הגובה הדרוש סודרו בחלק אחר. הקטנים ניסו להתפרץ אל הקבוצה השנייה. גם אני הסתננתי לבין הגדולים. חשבת לרגע קט שכבר ניצלתי.

אז ניסה עוד נער אחד להתגנב לתוך הקבוצה של הגדולים. ואז מנגלה הבחין בדבר, התחיל לצעוק על אנשי המשמר ועל הקאפוס: "מה אתם עושים כאן, סבוטז"? ציווה על כל הקבוצה לעבור שוב ליד הקרש. בדרך לקרש שוב ברחתי אל המקום הישן שבו עמדתי. היה שם מעבר צר, שומרים היו צריכים ללכת לפני זה ואחרי זה, בכל זאת התגנבתי למקום הישן.

היועץ המשפטי: ועברתי? ת. לא עברתי עדיין. כדאי לחיות גם חצי שעה באשליה. לבסוף התגנבתי לבין הגדולים. **כך הסתיימה הסלקציה. כאלף מבין האלפיים לא השיגו את הגובה הדרוש.**

ש. מה קרה אתם? ת. כשנגמרה הסלקציה הזאת, כל האלף, אלה שהשיגו את הגובה, לא הספיק דבר זה בשביל מנגלה. הוא בדק את הגוף. התפשטנו עד החצי. אלה שלא השיגו את הגובה הדרוש נסגרו בצריפים 25 עד 26. התחיל להיות חושך.

ש. מה קרה אתם בסופו של דבר? ת. החזיקו אותם סגורים בשני צריפים עד יומיים אחרי יום הכיפורים. ש. אחרי זה מה קרה אתם? ת. העבירו אותם אל תאי הגזים, השמידו אותם בתאי הגזים. אנחנו נשארנו אלף. אז ידענו כבר שזוהי שיטה.

ש. האם ראית איזה קשר ליום הכיפורים עם צורה זו של הסלקציה? ת. היה רושם שהתעורר, כאילו מנגלה רצה להראות לנו, הנה כתוב בתפילה "מעביר צאנו תחת שבטו", רצה להראות ליהודים באושוויץ, שהוא הוא המעביר אותם ולא אחר.

אב בית-הדין: ד"ר מנגלה היה בקיא בדברים כאלה? ת. כנראה שהיה מתמצא בדברים כאלה. אף פעם לא הייתה סלקציה כזאת באושוויץ.

היועץ המשפטי: הוא רצה להראות, **שהוא מעביר צאנו תחת שבטו?** ת. כן. כך נשאר אלף נערים. ראינו שזוהי שיטה להשמיד בימי החגים. "חיכינו" למנגלה שיבוא בימים הראשונים של סוכות. לא בא. ידענו שבוודאי באחד הימים האחרונים של סוכות יגיע, שדחה זאת לאז.

אחרי מספר ימים הגיעו טרנספורטים מגיטו טרזיינשטט לאושוויץ.

בימים הראשונים של סוכות נודע לי שרושמים טרנספורט למשלוח **למחנה עבודה**. רצנו לשם כמאה נערים. הצלחנו להירשם לאותו משלוח. חשבנו שאולי יקרה נס ולא יעשו ביקורת, ואנחנו נעזוב את אושוויץ. קודם עשו לנו חותמת על היד עם טוש, כך שזרים ואחרים לא יתערבו בנו. למחרת יום ההרשמה הופיעה משלחת של שני רופאים ופרופסור. כולם היו יהודים. נדמה לי שפרופסור אפשטיין היה מנהל בית החולים במחנה הצוענים. הוא בדק את המשלוח מבחינה רפואית.

ש. אפשטיין היה מפראג או מאוסלו? ת. קראו פרופסור אפשטיין, מנהל בית החולים במחנה הצוענים. אינני יודע מנין היה. בדק את כולם מבחינה רפואית, אם הם מסוגלים לעבוד. הגיע אלי. התחיל למשש לי את השרירים אם מתאימים לעבודה. לי לא היו כאלה. ראיתי שהוא מהסס. ראיתי שזהו רגע מסוכן. הסתכלתי לתוך עיניו. הוא ידע שאם יוציא אותי מתוך השורה כאילו היה גזר גזר דין מוות עלי. כנראה שלא רצה לקחת זאת על מצפונו. אחרי היסוסים רבים השאיר אותי בתוך המשלוח הזה. באותו ערב לקחו אותנו למרחץ, הלבישו אותנו בגדים נקיים.

ש. עזבת את אושוויץ עם המשלוח הזה? מה קרה עם אלה שנשארו שם?
ת. אני רוצה להעיר כאן משהו. היינו מאה נערים. שמענו בשער, לפני צאתנו מהמחנה, שהנה הופיע מנגלה. אנחנו הקטנים כבר ידענו בשביל מה הוא בא. התחלנו לברוח מהשורות, כמתוך ספינת רעב ברחנו. אף אחד מהנערים לא נשאר בשורות.

מנגלה ישב עם שני פקידים ליד שולחן באמצע הכביש. כל הטרנספורט עבר לפניו. היו כמה נערים גדולים שהעיזו וחשבו שהם די גדולים ושמנגלה לא יוציא אותם מהמשלוח. אבל גם אותם הוציא. מנגלה לא ייתן לשום נער לעזוב את אושוויץ. בסוף, כשאנחנו עוד מסתובבים, התייאשו רובם וחזרו לצריפים שלהם.
אני ואחי ועוד כמה נערים הסתובבנו בסביבה וחשבנו אולי אפשר להתגנב לתוך המשלוח. וכך היה, 10 עד 11 נערים הצלחנו להתגנב לתוך המשלוח.

ש. עזבת את אושוויץ עם המשלוח הזה? לאן הגעת?
ת. **למחנה קופרינג 4 ליד דכאו. בתוך 1,500 איש היינו בערך 12 נערים.**
מאלה שנשארו במחנה, כאלף נערים הובלו לסלקציה בשמחת תורה. 800 הובלו
באמצע היום לתאי הגאזים. אנחנו הגענו למחנה קופרינג.

ש. במחנה קופרינג 4 היו 1,500 איש? ת. לא. היו כבר לפני זה אנשים שם.
ש. במשלוח שלכם היו 1,500? ת. כן.
ש. כמה מהם נשארו בחיים? ת. בערך 50 איש.
ש. כמה אנשים היו **במחנה קופרינג 4** בכלל כאשר הגעתם לשם?
ת. כ-3,000 איש. ביום הראשון הסתדרנו בשורה ורשמו אותנו. בדקו לכל אחד את
השיניים שלו ורשמו. כל אחד שהיו לו שיני זהב רשמו אותו. במשך כל החורף היה
הולך רופא השיניים עם המלקחיים שלו ועם הקופסה להוציא את השיניים מהפיות.

באותו מחנה עבדנו 6 שבועות. אחרי כן הפכו אותו הגרמנים למחנה חולים בשביל
כל מחנה קופרינג.
היועץ המשפטי: אני מוכן לסיים את עדותו של העד.
אב בית-הדין: ד"ר סרבציוס, היש לאדוני שאלות? ד"ר סרבציוס: אין לי שאלות אל
העד.

אב בית-הדין: באיזה עבודות עסקו הנערים במשך הזמן הזה?
ת. באושוויץ? ש. כן. ת. לא עבדנו שום דבר. החזיקו אותנו כל הקיץ בלי שום
דבר. אמרו שאנחנו עוד קטנים מדי מלהישלח לעבודה פיסית. כך גמרו עם 3,000
נערים במשך הקיץ.

ש. עד גיל 16? ת. **עד גיל 16.**

אב בית-הדין: תודה, מר קלינמן, גמרת את עדותך.

* * * * *

גבי נוימן

קורותיו בשואה ובמחנה אושוויץ

בהכנת הביטאון, אני נעזר רבות בארכיון ובספרייה של מוסד "יד ושם". כאשר התחלתי בהכנות לקראת הוצאת ביטאון זה, עיינתי בעדויות רבות של ניצולים ששרדו את השואה בסלובקיה והנה הגיעה לידי עדותו של גבי נוימן **שעבר את תלאות השואה בהיותו ילד.**

כאשר עיינתי בעדותו, התרשמתי ממנה מאד ואז גמלה בליבי ההחלטה, שעדות זו תיכלל בביטאון. במקביל, התחלתי להתעניין יותר על האיש גבי נוימן. התברר לי, **שהוא אומן מחונן מאד.** רק על עבודותיו האומנותיות אפשר לכתוב ביטאון מיוחד. **ההפתעה הגדולה הייתה, שגיליתי שהוא מופיע בתמונה המפורסמת של ילדים מאחורי הגדר במחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו.** אחד האייקונים המפורסמים של השואה.



התצלום המפורסם הנ"ל לקוח מתוך סרט שצולם

במחנה אושוויץ-בירקנאו

על ידי אלכסנדר וורונטסוב (Alexander Vorontsov), צלם סובייטי

שהתלווה לכוחות הצבא האדום בעת ששחרר את המחנה

ב-27.1.1945. הייתה זאת תמונת שחזור.

אין כמו תמונה של ילדים בבגדי אסירים

המסמלת את גודל הטרגדיה של השואה.

* * * * *

סיפור גילוי התמונה ע"י גבי נוימן הוא סיפור מרתק. בסוף שנות השבעים של המאה הקודמת, גבי שירת במילואים בגדנ"ע. במסגרת שירותו היה עליו כמעצב-אומן מחונן לעצב את ביתן הגדנ"ע לקראת יום העצמאות.

באחת ההפסקות, כאשר שתה קפה להנאתו, הוא עיין בעיתון ולפתע הזדקרה מתוך העיתון תמונה וכותרתה הייתה: "**ילדים באושוויץ**". זו פעם הראשונה שהוא ראה תמונה זו. לאחר עיון מדוקדק בתצלום, הגיע גבי למסקנה שהוא מופיע בתמונה. כאשר הוא סיפר את דבר גילוי התמונה לאחד מחבריו, ניסה חברו לשכנעו שלא יספר לאיש על התצלום, שמא הוא טועה. גבי שמע לעצתו ושמר את התמונה בתוך מכלול ניירותיו החשובים.

בשנת 1992 כאשר צוין יובל להקמת מחנות הריכוז והשמדה – תש"ב-תשנ"ב, השתתף גבי בתחרות על עיצוב המדליה שנערכה ע"י החברה הישראלית למדליות ומטבעות. **גבי בחר בתצלום השמור עמו לצורך עיצוב המדליה. הצעתו זכתה במקום הראשון.** לאחר שזכה בתחרות, סיפר לאנשי החברה הישראלית למדליות שהוא אחד הילדים המופיעים בתמונה ששימשה השראה לעיצוב המדליה. לפתע, דבר גילוי זה קיבל פרסום עולמי. החברה הישראלית למדליות הכניסה את התצלום המפורסם לפרוספקט הנותן ביאור למדליה.

זו המדליה שהוטבעה
ע"י החברה הישראלית
למדליות ומטבעות



לאחר שגבי נוימן זיהה 10 ילדים מתוך התמונה, הקדיש הרבה מזמנו הפרטי כדי לחפשם ברחבי תבל. פעילותו נשאה פרי. הוא הצליח לאתרם. הילדים לא הכירו זה את זה אבל צילום אחד מחבר ביניהם ומגלה שסיפור חייהם מצטלב בנקודות רבות נוספות. ב-27 בינואר 2005, 60 שנה אחרי שחרור מחנה ההשמדה אושוויץ, חזרו שבעה מתוך שלושה עשר ילדים שצולמו בעת שחרור המחנה לטקס לציון 60 שנה לשחרור המחנה שהתקיים ב"יד ושם". גבי נוימן שערך את התחקיר על התצלום, שיחזר באמצעותו את הסיפור. הוא גם קיבץ את הניצולים וארגן את נסיעתם למחנה אושוויץ.



**גבי
נוימן**

התצלום הנ"ל, צולם ב-2005 ע"י דלית שחר, בעת הטקס לציון 60 שנה
לשחרור המתנה ב"יד ושם". מצולמים (מיימין לשמאל): ברכה כץ (שם נעורים:
ברטה וינהבר), **גבריאל (גבי) נוימן**, שמואל שלח (לשעבר: רוברט שלזינגר),
אווה סלונים (שם נעורים: אווה וייס), מרתה וייס, אריקה דוהאן (שם נעורים:
אריקה וינטר) וטומי שחם (לשעבר: טומי שוורץ).

גבי נוימן נולד בשנת 1937 בישוב אוביצה - OBYTCE (ZLATE MORAVCE) אשר
בסלובקיה. בעדותו הוא משחזר את מהלך חייו, רגשותיו ותחושותיו, כילד קטן
בתקופת השואה.
גבי מסר את עדותו בפני מצלמת וידיאו ב"יד ושם" ודיבר באופן חופשי. עדותו
תומללה למסמך כתוב. כדי לא לפגוע באוטנטיות העדות. לא שיניתי ניסוחי הדברים
והתחביר. ההדגשות במסמך הם שלי.

להלן העדות:

ש. אני משוחחת עם גבי נוימן שנולד ב-1937 בכפר אוביצה (OBICE) על יד ZLATE
MORAVCE שבסלובקיה. הוא אחד הילדים הנמצא בסרט הרוסי שצולם עם שחרור
אושוויץ-בירקנאו (AUSCHWITZ-BIRKENAU) ב-27 בינואר 1945, וכתוצאה מכך הוא
פנה אלינו ואנחנו רוצים לראיין אותו על סיפורו האישי בתקופת השואה.

ש. אתה נולדת בשם גבי נוימן?

ת. בשם גבריאל ניימן, בארץ שינו את זה לנוימן. כלומר, כותבים את זה אותו דבר,
רק מבטאים בארץ יותר יפה נוימן מאשר ניימן. יש שלושה זרמים שונים של משפחת
ניימן מאז חת"ם סופר, משהו כזה.

ש. כמה אחים הייתם בבית?

ת. היינו שלושה אחים. אחות בכירה, אח יותר גדול **ואני אחרון הקטן שנולדתי**
ב-1937. כבר שהזמנים היו קשים. הרדיפות התחילו כבר קודם. המשפחה הייתה
במצב של כלכלה קשה. גרנו בכפר קטן של אלף תושבים, שנוסד לפני כתשע מאות

שנה. סבא היה היהודי הראשון שהצליח להישאר שם ולקיים משפחה של שישה ילדים שבגרו. אמי הייתה הצעירה, שנשארה, ירשה את המקום. היא ילדה שלושה ילדים, כאמור, שקראה להם אוה, זו האחות הבכירה, אנטון האח הבינוני, ואני גבריאלי.

ש. במה עסק אבא? ממה הוא התפרנס?

ת. התפרנסנו שם ממכלול קטן של מכולת, פונדק, משרפה, גן משחקים ורישיונות ללקט פירות יער ולשרוף י"ש. היו אולי עוד הרבה נוספים, שלאט לאט השלטונות ביטלו את הרישיונות לעסוק בזה. בתחילת הרדיפות, ב-1939 גורשנו להונגריה, כי אבי נחשב לנתין הונגרי.

לאחר שהוא עשה שביתת רעב במשרד החוץ ההונגרי, הוחזרנו על סמך זה שהסבא נולד בסלובקיה, כאזרחים סלובקים. **ב-1942 נשלחנו בטרנספורט מהראשונים לנובאקי (NOVAKY) להמשך.** היות ובינתיים הוא הצליח להשיג מקום עבודה במפעל ממשלתי, שהוא היה שם כנהג קטר קטן של מסילה צרה, הוא נחשב לחיוני לכלכלה הסלובקית והייתה לו תעודה מיוחדת שהייתה כזאת לכמאתיים יהודים. קראו לזה "הוספודלסקי ז'יד". היה לו כוכב מפלסטיק, קטן. אותו הכוכב הקטן מופיע גם ב"בית התפוצות", אומנם שם הוא הפוך. יהודי חיוני לכלכלה.

ש. היית רוצה לחזור ולפרט יותר את ההתחלה. **כשאתם גורשתם היית רק בן שנתיים.** ת. וחזרנו בחזרה אחרי כן.

ש. רציתי לשאול למה אבא נחשב כנתין הונגרי?

ת. כי הוא גדל בהונגריה בבודפשט (BUDAPEST). הוא נולד בסטראדאלה (HURBANOVO) (STARA-DALA), הסבא נדד לבודפשט, שם הייתה לו מסעדה והוא גידל משפחה של חמישה ילדים, שמתוכם שניים נותרו בחיים לאחר המלחמה. אבי, כאמור, הוא היה נתין הונגרי לפי המושגים של אז. לאחר מכן הוא קיבל בחזרה את האזרחות הסלובקית וחזר. כי הייתה שם פלישה שההונגרים לקחו חלק מסלובקיה וסלובקיה שוסעה.

בין התקופה הזאת שהוא קיבל את הרישיון הזה, הוא עבד כפועל במחצבה, בשביל לקיים את המשפחה, כי סגרו לנו את החנויות ואת כל הדברים האחרים.

ש. בתקופה הזאת, מי הדמות של האיש הרע שלך, כילד? מי זה שעושה לך צרות?
ת. זכור לי דמות של ז'נדרם, בשם יאדקו, שהוא בא ואסף את סבתא, כשבאו להחביא בכפר. הוא בא לקחת אותה, כמו שאנחנו לוקחים חבילה. יש סיפור קטן שכתבתי, והוא נמצא אצלך, שאני מתאר את אותו הבוקר שבאו לקחת את סבתא, ואבי הגדול, החזק, שהיה ספורטאי בצעירותו, מתאגרף ומתאבק, לא עשה כלום. אנחנו עמדנו בחוץ והמתנו שיבואו לקחת אותה. **זו השואה שלי.**

ש. בתמונה הזאת, בן כמה אתה? ת. **בתמונה הזאת הייתי בן חמש.**

ש. זה כבר ב-1942?

ת. זה כבר ב-1942 כשהתחילו המשלוחים, ואותה לקחו לז'ילינה (ZILINA) לכעין התיישבות מחדש. אנחנו נשלחנו לאחר מכן לאותו מחנה נובאקי, ובדרך בחזרה חזרנו לכפר לעוד שנה.

אבי, כאמור, עבד באותו מפעל, עד לשנת 1943 כשלקחו אותנו שוב **לסרד** (SZERED), ושם היינו במשך כשנה במחנה עבודה, בתנאים יחסית טובים מאוד. היה בית ספר, היה בית חולים, הייתה תעסוקה. אמי עבדה כתופרת. אבי עבד כנפח, כי הכשרתו הייתה כטכנאי מתכת. הוא למד בהונגריה במכון טכנולוגי. בהתחלה שללו את הלימודים ב"נומרוס קלאוזוס", לאחר מכן "נומרוס נולוס" והוא הפסיק ללמוד. זאת אומרת, הוא לא סיים את לימודיו. הוא בא ועבד אחר כך בכפר הקטן כחנווני.

ש. הייתי רוצה לחזור קצת לחיי היום יום שלך בכפר הזה. היו שם יהודים?

ת. בכפר היינו יהודים יחידים. היה עוד יהודי, שלא זכור לי שמו. שרצה גם כן להתפרנס במקום הזה. הוא לא הצליח ואנחנו היינו היהודים היחידים.

ש. מה היה היחס של השכנים הגויים אליכם?
ת. אני יכול לספר סיפור מלפני חודש. אחי ביקר בכפר, ואמי רצתה לתת איזו שהיא מתנה לכפר. אבל לכפר אי אפשר לתת, והסיפור מתבטא בסיפור חיים קצר, והוא יענה על זה.

אחי פגש אישה זקנה בכפר ושאל אם אפשר לדבר איתה, שאל את בנה, הוא אמר, כן. הוא שאל אותה אם היא זוכרת משפחה יהודית. היא אמרה: כן. היא זוכרת את אוה, אנטון, את גבריאלי, היא זוכרת את ההורים. היא אמרה שהיא לא זוכרת כל כך הרבה את הפרטים, אבל בעלה העיוור הוא זוכר יותר טוב. הם יכולים ללכת לראות אותו.

באו לשם, הוא סיפר כמה סיפורים, ביניהם הוא הראה תמונת חתונה ואומר: אנחנו התחתנו והמסיבה הייתה בפונדק של ההורים שלך, ובסוף המסיבה שאלתי כמה זה עולה לי, והוא אמר שום דבר, חינם. ובסוף המסיבה שאלתי אותו סכום בשביל אותו הכפר למשפחה הזאת. אז היו גויים שם שהם היו אנשים כבני אדם, שהתייחסו אלינו כבני אדם. והיו כאלה ששרו שירים אנטישמיים, זאת אומרת, זה היה כפר קתולי מובהק. הם שנאו את היהודים כיהודים, לא באופן אישי אותנו, לא רדפו אותנו.

ש. יש איזו אפיזודה אישית שאתה זוכר מחיי היום יום שלך בכפר בתור ילד קטן, שמתקשר לנושא גם אישי וגם יחס של שכנים, גם ליהדות?

ת. שיחקתי כמו כל הילדים האחרים. הייתי קשור לשני ילדים שהיו בחצר הפנימית של הבית שלנו, שהיה בית מספר 1 בכפר, במרכז הכפר. סבא קנה את החלקה הטובה ביותר כדי שיהיה מרכזי. הייתה לנו באר, היה לנו נחל בקצה החלקה. אני עצמי שיחקתי לרוב לבד, כי צעצועים רבים לא היו לנו. אני זוכר רק צעצוע אחד, שאותה הסבתא שהזכרתי מקודם, אמא של אבי, קנתה לי אוטו. זה היה אולי האוטו היחידי מעץ שהיה בכפר, שחילדים שיחקנו עם זה. אז הילד השכן שבר לי גלגל אחד, ואני שברתי לו שן. ילד בגיל שש, אני זוכר את שמו, יוז'ובצ'קוב, הוא עכשיו לא היה כבר בכפר. היה מעניין לפגוש אותו, לשמוע ממנו אם הוא שנא יהודים או לא, אבל אני לא חושב. שיחקנו עם אותם ילדים

שהזכרתי בכנסייה, עם כל הצעצועים שהיו שם בשביל תשמישי קבורה של הנוצרים. לא היה הרבה עם מה לשחק בכפר נידח וקטן.

- ש. כשבאו לגרש אתכם, הז'נדרם הזה שאמרת, זה היה ז'נדרם הונגרי?
ת. לא, זה היה סלובקי.

ש. ראית גם גרמנים, או עדיין לא?

ת. לא, גרמנים עדיין לא. באותה תקופה **היו רק אותם ז'נדרמים במדים, עם אופניים ורובה**. זה מה שהיה הסמכות, החוק או השלטון שהופיע אצלנו. פרט לכך, ראש הכפר, שהוא היה מיווד איתנו, והטלפון היחיד היא אצלו. ואם היינו צריכים קשר אז היינו מקבלים דרכו. בסך הכול החיים היו נוחים עד תקופה מסוימת, עד שהתקצרו מבחינת הגזרות שגזרו, את הפרנסה.

הכפר היה מקום בין הרים, רגוע, עם נוף יפה, מרוחק כשבעה קילומטר מהעיירה הקרובה בשם זלאטה מורצבה (ZLATA MORAVCE). מה שאני זוכר, שאחי ואחותי כשהיו בני שש-שבע, הלכו יום-יום את השבעה קילומטר הלך, ושבעה קילומטר חזור לבית הספר.

אני למדתי לכתוב מאחותי כשהייתי בגיל חמש. החברה הייתה מצומצמת ביותר, רק למה שהיה בבית. מה שאני יכול לזכור זה מה ששייך לטקסים הדתיים כמו הדלקת נרות וחנוכה שמדליקים בין שני החלונות חנוכייה, על החלון החיצוני, שידעו שיש חג. עד לאותה נקודה שאבי המיר את דתו, כדי ששיג את אותה תעודה כהוספודלסקי ז'יד, ואז היינו מקיימים את אותם טקסים דתיים עם חלונות מוגפים. אבל גם זה לא הציל אותנו, מכיוון שבסופו של דבר ב-1943 לקחו אותנו למחנה סדר, ולא התייחסו לזה שהוא איננו יהודי לפי הניירות.

ש. קשה לי להאמין שאולי היית מודע לזה, כי היית רק בן שבע, אבל השאלה המתבקשת היא האם אבא לא ניסה, משפחה לבד בתוך כפר, איך שהוא להיעזר באנשים האלה או להסתתר, להסתיר את עצם הקיום של יהודי בכפר הזה? פשוט לא מזמן ראיינתי את האחות מכפר סלובקי, שכל הכפר הצליח

להסתיר את המשפחה היהודית היחידה בכפר. זה אסוציאטיבית עלה בדעתי, אם היה איזה ניסיון להתחבא או להציל את עצמכם?
ת. בכפר עצמו זה היה בלתי אפשרי, עובדה שאת סבתא לקחו, והיה את אותו היאדקו, שהוא היה כנראה מורא של כל הכפר, הוא שלט, הוא היה הסמכות. והיו כאלה שהיו גארדיסטים, ששרו שיר שהוזכרה בו גם אמא.

קשה לי כרגע להיזכר. היה הלינקה, שהוא היה ראש הגארדה הנאצית, שיגרש את היהודים וגם את רשקה (RESHKA), זאת אמי (סלובקית). זה זכור לי בצורה ברורה לגמרי. לא הייתה שום אפשרות להתחבא במקום שכל אחד הכיר את כל אחד, כפר קטן ביותר. מה שכן, ב-1939, וזה מסיפורים אני יודע, שאבי רצה שנעלה ארצה. אבל זה כבר היה אי-לגלי, ועם ילדים קטנים, אמי לא הסכימה לזה. להתחבא אי אפשר היה, לא היה לאן.

ש. מתי הוא רצה לעלות ארצה? ת. ב-1939 כשהייתי בן שנתיים.

ש. הוא היה ציוני?

ת. הוא היה ציוני, עד כמה ששמעתי משמועות בית"רי. הוא היה יהודי יחסית גאה. הוא נשא אקדח, כשהיה ניתן לשאת אקדח בכפר, כשהיו בסך הכול שני אקדחים. הוא ערך מטווחים בבית הקברות המקומי ביחד עם ראש הכפר, עם המוכתר. הוא היה איש חזק פיזית. יחסית שונה מיהודים רגילים שלא עסקו בעבודה פיזית או בספורט.

ש. הכפר עצמו התפרנס מחקלאות? ת. כן, ואנחנו מהכפריים.

ש. המשפחה שלך הייתה משפחה מסורתית? אמרת שהדליקו נרות. אבא הלך לבית כנסת למשל?

ת. אימי מסורתית עד עצם היום הזה. היא שמרה על כשרות, עד כמה שניתן, גם במחנה ריכוז. לעומת זה, אבי בא מהעיר הגדולה, המודרנית, והוא היה ניאולוגי. זאת אומרת הוא שמר את היהדות וחגים בלבד. הוא השתתף בשמחות של הכפריים, כך שהוא אכל לא כשר, אבל בבית היה כשר לחלוטין.

סב אמי היה רב, חזן, מוהל. לאחר מכן, סבי, אב אמי, היה מורה. האמנציפציה עשתה את שלה. הבן הצעיר ביותר של סבי, אותו דוד שהזכרתי קודם לשיחה, נולד ב-1904, נדמה לי. שנתיים אחרי אמי, אמי נולדה ב-1901, שמו היה אמיל בנימין זאב. מזה למדתי אחרי שנים רבות שהם היו ציוניים.

ש. כי לקחו מהרצל.

ת. מעניין מאוד. גיליתי את זה אחרי שנים רבות מאוד. גיליתי שהשם הזה לא מסתדר לי בשושלת המשפחתית.

ש. אני מבינה שבעצם את השואה אתה עברת עם רוב המשפחה, לפחות בחלק הראשון לפני אושוויץ.

ת. עד **לסרד** היינו ביחד כולנו. בזמן ההתקוממות של הסלובקים נגד הגרמנים, בבאנסקה-ביסטריצה (BANSKA BYSTICA), מה שקשור גם לחביבה רייק, אז פתחו את שערי סרד, המחנה שהיינו בו, ויצאנו לסרד העיירה, שם היה בית חרושת לטבק.

בעל בית החרושת היה יהודי והוא העסיק אותנו. אבי מצא מקום עבודה כמסגר נפת, ואמי עבדה עם אחי אחותי במיון עלי הטבק. היינו שם מספר ימים, ואני הלכתי ל"חדר" שבוע ימים ללמוד יהדות. הייתי אחרי כיתה א'. **אז הופיעו גרמנים.**

הגרמנים הגיעו בזה שאנחנו שמענו יריות, וברחתי דרך החלון למקום שגרנו בו, ואת אבי יותר לא ראיתי. אמרו שהוא במקום מוגן, מוסתר, ושאנחנו נסתדר. הגרמנים הופיעו כשהיינו בתוך בית החרושת, בניין יחסית גדול, עד כמה שזכור לי, עם שלוש כניסות. הם עלו משתי כניסות, סגרו גם את האמצעית. אחי אמר שנשאר באמצע. באמת, אחר כך ריכזו אותנו בחצר המפעל. ושם התחילו הגרמנים להקריא את השמות של האנשים, להחזיר אותם לפי רשימות בחזרה למחנה.

אימי ניגשה לאחד הקצינים הגרמנים, היא שלטה בגרמנית היטב ואמרה לו: עברנו שלוש משמרות של גרמנים, ונתנו לנו לעבור. היינו לבושים בגדים קיציים, תכולי עיניים, בלונדיניים. עברנו שלוש משמרות. אחרת לא הייתי כאן עכשיו.

לאחר מכן התחבאנו במשך חודשיים בשדות, בעליות גג, ללא כסף, ללא תעודות, אישה עם שלושה ילדים קטנים.

פגשנו שם עוד יהודים שהתחבאו. כעבור חודשיים תפסו אותנו. אנחנו התקיימנו מפירות ומירקות שהיו בשדות. באחד המקרים באו צוענים וגילו אותנו בתוך איזה בור באדמה, כמו מערה, כמה משפחות. הם הבטיחו להביא כל מיני דברים תמורת כסף. אנחנו לא יכולנו להזמין שום דבר.

בערב הם חזרו ושדדו את כולם בירות. ברחנו עוד פעם, אני זוכר, זה היה מקרה נורא של ילדה אחת, היא הייתה בת שש עשרה או שבע עשרה, היא ברחה ולא מצאו אותה. אמא שלה עברה וצעקה דרך כל ההרים: אירמה! אירמה! אירמה! אני זוכר את זה.

ש. זה מהדהד באוזניך. וכל זה מתרחש באיזה אזור?

ת. **באזור העיירה סרד.** לאחר מכן גילו אותנו, אותם הצוענים, עוד פעם, הם אספו אותנו. אנחנו התחבאנו על איזו שהיא עליית גג במחסן כלשהו. הגיעו גרמנים ואמא אמרה: תרימו ידיים! ירדנו למטה בסולם. השאירו אותנו באיזה צומת להמתין. אנחנו המתנו, לא ברחנו לשום מקום. באו, אספו אותנו עם כמה אחרים. לאחר ימים נודע לנו שבאותו יום יצאה פקודה שלא אוספים יותר יהודים אלא הורגים אותם במקום.

ש. מתי זה היה?

ת. **זה היה בסוף אוקטובר 1944,** אולי באמצע אוקטובר. אני עוד זוכר את החגים שבילינו עם ספרי התפילה בשדות ואכלנו את הקולרבי הגדול ופלפלים ודברים אחרים. אלה היו מנות החג שלנו. כשתפסו אותנו אז גרמני אחד ציווה על אחי לקרוא את ספרי התפילה, היות שסלובקית הוא לא ידע, הוא הראה על ספרי התפילה, ועל המכסה של נרתיק האקדח שלו, שאחי יקרע. אחי סרב. לא שהיינו דתיים במיוחד.

ש. בן כמה הוא היה, ומה השם שלו?

ת. אנטון, כאן שמואל חנן. **הוא היה בן פחות משנים עשרה,** הוא נולד ב-7 לאפריל 1933.

ש. ולא עשו לו כלום בגלל זה? ת. לא.

ש. בתקופה הזאת שאתה בעצם מתגלגל עם המשפחה ממקום למקום, ממי אתה הכי מפחד?

ת. **אין לי פחד. יש חוסר ודאות, אבל אין לי פחד.** אנחנו עוד ביחד עם המשפחה, עם אמא ביחד, אז לי, על כל פנים, לא חשתי פחד מיוחד. אם שלחו לכפר למחבוא להביא משהו, להשיג משהו, אז שלחו את האחות. מכיוון שעליה אי אפשר היה לזהות שהיא יהודייה. את אחי לא שלחו. ידעתי מה מתרחש. זה לא שאני מספר עכשיו סיפורים ששמעתי. אלה חוויות אישיות שיש פרטים מסוימים שאני לא יכול לשלוט בהם.

ש. כאילו אתה יודע שאתה בורח ממשהו, מתחבא, בגלל זה אני שואלת.

ת. היה ברור שקיים החשש שנתגלה, אז אנחנו מתחבאים. ברור לי שאין לי שום תביעות, אין לי שום בקשות, שאני מתייחס רק לסביבה הקרובה. אני זוכר שהדבר היחיד מבחינת טבע שראיתי זה היה איזה שהוא עכביש גדול שנלכד ואחי לקח סיכה וזקר אותו לקיר, כדי שנוכל להתבונן בו. סיפורים קטנים, אבל מה שאכלנו זה היו שימורים שנמצאו באותו מקום איפה שגרנו קודם. ואחותי הייתה מתגנבת לשם ולוקחת בגדים ודברים אחרים. אני מתכוון עוד לסרד, בתקופת המחבוא.

יש לי זיכרונות אפילו ממחנה סרד, לפני שיצאנו החוצה. יצאנו לחופשה לקרובי משפחה בליפטובסקי סוואטי מיקולאש (LIPTOVSKY SVATY MIKULAS) והיינו שם כשבוע בחופשה. היינו אחי, אמי ואני. אני זוכר שם סיפורים, שפגשתי את בן דודי, בן של אותו דוד שהזכרתי קודם, אמיל. הוא היה גדול ממני בשנה. יש לי צלקת ממנו עד היום, שזרק לי איזה עץ ותקע לי ברגל. זיכרונות די ממשיים, לא סיפורים.

ש. מסרד, באופן יחסי, אני מבינה שהתנאים לפני שיצאתם לא היו יותר טובים ממה שאחר כך. התנאים הורעו כל הזמן.

ת. בהסלמה הם הורעו. זו לא הייתה פתאום סטירת לחי. **הסטירת לחי, אולי מבחינה נפשית, הייתה כשבאו ולקחו את הסבתא. זה מה שזכור לי בתור הכי חריף.**

ש. זו הייתה הפגישה הראשונה שלך?

ת. עם דבר של **חוסר אונים, שאבא שלי נותן לקחת את אימא שלו, והוא לא עושה כלום, הוא לא יכול לעשות כלום.** הרי אבא שלי היה בשבילי הכול, אם אני מנסה לראות את זה היום והוא לא עשה כלום.

ש. אתה חושב שזה אולי איזה משבר אמון בו באותו רגע?

ת. לאחר מעשה, לאחר זמן, אני הבנתי **שבשבילי שם התחילה השואה ונגמרה השואה.** מה שבא אחר כך זה היה אותו הדבר, רק בתנאים פיזיים קשים יותר. מבחינה נפשית זה התחיל והסתיים שם. בלי אלימות, בלי צעקות, בלי בכי, סתם כך, באו ולקחו, ואף אחד לא אמר כלום.

ש. מה היה גורלה של סבתא?

ת. סבתא נלקחה לז'ליינה, שמה היה בלידתה יוליה פישר. אחר כך נוימן. כי היא התחתנה עם איגנץ נוימן. היא נלקחה, היא הייתה בת שבעים ושתיים כשלקחו אותה להתיישבות מחדש. לאחר מכן אבדו עקבותיה. קיבלנו מכתבים מפולין, אני לא יודע אם זה היה ממיידנק (MEJDANEK) או מטרבלינקה (TREBLINKA). גלויות שתיארו את המצב בקצרה, שמתלבשים כמו בפורים ואוכלים כמו ביום כיפור. בדרך של הבנה יהודית. אני לא ראיתי את הגלויות האלה, אבל זה זכור לי היטב.

זכורים לי עיתוני ילדים. היה עיתון בשם "סאניצ'קו". אני זוכר קריקטורות אנטישמיות של יהודים עומדים בתור, ובקצה יש מי ששוחט אותם. והעיתון עם כותרת יפה, בשלושה צבעים, צהוב, כחול ואדום. יש דברים שהם ממשיים לגבי ביכרון. לא זכור לי שפתאום נהייה רע יותר ורע יותר. זה תהליך.

כשהגענו לסרד, שוב, אחרי שתפסו אותנו, אחרי תקופת המחבואים, כבר לא היה מחנה עבודה, **זה היה מחנה ריכוז**. אני זוכר שהיינו שם במחנה עבודה. בחורים צעירים היו קופצים מעבר לחומה עם דליי מים ומספקים שתייה ליהודים שנשלחו ברכבות למחנות ההשמדה. הם הסתכנו, קפצו וסיפקו להם מים. כי האנשים האלה לא היו להם מים. והמרחק מהגדר עד פסי הרכבת היה מספיק קצר כדי שישמעו את הצעקות ואת הבקשות.

לאחר שחזרנו שוב לסרד, המקום היה סגור, בלי עבודה, בלי שום דבר. דחיסות בתוך הצריפים. אווירה של חוסר ודאות. אני זוכר מקרה בערב אחד, למרות שהיינו שם תקופה קצרה ביותר. הייתה שם מגדת עתידות שהתייחס לתאריכי לידה, הורוסקופים. לאחי היא אמרה שהוא יעבור את המלחמה והוא ישיג מה שהוא ירצה. לי היא אמרה שאני אעבור את המלחמה ואני אהיה איש עשיר. אולי היא נתנה תקווה לאנשים, אבל אנשים חיו מכלום, מתקוות, משמועות בלבד.

ש. הייתם צריכים לתת לה משהו בתמורה?
ת. לא היה לנו כלום, לא היה מה לתת.

אבי נשלח מהמחנה כשבוע לפנינו. ייתכן שהוא היה היום בחיים, אילו לא היו מחליפים אותו ברכבת במישהו אחר. זה מזכיר את מקרה קסטנר. שהורידו מישהו מהרכבת והעלו את אבי. השמועה האחרונה ששמעתי, שהוא נעלם במצעד המוות של גלייביץ (GLEWITZ), מקום שבו התחילה מלחמת העולם השנייה. היו חמש מחנות, עד כמה ששמעתי. משם חזרו בודדים ספורים. אלפי אנשים נורו למוות, סתם בדרך.

ש. הוא הלך קודם לאושוויץ?

ת. לא יודעים אם הוא היה באושוויץ. הוא הגיע, על כל פנים, לגלייביץ כעובד כפייה. מה ששמעתי, שמועות בלבד שהוא הזכיר את המאכלים שאשתו בישלה, ושאהב כנראה לאכול. הוא היה איש חזק מאוד, והיה בריא, ואנשים צנומים יותר נותרו בחיים אחרי מחנה ריכוז.

הוא פשוט נקלע למצב שבו חיסלו אותם. בשבילי זו שמועה. **בשבילי הוא נעלם לאט-לאט, כי ציפינו לו, חיכינו לו,** כי כל מיני אנשים חזרו אחרי תקופות ארוכות אחרי המלחמה הביתה. לא פתאום קבענו שיש תאריך מסוים שהוא מת. **הוא פשוט נמוג לאט-לאט.** אפילו אחרי עשר שנים עוד הייתה בי תקווה שאני אפגוש אותו אי פעם. אפילו פה בארץ. היו לו לבטים איך להתייחס לאדם שהוא נטש אותי, את המשפחה, ואני פוגש אותו כאן. הוא לא נעלם לי.

ש. **אתה הרגשת שהוא נטש אותך?**

ת. **בתור ילד, בטח. עם ההרגשה הזאת אני חייתי עד גיל מבוגר מאוד.** אני הקמתי משפחה בגיל ארבעים וחמש. יש לי ילד בן שש-עשרה וחצי היום.

ש. מאוחר, אתה מתכוון.

ת. כי הייתה לי תחושה שאני לא אוכל לעשות מה שעשו לי.

ש. ככה אתה נשאר צעיר.

ת. כן, אבל עם זיכרונות קשים מאוד, **מכיוון שב-17 בינואר 1990, כשחבשנו כאן את המסכות, זה היה באותו שבוע ששחררתי מאושוויץ,** ובני היה בדיוק באותו הגיל כשהוא חבש את המסכה. היה בן פחות משמונה. הוא נולד ב-18 בפברואר ואני נולדתי ב-25 בפברואר. כך שהילד הזה בשבילי הוא הרבה פעם השלכה. כשאני מתבונן עליו היום, הוא בן שתים עשרה וחצי, אני מדמיין אותו לאחי, שהוא עשה את מסע המוות. **קשה לי להבין איך שרדנו.**

ש. אתה אף פעם לא דיברת על זה קודם? דיברת על כל מה שקרה לך, וגם על

ההשלכות של זה, האסוציאציות שיש לזה על החיים שלך אחרי השואה?

ת. עם עצמי מעט מאוד. היו לי שיחות מסוימות עם יועצת פסיכולוגית בשנים האחרונות בלבד. הפנמתי את הדברים האלה במשך חמישים שנה, ולא הלכתי לראות סרטים, לא הלכתי לראות את משפט אייכמן, שבאותה תקופה למדתי ב"בצלאל", שני בניינים על יד "בית העם". לא הלכתי. כי זה לא עניין אותי. אני לא צריך את של מישהו אחר. **המזוודה שלי מלאה, ואני הולך איתה לכל מקום, אי אפשר לברוח ממנה.**

אחי הפנים את זה עוד יותר. **הוא גם לא מוכן להעיד.** יעצתי לו, אמרתי: אתה יש לך ניסוח אותנטי, אתה יכול לבוא לספר סיפורים הרבה יותר קשים. כי הוא עשה את מסע המוות בגיל יחסית צעיר. מסע מוות גדול, עם רעב ממשי. עם רכבת שאכלו שם שלג ועובש, לא לחם. ברגע שהם נשפו על זה, זה נמוג. לי לא היה כוח ללכת. הוא ניצל הודות לשני נערים גדולים ממני, תאומים, שהיו חסונים יותר, שלא הכיר אותם, לא הייתה שום היכרות, פרט לזה שראו ילד נחמד, יפה, הוא היה יפה, וזה הציל לו את החיים. לכולם הורידו את השיער בכניסה לאושוויץ, לאחי השאירו את התלתלים הבלונדיניים שלו.

ש. למה? ת. הוא היה יוצא דופן ביופיו מבחינה זו, זה הציל לו את החיים.

ש. הם לא ניצלו אותו מינית?

ת. אף פעם לא שאלתי אותו. עד כמה שאני יודע, הבלוקאלטסטה (BLOCKAELTESTE) שלו היה אסיר פוליטי, גרמני. אחי כתב שם גם יומן. הוא השיג נייר ועיפרון **והוא כתב יומן באושוויץ.** דברים קטנים, מתי שהוא אכל, לא אכל, סבל משלשול, לא סבל משלשול, היו בעיות כאלה או אחרות.

הוא היה מבריח לנו דרך הגדר המחושמלת קוביות סוכר, מסרק, כף, מזלג. היה לנו אוצר קטן עם אחותי בסוף של גרב אחת מלאה קוביות סוכר. אחותי הייתה מהצד השני של הגדר של אחי ואני הייתי מהצד השני. כשנודע לה איפה שאני נמצא, אז היא עשתה מאמצים לעבור. היא התחזתה לחולה, ודרך **הרביר, המרפאה הזאת שהייתה במחנה שלנו,** היא נשארה והיינו אחר כך ביחד. גם השתחררנו ביחד.

ש. היא הייתה עם אימא גם?

ת. לא, אימא, כאמור, נפרדה עוד בהתחלה, עוד בשבוע הראשון אחרי המחנה המשפחתי.

ש. ספר בצורה מסודרת. עכשיו אתה בסדר במחנה ריכוז. כמה זמן אתה שם, בעצם?

ת. אני חושב ששבוע עד שבועיים, לא זכור לי בדיוק. **על כל פנים, ב-2 בנובמבר 1944 הגענו לשערי אושוויץ (AUSCHWITZ) לרמפה.** הנסיעה ערכה לא יותר מיומיים. מה שאני זוכר שניסו לברוח מהקרן שלנו נער ונערה ואימא. או שאת שניהם רצו לזרוק מהרכבת. שמו להם כובעים ומתחת לזה צמר גפן. היו כאלה שאמרו שאם הם ייעלמו, אז יהרגו את כולנו כעונש.

הדברים האלה זכורים לי היטב, כי היה שם דוחק גדול וכל דבר נשמע. אני הייתי מתחת לרגלים שאחרים ישבו, מתחת לברכיים. היה שם נרקומן שהשתולל בקריזה, היה שם שחפן, שאת שניהם פגשתי אחרי השחרור באושוויץ, זכרתי את הפרצופים שלהם. אנחנו היינו בפינה וחיכינו לפתיחת הדלתות והיציאה.

ש. היית עם אימא והאחות.

ת. כן. כשנפתחו הדלתות אמרו שילדים מעל לגיל מסוים הולכים לצד אחד. מפי השמועה, עוד לא היו שום פקודות.

ש. מי אמר את זה?

ת. שמועה. מישהו הגיע כשפתחו את הדלתות. כנראה אסירים מקומיים שעסקו בזה.

ש. אבל בדרך, לפני שגורשת לאושוויץ, שמעת על המחנה הזה? ידעת מה עושים שם? או אמא דיברה איתכם? או שהייתה שמועה מה זה שם?

ת. אף אחד לא ידע כלום. ואם אני חוזר בחזרה לאותו עיתון שסיפרתי עליו, באותה תקופה הגיעו חיילים סלובקים מהחזית המזרחית. זה היה אחרי 1941. **הם סיפרו מה עושים שם ליהודים. אף אחד לא היה מוכן להאמין.** למרות שהקריקטורה הראתה משהו, אבל זו קריקטורה, זה משהו רחוק. לא היו מוכנים להאמין לשם דבר. עובדה שאף אחד לא עשה כלום.

לי הייתה תחושה קשה מאוד לאחר השחרור נגד ההנהגה היהודית, אז קשה לי לשפוט אותם גם היום, אם הם עשו נכון או לא נכון, מה שהם

עשו בדרך שהם עשו. כי הרי שום תקשורת לא הייתה קיימת. העיתון כתב מה שרצה, הרדיו הוחרם, לא היה יותר רדיו. היה לנו רדיו, אולי מהבודדים בכפר. טלוויזיה עוד לא חלמו עליה, כך שהתקשורת לא עבדה.

ש. ברגע הזה של הגירוש, אתה יוצא מסרד ואתה יושב שם שנתיים. כבר כמה טרנספורטים יצאו לאושוויץ בעבר.

ת. לא האמינו שיש השמדה. התקווה, היא כנראה סם החיים הגדול ביותר, והיא נותנת לאנשים ללכת לשחיטה עד לשנייה אחרונה. לא מוכנים להאמין.

ש. אתה כילד, לאן ידעת שלוקחים את האנשים האלה שלוקחים מסרד? הרי מסרד לקחו אנשים.

ת. באותה תקופה לקחו רק אותנו. אנחנו היינו כנראה הטרנספורט האחרון לרמפה, שם התחילו השמועות. אז אימי ניסתה לעשות מאחי ואחותי תאומים, כדי שהם יישארו. עלי לא חשבו, לא הייתה שום תחושה של פחד, כי לא ידעתי שהולכים להרוג אותי כביכול. הפעם הראשון מבחינת הזוועה קרה כשהורידו אותנו ועשינו את הצעדה מהרמפה, מאושוויץ לבירקנאו (BIRKENAU) זה מרחק של כארבעה קילומטר.

ש. לא הייתה סלקציה?

ת. לא. בא מישהו בריצה והודיע שאין סלקציה. אז לקחו אותנו, כל אחד עם הפאקאלך, וללכת. ליוו אותנו מספר **חיילים גרמנים צעירים עם כלבים**, הם היו עם רובים והיו כלבי זאב. ולנו לא היה הרבה מה לסחוב, כי לא היה לנו. והיו שם אנשים שסחבו איתם כריות ושמיכות, כל מיני דברים. אני זוכר שאישה ביקשה שאחי יסחוב לה איזו כרית. אז אמי אמרה: בוא אלי, שנהייה כולנו ביחד כל הזמן. כשהגענו למחנה המשפחות.

ש. זה נמצא בבירקנאו?

ת. כן. כשהגענו למחנה הזה, אני יכול פה לטעות, מה קדם למה.

ש. לאן הלכתם ברגל?

ת. **למחנה המשפחות.** בתוך הבלוקים האלה, פתאום התגלו תשמישי קדושה זרוקים. וזה הכניס את הפחד הראשון שמשוהו פה לא בסדר. **יהודי לא משאיר את תשמישי הקדושה שלו.** שם עוד חיינו ביחד. עוד היה מה לאכול ממה שהבאנו איתנו. אני עוד זוכר שהייתה שם אפילו חתיכת בשר טרף, שחתכו אותה עם סכין גילוח, כי לא היו כלים, ואכלנו את זה לאט-לאט, הילדים, אימא לא, לאחר מכן, כאמור, הופרדנו.

ש. אתם לא עוברים את התהליך הזה הרגיל של אושוויץ של גילוח ומספר, עדיין אין כלום?

ת. בין שלב זה לשלב זה אנחנו מגיעים לזאונה, מפשיטים את כולם, מורידים את הכול.

ש. לפני מחנה המשפחות?

ת. זה קשה לי לזכור. לי נדמה שזה אחרי מחנה המשפחות, כי עוד הגענו עם כל החפצים. לאחר מכן לקחו לנו את החפצים. **מזה זכורות לי תמונות שהדחקתי אותן מאוד קשה, כיוון ששם פתאום אני רואה את אימא שלי בעירום מלא.** אני רואה המון אנשים. נשים עם צמר גפן תחוב בין הרגלים, שאני לא יודע, אם היא הייתה אימא של הילדים, עם שני ילדים קטנים. היא עמדה. ובשבילי היא מסמלת את הבדידות הגדולה ביותר. כי היא עמדה לבד והיא לא ידעה מה לעשות עם עצמה. כל השאר היו בתנועה. והיא עמדה, אישה נאה, צעירה, עם שני ילדים קטנים, עומדת ולא זזה. אני לא זוכר כלום, זה כמו תמונה של יער, שלא רואים תווי פנים. תווי הפנים שלה זכורים לי.

משם יצאנו למקלחת. זאת הייתה הרי מקלחת שממנה בדרך כלל לא יצאו. לקחו לנו את הבגדים לחיטוי. קבלנו בחזרה כבר לא את הכול. אנשים התחילו להרגיש שמשוהו לא בסדר, והם לא יקבלו את הכול. למרות שהכול דפק, כל אחד קבל את מספר החבילה שלו כשלקחו את זה, כמו במכבסה רגילה. כל אחד קיבל דיסקית של המספר.

ש. איך הרגשת בסיטואציה הזאת, פחד, אימה, או איזו שהיא חוויה מוזרה? בתור ילד די קטן.

ת. משהו מוזר, משהו שונה, משהו שאני לא יודע מהו. משהו שנשארתי צמוד לאימא שלי. עוד הרגשתי ביטחון, כי היינו ביחד. לאחר מכן הפרידו בינינו. כשהייתי בהפרדה הראשונה, אז בערב הראשון עוד נתנו ללכת, או שאמי ניסתה לבוא לראות אותי. ואז היא חטפה מכות ראשונות.

ש. אחרי הזאונה, נתנו לכם מספר?

ת. הסיפור של המספר זה היה כבר אחרי ההפרדה של אימא לחוד ואני לחוד.

ש. איך הייתה ההפרדה הראשונה שלך מאימא?

ת. אמרו שילדים מגיל זה וזה הולכים לכאן, ואלה לכאן, ובזה גמרנו. לא היו שם מחזות קורעי לב, מכיוון שזה הולך מהר מאוד.

ש. הלכת עם אחיך, או לבד?

ת. אני הלכתי עם אחי, ועמדנו בתור בשלב מסוים בשביל המספרים. שם זכור לי מעשה של איש אחד שרץ החוצה מתוך איזה מבנה קטן. וחוטף מכות עם קרש. אז חשבנו שמרביצים שם, אז הלכנו אחורנית בתור. מסתבר לאחר זמן, שהאיש הזה זוהה על ידי מישהו, שנמסר לידי הגרמנים, מה שקראו שם בשם "מוסר". כעבור כמה ימים ראו אותו על הגדר זרוק, מת, על הגדר המחושמלת.

לאחר מכן, כמו שכולם עמדו בתור, עמדנו בתור ועשו לנו את המספר. לי יש מספר אחד קטן יותר, ואני מתבדח עם אחי, שהוא פחד. היו שני אנשים שעשו את המספרים, לו יש מספר גדול יותר, לי יש מספר זוגי ולו יותר מספר פרדי. **המספר הוא B-14206**. ה-B קצת מטושטש, כי בהתחלה שיחקתי עם זה, רציתי להוציא את הדיו. אז אמרו שאסור לעשות את זה. ה-B קצת מפוזר יותר, כל השאר בצורה מסודרת. כאמור, אחי מספר אחד גבוה יותר, עם 7 בסוף.

ש. זה הכאיב לך כשעשו לך את זה?

ת. זה לא כאב במיוחד, זה הלך די מהר, דקירות לא עמוקות מדי. מממש כמו מכונת תפירה, זה נעשה בצורה מהירה מאוד.

לאחר מכן הופרדנו אני ואחי. **ואני הגעתי לצריף של ילדים.** באותו ערב הייתה איזו שהיא אי וודאות עוד יותר גדולה, כי היה בלגן גדול. לא היה מי שיגיד מה לעשות. **לא היה מי שהשגיח שהילדים הקטנים שבוכים שיקבלו את מה שהם מבקשים. כי היו שם גם ילדים בני שנתיים ללא הורים.**

זכור לי ילד בן שנתיים ומשהו ששר אריות כשהיינו במחנה המשפחתי. ילד מחונן בצורה לא רגילה. לא ראיתי אותו אחר כך, הוא נעלם. לעומת זה, ילד אחר, אנצי שמו היה, גדול ממני, עם פגמים פיזיולוגיים קשים, וגם ילד מפגר. פגשתי אותו בירושלים כעבור שנים רבות.

ש. לא לקחו אותנו להשמדה. כי בתקופות קודמות אחד כזה היה הולך ישר לתאי הגזים.

ת. לא, אבל הוא בא בטרנספורט אתי ביחד.

ש. לא הייתה כבר השמדה בתקופה הזאת.

ת. לא הייתה השמדה אבל מתו. זאת אומרת, הקרמטוריום פעל ושרפו את הגוויות. כשהייתי ברביר [מרפאה], לאחר הצלפאל [המסדר] הראשון, שהינו במחנה הצוענים, עמדנו שש שעות בשלג, הייתה שמועה שמי שהולך לרביר בתור חולה הוא לא צריך לעמוד בצלאפל.

כמה ילדים, שלושה ארבעה ילדים אמרנו שאנחנו לא מרגישים טוב. לקחו אותנו לרביר. שם דחסו אותנו למיטות, שלושה ארבעה בתוך מיטה אחת. היינו שם כשבוע. משם יצאתי כבר רק עם הנעלים שלי, כל השאר כבר לא היו בגדים שלי. ואני היום מתפלא איך יצאתי משם חי. כי הרי שם מתו אנשים מכל מיני מחלות מוזרות, החל מדיפטריה וטיפוס ושלשולים למיניהם.

אחר כך התחילה הפעולה הרגילה של המחנה. לסדר את המיטות בבוקר, לעמוד בתור לקבל את האוכל שהיה קובית לחם, ובצהרים לקבל את צלוחית המרק הדלוח. בפרקי זמן מסוימים לצאת החוצה לטיול. הוציאו אותנו לשלג

בחוץ. או ללכת למקלחת לזאונה, מהמים שהיו יחסית לפעמים חמים, זורקים אותנו החוצה לשלג עוד רטובים. כך שהסיכוי לחלות ולהישאר בחיים הוא היה חצי-חצי. מישהו היה צריך להיות חסון מאד ומחוסן כדי שיוכל לשרוד.

ש. מה בעצם היה סדר היום שלך בתור ילד לבד במחנה ריכוז? היה לך איזה חבר?
מישהו שהתקשרת אליו לאחר שהפרידו אותך מאחריך?
ת. לא היה. **זה היה חוסר ודאות מוחלט.**

ש. לא היה מישהו שישן לידך, שנוצר אתו קשר?
ת. עד שאחותי לא הגיעה, לא היה לי עם מי להחליף מילה. עשיתי פשוט מה שאמרו. היו שם בלוקאלטסטריות יווניות, שסלובקית לא דיברו.

ש. זה בלוק הילדים שגם בנים וגם בנות יחד? ת. כן.

ש. **איזה מספר הבלוק היה?**

ת. **7. עד כמה שזכור לי.** עד שאחותי לא הגיעה, אז לא הייתי עם מישהו מסוים. היו שם ילדים שדיברו סלובקית, אבל לא זכור לי חברות כלשהו. אחרי המלחמה, מסתבר שפגשתי אנשים שהיו אתי. היה אחד בשם דוד שטראוס, שהייתי אתו כאן בכפר הנוער בעין-כרם. הוא נהרג בתאונת דרכים כאן בארץ. היה אחד קרסניאנסקי, שהוא היה עם אחי בחברת נוער. הוא חי וקיים גם היום. פרט לכך לא זכורים לי כאלה שפגשתי שם, זה רק לאחר מעשה. פשוט הייתי חלק מתוך איזה שהוא עדר שכל אחד דאג לעצמו. אי אפשר היה לעשות שום דבר באופן עצמאי. כל דבר היה צריך לעשות בדיוק כמו שאמרו.

מה שכן עשינו באופן עצמאי, זה שהתיישבנו על התנור שהיה באמצע הצריף, שהיה אסור לשבת עליו. כשהיה אפשר לשבת, התיישבנו עליו, כי זה היה מקום החימום היחיד שהיה שם. אני עוד שנים אחרי זה הייתי יושב עם כפות הידיים מתחת לישבן, כי כפות הידיים היו יותר חסינות נגד החום הגדול שהייתי נשרף משם. זה היה חם מדי בשביל לשבת, וקר מדי בשביל לשים על זה את הידיים והתחמם.

זכורים לי, בקצות התנורים היו בתי השימוש, שהם היו מין קעריות ענקיות פתוחות. שם פעם אחת כשהתכופפתי מעל זה, הלך המסרק והלכה הכף, זה האוצר הגדול שהיה לנו.

הילדים הגדולים יותר היו עוזרים לדחוף החוצה את ה-SCHIESS-WAGEN, את העגלות של הצואה. ולא רחוק משם היו מחלקים את המרק. זאת אומרת, כל הפעילות הייתה בקצוות של הצריפים.

המיטות היו מיטות מדורגות, דרגשי עץ. אני הייתי בדרגש העליון ביותר עם אחותי, כשהייתי כבר עם אחותי. לפני כן לא זכור לי שום דבר. מה שזכור לי רק זה האופי של האוכל, והחישובים אם לאכול את זה תיכף, כדי שלא יגנבו את זה, או לאכול קצת ולשמור. כדי לא להיות רעב במשך היום. היה אפשר להחליף מנה של דיאטה, כביכול, איזו שהיא דייסה דלילה, תמורת לחם. אז לפעמים היה חישוב, כי זה היה יותר טעים מהלחם. הלחם זה היה הדבר המוצק היחיד שהיה לנו לאכול.

לקראת הסוף זכורה לי תקופה של ההפצצות של הרוסים. זה היה כבר סוף דצמבר 1944. הם הפציצו את המחנה הגרמני, ומעלינו הגיעו רק מעט ריקושטים או רעשים מוזרים שהחלונות רעדו. אמרנו שזו המתנה לגרמנים לחגים הנוצריים. פרט לכך, סדר היום היה: בבוקר לסדר מיטות, לצחצח נעלים, לעמוד במסדר, לצאת החוצה למסדר, לעשות את הטויל מהשער עד למקלחת, שהייתה לא רחוק מהרביר. זה היה סדר היום.

ש. באיזה שעה הייתם צריכים לקום?

ת. זאת שאלה קשה לענות עליה, מכיוון שלא היה שעון.

ש. היה חושך?

ת. לא זכור לי. הכול נעשה תמיד תחת צעקות "שנל" (SCHNELL) – מהר.

ש. אותה משגיחה יונוייה הייתה צועקת 'שנל'?

ת. הייתה גם ראש בלוק סלובקית, שהיא הייתה יחסית נעימת פנים, שלא היה לי אתה מגע.

ש. מה השם שלה?

ת. שמה לא זכור לי. מה שזכור לי, מקרה יחיד במינו אז. יש איזה שהוא חג נוצרי שבו מתחפשים לשדים. אחד הנאצים ה-ס.ס. התחפש לשד. ואני ראיתי אותו מרחוק, בקצה השני של הבלוק, איפה שגר הצוות, בכניסה. את תחושת הפחד של שד אמיתי, בתור ילד, אני את הפחד הזה יכול לחוש כבר עכשיו. ששערותיי סמרו. הייתי בטוח שזה שד. כי זה היה מקום ששד היה יכול להופיע בו. שם כל דבר היה אפשרי. בשבילם זה היה אירוע של צחוק. בשבילי זה זיכרון לכל החיים. לאחר המלחמה אמרו שהרגו אותה, מכיוון שהיא הייתה בלוקאלטסטה. לא זוכר איך קראו לה העוזרות שלה היו נערות צעירות מאד.

ש. מי היה צועק 'שנל' על הילדים? ת. העוזרות. אותה אני לא שמעתי.

ש. ידעת גרמנית?

ת. היו מלים ששם קלטתי. בבית שמעתי גרמנית, אבל אני לא מדבר גרמנית. **זה היה באותו מסע שהלכנו אחר כך מבירקנאו לאושוויץ**, לאחר השחרור הראשון, לקראת השחרור הראשון. לקראת הסוף הם עשו פינוי של המחנות. אחי יצא עם המשלוח הראשון שקראו לו אלה יודן-אנטרטן (ALLE JUDEN AUTRETEN).

זה לקראת סוף אושוויץ. פינו את בירקנאו בשלבים. השלב הראשון היה פינוי גדול שעשו יודן-אנטרטן ואחי הלך עם המבוגרים. זו הייתה אבקואציה, פינוי של המחנות, שהשאירו רק את החולים ואת הילדים.

ש. רצית להגיד משהו לגבי בלוק המשפחות.

ת. בבלוק המשפחות מצאנו, פרט לעזובה, גם שמיכות צמר עבות, שאמרו שהן הולנדיות. לי זכורה שמיכה שהצבע שלה היה חרדל עמוק. עד עצם היום הזה, דבר שנחרת ביזכרוני.

ש. אולי גם בגלל שאתה אדם שעוסק ביצירה, בציור, יש לך זיכרון חזותי.
ת. לא יודע אם דווקא בגלל זה, אבל זה זכור לי. הצבע הזה כשאני רואה אותו, אני נזכר באושוויץ, אני נזכר באותם מקומות.

זו הייתה שמיכה גדולה עבה בצבע חרדל עמוק, שאמרו שהיא מהולנד. הצבע הזה כשאני רואה אותו אני נזכר תמיד. היה לי גם סוודר כזה. ואני הזכרתי אתו תמיד עם זיכרון. זה לא דווקא בגלל הרגישות הצבעונית שאני אמון, אלא יש דברים שהם אותות שמחזירים אותי בחזרה לכל מיני מצבים.

כמו אחד הדברים המזוועים ביותר. **בכנס של יוצאי אושוויץ שהיה בינואר השנה [1955],** אותה המולה, אותם האנשים, אותה צפיפות, אותם ריחות, החזירו אותי בחזרה. התרחקתי משם. אמרתי לעצמי: אני לא בסדר. החלפתי מלים עם איש, זונדרקומדנו ממוצא סלניקאי. הוא אומר שהוא אמר לאשתו לפני כמה דקות, גם הוא התרחק מכל הדחיסות הזאת ברגע שיש ריח של זיעת אדם רב, של צפיפות, מחזיר בחזרה לאותו מצב שהיה שם, ולמצבים שונים.

ש. זה מין זיכרון חושי.

ת. זה ריח או אם זה צבע, כל דבר יש לו לפעמים את הסמל המיוחד שלו.

ש. כשאתה בבירקנאו, אתה יודע כבר מה עשו שם בעבר, שאנשים הושמדו?
ת. כשהיינו על הרמפה עוד, כשירדנו מהרכבת, כשאמרו שלא צריך לעשות סלקציה, היו ארובות עם עשן והיה ריח מוזר. אז היו כבר שמועות שזה ריח של בשר אדם חרוך. אבל, זה היה בגדר שמועות. אני עצמי אף פעם לא ראיתי מישהו נשרף. אחותי עסקה בהרס של הקרמטוריום. הם היו מפרקים את הקרמטוריום לבנה-לבנה, כשהיא הייתה במחנה B.

לא היו כבר הוצאות להורג, כך שאנחנו לא ראינו מישהו מת בפועל. רק ראיתי ברביר, איך סוחבים אנשים על עגלות. או אם אני זוכר, לקראת הסוף כשהגרמנים ברחו מבירקנאו והלכנו לפרוץ את מחסן הלחם.

אני לא השתתפתי בזה, אחותי השתתפה. היה לנו אוצר של ששה עשר וחצי ככרות לחם על שמכיכה אחת פרושה. ישבנו על התנור. לא אכלנו אותו היום, אבל היינו שבעים מעצם הידיעה שיש לנו ששה עשר וחצי ככרות לחם. פתאום, הופיעה תהלוכה של **כמה מאות מוזלמנים. מוזלמנים**, קרי, אנשים מתים-חיים, שמכוסים רק בסדינים, כמו בסרטי אימה, מושיטים יד, הולכים לאט, תנועותיהם איטיות. לא מאיימים, לא צועקים, ללא מלים אומרים, מושיטים יד, ואף אחד לא נותן להם כלום.

ש. לא נתתם להם מהלחם שלכם?

ת. לא. אף אחד לא נתן. באותו ערב, או למחרת. אמרו שיש אבקואציה נוספת. מתחת לגיל אחת עשרה נשארים. מעל לגיל אחת עשרה הולכים. התחילו שמועות שמציבים מכונת ירייה. אני לא ראיתי. היו לנו לבטים קשים מאד מה לעשות. האחות הייתה גדולה יותר, אני הייתי קטן יותר. מה עושים? ברגע האחרון החלטנו שאנחנו מצטרפים למצעד הזה, עם ככר לחם ושמכיכה, התחלנו לפלס את דרכנו קדימה.

אולי לפני זה, אני אחזור בחזרה לתקופת הביניים, כשהגרמנים לא היו והם שרפו את ברזינה (BREZEZINKA), מחנה 'קנדה' נדמה לי קוראים לו בשפה המקצועית. אלה היו מחסנים של ציוד.

פחדנו שישרפו אותנו גם כן. היה שם איזה שהוא איש שהיה לו מכוש. הוא פרץ את הגדרות, יצאנו החוצה, בשביל לא להיות בסכנה. לאחר מכן חזרנו בחזרה כשהשריפה נגמרה והאיר הבוקר. חזרנו למגורי התאומים באותו מחנה. הייתי תקופה של מספר ימים במגורי התאומים, שאחד מהם פגשתי לאחר זמן כאן בתור תלמיד 'בצלאל'. שמו היה שלמה, כרגע פרח לי שם משפחתו. שם פגשנו מספר ילדים תאומים ומספר גמדים שנותרו בחיים.

ש. באיזה תנאים הם היו?

ת. שם היו תנאים קצת יותר טובים. מבחינת המגורים מיטות יותר יפות ויותר נוחות מאשר היה לנו בצריף הגדול, בבלוק 7.

ש. איזה בלוק זה היה?

ת. זה היה מגורי התאומים. זה היה קצת יותר קרוב לכניסה למחנה. זה היה מצד ימין, אם נכנסים מהכניסה. המטבח היה ממול. המחנה שממנו נפרצה הגדר היה בכיוון מחנה הגברים שהיה מצד שמאל מצד הכניסה למחנה, עד כמה שזכור לי, מצד הבלוק שלנו.

לאחר מכן היה בלגן גדול. כאמור, היינו צריכים לעזוב את המקום. **הצטרפנו למצעד המוות. אני קורא לו מצעד המוות.** אולי אחרים לא קראו לו כך. זכור לי איש מהעיר ניטרה (NITRA), שסחב איתו חבילה גדולה מאד. היה לו קשה ללכת, אמרו לו תעזוב את זה. הוא אמר: לא. הוא כשל, החליק, שמענו ירייה, לא ראינו אותו יותר, וכך לאורך הדרך ראינו דמויות בצד השלג, בלי דם, בלי שום דבר, שוכבות. קטע קצר של ארבעה קילומטר, שהפקודות של הגרמנים היו: "שנל!" "לנגסאם" (LANGSAM) "שנל" "לנגסאם" – מהר, לאט, מהר, לעצור.

אנחנו נדחפנו קדימה לראש הטור. עד שבשלב מסוים, לפני שהגענו לאושוויץ ממש, הגרמנים נעלמו וראינו אורות והבזקים ושמענו קולות עמומים של יריות תותחים. כשהגענו לאושוויץ התחילה התארגנות. מה שקראו "אורגניזציה". כל אחד חיפש אוכל, שמיכות, להסתדר. אלה היו בניינים בנויים, לא צריפים, בתוך התוהו ובוהו שהי השם, גם היה די חשוך, לא הייתה אלימות. זכור לי מקרה אחד של חסר.

הייתה שמועה, זה הכול היה שמועות, שיש קופסאות שימורים של בשר ויש לחם. מתוך העלטה, מבין המיטות הושטה לי יד עם פרוסת לחם גדולה, שלמה, עם שכבה של בשר שימורים מלוח. זה היה מעשה נדיר מאוד שמישהו נתן למישהו משהו.

למחרת בבוקר שמענו יריות ואז הגיעו הרוסים. התחילו להופיע דמויות של חיילים בשערים. התחילו קצת צהלות שמחה. אנשים לא יצאו החוצה, נשארו

מבוגרים. היו קצת נשים מבוגרות עם ילדים, גברים כמעט שלא זכור לי שראיתי.
ליהודים אני מתכוון. ההתארגנות נמשכה.

אני בתור ילד חיטטתי בכל מיני מקומות ומצאתי פודינג, מצאתי מספריים, חלקי בגדים. קבוצת ילדים הצטופפה בקומה שנייה של בניין, כשעל המרפסת שלו, מין גגון רחב, עמד גרמני קטן- זקן, שנתנו לו לנקות את המקום. דיברנו בינינו שאנחנו נזרוק אותו, נהרוג אותו. אף אחד לא נגע בו.

ש. הנקמה הייתה רק תיאורטית.

ת. ילדים, ידוע שהם אכזרים מאוד, אף אחד לא נגע בו, אף אחד לא עשה לו כלום.
זו לא הייתה בעיה לדחוף אותו למטה.

לאחר מכן התחילה התארגנות גדולה. הרוסים התחילו למיין אותנו, לרשום אותנו. היה קור, הבגדים שלנו היו בגדים מאוד דלים. אחותי לא רצתה לצאת בגלל הקור החוצה, ואני השתתפתי ברישום שהם ערכו. לקחו פרטים אישים, מקום מוצא.

אימי, לאחר השחרור בגרמניה כשהיא חיפשה במשרדי הרפרטרציה מסמכים כלשהם שהם מעידים על מישהו מאיתנו שנשאר בחיים, היא מצאה את השם שלי עם השם של המקום, חצוי. וזה נתן לה את הרצון להמשיך לחיות ולחזור. היה הייתה בגרמניה.

משם, לאחר תקופה, ארגנו סרט וצעדה. אחת התמונות שאני מופיע בה בפרסומים, מאחורי הגדר.

ש. אתה יכול לדבר על יום השחרור? אתה זוכר שצילמו את הסרט?

ת. את הסרט הזה צילמו לאחר כמה ימים.

ש. אתה זוכר שצילמו?

ת. זכור לי היטב. כשהסרט הגיע לארץ, רציתי לזהות את עצמי, אבל התמונות היו מאוד מטושטשות. הגעתי לסרט הזה, מכיוון שבן אחותי עוסק בסרטים, וזה היה בסינמטק בירושלים, אז קיבלתי הקרנה אישית. לאחר מכן הסכמתי לתת

לזה כעין גושפנקא ב"ערב חדש". שם אומנם חשפתי את היד בצורה מפתיעה, זה לא היה מתוכנן. כי ראיתי בהגדלה יד של גוויה או של מוזלמן קטן, עם ספרה קרובה מאוד לשלי, כתשע ספרות קדימה או אחורה, אני לא זוכר. זכור לי הסרט, וזכור לי במיוחד שצילמו לנו את הידיים חשופות, כדי שנראה להם את המספרים. זכור לי שהלבישו אותנו בבגדים שלא שלנו, בגדים שהיו גדולים מהמידות שלנו. ואומנם, בצילום, כשאני מופיע מעבר לגדר ואני מזהה את עצמי, ועוד שניים שהיו איתי זיהו את עצמם. הם קיימים כאן בשמות בטופס. יעצו לי בעבר לא להגיד שאני נמצא בתמונה, כי אי אפשר בוודאות להגיד. אבל אני יכול להגיד בוודאות גבוהה מאוד שאני כן בתמונה, כיוון שילדים שהיו איתי ביחד זיהו את עצמם גם כן.

ש. מה אתה זוכר מהפגישה שלך עם המשחרר? מי זה המשחרר שלך?
ת. המשחרר זה מישהו שעשה סדר בבלגן, נתן איזה שהוא ביטחון וחילק לחם, לחם לא קשה, לחם רך. אומנם חמוץ מאוד, אבל לחם. התחילו לתת אוכל.

ש. מה התיאור החיצוני של האנשים האלה? איך המעבר הזה מהגרמנים למישהו אחר?

ת. שני סוגים היו. סוג אחד שלא היה לנו שום קשר. אלה היו הקצינים שהיו לבושים יחסית בצורה מהודרת, מה שאני זוכר, וחלק החיילים, עם החותלות האלה, שהלכו עם העגלות, שהביאו את הלחם, קצת בחורות שהיו איתם.

ש. הצבא האדום?

ת. הצבא האדום, שלא היה לנו איתם קשר ממשי. אני שוחררתי עם אחותי על ידי הצבא האדום. אחי שוחרר על ידי הבריטים ואמי שוחררה על ידי האמריקאים. כל אחד במקום אחר. אחי באוסטריה, אמי בגבול גרמניה-הולנד.

אותם הרוסים חילקו אותנו ומיינו אותנו למשלוחים למחנה, כל אחד למקומו. את העקורים, כביכול, באותה תקופה, **ריכזו את הילדים בבית יתומים בקטוביץ (KATOWICE)**. בקטוביץ זו הייתה כעין קייטנה. שהיו שם נזירות שדאגו לנו לאוכל. לא זכורה לי שום פעילות פרט לכך שחיטטתי וחיפשתי כל מיני

דברים. עד שהגעתי לאיזה שהוא מרתף. ילדים למעלה שיחקו עם פאנצר-
פאוסט (FANZER FAUST).

ש. מה זה?

ת. כלי נשק נגד טנקים, מטול נגד טנקים. הם שחררו אחד כזה שפגע לתוך
המרתף ואני נמלטתי משם. ויש לי סימן בחוט השידרה, עד עצם היום הזה
שנתקעתי בחלון. אני עצמי מצאתי רימון גרמני, הבאתי אותו לחדר, איפה
שהייתה גם אחותי עם ילדים אחרים, ופירקתי אותו. למזלי, פירקתי את הייתה
מהרימון, ולא התחלתי לפרק מהקצה. אחרת השיחה כרגע לא הייתה
מתקיימת. הסתכלתי פנימה, הרחתי את זה וזרקתי דרך החלון החוצה. ילד,
בגיל שמונה.

ש. נזירות פולניות? ת. זה כבר בית יתומים פולני, מנזר פולני.

ש. חסר לי איזה קטע בסיפור שלך באושוויץ כשאתה היית עם אחיך, אחר כך היית
לבד, אחר כך יש קטע שאחותך מגיעה. כמה זמן בעצם היית לבד?

ת. בערב הראשון, כשהופרדנו כמשפחה, כבר הפרידו ביני לבין אחי.
מההיפרדות המשפחה באותו יום הייתי לבד. אחותי ואימי היו כמה ימים ביחד,
עד ששלחו את אימי כעובדת כפייה לגרמניה לבית חרושת לתחמושת. היא
עסקה בהכנת פצצות על מכונה כלשהי, יציקות של פצצות. אחי נלקח למחנה
גברים, ואני נלקחתי עם הילדים. זאת אומרת, נפרדנו לארבעה כיוונים שונים
תוך פרק זמן קצר ביותר.

לאחר מכן, תקופה יחסית ארוכה מתוך הפרק זמן שהייתי באושוויץ, הייתי לבד.
הייתי חודש או שלושה שבועות בהערכה כללית. אחותי הצטרפה אלי כשהיא
התחזתה לחולה, הגיעה לרביר ומשם למחנה להיות איתי.

ש. היית כמעט חודשיים לבד, משהו כזה. ת. הייתי משהו כזה לבד.

ש. הגעתם בהתחלת נובמבר?

ת. אנחנו הגענו, כמה שלי זכור, ב-2 או 3 בנובמבר. השתחררנו, כאמור ב-27 בינואר.

ש. הרוסים הגיעו ב-27 בינואר. זאת אומרת שמתחילת ינואר אחותך הצטרפה אליך לאותו בלוק ילדים. ת. היא שמעה מאחי איפה אני נמצא. היא רצתה להיות איתי, לשמור עלי, להגן עלי.

ש. בת כמה היא הייתה?

ת. **היא הייתה בת פחות משלוש עשרה.** היא נולדה ב-19 בפברואר 1932. עברנו דרך איזה שהוא משרד בקרקוב (KRAKOW), זה כבר היה אחרי השחרור. קצת קשה לי לזכור אם קרקוב היה לפני קטוביץ או אחרי. משם הוברחנו באמצעות שלושה חיילים יהודים במדים פולנים במכוניות צבאיות לסלובקיה.

ש. כמה ילדים הוברחו? ת. כמה ילדים – קשה לי להעריך. משהו בסביבות שלושים.

ש. כולם מסלובקיה?

ת. סלובקים וצ'כים. היו איתנו בקטוביץ גם ילדים פולנים, לאחר זמן נודע לי שהיינו למעשה מיועדים להתיישבות מחדש ברוסיה. את הילדים הסלובקים והצ'כים הבריוח אותם חיילים, שבשבילי זו תעמולה, ויהיה מעניין לדעת באיזו מסגרת הם פעלו אז. הם הבריוח אותנו לפופראד (POPRAD) ומשם לקושיצה (KOSICA) לבית יתומים.

ש. אלה היו יהודים שהתחפשו לחיילים פולנים?

ת. הם היו במדים של הצבא הפולני, מה שאני זוכר.

ש. הם דיברו איתכם באיזו שפה?

ת. הם לא דיברו איתנו. הם עשו איתנו כמו שעשו קודם אחרים, שאמרו: לעבור לעבור, ללכת ללכת, לשבת לשבת. עשינו מה שאמרו לנו. בקושיצה היינו בבית יתומים, בבניין כבר הרבה יותר יפה ומסודר, עם גן גדול. זכור לי שם טלפון עתיק, מורכב על קיר. אני זוכר שזו תקופה שמבחינה אישית סבלתי מהרטבות,

סבלתי מסיוטים, היו לי חלומות שהורגים אותי. מעניין שהיה לי חלום שהרג אותי חייל רוסי דווקא. זאת אומרת, הפחד לא נגמר, שם למעשה נגמרה המלחמה, כי זה היה בתקופת מאי.

ש. רוב הזמן מסוף ינואר, המעבר דרך פולין וקטוביץ קרקוב, אתה כבר בסלובקיה עד סוף המלחמה במאי?

ת. עד אפריל אני מסתובב בפולין. אני חושב שעד אפריל אנחנו עוד... אין לי תחושת זמן לגבי קושיצה, לגבי המקום הזה.

ש. בתקופה הזאת בפולין, אתה ואחותך חושבים איפה אימא?

ת. לא. אין שום קשר. אנחנו חיים עם זה שאנחנו חוזרים הביתה באופן כללי. אנחנו מטלטלין, אנחנו חפצים.

ש. מה היחס שלך לאוכל, שפתאום אתה כבר לא רעב? מה כל השינוי במעבר מהמלחמה לשחרור?

ת. הדבר הזה מחוק אצלי. זאת אומרת, שום דבר טוב אני לא זוכר ושום דבר רע. מה שזכור לי באופן כללי זה שלא היה חוסר באוכל, לא בקטוביץ ולא בקושיצה, שזה כבר בסלובקיה. שם התחילה כבר התארגנות מסוימת. הגיעו אנשים לקחת את הילדים שלהם. הגיע איש לקחת ילד שהיה איתנו ביחד, ילד בשם פוקס. היום, אני חושב, הוא גר בכפר-סבא, ילד בגילי. הוא בא מהעיר ניטרה (NITRA), ששם היה לנו דוד, אחותי כתבה מכתב לדוד, שאנחנו קיימים, שיבוא לקחת אותנו.

ש. היא נתנה לו?

ת. המכתב הזה, לצערי, אבד, כי הדוד נפטר. הדודה התחלפה כי הוא נשא אישה שנייה. המכתב, שהוא היה באמת בשבילנו משהו מיוחד, הוא אפרח.

ש. המכתב הגיע?

ת. המכתב הזה הגיע לדוד, הוא היה בניטרה, והוא בדרך לא דרך הגיע לקושיצה. מקושיצה לקח אותנו דרך בודפשט, כי הרכבות נסעו כנראה רק בדרך הזאת.

שם היינו אצל דודה שנותרה בחיים אחרי המלחמה ברחוב וושלני 21 (WESSLENYI UTCA) חצי קומה שנייה, דודה בשם הוניג (HOENIG), אחות אבי, שאצלה המשפחה כולה הלכה, רק היא נשארה עם נכד אחד, עם בן אחד שהיה בחו"ל במקום שלא היה כבוש על ידי הגרמנים. שם היינו תקופה קצרה מאוד של כמה ימים. הגענו אליו לניטרה. והדודה התחילה לפטם אותנו באוכל, כי היינו רזים מאוד.

אחרי שנים, כשעברתי בדיקות רפואיות התברר שיש לי בקע במעיים מאותו הפיטום. היא רצתה שעד שאימי תגיע, שאני כבר אהיה בסדר. אצל הדוד, שלא היו לו ילדים, יכול להיות שהייתה לו מחשבה שהנה עכשיו יהיו לו ילדים, יותר מאוחר הו ארצה לאמץ אחד מאיתנו. הגיע מכתב מאימא, בינתיים אחי בא ברגל ומצא אותנו ונפגשנו אצל אותו הדוד בניטרה.

ש. אתה יכול לתאר את הפגישה הזאת?

ת. **צעקו שאחי הגיע.** הסתכלתי למטה, זה היה בקומה שנייה, הייתה חצר של בית כמו מימי הביניים שיש חצר פנימית מרובעת. ראיתי משהו רזה, קרח, סוודר לבן מלוכלך, מכנסי רוכבים ומגפיים. **ילד בגיל שתיים עשרה בבגדים של חייל גרמני, חצי מדים.** לא הייתי מכיר אותו אם הייתי רואה אותו בצורה כזאת, אם לא היו אומרים.

לאט-לאט חזרנו אל עצמנו. כעבור זמן הגיעה גם אימא. היא הגיעה דרך ארוכה, דרך כל גרמניה, ששם היא עברה את התלאות ועברה גם כן כעין בית הבראה בתוך בית של משפחה גרמנית, שחילקו אותם אחרי השחרור, כדי שיעלו מעט בשר על העצמות.

ש. ואיך הייתה הפגישה עם אימא?

ת. הפגישה לא זכורה לי. מה שאני יודע רק שפתאום הרגשתי שאנחנו יותר ביחד. חיכינו וציפינו שגם אבא יבוא. הנה, קרה נס וכולנו ביחד. זה באמת היה נס, כי מעט מאד משפחות נפגשו. אבל אבי לא חזר.

ש. אתם נשארים לגור בהונגריה או בסלובקיה?

ת. אנחנו גרים בתקופה מסוימת אצל אותו הדוד בניטרה בסלובקיה, שהוא איש יחסית קשוח. היינו תקופה קצרה מאד בבודאפשט, מסיבות שלא ידועות לי, אבל כנראה בגלל הקרבה היותר גדולה של אימי לאחותה שנותרה בחיים, שהסתתרה תשעה חודשים במרתף בכרם של גוי קתולי שהחביא אותה, את שתי הבנות ואת בעלה. והיא הייתה מסודרת, כי הדוד היה איש שידע להסתדר ולהתארגן. אני לא יודע ממה הוא התפרנס, מהשוק השחור, אני לא יודע ממה. היינו אצלם תקופה מסוימת, גרנו אצלם בדירה. לאחר מכן הקהילה היהודית הקציבה לנו דירה של הקהילה באותה עיירה בשם לויצה (Levice). שם היינו מספטמבר 1945 עד יולי 1949.

ש. אתה הלכת כבר לבית ספר שם? עד אז אני מבינה שבפולין לא למדת.
ת. בסרד אני עשיתי את כיתה א', בסרד במחנה עבודה. את כיתה ב' לא למדתי. אני עד היום לא יודע מה מלמדים בכיתה ב'. זה איך שהוא חסר לי. כיתה ג' התחלתי ללמוד בלויצה מסיבה אחת. זה המקום שהיה תחת שלטון הונגרי, ואני ידעתי סלובקית. וזה חזר להיות סלובקי, כך שיחסית לא היה לי הרבה, אלא מה שהיה שייך לחשבון. שם התחלתי ללמוד בכיתה ג' וסיימתי כיתה ה'. שוב, ילד אחד יהודי נרדף, גם אחרי המלחמה.

ש. באיזו צורה זה מתבטא?
ת. הקללות 'לך לפלשתינה', וגם מקרה אחד שחיכו לי עם מקלות והרביצו לי מכות. חורף אחד חיכו לי, רצתי הביתה ובדרך חטפתי מכות. המכות לא כאבו לי. כאב לי זה שהרביצו לי, שאני שוב נרדף.

ש. זה בסלובקיה אחרי המלחמה.
ת. אחרי המלחמה. זכור לי מקרה אחר. הלכנו ביום ראשון לכדורגל עם אחי. הלכנו מאחורינו שלושה ילדים, גדולים ממני, קטנים מאחי. אחד צבט אותי, הלכנו בסמטה צרה. אחד דחף אותי. אחי לא ראה מה שקורה. השלישי כבר לא עשה כלום, מכיוון שהסתובבתי ונתתי לה בוקס. ואז התחלתי לתת מכות.

ש. היו לכם איזה סימן חיצוניים שידעו אתם יהודים?

ת. לא, שום סימן חיצוני. הם זיהו אותנו כיהודים, הם ידעו, הכירו כל אחד ואחד.

ש. לא הלכתם עם כיסוי ראש.

ת. לא היינו משפחה דתית שהולכים עם כיסוי ראש. לא הלכנו עם פיאות. הלכנו כמו שאנחנו, ואנחנו לא נראים יהודים. לא עם שיער שחור מתולתל ולא עם עיניים שחורות ולא עם אף כפוף. עיניים כחולות ובלונדינים. הם ידעו שאנחנו יהודים.

ש. בית הספר שלמדת בו היה בית ספר כללי?

ת. זה היה בית ספר עירוני כללי, שאני למדתי בבית הספר הזה שהוא היה עד כיתה ה'. אחר כך היה בית ספר קצת יותר גבוה ואחר כך גימנסיה. כמו כאן, זה מתחלק לחטיבות. אחי למד בגימנסיה ואחותי גם כן, הם קפצו כיתה. אחי היה מסדר את החשבונות של האנטישמיות בשיעורי התעמלות. אני לא. אני זוכר שפעם לקחתי את האגרוף שלו, היה לו אגרוף מאלומיניום, וכמובן שהשווצתי בו. ומישהו ראה אותו ורצה לקחת אותו. כשהוצאתי אותו באיזמים של ילד יותר גדול, נתתי לו מכה בצלעות וברחתי. ויותר לא לקחתי את זה, כי פחדתי שאחי ירביץ לי שלקחתי ממנו את האגרוף.

הייתה תקופה שלקחתי אתי בתוך המכנסים סייף ספורט מקוצר. כי פחדתי שירביצו לי, שיהיה לי משהו להתגונן. הייתי יושב עם רגל ישרה, כי אותו סייף הפריע לי.

לאחר מכן, ארגון "מכבי הצעיר" הגיע, ו"השומר הצעיר" הגיע. ואותו מספר ילדים שהיו בלביצה התארגנו בשתי התנועות האלה. אני הייתי בתחום של 'גורדוניה' - 'מכבי הצעיר'.

השתתפתי גם במושבה, מה שקראו, כעין קייטנה. אחי ואחותי השתתפו בזה מספר פעמים.

אחותי עזבה את הבית בגיל שש עשרה והשתתפה בהכשרה, מה שקראו אז. היא עלתה לארץ בנפרד. יותר נכון, אחי עלה ראשון ארצה במסגרת עלית

הנוער לכפר המכבי, שהיא קשורה לתנועה. אחותי עברה הכשרה והגיעה לקיבוץ ניר-עם ולאחר מכן לאבוקה. אני הגעתי ב-7 ליולי 1949 במסגרת עליית הנוער, וביחד עם אימי באותה אוניה, באוניה 'עצמאות'. אבל עוד באוניה הופרדנו שוב, ושם שוב עברתי משבר קשה של נטישה, של פרידה. אני זכור את הבכי הראשון הגדול שלי שם.

ש. למה הופרדת? ת. כי לקחו אותנו למוסד עלית הנוער.

ש. אתה היית בן שתיים עשרה? ת. **הייתי בן שתיים עשרה וחצי.**

ש. עליית הנוער זה היה לילדים שלא היו להם קרובים, בדרך כלל.

ת. אני הגעתי קודם לבית עולים **בקרית-שמואל, בקריות**. שם הייתי פרק זמן קצר. משם לקחו אותנו למוסד "אונים" בכפר-סבא. היות שזה עלה כסף ולאימי לא היה, אז העבירו אותי לכפר הנוער בעין-כרם. שם עשו את הניסיון המעניין ביותר בתחום קיבוץ גלויות. מנהלת המוסד הייתה רחל ינאית בן-צבי. היה שם מספר קבוצות ילדים, שאחת מהן הייתה חברה ב'.

ש. לא כולם פליטי שואה?

ת. חברה ב' פליטי שואה ועוד דברים מוזרים. ארבעים ושנים ילדים מעשרים וארבע ארצות. רצו לעשות קיבוץ גלויות, כך קראו לזה. אני חושב שהניסיון היה מעניין. רק עוד פעם להרגיש שאני לא נמצא עם אנשים שאני יכול לדבר אתם. היו שם כמה שדיברו סלובקית, כל השאר לא. לא ידעתי עברית. היו שם הונגרים, רומנים, מקסיקני, סיני, בולגרים, גרמנים, סורים, עיראקים, צרפתים, הולנדית, בלגי,

ש. ולא לימדו אתכם עברית? ת. שם למדנו עברית, אבל זו הייתה החברה, זה היה קיבוץ הגלויות.

ש. לא רק מהשואה.

ת. מהשואה היו **ילדים נטושים שנאספו, שלא נשאר להם מכר ורע**, הונגרים. אחד גולדשטיין, צבי וינקלר, אשר וייס. אלה שמות שזכורים לי היטב. אין לי

אתם קשר. אני מתייחס לתקופה של 1949 עד 1952, לעתים עד 1954 שהייתי לאחר מכן בנוער בקיבוץ דברת.

ש. איפה אימא שלך הייתה בזמן הזה?

ת. אימא עלתה ארצה, היא הצטרפה לאחותי בניר-עם, לאחר מכן הצטרפה לאחי בכפר-המכבי. לאחר מכן, היות ואחותי היו בין מקימי קיבוץ אבוקה, זה קיבוץ בעמק בית שאן שהתחלפו שם קבוצות בלי סוף, כי התנאים היו קשים מאד. אחותי עזבה גם כן את הקיבוץ ואז הן היו בעכו בשיכון עולים.

ש. לא חזרת לחיות עם אימא שלך?

ת. עד ל-1975 לא גרתי ברציפות בשום מקום יותר מארבע שנים. מ-1975 אני גר במקום אחד, באותה כתובת שאני גר עכשיו, רחוב נורדאו 31 הרצליה. כל הזמן הייתי בתנועה. זאת אומרת, לאחר שהייתי בנוער בדברת. החברה התגייסה לנח"ל, ואני הייתי צעיר יותר וקבלתי סטיפנדיה בתור ילד כשרוני ללמוד ב'בצלאל'. ב'בצלאל' לא מצאתי את מה שחיפשתי, אז היפנו אותי לחפש אמן פסל, ולמדתי בעין-הוד אצל רודי להמן, למשך שנה אחת, בסטיפנדיה של עליית הנוער. לאחר מכן התגייסתי לצה"ל, מסוף 1954 עד 1957. השתחררתי, עליתי לירושלים ללמוד ב'בצלאל'. שם סיימתי את לימודי בשנת 1961.

ש. בכל זאת חזרת ל'בצלאל'.

ת. כי אמרו לי שמתאים לי ללמוד גרפיקה. לא ידעתי מה היא. פה קרוב משפחה של אימי, שהוא היה ממייסדי "מכבי", היה איזה קרוב משפחה גרפיקאי, והוא הכיר בכישרוני, אז הוא אמר: שילמד משהו שיהיה לו גם מקצוע ביד ולא אמן. הוא הנחה את דרכי במידה מסוימת או במידה רבה.

ש. מה שמו? ת. זיגמונד קלינגר.

ש. כל התקופה הזאת אתם נפגשים ביניכם, המשפחה, אתה ואחייך ואחותך?

ת. המרכז הייתה אצל אמא, זאת אומרת בדירת אחותי ואמי, שהיא יותר מאוחר ב-19 בנובמבר 1954 אחותי התחתנה, אז היא עברה לגור בדירה ממול באותה

קובייה קטנה. אבל הן נשארו לגור בצמוד, ואחותי כל הזמן נשארה לצידם. עד לפני שמונה שנים, שאחותי נפטרה מסרטן.

אימי היום בת עוד מעט תשעים וארבע, ב-23 בדצמבר תמלא תשעים וארבע שנים. היא נמצאת בבית אבות מלון "עדן" בנהרייה. **היא עד עצם היום הזה סובלת מסיוטי לילה ומשמיעה קולות אימים.**

ש. אבל אחרי המלחמה היא לא התחתנה שוב?
ת. היא לא התחתנה שוב. נשארה לבד. נשארה אתנו, אבל לבד. אחי היה בכפר-מכבי. לאחר מכן הוא עזב, למד.

ש. אתה יכול להתמקד יותר בסיפור שלך. זה מעניין אותי המפגש המשפחתי שלכם, האם כל אחד מכם סיפר מה עבר עליו, מה עבר על אימא. דיברתם ביניכם או עם חברים או עם משפחה?

ת. אחי סיפר לי סיפור יחסית קצר. זה שהצילו אותו השניים שעזרו לו ללכת באותו המסע מאושוויץ, שני התאומים, נערים גדולים יותר. הציל אותו שהוא עבד מטבח במאוטהאוזן, (Mauthausen) **ותמורת תפוח אדמה הוא היה יכול להתקיים. הוא סיפר סיפור שהוא מצא אקדח, ילד בגיל פחות משנים עשרה, והחליט לחסל את הנאצים שהוא מכיר. את האקדח שם בחגורה, והלכו ברגל לכיוון וינה (Vienna) ואחר כך לכיוון בראטיסלבה (Bratislava).**

ש. אני מקווה שאולי פעם נראיין עוד את אחיך. אני שואלת את זה לא כדי לדעת את הסיפור שלו, אלא כדי לדעת אם הוא סיפר. ת. לא, הוא סיפר רק שתיים שלוש חוויות.

ש. אימך לא סיפרה על התקופה הזאת?
ת. אימי לא סיפרה, רק שניים שלושה דברים. לא הזכרנו את זה, לא סיפרנו על זה. אני היחיד שהייתי מדי פעם מספר, ערב יום מלחמת יום הכיפורים היה מפגש משפחתי. סיפרתי את המקרה לבנים של אחי, שאחי אינו שומר מצוות,

שציוו עליו לקרוע ספר תפילה. הייתה סכנה לחייו והוא לא קרע. **ניסיתי להסביר להם מה זה כבוד, מה זה לאבד את הכבוד, לאבד כל דבר שיש לך, דבר אחרון שיש לך זה הכבוד שלך. השואה לקחה לנו את זה. לבנות את זה מחדש זה קשה מאד.**

ש. החברה שלך של האנשים שהתחברת אתם במשך השנים בארץ הייתה של ישראלים או רק אנשים שהיו בשואה?

ת. היות שאני נדדתי ממקום למקום, אם זה היה בצבא אז הייתי יוצא שואה יחיד. אני זוכר כשהייתי ב"צלאל" אז פגשתי שם עוד אחד.

ש. בצבא או במסגרות ישראליות כאלה צעירות, אנשים ידעו שהיית בשואה, או חשבו שאתה ישראלי? מה היה כאילו העמדה שלך לגבי היותך יוצא שואה?

ת. אני ניסיתי להיות ישראלי, חיפשתי זהות. היה לי ריב גדול מאד עוד פעם עם אימי על דבר שטותי. כשהייתי ב"בצלאל" היא אמרה שהיו יריות בשער מנדלבאום. אמרתי לה: זה לא יכול להיות, זה לא שער מנדלבאום, בטח שער עץ השקדייה. ריב נורא היה לי איתה. פשוט, **הייתי ילד בן שלוש עשרה, חיפשתי זהות.**

ש. למחוק את כל הגולה.

ת. כן. זה אולי בא לידי ביטוי בצורה החריפה ביותר שאני זוכר. דבר מלפני ארבעים שנה שאין בו כלום. **פשוט שחיפשתי זהות כלשהי. והחברה הישראלית הייתה קשה, והחברה שהייתי בה כל הזמן חיפשתי קשר.** היום, אני מעורה בחברה הישראלית יחסית יותר, כיון שאני עוסק, יותר נכון עסקתי בהרבה תחומים וולונטאריים. אם זה בארגון הגרפיקאים.

ש. איך ראית את עצמך? חיפשתי זהות בגיל שלוש עשרה. אבל בגיל עשרים היית חייל. איך ראית את עצמך בחברה? ת. לא הייתה לי חברה. צבא זה לא חברה.

ש. זו השתייכות, זו מסגרת.

ת. אני הרגשתי שאני ישראלי, אבל שאני לא כמו כולם. כי פגשתי כל מיני אחרים שהם ייצגו חברות אחרות. ואם אומר לך את זה בצורה גסה ביותר. בעליית הנוער עין-כרם. הם היו כולם הומוגניים, קבוצה תורכית. עד אז לא ידעתי מה זה אשכנזי, ועד אז לא ידעתי שיש גם יהודים ששונאים יהודים. קשה להגיד את זה כאן, אבל לא פעם התבטאו: למה לא שרפו אותך שם? למה באת לכאן בכלל?

ש. מה באמת היה היחס אליכם?

ת. אם אני מסתכל לאחור זמן, זה לא רק אלי, אלא כל הקבוצה שלנו שהיינו כאלה שהיינו מחבר'ה ב'. מסיבה אחת – קבוצת אנשים אחת לא מקבלת קבוצת אנשים אחרת. לא הייתה שום סובלנות. למרות שהיינו יהודים. גם הם היו ילדים עזובים רובם, ששלחו אותם לכאן להפטר מהם, אולי.

פגשתי את זה בצבא, כשאני ניסיתי להיות אחראי על התור, למלא את הפקודות ואת ההוראות בצורה מדויקת, אז קראו לי "נאצי". זה מאד "נעם" לי. היום אני שלם עם זה שאני מעט שונה מאותם אנשים שיש להם תרבות אחרת, ואני מקבל את התרבות שלהם. הסובלנות לגבי קליטת העלייה הייתה קשה מאד. היום קצת קשה להבין את זה אבל כשאני הגעתי, ודחפו לי פליט בין הרגלים, אז זה היה בסדר, כי הייתי רגיל לזה. אבל אם זה היה מישהו אחר, הוא היה כותב שלו עשו את זה, זה היה דבר נורא.

ש. איפה עשו לך את זה?

ת. בבית עולים, אם זה היה בצבא, בכל מקום שהגענו עשו עלינו פליט. היינו כחומר ביד היוצר של אותם האנשים שהחליטו שאנחנו נהיה חקלאים. ואז אני הלכתי לקיבוץ להיות חקלאי, כיון ששלחו אותי לשם. שוב המשך של השואה מבחינת הכוונת החיים שלי. למרות שנתנו לי חינוך, לא כמו לבני קיבוצים, אלא במסגרת עלית הנוער. לא לימדו אותי את הכול, כדי שלא אוכל להמשיך ללמוד.

ש. עליית הנוער זה הסוכנות היהודית, בחסות הקיבוץ.

ת. כן, אבל זאת הייתה המסגרת. לימדו אותנו דברים מסוימים יותר מאשר בית ספר רגיל, ודברים מסוימים פחות, כדי שלא נוכל להשתלב. לי יש מכתב המלצה מרחל ינאית בן-צבי: טוב לנער שילמד תחילה חקלאות. זאת הייתה האידיאולוגיה, שלא נצא מהמסגרת של החקלאות.

אחר כך היא עזרה לי להתקבל ל"בצלאל". לא השתמשתי בו, נבחנתי ולא מצאתי את מקומי. הלכתי ללמוד פיסול, ולאחר מכן הלכתי ל"בצלאל" ובו מצאתי את מקצועי, שהוא סיפק לי סיפוק רב. הגעתי להכרה ארצית וגם בין-לאומית בתחום השני. עיצובי מטבעות ישראל ברובם הם עיצובים שלי. הייתי מעצב של מוזיאון תל-אביב שנים רבות, עם דוקטור גמזו. היום אני יושב בוועדה המייעצת לעיצוב מטבעות שטרות ומעות. זה קרוב לבנק ישראל, גם בוועדת המשנה שלה.

ש. כשנישאת, נשאת לאישה ישראלית?

ת. נשאתי בגיל מאוחר מאד, בגיל ארבעים וחמש. היא עצמה תוצר שואה. היא נולדה ב-1947- במחנה עקורים בגרמניה. ההורים שלה היו עקורים בפולין. הם נדדו והגיעו לכאן ב-1948, כשהיא הייתה בת שנה אחת. לפני שתיים עשרה וחצי שנים נולד בני, בשנת 1983. אחרי שנה וחצי, כשהיא הייתה בהריון עם הילד השני, שציפינו לו מאד, היא חלתה בסרטן והלכה לעולמה לפני שלוש שנים. שמונה שנים של מחלה קשה. אז אני שורד כל הזמן וצריך לדאוג עכשיו לבן.

ש. אתה גר עם בנך? אתה מגדל את בנך?

ת. אני מגדל את בני. אני לא יכול להגיד שהגורל הטיב עמי, אבל אני צריך להתמודד אתו. אני ממשיך לשרוד.

ש. אני מאוד מודה לך על הסיפור המרתק. יש עוד משהו שאתה רוצה להוסיף או שאתה חושב שלא אמרת?

ת. אני בטוח שלא אמרתי הרבה, אבל אני חושב שהמעט שאמרתי, ואם אותו הסיפור הקטן שכתבתי יכנס, אותה תפילה קטנה שהתפרסמה ב"מעריב", יתנו משהו מההרגשה, גם כדבר שהוא מרוחק מאד, אבל קיים עד עצם היום הזה. המראיינת: תודה רבה.

גבי נוימן המשיר בדבריו: בינואר השנה, לקראת כנס של ניצולי אושוויץ, היה לי דחף אדיר להשאיר איזה שהוא סימן שהייתי שם, לזכר אותם הילדים שהיו אתי ולא חזרו.

ביום שישי כתבתי טיוטה ראשונה ואמרתי לעצמי, אם אני אצליח, וזה סביר, ואני אמשך. במוצאי שבת סיימתי והרמתי טלפון לעורך לילה של "מעריב". הוא אמר לשלוח לו פקס. אמרתי: לא פקס, אבל אני יכול לבוא תוך עשרים דקות אליך ותחליט מה שאתה רוצה לעשות עם זה. אני מקצר בהסבר, כי זה לקח קצת יותר זמן. הוא אימת את זהותי, הוא אמר שהוא יפרסם את השיר במלואו. השיר הוא התחשבנות כלשהי עם השוכן במרומים.

אל מלא רחמים

אל מלא רחמים שכן במרומים,
מצא מנוחה מבכי תינוקות וזעקות אימה.
זהר הרקיע מעולות קדושים וטהורים,
רכבות עמוסות תמימים ונעימים.

חלף יובל מאותם האימים.
אין אנו חוגגים ואין שוכחים,
זוהר הרקיע ארובות כבשנים.

חלף עבר יובל לאותם הימים,
אין שואלים, מדוע שרד אחד מאלפים.

לראות ולהריח עשן הנספים,
יובל אין לילה חלומות טרופים,
מוזלמנים צועדים נופלים,
נורים לא קמים.

נשמת כולם צרורה בנו לעולמים,
תם יובל, בייסורים נוראים.

מעפר המשרפות אנו קמים,
לא פליטים ניצולים,
אנו כאן, שרידי עדות
לאותם מיליון וחצי תינוקות וילדים.

* * * * *

מקור: נוימן גבי: **עדותו ב"יד ושם"**, ארכיון יד ושם, חטיבה 0.3, תיק 8703.

אריקה מרים קוניו אמרילין נערה שנשלחה לאושוויץ

"אם נצא מכאן חיות, אני אומרת לך שוב", אמרה לי יום אחד ארנקה, חברתי הגדולה, "שלא תשכחי אף פעם את מה שקרה כאן, ותספרי הכול, שכל העולם יידע מה היה כאן." היא שבה ואמרה לי בדיוק את אותם הדברים שאמרה לי בפעם הראשונה שנפגשנו. כיצד ניתן היה לשכוח את כל הדברים שחווינו, ראינו או שמענו שהתבצעו במקום, את הזוועה? עד כמה שניסיתי לאחסן את הזיכרונות הללו בחלק מבודד של מוחי, תמיד פרצו החוצה ולא נתנו לי מנוחה.

התמונות בראשי רודפות אותי כל חיי.

פולני אחד, מעובדי המשרד, יצא יום אחד לעבודה בקומנדו קנדה.

הוא היה שם לאורך כל היום. למחרת כאשר חזר היה כולו נסער, וסיפר לנו: "לא תאמינו מה הולך שם. ערימות ערימות של פרוות, מעילים, בגדים, משקפיים, תכשיטים, מטבעות זהב, נעליים, הכול בערימות נפרדות, ממוינות. הם ממיינים אותם, בודקים כל מקום מסתור אפשרי, בתפרים, בסוליות העקבים של הנעליים, כדי למצוא כל דבר ערך מוסתר ולשלוח אותו לגרמניה. מאות של עגלות תינוקות, קשורות בחמישיות, ממתינות למשלוח לגרמניה. מאות אלפי איש נעלמו ולא השאירו זכר".

בקפיץ ההוא היה באופנה ללבוש שמלות עם נקודות. כמעט לכל אישה הייתה שמלה כזו. היו כל כך הרבה שמלות דומות בקנדה, שאחד ממפקדי האס. אס, נתן פקודה לצייד אותנו בשמלות הללו. בגדי המחנה הרגילים שלנו עם הפסים, נהרסו והיה צורך בחדשים. בצורה זו חסכו הגרמנים את עלות הבגדים החדשים עבורנו ונתנו פתרון חינם. ובכן, ביום אחד כולנו התלבשנו בתלבושת אחידה חדשה, שמלות בכחול כהה ונקודות לבנות בגדלים שונים. אני זוכרת עד היום את ההרגשה שהיתה לי בבגד החדש והיפה, נוחותו ורכותו אחזו בגופי. איזה פאר! מי המסכנה שממנה נלקח הבגד? מי יודע היכן היא עכשיו? "אל תחשבי על כך, חזקי את עצמך, סגרי את הלב ותזכרי, תזכרי מה עוללו כאן" - נהגתי להגיד לעצמי.

[אריקה מרים קוניו – אמרילין: "סיפורה של אריקה – ניצולה מסלונקי", עמ' 90]

חלק מן הניסויים עסק בדרך המהירה ביותר לגרימת עקרות מוחלטת בגברים ונשים כאחד. זאת הייתה מומחיותו של ד"ר מנגלה. ד"ר קלארברג בחר באחים תאומים מכל הטרנספורטים. הם היו ידועים כ"תאומי קלארברג". ניסיתי פעמים רבות לברר מה נעשה שם, אך הסודיות אפפה את הכול. איש "לא ידע" דבר. לא ידענו כמה בנות יווניות נכלאו שם ולא את שמותיהן, אך סיפרו לנו עליהן. גם לאחר השחרור לא הצלחתי לברר מה קרה שם. פגשתי כמה גברים ונשים ששרדו מבלוק 10. ניסיונותי לברר מה עוללו להם באותו מקום נורא, לא העלו כל תשובה. מעטה של סודיות אפף אותם. הם תמיד ענו בקצרה שעשו בהם ניסויים ללא הרדמה, שזה היה נורא, זוועתי, ושהם אינם רוצים לדבר על כך. כה קשה וטראומתית היתה החוויה שעברו. תמיד הבטתי בהם בחרדה ולא ניסיתי לשאול עוד. **דבר דומה אירע גם לי. כאשר חזרתי מהמחנה, רציתי לספר לאנשים מה עשו במחנות, איזה זוועות עברתי, לאיזו רמת פראות יכול האדם להגיע. באותן פעמים מעטות שניסיתי לדבר, הבנתי שהסיפור שלי היה כל כך מזעזע שאנשים לא האמינו ולא רצו לשמוע. הם הביטו בי כאילו הייתי יצור מעולם אחר ומבטם אמר: הפסיקי, את מגזימה, לא עשו את הדברים שאת מספרת."** כך, אט-אט, כל הזיכרונות נדחקו למקום מיוחד משלהם בראשי, מקום בו נשמרו היטב

ולא יצאו עוד. הייתי צריכה להמשיך בחיים, להתחתן ולגדל משפחה. חשבתי לעצמי, "עזבי את הזיכרונות, חבל למרר את חייך, את חיי הסובבים אותך, הרי דבר לא ישתנה". לאחר חמישים שנה, יחד עם אלברטו נער, היסטוריון הקהילה היהודית בסלוניקי, ראינו את אותם מעטים שעדיין נותרו בחיים, ומהם למדתי כמה פרטים מהנעשה בבלוק 10. **לילות רבים לא הצלחתי לישון כשהמחשבות על העבר רודפות אותי ... ויחד עם זאת אני יודעת, שמה שסיפרו הוא מזער ממה שחוו על בשרם.**

[אריקה מרים קוניו – אמריליו: "סיפורה של אריקה – ניצולה מסלוניקי", עמ' 78]

אריקה מרים קוניו נולדה בסלוניקי ב-1926. אימה הייתה יהודייה צ'כית ששפת אימה גרמנית ולכן אריקה ידעה גרמנית היטב. בזכות הגרמנית הצליחה לשרוד במחנה אושוויץ.

הכניסה לאושוויץ-בירקנאו בהיותה בת 17

20 במרץ 1943. שוב עצרה הרכבת. הפעם נפתחו הדלתות. בצרחות מפחידות. כמו נביחות של כלבים מטורפים, צעקו לנו בגרמנית :

"החוצה ... החוצה" ... "ראוס" ... "ראוס" ...

היה לילה שחור, זורקורים גדולים סנוורו אותנו. "החוצה - מהר" נבחו עלינו ואיש לא הבין מה קורה ומה אומרים. מבולבלים מששת ימי הנסיעה הארוכה, כל שרירי הגוף תפוסים. רעבים, מפוחדים ומיואשים, ניסו כולם לרדת מהקרונות. זורקים את החפצים ואת המזוודות על הרציף. הבלגן היה נוראי. בכי, צרחות, כשאנשי האס.אס. רצו לכל עבר, חלקם הניפו את אקדחיהם ואחרים הרביצו לנו במקלות תוך כדי נביחות

"קדימה ... קדימה ... החוצה ... לוס ... לוס ... ראוס ..."

הכלבים קשורים ברצועות שהחזיקו אנשי האס.אס. נבחו בפראות, בנביחות מפחידות, שניהם חשופות. מושכים ברצועות לעוט עלינו. אני זוכרת עד עצם היום הזה איך התבוננתי בהם מבולבלת לגמרי. המחשבה שחלפה במוחי כברק הייתה "מי יותר פראי, האס.אס. או הכלבים שלהם".

פנינו קפאו בקור העז. כך גם ידינו ורגלינו. אימהות אחזו בתינוקותיהן וקרוב לחזן, וילדיהן הקטנים משכו בחצאיותיהן, בפתחי הקרונות עמדו גברים לבושים במדים מפוספסים וראשם מגולח ועזרו לבאים לרדת. הם ניסו לומר לנו משהו. אבל לא הבנו דבר. הם הסתכלו אלינו בעיניהם הגדולות בהבנה וחלחלה. היו אלו יהודים, שעבדו ב"זונדר קומנדו", כלומר עובדי המשרפות. מי יודע כמה מהם קיבלו כך את קרוביהם ומשפחותיהם...נורא! "השאירו את כל החפצים במקום. תאספו אותם מאוחר יותר..."

זאת הייתה הפקודה. וערימת החפצים התרוממה מעלה מעלה בפתחי הקרונות.

מזוודה אחת נפלה מהקרונ, נפתחה וכל הדברים התפזרו מסביב. אני זוכרת איך התמונות המשפחתיות עפו מתוכה לכל עבר. הגרמנים, תוך כדי נביחות בלתי פוסקות, רמסו אותן במגפיהם! באותו רגע היה נדמה לי כי הם הרגו את האנשים שבתמונה. **אבא שלי, מבולבל, ומפוחד כמו כולם**, דחף אותנו הצידה. "אל תזוזו מכאן" אמר לנו. הגרמנים נבחו את פקודותיהם:

"כל הילדים, הנשים, הזקנים והחולים, לשם".

לשם? משאיות המתינו שם. שמעתי את אבי לוחש לאמי: "מזל שיש כלי רכב, אחרת איך אצליח ללכת על הקרח?" (הייתה לו בעיה בהליכה בגלל ניתוח שעבר). הגרמנים מיינו את אלה שעלו על כלי הרכב.

במהלך ההתרחשות, ה"שופו", שוטר המשלוח, יחד עם איש אס.אס. אחד, התקרבו אלינו ופנו לאבי שהתחיל לדחוף אותנו לעבר המשאיות.

"נכון שאתה ואשתך דוברי גרמנית?" שאל. "כן, בוודאי", ענה אבי והוסיף "גם הילדים שלי מדברים גרמנית מצוין". איש האס.אס. הביט בנו במבט חמור ושאל **"בני כמה הם?" הפעם אבא הוסיף לנו כמה שנים ואמר: הם בני שבע עשרה ושמונה עשרה**. "חכו כאן!" אמר הגרמני והלך לו. האנשים המשיכו לעלות על המשאיות, וכל משאית שהתמלאה, החלה לנוע. לאן נסעו? לא ידענו על כך דבר.

כמה תמונות קורעות לב נחרטו לי בזיכרון. אימהות שילדיהן הועלו למשאיות רצו אחריהן, זקנים קראו לילדיהם, שנשארו על הכביש, חיילים שחטפו את תינוקה של אישה צעירה תוך כדי דחיפתה לצד. צרחות, בכי, פרידות ... והאס.אס. צועדים להם באלגנטיות כאילו דבר אינו מתרחש למול עיניהם. לפתע נעשה שקט. רוב האנשים כבר נסעו. רק קומץ גברים ונשים נותרו ליד הרכבת. אנשי האס.אס. סידרו אותם לפי הגובה בטור ארוך, מחולקים לחמישיות, ופקדו עליהם לצעוד קדימה **"מארש", "שנל", "לוס" ...** הנביחות נשמעו גם אחרי שנעלמו בחושך. רק ארבעתנו נותרנו עומדים במקום.

רכב צבאי הופיע ועליו סמל הצלב האדום. הוא עצר לפנינו ואיש האס.אס. שעל הרכב קרא לנו לעלות. העובדה שארבעתנו ידענו גרמנית, והעובדה שנמנינו עם הטרנספורט הראשון, בשל ייאושה של אימי הפכה לסיבת הינצלוננו.

איזו מקריות הייתה זו שמכל 2800 האנשים שעל הטרנספורט, רק ארבעתנו ידענו גרמנית. העובדה היא שגרמנים נזקקו למישהו המסוגל לתרגם את פקודותיהם. כיום, לאחר חמישים שנה, אני קוראת את העובדות היבשות העולות מן התיעוד הגרמני וכולי אחוזת פחד בשל המעשה הנורא והבלתי מובן שביצעו. וכך תיעדו זאת הגרמנים: ב- 20 באפריל 1943, הגיע לתחנת הרכבת בבירקנאו טרנספורט ראשון של RSHA - **מפקדת הביטחון העליונה של הרייך, מיוון**. במשלוח נמנו כ- 2800 איש, גברים, נשים וילדים, מגטו "הברון הירש" בסלוניקי. וכך רשמו ותיעדו הגרמנים את שאירע, בדקדקנות יתרה שאפיינה אותם: 2800 איש נכנסו למחנה. 417 גברים (ביניהם אבי שקיבל את **מספר האסיר – 109564** ואחי עם **המספר - 109565**) ו- 192 נשים (ביניהן אימי עם **המספר - 38911** ואני - **38912**). כניסתן למחנה של 609 נפשות הללו לא נועדה לשם השארתן בחיים, אלא להמתתן לאחר שיאפסו כוחותיהן.

יתרת האנשים בטרנספורט, אנשים כמוך וכמוני, 2191 איש, הובלו באותו הלילה לחדרי הגזים והומתו מיידית. היה זה הטרנספורט הראשון מיוון, ואינני מתייחסת כרגע לרבבות הטרנספורטים שקדמו לו מכל אירופה, ואת חמישה-עשר הטרנספורטים הבאים שהגיעו מהגטו של סלוניקי. כל טרנספורט הוביל אותו מספר אנשים לערך. עד שהושלמה המכסה והובאו כל 46,000 היהודים מיוון. תשעים ושישה אחוזים מהם הושמדו. קשה מאוד לתפוס עד כמה נורא האסון.

כאשר בפעם הראשונה, לאחר שנים רבות, התחלתי לקרוא את עדויות הניצולים, התמרדתי בזעם שוב ושוב, כאילו לא חייתי בעצמי באחד ממחנות ההשמדה הנוראים ביותר. זעמי גבר עוד יותר כאשר קראתי את הפקודות הכתובות של הגרמנים והגיע לשיאו בקריאת הדו"חות המפורטים ביותר, המלווים בצילומים מקוריים של תהליך ההרג כולו, שהאס.אס. בעצמם תיעדו. לא ייאמן עד כמה המסמכים המקוריים נשמרו, למרות הניסיונות להשמידם בסיומה של המלחמה. קיים אוסף גדול ביותר של מסמכים מקוריים של האס.אס. מלווים בצילומים, סרטים, פקודות כתבות ודיווחים מן השטח שנרשמו ונאספו בקפדנות רבה.

תלמיד בית-ספר יסודי ביקר בשנת 1993 בתערוכה על השואה שארגנה הקהילה

היהודית בסלוניקי, ושאל: "אבא, מה, הגרמנים היו טיפשים עד כדי כך, ששמרו את כל העדויות האלו?"

* * *

השעה הייתה 2:30-3:00 לפנות בוקר, כאשר המכונית שהסיעה אותנו עצרה. אבי ואחי הורדו מן המכונית במהלך הנסיעה. עד היום אני חשה בכף ידי את לחיצת ידו של אבי וזוכרת את מבטו כאשר ירד מן המכונית ... "לאן הם יישלחו?", "האם נתראה בקרוב?" חשבתי בפחד.

המכונית עצרה בחזיתו של בניין גדול. חושך מצרים מסביב, אינני רואה כלום. מישהו הקיש בדלת ואישה פתחה אותה. היא נראתה כאילו התעוררה כרגע, ופניה נראו תוהות. היא לבשה בגד עם פסים, וראשה היה מכוסה במטפחת לבנה. "קחי אותן, הן תישארנה כמה ימים ואחר-כך ייקחו אותן", אמר האס.אס. והלך. הדלת נסגרה ומריה, זה היה שמה, לא הפסיקה לשאול אותנו שאלות: "מי אתן? מהיכן אתן? מדוע לא הלכתן עם האחרות?", איך אתן יודעות גרמנית ומי סידר לכן פרוטקציה?" "פרוטקציה?", שאלתי את עצמי, מה זאת אומרת?" אימי ניסתה להסביר לי אבל גם היא לא בדיוק הבינה את שהתרחש. נדרשנו מיד להתקלח. לאחר מכן, היא הובילה אותנו לאולם מלא מיטות, שלוש מיטות אחת על השנייה, וכל המיטות צמודות אחת לשנייה. בכל מיטה נראה ראש מגולח. מבלי לחשוב, כועסת, אמרתי לאימי. "אימא, הביאו אותנו לאולם של גברים!" ומריה ענתה שאלו הן נשים ולא גברים.

לאחר שישה ימי נסיעה ברכבת, בתוך קרון צפוף בו ישנו בישיבה, יכולתי סוף סוף להימתח ולשכב. היה נראה שישנתי בקושי חמש דקות כאשר צלצל מחריש אוזניים העיר אותי. השעה הייתה 4:30 בבוקר, סביבי ראיתי בנות מגולחות, ה"גברים" של אמש, מתלבשות ומתכוננות בזריזות. כמה בנות התקרבו אלינו והפציצו אותנו בשאלות: "איך הגעתן לכאן?", "הביאו אתכן ישר מתחנת הרכבת? לא יתכן ... זה אף פעם לא קרה בעבר ...". "מה, לא עברתן חיטוי?", ולא גזזו לכן את השיער? דבר כזה עוד לא קרה בתולדות המחנה ... אתן יהודיות? במאת האחוזים? ואין לכן פרוטקציה מאיזה קצין בכיר? לא ייאמן ... עוד לא היה כזה דבר ...". שאלנו מי זו מריה ולמדנו כי היא הבלוקובה האחראית לבלוק. שמה המלא היה מריה מאול, והיא גרמניה נוצרייה. היא הובאה למחנה בגלל סיבות פוליטיות. "ותדעו לכן, היא לא רעה ..." השלימו לנו את המידע. שאלנו אותן לאן הובילו את כל האנשים מהטרנספורט

שהועלו על המשאיות.

לרגע נעשה שקט מוחלט, כמה מהן החלו להתרחק ושתיים-שלוש אמרו לנו את הלא ייאמן: "הם כבר לא קיימים, הם שרפו את כולם, הם העשן שיוצא מן הארובות..." "הן משוגעות", חשבתי לי, "הן מטורללות, הן לא יודעות מה הן אומרות".

מבולבלת, שמעתי את אווה ואת אדית חזרות ואומרות זאת שוב ושוב. אחר כך הן אמרו לנו שעליהן למהר לעבודתן, הן תחזרנה בערב ואז נמשיך לדבר. כך נותרנו לבד באולם הענק מבולבלות, מפוחדות, לא מסוגלות להוציא הגה. יחד אתנו נשאר אחראית הבלוק מריה ואישה מהאס.אס. בשם קלאוס. היא הייתה אישה צעירה ויפה. גם היא לא הבינה מה קורה איתנו ושאלה את אותן השאלות: "מה הפרוטקציה הייחודית שלך, שאתן זוכות ליחס כל כך שונה?" ולא הייתה לנו כל פרוטקציה.

יד המקרה או המזל המשיכו להאיר לנו פנים. היינו היהודים היחידים בכל הטרנספורט שהגיע מיוון שידענו גרמנית. האס.אס. נזקקו למישהו שיתרגם עבורם לשפה החדשה של המובאים, שאיש מהם לא הבין. הם היו צריכים לפקד על העם הזה הדובר שפה כל כך זרה לא שלהם. חוסר המזל בהיותנו בטרנספורט הראשון הפך להיות קרש ההצלה שלנו. החוויה הנוראה שעבר כל אחד שהגיע בטרנספורט ונכנס בשערי המחנה נחסכה מאיתנו הודות ליד המקרה, המזל הבלתי אפשרי. עד היום אינני מסוגלת להאמין עד כמה בנות-מזל היינו!

שלושה ימים מאוחר יותר הביאו אותנו למחנה בירקנאו לחיטוי, גילוח הראש וצריבת מספר האסיר על יד שמאל. משם, היינו אמורות להגיע לצריף בו שכנה ה"פוליטישה אבטיילונג", קרי הגסטפו של המחנה, **בו היינו אמורות להיות מתורגמניות.** תוך כדי הטיפולים פגשנו את שרה. היא הספיקה לתאר לנו את ההלם הראשוני שהקבוצה בה הייתה עברה. "מתחנת הרכבת הצעידו את כל הבנות למחנה. הן צעדו בכפור אימים, בלילה הקר ביותר בחייהן. הן הגיעו לפתחו של צריף ענק, צריף החיטוי. "רעדנו מהקור, מהכפור, מהרעב, מהפחד האדיר שאחז אותנו". היא סיפרה לי. ציוו עלינו להתפשט לחלוטין ולהמתין. לחכות למה? כמה זמן להמתין? איזו בושה הרגשתי בעומדי ערומה כביום היוולדי והאס.אס. מתהלכים להם

סביבנו. איזו השפלה! לאחר זמן רב, שנדמה היה בעיני כשנה. הובילו אותנו לחדר בו נשים בבגדי פסים גזו לנו את השיער בתנועות זריזות וחדות. כל כמה זמן נשמעו הנביחות של האס.אס. "שנל. שנל!" מהר, מהר! וצקצוק המספריים. הפכנו לבלתי מוכרות לחלוטין. ללא שערות, הראש מגולח. על הרצפה היו ערימות של שיער, חלק, קלוע לצמות, מפולפל בכל הצבעים. מיואשות הסתכלנו אחת בשנייה. ולא הכרנו את עצמנו. לאה פרצה בצחוק היסטרי.

אלגרה לא החזיקה מעמד ופרצה בבכי. קוראת לאימה. הצלפת שוט מידי אשת האס.אס. גרמה לשקט מוחלט בינינו. אלגרה נפלה על הרצפה. אחר כך עברנו ל"סאונה". בכניסה נתנו לנו סבון קשה כמו אבן. שנתרחץ. המים זרמו פעם קפואים ופעם שורפים. והאס.אס. נבחו "לוס..לוס" קדימה, קדימה ... "לאחר מכן רשמו אותן. הן קיבלו מספר אסיר, שנצרב בדיו בלתי מחיקה. כקעקוע, בידן השמאלית. מכאן ואילך, הפכה כל אחת למספר.

כל זאת סיפרה לנו שרה במהירות ובקול מיואש בתוך השירותים. שם פגשנו אותה במקרה. היא עוד הוסיפה שהיא עובדת ב"אוסן קומנדו". אז לא ידעתי מה זה. היא עוד שאלה אותי אם ידוע לי משהו על הוריה. מה יכולתי לומר לה? "הם בסדר. אל תדאגי" אמרתי לה. סיכמנו להיפגש שוב באותה שעה בשירותים, בכל פעם שנוכל.

באותו יום ראשון במחנה אושוויץ למדנו מה פירושו המוחשי של המושג "מחנה-השמדה". אחראית הבלוק מריה סיפרה לנו על כך תוך כדי העבודה כשעזרנו לה. היא סיפרה על חדרי הגזים, על המשרפות בהן שרפו את ערימות המתים, כדי שלא יישאר מהם כל זכר. היא סיפרה לנו על המיונים שבוצעו פעמיים ביום. **"זה טירוף"**. חשבתי לי, "איזה דברים משוגעים ובלתי שפויים היא מספרת לנו! ובאיזו רצינות אמי ואני מקשיבות לה!" אז לא האמנתי לה. עד שלא ראיתי במו עיני ולא חשתי בגופי.

האס.אס. קלאוס נכנסה ומיד פסקנו לדבר. היא קראה לי אליה ואמרה לי מהר: "הרימי מהר את החצאית שלך, אני רוצה לראות את הזנב שלך!" ... "הזנב שלי? איזה זנב? מה היא אומרת?" אבל היא נראתה רצינית ביותר, היא האמינה בדבריה. היא

נשטפה בכל כך הרבה תעמולה עיוורת אנטי-יהודית מבית מדרשו של היטלר. שבין היתר האמינה כי היהודים הם ילדים של השטן ויש להם כמובן זנב.

למחרת הביאו אותנו לבירקנאו ושם גזזו את שערנו. נתנו לנו בגדים מפוספסים כמו לכולן. בצד השמאלי של ה"שמלה" היינו צריכות לתפור את מספר האסיר שקיבלנו. הייתה זו פיסת בד לבנה מודפסת שבצידה הימני היו שני משולשים, אחד צהוב ואחד אדום. המשולשים היו מודבקים במהופך והזכירו את צורת המגן-דוד. במרכז המגן-דוד הודפסה האות **G**, האות הראשונה של המילה יוון, בגרמנית. חובתם של הנשים והגברים הייתה לענוד את מספר האסיר על הבגד החיצון. האסירים הנוצרים. האסירים הפוליטיים, זוהו ע"י משולש אדום. לכל סיווג של אסירים היה צבע משולש ייחודי ומאפיין. צבע השודדים והגנבים היה ירוק, להומוסקסואלים היה ורוד, לבלתי סגילים שחור, לעדי יהוה סגול. כך ניתן היה לזהות את סוג האסיר מיד.

תנאי המחיה בבירקנאו היו נוראים. השטח הענק הכיל צריפים מכוערים. שמוקמו זה לצד זה בשורות ובעמודות מדויקות. אלה היו הבלוקים בהם גרו האסירים כל עוד היו בחיים. בתוכם ניצבו בשורות תלת-קומתיות המיטות שלנו, שנקראו - קוייה. מיטות דרגש אלו היו רחבות. כך שבכל אחת מהן ישנו שלושה-ארבעה אנשים. במציאות, ישנו בהן, בצפיפות נוראה. שמונה עד עשרה אנשים. על קרשי המיטה היו מונחים כמה שקים ממולאים במעט קש ששימשו כמזרנים. עליהם הונחו שתים-שלוש שמיכות מחוררות, מלאות בכינים. היינו נשכבות כולנו יחד, שוכבות על צידנו. פני כולנו לכיוון אחד. כאשר מישהי רצתה להסתובב, הסתובבו כל הבנות יחד עימה, בו-זמנית.

הקור חדר מכל פינה ולמרות שהיה מן תנור הסקה בחדר, אנחנו סבלנו מקור תמידי. ליד הכניסה של הצריף היה חדר קטן. זה שימש כמשרד וגם כחדר הפרטי של אחראית הבלוק. כל התקופה ששהיתי בבירקנאו נשארתי באותו הבלוק.

כל ערב לפני השינה ישבנו על המיטות ופלינו את הכינים מהבגדים. ישבנו ערומות למחצה באולם הקפוא, ישובות על המיטות, מכופפות. מחפשות

בתפרי הבגדים. לבסוף, הצטופפנו אחת אל השנייה. כדי להתחמם מעט ולהצליח להירדם. לידי באותו הדרגש, ישנה בחורה יהודייה מהולנד. היא הייתה כה מסכנה ומיזאשת. היא פחדה מהזריחה. המחשבה, שגם מחר יהיה עליה לסחוב אבנים בקור העז וברעב המציק, הייתה לה בלתי נסבלת. "אינני מאמינה שאחיה עוד יום" הייתה אומרת לי. והלילות עברו מהר כל כך..

כל בוקר. לפני הזריחה, העירו אותנו בצרחות ובפעמונים. "מהר, התלבשו וצאו החוצה ל"אפל". "למסדר הבוקר". ללא שתיה חמה. מנומנמות, נדרשנו לצאת החוצה באוויר הקפוא ולעמוד בשורות. כך שאחראית הבלוק יחד עם האס.אס. תוכלנה לספור אותנו.

האס.אס. הגיעו כחצי שעה מאוחר יותר. לבושים בבגדים ומעילים חמים ומחזיקים ברצועות את כלביהם. אחראית הבלוק עמדה דום ומסרה את מספרן של האסירות נכון לאותו בוקר. אז צעדה האס.אס. לפנינו בהבעה יהירה וקשוחה וספרה אותנו שוב. אנחנו עמדנו דום, ללא תנועה, מחכות לסיום הספירה. במידה שהספירה הייתה נכונה, הכול היה טוב, וחזרנו לבלוק. אך לרוב. משהו השתבש. בדרך כלל. היו כמה נשים שמתו בלילה. ושכנותיהן לא חשו בכך. הסיבה לכך הייתה שבהשכמה הקמנו רעש רב. לחץ ובלגן, על-מנת להספיק ולצאת החוצה במהירות. כל אחת דאגה לעצמה, שלא תחטוף מכות תוך כדי היציאה.

כאשר מספר האסירות לא תאם למספר הנדרש, החל חיפוש בבלוק למצוא את המתה או את החולה שלא יכלה לקום על רגליה ולהתייצב. או אז המסדר היה נמשך במשך שעות. העינוי היה נורא ובנות רבות לא עמדו בו.

רעש של נפילה נשמע ובחורה נוספת נפלה על האדמה ... זה היה סדר-היום. כל יום. בגשם, בשלג, ברוח. היו בנות שלא עמדו בכך וסיימו את חייהן על הגדר המחושמלת. בבוקר מצאנו אותן. דבוקות אל חוטי-התיל.

הבגדים שקיבלנו היו מבד עבה וקשה, מפוספסים בכחול ואפור. במקום שיחממו אותנו. הם דווקא קיררו את גופנו! עטפנו את הראש במטפחת שכיסתה לנו את הקרחת. נעלנו נעליים מעץ. הייתה זו התלבושת האחידה לכל מי שעבדה "תחת

קורת גג". האחרות שעבדו בחוץ, לבשו את הבגדים עם הפסים או כל בגד אחר שהצליחו לאלתר או למצוא. אם היה להן מזל. היו להן גרביים. אנחנו היינו בנות-מזל - לנו היו גרביים ומטפחת-ראש.

נאלצנו לנעול את נעלי העץ ברגליים יחפות. אם היינו מחוסרות מזל ואיבדנו את הנעליים. הלכנו יחפות בתוך הבוץ. השטח מחוץ למחנה היה בוצי כמעט כל ימות השנה. והרגליים שקעו בו עד הקרסול.

במשך היום. הילכו להן הנשים כמו רוחות רפאים בערפל, בגשם ובשלג. מסביב למותניים קשרנו חבל במקום חגורה. עליו קשרנו את המסטינג. זה היה הרכוש היקר ביותר שהיה לנו. ללא כלי זה. היינו מתות עוד יותר מהר ברעב. את המרק המדולל חילקו פעם ביום רק למי שהיה ברשותה מסטינג. היה זה המזון היחידי שקיבלנו לכל היום. ברגע שמילאו האסירות את המסטינג במרק הדוחה הזה. הן הלכו להן בזריזות הצידה. ובידיים רועדות מקור. עייפות ורעב, שתו במהירות את כל הנוזל עד לטיפתו האחרונה. לאחר מכן המשיכו לשוטט ללא מטרה, באדישות מוחלטת. עיניהן המיואשות הסתכלו מבלי לראות. שקועות במחשבותיהן. ללא רצון לחיות. למה ולשם מה לחיות ?

התמונות של ימי בירקנאו, מהתקופה ההיא. רודפות אותי בשנתי עד עצם היום הזה.

לעתים קרובות. חייל אס.אס., אוחז כלב ברצועה, עבר ליד הנשים החדשות. ה"טריות". שהגיעו למקום ועדיין לא הוקצה להן תפקיד, וללא כל סיבה נראית לעין קילל אותן או הצליף בהן בשוט. האחרות, בהשגחת איזו קאפו. עבדו. עבודתן הייתה לסחוב אבנים כבדות. בלתי ניתנות להרמה. ולהעבירן מקצה לקצה בשטח המחנה, למעשה ללא מטרה.

בצד עמדה אשת אס.אס. עם כלבה וכשדבר כלשהו לא נשא חן בעיניה - וזה קרה לעתים מזומנות - צרחה עליהן ושיסתה בהן את כלבה. נשים אחרות עבדו ביישור שטח ע"י משיכת גליל ברזל גדול וכבד. מוט ברזל ארוך היה מחובר לגליל ונדרשו לפחות שמונה נשים להזיזו במקצת. ובנוסף היה לכל הבנות שעבדו באוסן קומנדו. כלומר פלוגת עבודות החוץ, תפקיד מיוחד.

כל יום, לאחר מסדר הבוקר, הקאפו של כל בלוק סידרה את הנשים בחמישיות מיושרות היטב וכך הן צעדו אל עבר השער הגדול של המחנה. **בצדו השמאלי של השער עמדה תזמורת המחנה.** הם ניגנו מארשים כשעברו גדודי האסירים בשער. קומנדו התזמורת הורכב כמובן מנשים אסירות. אלו שידעו לנגן. בנות המזל נבחרו בקפדנות יתרה. לתקופת מה ניגנה בה גם בתו של הרופא מסלוניקי ד"ר מנשה. בציוד השני של השער עמד הרופא הראשי של המחנה, ד"ר רוד, ולצידו אחת המפקדות הבכירות של האס.אס., דרכסלר או מנדל. רוד, ובהיעדרותו המפקדת דרכסלר. מיינו את האסירות. הם הצביעו על האסירות שנראו החלשות, החיוורות, או המפוחדות ביותר. אלו הועברו מיידית לבלוק 25 ומשם לתאי הגזים. אותה סלקציה גורלית אף התרחשה בכל ערב בשובנו למחנה. התזמורת ניגנה. האסירות צעדו בחמישיות מסודרות היטב והאס.אס. מיינו אותן למוות בהנפת אצבע קטנה. הדבר התרחש מדי יום ביומו. בוקר וערב. **עד ה - 18.1.1945.**

"במשך שבוע ימים". סיפרה לי אסתרונה, כל יום. פעמיים ביום, עברתי את תהליך הסלקציה הזו ... כשהתקרבת לישער. הרמתי את ראשי גבוה, הבטתי ישר קדימה וצעדתי בכל הביטחון האפשרי בנעלי העץ הבלתי יציבות. עשיתי הכול כדי שהם לא ישימו לב לפצעים הדוחים שפרחו לי ברגליים...". היא הייתה בת-מזל וזכתה לעבור לעבוד ב"קומנדו-הנעליים" (Schuhkommando), והפכה לעובדת "תחת קורת גג".

אנו הובלנו לצריף אחר בו היינו אמורות לעבוד מכאן ואילך. היו אלו משרדי הגסטפו, הפוליטישה אבטיילונג (POLITISCHE ABTEILUNG), המחלקה הפוליטית הייתה זו המחלקה המרכזית ביותר. ממשד זה הוצאו והועברו כל פקודות המחנה. בו תועדו לפרטי פרטים האירועים השונים שהתרחשו בכל יום ברחבי מחנה אושוויץ-בירקנאו. במשרד זה נרשמו שמות ומספרי כל האסירים שמוינו ונשלחו לתאי הגזים. כל פקודות שירות-הביטחון (RSHA). כל פקודות ההוצאה להורג, כל החקירות.

הכול נרשם ותועד בפוליטישה אבטיילונג. בראש משרד זה עמדו אנשי אס.אס. בכירים ותחת פיקודם אסירות שנבחרו למטרת ביצוע עבודה משרדית זו. על מנת שהמשרד יתפקד לשביעות רצונם של אנשי האס.אס. הועסקו בו אסירות רבות וכמה

אסירים בודדים. קומנדו האסירים של הפוליטישה אבטיילונג הורכב ממחלקות שונות אשר כללו בין היתר: מחלקת התיעוד, מחלקת החקירות. מחלקה משפטית וה- Standesamt, המחלקה בה התבצע מרשם האוכלוסין של אסירי המחנה וכמו כן מפקדת המשרפות.

לורה שלי, Lore Shelley, קראה לספרה. המתאר את האסירות שעבדו במשרד זה, בשם **"מזכירות המוות"**. היה ברור וידוע, כי כל מי שעבד בקומנדו הזה.

בדומה לזונדר קומנדו, **לא יצא חי מהמחנה: זאת לא בשל הרעב או התנאים הקשים, אלא משום שהיו אלו העדים בעלי המידע הרב והמדויק ביותר על הפשעים שבוצעו ברחבי המחנה מדי יום ביומו.** משום כך, תחלופת האסירים העובדים במחלקה הייתה רבה. מדי מספר שבועות נשלחו העובדים לתאי הגזים ואסירים אחרים הובאו במקומם.

המפקד של מחלקתנו היה קצין אס.אס. בשם קלאוס, שהתפרסם בקשיחותו ושנאתו ליהודים. עמיתו מהאס.אס. קראו לו "DER JUDENFRESSER" - **זולל היהודים.** עבודתה של אימי הייתה רישום פרטיו של כל אסיר חדש שנקלט במחנה בטפסים מיוחדים שהוקצו לכך. בנוסף לשם הפרטי ושם המשפחה. חובה הייתה לרשום את השם שרה לאסירות היהודיות וישראל לאסירים היהודים. תפקידי במקום היה לעזור למזכירות בתרגומם של מסמכים שונים לגרמנית.

במוזיאון של אושוויץ, שנים מאוחר יותר, מצאתי את הטופס המלא מה- 20.3.1943 ובו רשומים פרטיהם של אחי ושל בת-דודתי אמיליה. למרות ניסיונותיהם של האס.אס. להשמיד את כל המסמכים המפלילים הללו לפני נטישתם את המחנה, לקראת סוף המלחמה, נותרו מסמכים רבים כעדות אילמת לפשעיהם. באופן מקרי, נשמר גם הטופס הזה, שבו רשומים אחי ובת דודתי.

הטרנספורטים מיוון הגיעו בזה אחר זה. מי יודע כמה פעמים זיהינו בין טופסי שמות המובאים את שמות קרובי משפחתנו. חברים ומכרים. כולן. כולן ללא יוצא מן הכלל, שאלו אותנו, לאן לקחו את הוריהן. מדוע הפרידו ביניהם. עד היום אני שומעת את קולה של אימי חוזרת על אותה התשובה שוב ושוב: "הם בסדר, אל תחשבי עליהם. עשי כל מה שביכולתך לשמור על עצמך. להישאר בחיים, זו חובתך אליהם".

את שרה'לה לא ראיתי יותר. כמה ימים מאוחר יותר קראתי את שמה ברשימות של בלוק 25, בלוק הנדונים לתאי הגזים. אידיית ידידתי, הקלידה את שמה במכונת כתיבה. זו הייתה הפעם הראשונה והאחרונה. מאז שהחלה ההרפתקה שלנו עם המוות. שנשברתי ובכיתי. באחד הטרנספורטים שהגיעו באמצע מאי. אישה אחת סיפרה לאמי, כי בקרון בו נסעה היה גם סבי. בדאגה עמוקה שאלה אותה אימי, האם הוא נכנס למחנה. לא. הוא עלה על אחת המשאיות. "האם ידוע לך גב' קוניו, לאן לקחו אותו?" שאלה האישה את אימי. אימא ידעה! מיואשות שתינו. שאלנו את עצמנו כיצד גילו אותו ותפסו אותו. הרי הוא היה במקום מסתור מצוין, ולא היה רשום במסמכי הקהילה היהודית. כזכור, הוא הגיע מצ'כיה לפני פרוץ המלחמה. האם הלשינו עליו אלה שהסתירו אותו? שאלות אלו קיבלו מענה רק לאחר המלחמה.

מאדם שעבד בגסטפו בתור מתורגמן למדנו, כי סבא היה מוסתר היטב, והיה יכול לשרוד במקום את המלחמה. אבל סבי המשיך להאמין בגרמנים! הוא חש בודד מאוד, והתגעגע אלינו געגועים מרים. וכך, ביום ראשון אחד, אסף לו את כל אותות הגבורה שזכה בהם בהיותו חייל במלחמת העולם הראשונה, בה שרת כסרן בצבא האוסטרו-הונגרי, את כל התעודות והמסמכים, וניגש ישר לגסטפו. ב"אדיבות" שאלו אותו האס.אס. מי הוא ומה רצונו, סיפר לנו העד. "אני הד"ר אינג'ינר ארנסט לוי, ואלו מסמכיי", אמר. אני מבקש שתשלחו אותי למקום בו נמצאים בתי ומשפחתי". וקצין האס.אס., מבלי להניד עפעף, הטיל את המשימה על הכפוף לו, "הבא בבקשה את ד"ר ארנסט לוי, לתחנת הרכבת ובעוד כמה ימים יתמזל מזלו ויפגוש את משפחתו!" אני בטוחה, כי סבי המתוק, החכם והנאיבי כל כך חשב עד כמה צדק כשהאמין בתרבותם של הגרמנים, שהתייחסו אליו באדיבות כזאת. אני שואלת את עצמי כיום, האם הבין מה התרחש עימו כאשר הוכנס לתא הגזים?

במהלך התקופה לא ידענו כהוא זה על מצבם של אחי ואבי. הדאגה כרסמה בנו. עבודתנו בפוליטישה אבטיילונג נמשכה ללא הפסקה. הגעתם של הטרנספורטים מיוון לא הופסקה כל אותה העת.

אחד מאנשי האס.אס. נהג לצייר יפה. הוא צייר את עמיתיו בסקיצות מאפיינות מחייהם היומיומיים ובקווים אישיים שאפיינו כל אחד מהם. הוא צייר את המפקד שלנו

קלאוס עומד ברגליים פשוקות, בפתח משרפה, ממנה עלו להבות גדולות. מארובה גבוהה מאחוריו התרומם עשן סמיך. בתוך העשן הוא צייר מגיני-דוד קטנים ורבים. בידי אחז את בנאים גדולה ועליה ערימה של גופות, מוכן להשליכם לתוך המשרפה. זה היה קלאוס; למרות הכול, איש אכזר זה, היה "הקשר" היחיד שלנו עם אבי. הוא נהג ללכת מדי יום מבירקנאו לאושוויץ ולעתים קרובות למכבסות המחנה. הוא נהג כלפינו בעדינות והתייחס אלינו באופן יחסי טוב, מסיבות בלתי ברורות.

יום אחד, בצאתו לאושוויץ, העזתי וביקשתי ממנו לברר אודות אבי ואחי. הוא הסתכל עלי, כעס רב היה במבטו, אך לא אמר מילה. כאשר חזר, ניגש לאימי בפתאומיות, ובמילים קצרות וחדות אמר לה כי אכן אבי ואחי בחיים ועובדים במתפרה של המחנה. גם להם סיפר כי אנו בחיים. במהלך התקופה שעבדתי במשרדים בבירקנאו, הביא לנו קלאוס, עוד פעמים מספר, חדשות מאבי.

יום אחד יצאתי לשירותים מהצריף בו עבדתי. פתאום ראיתי אשת א.ס.א. משסה את כלבה באחת האסירות. במבט נוסף זיהיתי כי זו אוריקו, הבחורה שנסעה עימנו בקרון. בתנועות לא רצוניות התחלתי לרוץ לעברה, כאשר יד חזקה עצרה אותי ומשכה אותי בכוח פנימה. הייתה זו עמיתתי לעבודה, הצ'כית אדית וידר. היא משכה אותי בכל כוחה לתוך הצריף ובכך הסתבר, הצילה את חיי.

השירותים בהם השתמשנו היו אסורים לרוב האסירות ובמיוחד על החדשות. להן היה בור גדול בקצה המחנה. השירותים היו אולם רחב שמשני צידיו נבנה ספסל ארוך ובו חורים, האחד ליד השני, עליהם ישבנו ועשינו את צרכינו. רק לאלו שעבדו בקומנדו מסודר ולאסירות הנוצריות הותר השימוש בשירותים אלו. כמו-כן נאסרה הכניסה על המזלמניות, אותן האסירות שהיו במצב פיזי גרוע במיוחד, אליו התדרדרו במהירות.

בדרך כלל תוך שבועיים שלושה מיום הגעתן למחנה היו האסירות הללו מגיעות למצב נורא זה. יום אחד, בשעה שהייתי בשירותים, העזה להיכנס אסירה שהוגדרה כמזלמן, כלומר מצבה היה גרוע ביותר, משקלה ירוד והיא בשלב האחרון לקראת מותה, ולשבת על החור. למזלה הרע, אסירה אחת שענדה משולש ירוק (סמלם של הגנבים) - הבחינה בה. "מה את עושה כאן?" צרחה עליה, ונתנה לה דחיפה חזקה,

הבחורה נפלה לתוך בור הצואה. אני ועוד שתי בנות משכנו אותה החוצה, במצב נורא. עד היום אני שואלת את עצמי, מה עשתה, כיצד ניקתה את עצמה? האם נותרה בחיים? בנוסף לרעב הבלתי פוסק והעדר כל אפשרות לניקיון אלמנטארי, בנוסף לפצעים ברגליים בגלל נעלי העץ והכינים, סבלנו כולנו משלשול בלתי פוסק.

לאחר העבודה חזרנו לבלוק. נתנו לנו מים שבהם צפו קליפות תפוחי-אדמה שאכלו האס.אס. ה"מרק" הזה, בתוספת לחם קשה ויבש, היה הארוחה היומית שלנו. מזון זה היה אמור להספיק לנו עד למחרת בצהריים. לכמה בנות היה האומץ לא לאכול את כל הלחם, אלא לשמור חתיכה למחרת בבוקר. **אבל כמה וכמה פעמים גנבו להן בלילה את פת הלחם, ואז בבוקר, בשעת ההשכמה, נתגלתה הגניבה ופרצו הצרחות והבכי. מי היה מאמין כי במצב נורא זה, אישה תגנוב מרעותה?** בתקופה ההיא, ולמשך כל זמן הגעת הטרנספורטים מיוון, קיבלנו בנוסף ללחם גם זיתים. האס.אס. לא אכלו זיתים משום שלא הכירו סוג זה של מזון, ולכן חולקו הזיתים לאסירים. לרוב, גם יתר האסירים לא אכלו אותם ונתנו לנו. באיזה תיאבון אכלתי את הזיתים הטעימים הללו ...

הטרנספורטים מיוון הגיעו מדי יומיים-שלושה. אז עבדנו שעות ארוכות, עד גמר הרישומים. היינו, למיטב זכרוני, כעשר קלדניות. הרוב היו בנות מצ'כיה שהגיעו לפנינו. בחרו בהן כי היה להן ניסיון בשימוש במכונת כתיבה וידעו כמובן גרמנית. אלו היו בנות המזל, שהודות לידיעות המיוחדות שלהן שרדו. אני הייתי הצעירה מכולן. הן עזרו לי בכל דרך וחיפו על הטעויות שעשיתי. ניסיתי להבין כל מה שנאמר לי, ולמרות שליטתי בשפה הגרמנית, נכשלתי מדי פעם. המפקד קלאוס השים עצמו כאילו לא ראה.

לא עבר זמן רב מאז הגעתי לבירקנאו, ארבעה-חמישה שבועות, חליתי קשה. יומיים שלושה הלכתי לעבודה עם כאבי ראש נוראים וחום גבוה. פחדתי לדבר וגם אימי פחדה. ושוב, המזל האיר לי פנים. האס.אס. קלאוס נתן פקודה לאשפז אותי בבית-החולים (Revier) של המחנה. היה זה צריף ובו מיטות תלת-קומתיות, האחת ליד השנייה. המקום הריח ריח חריף של חומר חיטוי. תרופות לא היו בו כלל, אבל המקום נשמר נקי. הדבר החשוב ביותר היה שאפשר היה "לישון" כל היום. בית-החולים נועד

לנוצרים בלבד, אבל משום מה היו בו גם כמה יהודים, כמוני. מדי פעם ביקר רופא האס.אס. ודאג "לנקות" את השטח מיהודים. ביומן בית-החולים נרשמו מספרי, שמי ומחלתי, מחלת ה- "Kopfgrippe" - שפעת.

אחראית בית-החולים הייתה רופאה, אסירה פוליטית, נוצרייה פולניה. העוזרת שלה הייתה ד"ר אנה, רופאה יהודייה מצ'כיה. שתיהן החליטו להסתיר אותי ולהציל אותי מהמיונים התדירים שהתבצעו במקום. הן נתנו לי לשכב במיטה הצמודה לקיר, בקומה השלישית. בכל מיטה שכבו תמיד שתי חולות. לידי שכבה פולניה אצילה אחת, נוצרייה, שהייתה אסירה כבר מעל שנה. עצרו אותה כי הייתה פעילה במחתרת הפולנית. היא הייתה אישה יפה, והתרשמתי מהמספר האישי שלה שהיה קטן מאוד, ומן המשולש האדום הגדול, שהיה תפור היטב על חולצתה. היא שימשה לי כמגן חי בכל סלקציה, בעודה שוכבת לפני ומסתירה אותי היטב בגופה מרופא האס.אס.

ליד מיטתי הונח סיר וליד הראש הניחה ד"ר אנה קערת מים וחתיכת בד, להרטיב לי את המצח שלהט מחום. היו לי כאבים נוראים בראש ובכל הגוף. הייתי רדומה רוב הזמן. לעיתים שמעתי את קולה של אימי והרגשתי את הסמרטוט הרטוב שניגבה בו את מצחי. הייתי צמאה, צמאה כל כך.

חלמתי על אבי. חלמתי שהוא חוזר מהעבודה ומחזיק ביד שקית נייר מלאה בתפוזים, כפי שנהג לעשות כאשר גרנו בבית לפני המלחמה. חלמתי על האבטיח המרוסק במרתף של השכן שלנו ומתי לאכול חתיכה קטנה ממנו. פעמים אחרות חלמתי שאני על המזח בבית, צופה על הים האהוב עלי, מוכנה לקפוץ אל בין גליו הכחולים. שלושה שבועות שכבתי כך קודחת והוזה. **מבנה גופי החזק והאנרגיה שהייתה אגורה בו, החזיקו אותי בחיים**, כך לפחות אמרה ד"ר אנה לאמי.

יום אחד, כאשר החל מצבי להשתפר, הגיע הרופא הראשי של המחנה, האס.אס. ד"ר רוד (Dr. RHODE) לביקורת. התלוותה אליו מפקדת מחנה הנשים, האס.אס. דרכסלר. דרכסלר ועמיתתה מנדל ניהלו תחרות גלויה, מי מהן תגלה קשיחות ואכזריות רבה יותר כלפי האסירות. רוד בעצמו היה ידוע כאיש מאופק, בעל מבט רציני, שעמד ובחן את גודדי האסירות שצעדו לפניו בכל יום. באותו היום, ערכו רוד

ודרכסלר ביקורת ונכנסו לכל האולמות, כאשר שתי הרופאות האסירות התרוצצו מאחוריהם. על כל החולות היה לרדת מהמיטות ולעמוד דום בזמן הביקורת.

ד"ר רוד האלגנטי, הילך לו בפרוזדורים, אוחז שוט בידו, כמו כל אנשי האס.אס. מדי פעם הצביע על בחורה כלשהי, זו כבר עברה מצדו האחד של הפרוזדור לצד השני, ממנו לא הייתה חזרה. כאשר התקרב אלי, עצר ושאל אותי "ומה יש לך?" עניתי בנאיביות בלתי רגילה "טיפוס המעיים מתפרץ" אבל עצרתי את המילים באמצע המשפט כאשר ראיתי את הרופאה ד"ר אנה, העומדת מאחוריו, פותחת פה אדיר וסותמת לעצמה את הפה בכף ידה כשקולות "אהה!" נפלטו ממנו. האס.אס. הסתובב לו והסתכל על שתי הרופאות העומדות כמאובנות. ד"ר אנה הצליחה במהירות להתגבר על עצמה ובדיבור מהיר אמרה לו "יש לה שפעת, הר אוברסטוברפיהרר!" הוא התבונן בי שוב, לא אמר מילה והמשיך בביקורת. זה היה אחד המקרים, שבו הצילו את חיי. בדיוק כמו המקרה הבא של רוזנת פולנייה, איתה חלקתי את המיטה, שקיבלה לעתים קרובות חבילות אוכל ממשפחתה. זכות-יתר זו קיבלה בהיותה אסירה פוליטית ולא יהודייה. היא נתנה לי מהאוכל שלה כל אותו שבוע נוסף שנשארתי בבית-החולים. אוכל זה השיב לי את היכולת להבריא. שוב חזרתי למחלקה הפוליטית (הפוליטישה אבטיילונג). קרוב מאוד ל"משרדים" נמצא "בלוק 25". היה זה צריף רעוע, בו רוכזו כל הנשים שעברו "סלקציה". הן הוחזקו שם לעיתים שלושה-ארבעה ימים בטרם הובילו אותן לתאי הגזים.

באותם ימים, שוב נערכה "סלקציה" מורחבת. "מיונים" מסוג זה בוצעו בכל פעם שאוכלוסיית האסירים גדלה מעבר לרצוי. לחץ אימים נוצר במשרד שלנו. היינו צריכים למלא מהר ככל האפשר את כל הטפסים של אלו העומדים להירצח וללא כל טעות.

כל השמות נכתבו. אנשי האס.אס. השגיחו על העבודה ודאגו שלא תהיה כל הפסקה או ירידת קצב. עד השעות המאוחרות של הלילה נשמע צליל הנקישות של מכונות הכתיבה. התייעוד חייב היה להיות מושלם.

תהליך זה נעשה לאחר כל סלקציה, בין אם לאחר סלקציה מאסיבית כמו באותם ימים, ובין אם ב"סלקציה" הרגילה שהתבצעה מדי בוקר וערב. הטרנספורטים הגיעו בתדירות הולכת וגוברת, כשתאי הגזים והמשרפות לא הספיקו לחיסולם המהיר של

המובאים, לדעת מפקדי האס.אס. במחנה. במחלקה שלנו עבדו גם הדווריות. עבודתן הייתה להעביר פקודות, רשומות והודעות ממחנה אחד לשני. מהן שמענו את החדשות מהמחנה השני ולפעמים גם את החדשות של העולם בחוץ. רוב הדווריות היו קשורות למחתרת הפולנית של המחנה, שכן מותר היה להן להיכנס לכל המשרדים ולדבר עם הגברים שעבדו שם. רובם היו אסירים פולנים נוצרים שנהנו ממעמד מועדף במחנה. אחת הדווריות הייתה מאלה, בחורה בלגית, מוכרת לכול בשל יופייה, אופייה הנעים ותעוזתה. היא דיברה שפות רבות. הערצתי אותה ואהבתי אותה מאוד. לעיתים, היה לה מעט זמן פנוי והיא דיברה איתי ועודדה אותי.

היא אמרה לי "החזיקי מעמד קטנה, גם אימה זאת תעבור". יום אחד שמענו כי נבנו ארבע משרפות חדשות בבירקנאו, שהוכנו להפעלה מידית. דאגה גדולה אחזה בנו עם הישמע החדשות הנוראות.

* * * * *

מקור: אריקה מרים קוניו – אמריליו
"סיפורה של אריקה – ניצולה מסלוניקי", עמ' 53-68
מיוונית: ריקי אמריליו ; נוסח עברי: שילהב רפאל

קלרה באור

קורותיה בשואה ובאשוויץ-בירקנאו

באור קלרה (לבית SCMAFER) ילידת TEKOLSKE-SARLUHY – סלובקיה, נולדה בשנת 1928. בעדותה היא מספרת על הרקע המשפחתי וילדותה ב- TEKOLSKE-SARLUH. בשנת 1938 נכנסו ההונגרים לסלובקיה. היא מספרת על החמרות בחיי היום-יום ועידת הטלאי הצהוב.

במרץ 1944 הועברה לגטו LEVICE. היא מתארת את החיים הקשים בגטו **ואת המציאות הקשה באשוויץ-בירקנאו.**

סיפור מיוחד הוא סיפור אהבתם של מפקד המחנה ונערה מ-TRANSYKVANIA.

היא גם מספרת על צעדת מוות לכיוון מערב אירופה, מעשי האונס שבוצעו על ידי הרוסים בנשים יהודיות, החזרה ל- TEKOLSKE-SARL, הביקור החוזר בסלובקיה ותחושת ההחמצה.

באור קלרה מסרה את עדותה בפני מצלמת וידיאו ודיברה באופן חופשי. עדותה תומללה למסמך כתוב. כדי לא לפגוע באוטנטיות העדות. לא שיניתי ניסוחי דברים ותחביר. ההדגשות במסמך הם שלי.

להלן העדות המלאה:

ש: ספרי לי קלרה, מהם הזיכרונות הראשוניים שלך מהילדות, את שמות בני המשפחה שנספו, את הרקע המשפחתי.

ת: אני נולדתי בשנת 1928 במקום שהיה אז צ'כוסלובקיה, והייתה לי ילדות נהדרת עד 1938.

ש: כשאת אומרת ילדות נהדרת, הייתי רוצה שתספרי לי על ההורים שלך, איך חגגתם את החגים? האם הייתם משפחה דתית?

ת: **אנחנו היינו משפחה דתית.**

ש: תזכירי לי קודם כל גם את שמות הורייך, את אחייך ואחיותייך.
ת: ההורים שלי היו, אבא שלי היה יוליוס שפר, אימא שלי הייתה רוזליה שפר. אנחנו היינו משתי אימהות, אני לא יודעת אם זה חשוב או זה לא חשוב. היינו עשרה ילדים.

ש: שאת אומרת משתי אימהות?
ת: כן, נולדנו משתי אימהות. אני לא זוכרת כשאני הייתי בת חמש שהגדולים עזבו כבר את הבית. זה היה שהם היו הרבה יותר גדולים ממני. היו לי עוד ארבע אחיות.

ש: שמותיהן?
ת: פרנטישה שפר שעכשיו הוא שרגא, הוא חי ברמת אביב בישראל. יש לי אחות בשם לילי – ליביה דון שהיא חיה על ידי בהרצליה, ויש לי אחות שהיא גרה איתי שקוראים לה גיזלה פרידלנדר.

ש: במה עסקו הורייך?
ת: היו לנו חנויות, היו לנו חיים מושלמים, הייתה לנו משפחה גדולה, וחיינו מאוד יפה. חיינו חיים נורמאליים. הלכנו לבית ספר, גדלנו, האחיות הגדולות שלי התחתנו.

ש: באיזה בית ספר היית שם?
ת: אני למדתי בבית ספר סלובקי בהתחלה, ומשנת 1938 עד שנת 1944 למדתי בבית ספר הונגרי.

ש: איך היו הקשרים שלכם עם הגויים?

ת: הקשרים שלנו עם הגויים היו טובים מאוד. אבא שלי נולד באותו מקום, סבא שלי נולד באותו מקום, ורק אימא שלי באה מפרסבורג. החיים היו טובים עם כל האנשים, עד שהיום כשהלכתי לבקר אז, אלה שהיו עוד בחיים שמחו מאוד כשהם ראו אותי.

ש: איך חגגתם את החגים הדתיים? האם את זוכרת חג מסוים שאת יכולה לספר לי עליו?

ת: החגים אצלנו זה היה קדוש. אימא שלי הייתה דתייה, אבא של יהיה קצת פחות דתי, אבל המשפחה הייתה דתייה, ולפי זה אנחנו גדלנו. הילדים היו פחות, אבל המשפחה הייתה דתייה. בשבת לא הדלקנו אש, בשבת לא בישלנו, השבת הייתה שבת כמו שכתוב.

ש: וחגים, למשל את פורים חגגתם?

ת: פורים זה היה יותר יפה מאשר פה. פורים זה היה כל-כך יפה שלמשפחות שלנו, לחברים ולקרובים שלחנו משלוח מנות. זאת הייתה חוויה גדולה, כי אנחנו כל פעם קיבלנו, כלומר, למקומות האלה שהבאנו אליה, קיבלנו בחזרה או מתנות או שוקולדים או עוגות. זאת הייתה חוויה כזאת מיוחדת.

ש: התחפשתם? למה הייתם מתחפשים? לאיזה דמויות?

ת: אז בזמנים הטובים עשו הצגות שאנחנו השתתפו בהן. אני זוכרת שבתור ילדה קטנה השתתפתי בכל ההצגות והיה מאוד יפה. החגים היו מושלמים ויפים. בפסח כל המשפחה באה, כל הילדים באו.

ש: מה אכלתם? היה אוכל מסוים בפסח?

ת: דגים אנחנו לא הכרנו, אצלנו לא אכלו דגים, המשפחה שלי בכלל לא אכלו דגים. רק מעט-מעט, פעם אבא שלי אכל דג, נשארה לו עצם בגרון, לכן מאז אצלנו לא נכנס דג לבית שלנו. אבל פסח זה היה ככה שלא עשו כמו פה ארוחה גדולה. בפסח היה מרק, אבל קודם החרוסת שמכינים, אחר-כך מרק עם כופתאות, אחרי זה בשר מבושל עם תפוח-אדמה מבושל ולפתן. זה היה האוכל שהכינו לליל הסדר.

ש: המשפחה הייתה משפחה ציונית? דיברו על זה?

ת: אי אפשר להגיד.

ש: היו כאלה מהמשפחה שהיגרו למשל לפלשתינה?

ת: אחותי באה לפלשתינה אז בשנת 1936, והיא נשארה פה. היא באה עם

המכבייה, והיא נשארה פה. היא הייתה פה כשאנחנו באנו. אבל אני לא יכולה

להגיד שהיו ציונים, שההורים שלי התעסקו בזה במיוחד.

ש: את מתארת חיים נעימים. ת: חיים מאוד נעימים.

ש: את זוכרת איזה אירוע מסוים עד בואם של ההונגרים?

ת: אירוע מסוים היה ששתי האחיות שלי התחתנו וכל חתונה הייתה שלושה ימים,

את זה אני זוכרת.

ש: איפה זה היה? זה היה בתוך אולם? ת: לא. אין אולם, עשו את זה בחצר

באוהלים.

ש: בחצר שלכם? ת: בנו בחצר אוהל ושם החתונה הייתה שלושה ימים.

ש: ובאו מכל...?

ת: באו כל הקרובים מכל הסביבה, הייתה לנו משפחה מאוד גדולה והייתה חגיגה

גדולה. אבל ככה היו חיים נורמאליים, ההורים שלי היו עסוקים בחנויות, ואצלנו

כל פעם הייתה עוזרת שטיפלה בנו בילדים.

ש: באיזו שפה דיברתם איתה?

ת: בסלובקית. אבא שלי לא ידע סלובקית, הוא היה גבר הונגרי, הוא שירת

במלחמה הראשונה בצבא ההונגרי, הוא היה קצין והיו לו זיכרונות נעימים

כשהוא היה קצין בצבא ההונגרי. אימא שלי באה מסלובקיה, אבל היא למדה

אחר-כך הונגרית.

ש: היו לך חברות גויות? ת: כן, היו לי הרבה חברות גויות, בטח.

ש: היית מבקרת אותן, והן ביקרו אותך?

ת: כן, הייתי מבקרת אותן, והן גם באו אלי ואנחנו היינו חברות מאוד טובות, עד היום כשהייתי שם פגשתי אותן אחת-אחת, אבל לא חיים שם כבר הרבה, כי שם אנשים מתים יותר מוקדם, אני לא יודעת למה.

ש: בסלובקיה?

ת: כן. זה מקום קטן איפה שנולדתי, זאת לא עיר גדולה, ואני לא יודעת למה. אולי הם אוכלים שם אוכל לא נכון, כי שם אוכלים הרבה בשר שמן והרבה חזיר, אז אולי מזה, והרבה שם כבר מתו. אבל פגשתי שכנים שהבת שלהם עוד חיה. כשדפקתי בדלת היא שאלה: מי שם? אני אמרתי: מהבת של שפרים. אז היא אמרה: או ממל'ה שלי, הילדה של שפרים חזרה, והיא שמחה מאוד. אבל הייתי שם כמה שעות ועזבתי שם את המקום.

ש: איך הרגשת באמת כשהגעת לשם?

ת: קודם כל באותו רגע הייתי צריכה לחשוב מה זה מה? ומי זה איפה? את יודעת שהמקום היה זה.

ש: הבית נשאר? ת: כן, הבית שלנו, יש שם שני בתים שהם נשארו.

ש: והחנויות של אבא?

ת: החנויות של אבא, חלק נשארו, אבל החלק האחורי הבית התמוטט. גרה שם אישה מבוגרת, ואני לא יודעת איך היא גרה שם, כי רק החלק החדש עומד. נכנסו לשם אנשים שבנו עוד קצת, שהם הוסיפו.

ש: זאת אומרת, שאת לא הרגשת רגש של אנטישמיות עד 44?

ת: לא, עד 1944. אבל זה התחיל ב-1938 כשלקחו לנו את החנויות. בשנת 38 לחלק גדול מהיהודים לקחו את הרישיון של החנויות.

ש: מה קרה? אולי תספרי מה היה השינוי ב-38?
ת: שלקחו את הפרנסה. אז היה מאוד קשה לנו עד 1944, כי היינו עוד ילדים קטנים בבית, הפרנסה הייתה חסרה. אבא שלי נפטר בשנת 1942.

ש: השינוי חל עם בואם של ההונגרים גם?
ת: אז באותו זמן ב-1938 כשנכנסו הונגרים אחרי כמה זמן התחילה האנטישמיות.

ש: **תספרי לי באמת, כשאת אומרת שהיה שינוי, מה היה השינוי? האם השכנים השתנו או מי השתנה בעצם?**

ת: לא כל-כך השכנים, לא כל-כך המכירים אלא מטעם הרשות. לקחו את החנויות, כמו שאמרתי לך סגרו את החנויות, לקחו את הפרנסה מהיהודים. יום אחד חיפשו את אלה שלא נולדו שם במקום, לקחו אותם לגבול לסלובקיה, הרבה יהודים לקחו אותם בכוח עם הילדים שלהם. אלה היו זמנים קשים.

ש: איך היה היחס של החברים שלך והחברות שלך, האם הם עדיין אותם חברים או שגם הם משתנים?

ת: אני לא יכולה להגיד, באמת החברות שלי נשארו חברות וחברות טובות, אבל בדיוק כשגמרתי את הלימודים כבר סילקו את היהודים מבית הספר. כשהייתי בגיל שש עשרה לפני שלקחו אותנו, אז היה אסור כבר להיות בבית ספר יותר גבוה.

ש: ממה ההורים התפרנסו, הרי לאבא כבר לא הייתה החנות?
ת: ממה שהיה, כסף מזומן. אבא שלי חלה, הוא היה חולה מאוד קשה, הוא היה בבית חולים כמה זמן, לא הצילו אותו, היה לו סרטן. הרופאים החליטו שזה בא ממצב הרוח, כי הוא היה כל-כך מדוכא בגלל שלקחו לו את החנויות. הוא היה בן אדם שנוולד שם, אבא שלו נולד שם, ופתאום הוא הרגיש שהוא זר, שלוקחים לו את הכול. **הוא לא השלים עם זה**, ובשנת 1942 הוא נפטר מהמחלה שלו.

אחר-כך היה עוד יותר קשה כשאבא לא היה. באמת רק בגלל שהייתה לו הרבה, עם זה הסתדרנו. שני אחים שלי באו, והם רצו לברוח משם לפלשתינה, שני אחים שלא חיים. היה צריך לתת להם בשביל זה הרבה כסף, זה עלה הרבה כסף להוציא אותם משם. אחד מהם הגיע לכאן, והשני לא הגיע, החזירו אותו בחזרה מהגבול.

ש: את סיפרת קצת על בית הספר. מה היה אחוז היהודים שהיו בכיתה שלך?
ת: לא הרבה. כי היה גם בית ספר יהודי באותו מקום, אז היותר לא מודרניים הלכו לשם. אני לא יודעת איך זה היה, אבל הרבה יהודים למדו בבית ספר יהודי, ואנחנו למדנו בבית ספר סלובקי ממשלתי.

ש: היו תנועות נוער? ת: לא.

ש: בכלל לא?
ת: לא, לא היה. חיינו כאלה חיים נורמאליים של ילדים עד שלא היו הצרות, באמת חיינו חיים יפים.

ש: מה קורה בבית הספר עצמו בשנת 1938 כשההונגרים מגיעים?
ת: בשנת 38, אז עוד הלכתי לבית הספר, **הייתי בת עשר**, והלכתי לבית ספר **עד גיל שש עשרה**.

ש: אז משתנה משהו ביחס של המורים או ביחס של התלמידים?
ת: לא, אני לא יכולה גם את זה להגיד. למדנו בבית ספר שזה עוד לא היה תיכון, זה היה מתחת התיכון, אבל זה היה משהו כמו תיכון. לשם הלכו עוד יהודים, ושם למדתי עד הסוף, שם גמרתי ארבע כיתות כמו תיכון וזהו זה. אחר-כך כבר לא היה בית ספר, סילקו את היהודים מבית הספר לפני 1944 כשנכנסו הגרמנים.

ש: אבל אני רציתי לדעת בין התקופה של ההונגרים עד בואם של הגרמנים ב-1944. מה עוד את זוכרת מהחיים שלך?

ת: **היו אז חיים מאוד רעים**, מאוד לא טובים, כי על כל גרוש היה צריך אז להסתכל, כשמקודם אנחנו חיינו חופשי, כי מצבנו הכלכלי היה טוב מאוד, ואחר-כך לא היה.

ש: האם אתם שומעים, או האם מגיעים אליכם פליטים שמספרים משהו? אתם יודעים כבר מה שקורה? ת: לשם, למקום לא באו פליטים, זה היה מקום קטן.

ש: אבל שמעתם מה שקורה?

ת: שמענו שהיהודים מפולניה היהודים בורחים, אבל הם בורחים יותר לבודפשט.

ש: אבל מה שמעתם? מה שמעתם שקורה ליהודים?

ת: רק ממה ששמענו, לא שמענו מה קורה. רק שמענו שהיהודים בורחים מפולניה, כי לשם נכנסו כבר הגרמנים. שם האנטישמיות הייתה מקודם. גם מסלובקיה לקחו קודם את היהודים, ואותנו לקחו רק ב-1944. אני חושבת שבשנת 1942 לקחו את היהודים מסלובקיה, ממה שנשאר סלובקיה.

ש: וידעתם שהיהודים נלקחים לאיזה מקום?

ת: **לא, אז לא ידענו שום דבר. לא ידענו לאיפה לוקחים אותם.**

ש: אבל ידעתם שמעבירים אותם לאיזשהו מקום? ת: לא.

ש: לא שמעתם גם את זה? ת: לא, לא שמענו.

ש: לא שמעתם על יהודי סלובקיה מה שקורה להם?

ת: רק שמענו שבורחים מסלובקיה, כי שם אוספים את היהודים. אבל לא שמענו במיוחד על מה שקורה. **דבר כזה על מה שקורה באושוויץ (AUSCHWITZ) את זה שמעתי רק באושוויץ, כשהגעתי לאושוויץ. או שאנחנו לא רצינו להבין, או שאני לא יודעת, אבל לא סיפרו על זה, ולא דיברו על זה. חשבנו שלוקחים אותנו לעבודה. לא ידענו לאיפה נגיע. זה היה כבר שכששמו אותנו בקרונות מאה איש בקרון, זה היה השוק הראשון. כי בגטו איכשהו**

הסתדרנו, היינו הרבה משפחות בחדר אחד, אבל היה שם מה לאכול, לא הרצינו לנו. הכאב הגדולה וזה שלא התנהגו איתנו כמו אל בני אדם זה התחיל בקרונות, שם שמו מאה איש בקרון.

ש: אבל איך זה קרה פתאום, תספרי לי אולי את השלבים. ת: קודם היה הגטו.

ש: קודם נעבור לאט-לאט, הימים האחרונים לפני בואם של הגרמנים, מה את זוכרת?

ת: קודם היינו צריכים לענוד את **הטלאי הצהוב**, היינו צריכים לתפור על הגב, על השמלה ועל הכול את הסימן של היהודים.

ש: זה היה ב-1944? ת: כן, זה היה ב-44 כשהגרמנים נכנסו.

ש: את זוכרת מה הרגשת ברגע שהיית צריכה לענוד את הטלאי הצהוב?

ת: אני לא יודעת, אולי בגלל שהייתי יותר מדי צעירה, אבל לא עשינו כלום. הייתה לי חברה שהם ברחו לבודפשט, כי שם אפשר היה יותר להסתיר את הבן אדם, אבל אנחנו לא חשבנו על זה. **הלכנו כמו בהמות, לקחו אותנו והלכנו. כי הגברים לא היו כבר בבית**, את יודעת שקודם כבר לקח ואת כל הגברים לעבודת פרך. אז גברים כבר לא היו כל-כך, מהגברים היו בבית או ילדים או זקנים.

ש: זה היה עם הכיבוש הגרמני?

ת: לא. זה היה עוד לפני 1942. משנת 40 התחילו לקחת את הגברים לעבודה. הם לא התגייסו לצבא, קודם הם היו עוד קצת בצבא, ואחר-כך עשו מזה ארבעייטס לאגר.

ש: **מחנות עבודה?** ת: אז הם עבדו שם כל הגברים.

ש: היו לכם קשרים איתם, עם הגברים שנלקחו לעבודה?

ת: אני לא יודעת. לא היה לי אח במצב הזה בבית.

ש: אבל דוד או מישהו לא היה לך?

ת: היה לי רק אח שהיה עדיין צעיר, שאותו עוד לא לקחו, שני אחים.

ש: אבל שאר האנשים הגברים שנלקחו לעבודה, האם שמעו מהם?

ת: אני חושבת שבהתחלה קיבלו גלויות. היה מותר להם לכתוב גלויות. בהתחלה עוד לא היה נורא, אבל אחר-כך כבר לא שמעו מהם. אני לא יודעת בדיוק, כי לא היה לי במשפחה קרוב שם, אחי לא היה במקום הזה, כי שני האחים ברחו, הם לא היו בבית כשלקחו את האנשים הלאה. כך שלא היה לי אח שהיה במצב הזה, אז אני לא יודעת בדיוק איך הגיעו המכתבים מהמקום הזה. אבל משנת 1938 מצבנו היה מאוד עצוב, היה מאוד קשה. **לא הייתה לי ילדות אלא רק עד גיל עשר. אחר-כך כשחזרתי בגיל שבע עשרה שוב לא הייתה לי ילדות, כי לא היו לי הורים. רק פה כשהתחתנתי.**

ש: תספרי לי קצת, את לא הזכרת, תספרי לי קצת על ההורים שלך.

ת: ההורים שלי היו אנשים מאוד מקובלים במקום שגרנו בו. זאת הייתה משפחה גדולה, היו שם הרבה אחיות של אבא שלי.

ש: תזכיר לי שוב את שמותיהם של ההורים.

ת: אבא שלי היה יוליוס שפר, אימא שלי הייתה רזליה שפר ומהבית היא הייתה קולין.

ש: את יכולה לספר לי קצת על הדמויות שלהם?

ת: שניהם היו אנשים נהדרים. הם היו חרוצים. היינו משפחה גדולה. הם היו עסוקים עם הילדים, היינו הרבה ילדים. מה אני אגיד לך עליהם? שחבל עליהם. כמו שסיפרתי לך אבא שלי נפטר בבית ב-42.

ש: ואיך אימא?

ת: אימא הייתה בת 46 כשלקחו אותה לאושוויץ. היא לקחה בידיים שלה את הילדים של האחיות הגדולות שלי, כשלאחות אחת היו כבר שתי ילדות ולאחות

השנייה היה ילד אחד, ובגלל זה היא עברה לצד השני ששם הלכו לגז, כי היו לה ביד ילדות קטנות.

ש: האימא של הילדות האלה ניצלה?

ת: לא. אחותי לא. הם לא חזרו מאשוויץ. שתי האחיות הגדולות היו נשואות. הן היו מהנישואין הראשונים של אבא, והן לא חזרו. לא הילדים ולא האימהות. היו להם ילדים קטנים שהיו בני שש, שבע, ואני חושבת גם בן עשר. הם לא חזרו, וגם אימא שלי לא חזרה. גם אני בקושי חזרתי.

ש: מה שמות האחיות? את זוכרת את שמותיהן?

ת: כן. לאחת מהן קראו ארנקה שזה גולדה, לאחת קראו לנקה. אח אחד היה פאול ולאח השני קראו לסלו. שני אחים ושתי אחיות נשארו באשוויץ. אחות אחת הייתה פה בפלשתינה.

אח שלי בא בשנת 1940 לפלשתינה עוד אח אחד שהצליח לברוח. הם היו פה בארץ שניהם כשאני באתי לפה ב-1949. כל הכוונה שלנו הייתה לבוא לשם, כי שם כבר לא היה שום דבר. לא היו כבר יהודים בעיר שלנו, זאת לא הייתה עיר אלא זה היה כזה מקום קטן יותר מעיר. ככה שלבית ספר, אפילו לבית ספר היותר גבוה הלכנו ללביצה (LEVICE) ששם למדתי.

ש: מתי עברת ללביצה?

ת: לא עברתי, אלא אני נסעתי יום-יום ברכבת עם האחיות שלי ללביצה, ששם גמרנו את בית הספר.

ש: נסעתם וחזרתם יום-יום? ת: כן, כל יום.

ש: מה היה המרחק?

ת: זה היה קשה. אני קמתי כל יום בתור ילדה ברבע לשש. כל יום קמתי ברבע לשש, ובשש ורבע כבר הלכנו ברגל לרכבת. אז עוד לא הייתה תחבורה, עוד לא היו מכוניות לאנשים. אז הלכנו ברגל וזה היה גם בשלג, שלפעמים היה לי

עד פה, הרגליים היו בשלג, וככה בקושי יכולתי ללכת. בחושך, ברוח ובשלג הלכנו כל יום לבית הספר. אני חושבת שלא היינו מפונקים.

ש: **אנחנו נתחיל אולי לדבר על הכיבוש הגרמני**, את זוכרת את היום שהגרמנים הגיעו?

ת: בטח, זה היה במרץ, אני חושבת שזה היה בתשעה עשר במרץ 1944.

ש: מה את זוכרת מהיום הזה? איפה את היית אז?

ת: אני לא זוכרת איפה הייתי.

ש: אבל את זוכרת שהם הגיעו?

ת: כן, אני זוכרת שאמרו שהגרמנים נכנסו למה שהיה אז הונגריה. אני זוכרת שהגרמנים נכנסו, ומאז התחילו הצרות. לא בכל מקום לקחו באותו זמן את היהודים, אלא אספו אותם קודם לגטאות, ושם אני לא זוכרת כמה זמן היינו בגטו, את זה אני לא זוכרת. כי בכל זאת הייתי רק בת שש עשרה, ואחרי חמישים וכמה שנים קשה לזכור את הכול, ועברנו סבל גדול.

ש: אולי תספרי מה בדיוק קרה לכם? ת: **הגטו זה היה מאוד קשה.**

ש: זאת אומרת, אחרי זמן קצר העבירו אתכם ללביצה?

ת: בעגלות עם סוסים אספו אצלנו את היהודים, ולקחו את הזקנים, את הילדים, האימהות, את מי שלא ברח. האבות לא היו כל-כך בבית אלא רק המבוגרים. לקחו את כולם ללביצה ששם היה הגטו שלנו.

ש: מה לקחת, מה את למשל לקחת משהו מהבית? ת: כל אחד לקח משהו חפצים אישיים.

ש: איזה חפץ את לקחת? ת: אוכל ובגדים.

ש: לקחת איזה משהו שהיה יקר לליבך, תמונה או משחק?

ת: אני לא זוכרת. בכלל אני לא זוכרת מה היה לי יקר אפילו, **אני לא זוכרת מה לקחתי איתי לגטו. אבל בגטו לא היו לנו חיים קלים. כמה משפחות בחדר אחד ככה ישבנו על הרצפה, ובישלנו ביחד, היה בישול ביחד.** אולי ילדים, את יודעת שילדים לא לוקחים כל-כך קשה את הדברים כמו ההורים, כמו היותר מבוגרים, אבל זה היה מאוד קשה.

ש: מה אכלתם שם? ת: בישלו, היה מטבח משותף ובישלו, בישלו אוכל.

ש: באיזה תנאים? איפה ישנתם? על מה ישנתם? ת: על הרצפה.

ש: אבל היה קשה? היה משהו?

ת: נדמה לי שהיו מזרונים על הרצפה, כל אחד לקח מהבית מזרון, כך נדמה לי, אני לא זוכרת כל-כך טוב את הדברים איך היה בגטו בדיוק ואיפה. ישנו על הרצפה, את זה אני זוכרת. שם חיינו, אני לא יודעת כמה זמן היינו שם, אני חושבת שלקחו אותנו ביוני.

ש: **אולי תספרי לי עוד קצת על החיים בגטו.**

ת: לא היינו כל-כך הרבה זמן בגטו, היינו אולי חודשיים בגטו.

ש: מה את עשית בגטו? מה עשו שם הילדים? מה עשו האנשים?

ת: לקחו אותי לעזור במספרה. הייתה שם מספרה שסיפרו את מי שצריך ואמרו לי: בואי אם את רוצה לעזור, אולי זה יהיה לך גם מקצוע, כי אנחנו יוצאים לעבודה.

ש: זה היה בגטו? ת: כן, זה היה בגטו.

ש: מי היו באים למספרה, או יותר נכון מי היו באות? ת: אנשים שהיו צריכים לספר אותם.

ש: זה היה של נשים וגברים?

ת: כן, היו נשים וגברים. אבל אני חושבת שהגברים סיפרו גברים, אני לא זוכרת.
אני חושבת שעזרתי לנשים לחפוף להן ראש או משהו כזה. אבל אלה היו זמנים
מאוד קשים, מאוד קשים.

ש: אבל אם אנשים בכל אופן הולכים למספרה אז היה מין סוג של חיים?
ת: הן, דיברו. לא היה שם לעשות משהו במיוחד, כי היינו סגורים, ואסור היה לצאת
מהגטו אלא רק עם רישיון. אני לא זוכרת אם גויים באו לבקר אותנו. את זה אני
לא זוכרת.

ש: מה קרה לעוזרת שלכם?
ת: העוזרת שלנו אז כבר לא הייתה, אצלנו כמה שנים כבר לא הייתה העוזרת.
ממת שלקחו את החנויות אחרי כמה זמן פיטרנו את העוזרת.

ש: אז את לא זוכרת איזו חברה או מישהו שבא לעזור לכם או לתת לכם?
ת: לא, לא עזרו לנו. לעזור לא עזרו לנו. כל זמן שהיינו בבית שלנו הם היו חברים,
אבל מאז לא ראיתי אותם יותר אלא רק כשחזרתי אחרי המלחמה הביתה. לא
היה לי שום קשר איתם. לא ידעתי גם מהמשפחה, אלא רק אנחנו שלוש אחיות
היינו ביחד כל הזמן, אני ועוד שתי אחיות שלי, ועברנו את כל המלחמה, הלאגר
ואושוויץ הכול ביחד. אם לא הן לא הייתי חוזרת הביתה. הייתי כמה זמן בלי
הכרה.

ש: אנחנו נחזור לזה, אבל עוד איזה משהו מהגטו?
ת: אני כנראה יותר זוכרת ממה שהיה אחר-כך.

ש: את הגטו את לא זוכרת יותר?
ת: אני זוכרת רק את זה שישנו על הרצפה, שבישלו ביחד, וזה שעזרתי במספרה.
בגטו לא עשינו שם שום דבר, לא היו לנו זיכרונות מהגטו אלא רק שהיינו
סגורים.

ש: אז מה קורה, מעבירים אתכם?

ת: יום אחד אמרו: כל אחד יכול לקחת מזוודה אחת וללכת לתחנת הרכבת, אספו אותנו.

ש: מי תמיד נתן את הפקודות האלה? איך זה היה?
ת: אני חושבת שההונגרים, לא היו שם גרמנים, אני לא זוכרת.

ש: **ההונגרים הם גם אלה שהכניסו אתכם לקרונות?**

ת: כן. תתארי לך שהשירותים וכל זה, אנשים עשו את הצרכים שלהם בין מאה אנשים. היה דלי שנתנו אותו. לא היה איך לישון, את יודעת שמאה אנשים לא יכולים לישון שם, אנשים ישנו בעמידה. אני לא זוכרת כמה זמן לקחה הדרך עד אושוויץ. זה אני לא זוכרת אם זה היה יומיים או שבוע, אני לא זוכרת. את זה שכחתי כמה זמן לקח להגיע לאושוויץ.

ש: **איך היה היחס של ההונגרים?**

ת: הם רדפו אותנו. היו כאלה שלקחו מהם הכול, היה להם כסף, והכל לקחו מהאנשים האלה, מאלה שלקחו איתם כסף.

ש: ההונגרים לקחו?

ת: כן, ההונגרים לקחו. הם הרביצו לאנשים האלה הרבה, סגרו אותם בבית הסוהר לפני שלקחו אותנו. ההונגרים עשו כל רע מה שיכולים לעשות, ההונגרים היו מאוד לא טובים אלינו. עד שהגענו לקרונות שהכניסו אותנו לשם, ויותר לא פתחו את הקרונות עד אושוויץ. מי נשאר שם נשאר בחיים ומי שמת – מת, אלה שמתו גם נשארו בקרונות עד שהגענו לאושוויץ. אבל אני לא זוכרת כל-כך את הדברים האלה בדיוק, אלא רק כשהגענו לאושוויץ זה ברור, כי זאת הייתה חוויה כזאת שאי אפשר לשכוח את זה.

ש: מה את זוכרת?

ת: אני זוכרת שהורידו אותנו מהקרונות, אמרו שיש צלאפל [מסדר], לעמוד בשורות, ולהיכנס לאמבטיה. באותו רגע שנכנסנו והתחילו לספור אותנו, עשו קרחת לאנשים, אז אני לא הכרתי את אחותי עם קרחת וצרחתי: איפה את,

איפה את אחותי? עד שמצאתי אותן את שתי האחיות שלי זה היה מאוד קשה, ואחר-כך לקחו אותנו.

ש: החוויה שלך, שהיית ילדה בת חמש עשרה – שש עשרה?
ת: שש עשרה. הייתי ערומה, תתארי לך שהייתי צריכה להוריד בגדים, להיכנס לשם, ולהסתובב ערומה בין הגברים, מה זה אומר לילדה בת שש עשרה?

אחר-כך הכניסו אותנו לאמבטיה, הורידו לנו את השערות, עשו לנו קרחת, ואני חושבת שנתנו לנו משהו ללבוש אחר-כך, איזשהו בגד, אני לא זוכרת בדיוק. שוב לצלאפל עם צעקות, ולקחו מצד אחד את הזקנים ואת הילדים. אבל האימהות הלכו עם הילדים שלהן, בגלל זה כל-כך הרבה אימהות צעירות נהרגו, כי לכל אחת מהן היה ילד על היד, שניים או שלושה ילדים. אלה הלכו כולם לגז, שאז עוד לא ידענו מה זה הדרך שמאלה וימינה.

חלק מהצעירים שידעו עוד לעבוד לקחו אותם ימינה, וחלק לקחו שמאלה לגז. ככה הגענו לבירקנאו (BIRKENAU) ששם היינו מאז שהגענו לאושוויץ עד מאי שאני חושבת שאז לקחו אותנו לעבודה. לנו היה מזל שיום אחד לקחו אותנו.

ש: קודם כל איפה התגוררתם? באיזה תנאים?
ת: קראו לזה ברקים, אני לא יודעת איך אומרים את זה בעברית.

ש: בצריפים. ת: גרנו שם גם כן מאה איש בכל צריף.

ש: זה היה בבירקנאו?
ת: כן, היינו בבירקנאו. היינו מאה איש על הרצפה והיה בכי ורעב. כל בוקר בארבע היה צלאפל שספרו אותנו. היינו צריכים לצאת מהצריפים, לעמוד בתור. עמדנו שעות-שעות, היינו רעבות, ולפעמים יצאה כבר השמש ועוד עמדנו בשורות.

ש: בהתחלה כשהייתם, את היית בקרון עם אמא?

ת: כן, אני הייתי עם אימא ועם האחיות שלי, רק עם שתי האחיות.

ש: **את הספקת להיפרד מאימא שלך, לדבר איתה?** ת: לא, היא נעלמה לי מהעיניים.

ש: היא אמרה לך משהו בקרון? את זוכרת משהו?

ת: היא התפללה. מסכנה כל הזמן. כשירדנו מהקרון חשבנו שאנחנו הולכים ביחד.

ש: והיא פשוט נעלמה לך?

ת: היא נעלמה לי מהעיניים. היא כנראה לקחה ילדה אחת של האחיות, ובגלל זה היא הגיעה לצד של הגזים. היא הייתה רק בת ארבעים ושש, היא הייתה יכולה עוד לעבוד. את האחיות שלי עם הילדים גם כן לקחו אותם לצד של הגז, ואותנו לקחו לברקים לבירקנאו. **באותו רגע לא הייתה יותר משפחה.** שם היינו כמה זמן, ואני לא זוכרת אחרי כמה זמן לקחו אותנו.

ש: אבל מבירקנאו את לא זוכרת יותר שום דבר?

ת: אני זוכרת שיום אחד לקחו אותנו. כל יום עמדנו בצלאפל כדי לספור אותנו. זה נמשך שעות. עמדנו ככה פעמיים ביום, זה היה גם בבוקר וגם בבוקר. עמדנו שעות. לפעמים עמדנו שלוש - ארבע שעות. עמדנו לפעמים בשמש רעבים. נתנו לנו שם כל יום אוכל כזה עם כף עשבים שבישלו, איזה שהם מין עשבים. את זה בישלו לנו, ואת זה נתנו לנו כל יום לאכול מנה אחת. זה היה האוכל היומי.

ש: **לחם לא היה?**

ת: קצת לחם נתנו, נתנו לחם קטן לשלושה אנשים. אני חושבת שלא כל יום היה, אבל לפעמים נתנו, ונתנו לפעמים גם כזאת גבינה מסריחה שקוראים לזה קוורגלי. ככה קראו לגבינה, היא הייתה נורא מסריחה. את זה נתנו לנו שם לאכול, וגם נתנו ברום לנשים כדי שלא תהייה להן ווסת.

ש: את גם קיבלת ברום? ת: כן, לא הייתה לי הוסת.

ש: אז לאף אחת מהנשים לא היה יותר מחזור?
ת: אני לא יודעת בדיוק למי עוד לא היה, אבל לנו לא היה, אלא רק כשחזרתי אז עם טיפול רפואי זה חזר לי, אחרת לא קיבלתי יותר. יום אחד לקחו אותנו, כי לא הייתה שם אפשרות להתרחץ, אז אמרו שלוקחים אותנו לאושוויץ כדי לעשות לנו טוש [מקלחת]. היה לנו כבר הפחד, כי היו שם כבר דיבורים על כך שיש גזים.

ש: מי דיבר? מי סיפר?
ת: בין האנשים. באו שם מהפולנים שהיו שם כבר שנים וגם מהסלובקים חלק היו אז כבר שם, והם סיפרו מה שקורה שם, שלוקחים לגז את הילדים ואת הזקנים וגם את מי שחולה. גם מאיתנו, מבירקנאו לקחו יום-יום עם אוטו גדול את אלה שקיבלו פריחה, או שלא יכלו לעמוד על הרגליים, לקחו אותם, ויותר אף אחד לא ראה אותם.

ש: אפילו למי שרק הייתה לו פריחה?
ת: כן, גם למי שהייתה פריחה לקחו. אסור היה להיות שם חולה או לא להרגיש טוב, או משהו דבר כזה, כי אז הלכו לגז. הפחד כבר היה לנו. אז אמרו לנו יום אחד שלוקחים אותנו להתרחץ, אז את יודעת איך היה, חשבנו שלוקחים אותנו כבר לגז.

הגענו לשם, עשו לנו טוש [מקלחת], כלומר, נתנו לנו לעשות טוש, לא עשו לנו, והוציאו אותנו מזה. כשנכנסנו לפנים לקחו לנו את הבגדים, ואת הבגדים לא החזירו לנו בחזרה, כי הם שמו אותם עם איזה חומר, אני לא יודעת בדיוק, אבל כדי שלא יהיו לנו כינים. תתארי לך שאני לא יודעת כמה נשים היינו שם, יצאנו שם כמה נשים ערומות, כולנו היינו ערומות כשיצאנו מהטוש.

ככה עמדנו שם שעות ערומות, ומה היה? **הגרמנים האס-אסים עשו צחוק, היו להם כלבים, וכל פעם הם אמרו להם: "איינבסן", "איינבסן", כלומר, שהם יקפצו על הנשים הערומות.** אחרי כמה שעות נתנו לכל אחת שמיכה לכסות בה את הגוף, ואמרו לנו לחזור לבירקנאו ברגל. מה שהיה שמי שלא

היה לה בגד, זה היה כמו פיס, לא הייתה צריכה לעמוד בחוץ בשורות. לא היינו צריכים לצאת בארבע בבוקר, נשארנו בפנים בצריף עם השמיכה שלנו.

יום אחד בא לשם פולני אחד שהוא היה גם כן בין האלה, הוא הסתכל והוא אמר לי: איך אתן בשמיכות ואין לכן שמלה? אז אמרנו שלא נתנו לנו חזרה אחרי הטוש את השמלה. השמלות נעלמו, לקחו אותן לניקוי. לא היו לנו שמלות אז נשארנו בלי שמלות. הוא אמר לי: תחכי דקה, אני כבר הולך ומביא לכן. הוא חזר, והוא הביא לשתי אחיות שלי ולי שמלה.

ש: מי הוא היה?

ת: הוא היה גם כן איזה פולני שלקחו אותו לאושוויץ בגלל שהוא קומוניסט.

ש: זאת אומרת, לא יהודי?

ת: לא יהודי. הוא גם היה שם כבר שנים, הוא סיפר לי. אחר-כך כל יום הוא בא, וכל יום הוא הביא לנו אוכל לאחיות שלי ולי חתיכת לחם ומשהו כדי שאנחנו לא נמות מרעב. הוא היה מאוד בסדר. קראו לו מריון רקובסקי, הוא היה מאוד-מאוד טוב אלי, עד שלקחו אותנו לעבודה. אז לא ידענו לאן לקוחים אותנו, רק יום אחד אמרו...

ש: רק רגע, לפני שאת עוברת. היו בכלל קשרים? הרי אני מבינה שהוא בא, נתן לכן, והביא לכן?

ת: הוא בא והסתכל עלי. **היית ילדה מאוד יפה עם הקרחת ביחד, אז הייתי יפה בגיל שש עשרה.**

ש: אז הוא בא להסתכל?

ת: הוא שם עין עלי תכף. הוא אמר לי: ז'בוזינקה מה עשו לך? אבל הייתי מאוד יפה ככה ערומה עם השמיכה ובלי שערות. מאז אותו יום הוא ביקר אותי כל יום.

ש: זאת אומרת שהיו קשרים בין גברים לנשים שם?

ת: לא, בכלל לא. זה היה בין הנשים, אל היה קשר עם הגברים אלא רק לדיבורים.

ש: זאת אומרת, קשרים של דיבורים?

ת: כן, דיבורים, כן. הוא אמר לי בדיוק מה קורה שם, הוא סיפר לי מה קורה באושוויץ. הוא סיפר לי מה עשו עם הילדים, שעשו סבון מהילדים. הכול הוא סיפר לי. אני ידעתי באותו רגע בדיוק הכול מה קורה. הוא אמר: **אם לוקחים מפה טרנספורט לעבודה, לרוץ להיות בפנים בזה. שייקחו אותך, רק לצאת מפה מאושוויץ מהבירקנאו הזה. לצאת, כי אז יש יותר סיכויים להישאר בחיים**

אם את עובדת באיזה מקום. אז באמת יום אחד בבוקר אנחנו עומדים בשורות לספור אותנו, ופתאום אומרים שלוקחים אותנו לעבודה. זה היה מזלנו שכל פעם עמדו חמש נשים בכל שורה, אז אנחנו היינו שלוש אחיות ושתי בנות-דודות שלי היו איתנו כל פעם באותה שורה. ככה אנחנו יצאנו, לקחו אותנו, אמרו שלוקחים אותנו לעבודה.

יום אחד כשהגענו אמרו: קודם עושים לכם טוש. אם אני אספר לך מה קרה כשלקחו אותנו לעשות טוב, את לא תאמיני מה שקורה לאנשים. אני ידעתי שיש טוש ובאותו טוש יש איזה קמופלאז' שיש שם גם גז. זה היה בנוי באותה צורה הגז כמו הטוש, ככה זה היה בנוי באמבטיות, רק שבמקום מים יצא גז, את זה גם ידעתי. חלק אחד מהנשים נכנסו לשם, ואנחנו נשארנו חלק בחוץ, כי לא נכנסו כל-כך הרבה אנשים. הם נכנסו, אבל פתאום הייתה הפסקת חשמל, ואנחנו שומעים שצורחים עם כל הלב, אז היינו בטוחים שנפתח עליהם הגז.

אם אני אומרת לך שנשארת אחרי זה שהם יצאו וראינו שהם חיים, הייתי כחולה בכל הגוף, נעשה לי בגוף כחול, אני לא יודעת ממה, זה היה מהפחד או משהו. אחותי אמרה לי: את כחולה כל הגוף שלך כחול. עד שהכניסו אותנו לבפנים, ועד שראינו שיוצא מים ולא גז, אני לא חושבת שיכול לקרות לבן אדם דבר כזה קשה כמו שזה היה. אם את לא יודעת, ולוקחים אותך לאיזה מקום שאת לא יודעת, אז את לא יודעת. את יודעת רק באותו רגע שפותחים את הגז.

באותו רגע שהתחילו לעבוד הטושים כבר ידענו שזה לא יהיה גז אלא זה יהיה טוש. אבל זה לקח יום וחצי עד שאנחנו יצאנו מהטוש הזה, נתנו לנו בגדים, ואמרו שלוקחים אותנו לעבודה. אני חושבת שלקחו אותנו עם רכבת והגענו להסי-שליכטנאו (HESSISCH-LICTENAU). זאת הייתה גם דרך ארוכה, אני כבר לא זוכרת, אבל זה לקח הרבה זמן עד שהגענו לשם. זה היה רחוק מאוד, כי אושוויץ זה בפולניה והסי-שליכטנאו זה בקצה השני של גרמניה.

ש: היו עוד הרבה צעירות בגילך באושוויץ?

ת: באושוויץ מי שהיה זקן, היה גיל בינוני.

ש: **אבל אני שואלת על הגיל שלך. האם היו עוד הרבה בגיל חמש עשרה – שש עשרה?**

ת: בגיל שלי אז היו עוד, אבל לא חזרו הרבה מכאלה ילדים. כי להחזיק בתור ילד בלי לתת לאכול בגיל הזה, זה מאוד קשה במיוחד לילדים. בן אדם בגיל בינוני יותר יודע להיות רעב יותר מאשר ילד. אנחנו גם איפה שאני הייתי, לקחו שם אלף איש איפה שעבדנו, ואחר-כך לקחו מאתיים שהם לא חזרו יותר בחיים.

היו שם הרבה כאלה שהיו בחדר של החולים והיו הרבה חולים. את המאתיים האלה לקחו אותם יום אחד, מישהו בא לקחת אותם, איזה אס-אס או מישהו, ויותר הם לא חזרו, אף אחד מהם לא חזרו הביתה. בת דודה שלי הייתה גם בין אלה שלקחו אותם משם.

ש: את זוכרת שראית נגיד נשים בהריון?

ת: איתי, אני לא זוכרת שהיו. אני חושבת שכשהגענו לגרמניה שאלו מי בהריון. אותן לקחו ביחד עם הנשים המבוגרות ועם הילדים, את אלה שהיו בהריון. איתי לא הייתה אישה בהריון.

כשהגענו להסי-שליכטנאו שם היה כבר מצב שכל אחד קיבל, היו שם גם צריפים. שם פעם גרו איזה עובדים גרמניים שנשארו, אני לא יודעת מה, אבל לקחו אותם משם, ואנחנו נכנסנו לצריפים האלה. שם היו כבר מים והיו שם בתי שימוש.

ש: זאת אומרת שהיו גם מקלחות?

ת: כן, היו גם מקלחות. קיבלנו בגדים כל אחד. אני לא הצלחתי לקבל נעליים, הנעליים שלי נקרעו ונתנו לי כאלה נעליים, תתארי לך ששם הלכתי עם נעליים שקראו להם נעליים הולנדיות שהיו עשויות מעץ. אנחנו קראנו לנעליים האלה קלומפה. עם הנעליים האלה **הלכתי כל יום שבעה ק"מ לבית חרושת לעבודה**. הלכנו שבעה ק"מ לבית חרושת ושבעה ק"מ בחזרה.

ש: באיזה בית חרושת עבדת?

ת: **זה היה בית חרושת לנשק, עשינו פצצות**. לבית החרושת הזה שאנחנו באנו אליו, שנה קודם כל בית החרושת הזה עף, הוא התפוצץ. זה היה מאוד מסוכן, אבל אנחנו לא ידענו שכשאנחנו הגענו כבר לא היה חומר שהוא יוכל להתפוצץ.

ש: תספרי לי על העבודה במפעל הזה לחומרי נפץ, כמה שעות בערך עבדתם שם?
ת: שתיים עשרה שעות.

ש: זאת אומרת, הייתה משמרת יום ומשמרת לילה?

ת: כן. שבוע אחד עבדנו בלילה ובשבוע השני עבדנו ביום. ככה עבדנו שתיים עשרה שעות, ולא קיבלנו אוכל אלא רק כשחזרנו למחנה בערב, פעם ביום קיבלנו אוכל.

ש: ומה נתנו לכם?

ת: כזה מרק מכל מיני עשבים וגם לחם. לשלושה איש היה לחם כזה קטן.

ש: זאת אומרת, לא היה שיפור גדול מבחינת מזון בין אושוויץ-בירקנאו לבין הסי-שליכטנאו?

ת: כן היה. כי כל יום, זה היה המרק והמרק היה קצת יותר טוב מאשר באושוויץ, כי שמו בפנים גם כל מיני ירקות שנותנים לחזירים ולפרות. את הירקות שהם לא היו צריכים, אז אותם נתנו לאנשים האלה למטבח ובישלו את זה. היו שם כבר טבחיות שלנו מהנשים שלנו, והן בישלו לנו. מי שהייתה שם קצת יותר

מכירה את הטבחית אז היא קיבלה עוד כף אחת, זה היה לפי המזל. ככה אכלנו, אם היה מזל קיבלנו קצת יותר, ואם לא היה מזל קיבלנו רק את המנה הנורמאלית כף אחת. זה לא היה כל-כך הרבה, אחרי שתיים עשרה שעות עבודה זה לא היה מספיק. זה היה אוכל היומי, וכל היום "בישלנו" בבית חרושת, אלה שעבדו ביחד אז דיברנו על מה אנחנו נאכל אם אנחנו פעם נצא מפה.

ש: על מה, על איזה אוכל דיברתם? ת: על מה שהיה בבית.

ש: למה התגעגעתם ביותר?

ת: אני התגעגעתי לנודלה עם פרג, זה היה אוכל שנורא אהבתי.

ש: מה זה? ת: אטריות עם פרג, על זה חלמתי כל הזמן.

ש: זה היה מתוק? ת: כן, זה היה מתוק ועל זה חלמתי.

ש: אטריות ופרג אכלתם בזמנו בחגים או שזה היה מאכל רגיל?

ת: לא, לפעמים בבית היה כזה מרק ואטריות או עם אגוזים או עם פרג, כל מיני דברים אמא שלי הכינה.

ש: והיו מכניסים את זה למרק? ת: לא, זה לחוד זה מנה אחרונה.

ש: כלומר, עשו מרק, ואחר-כך אכלתם אטריות כמנה אחרונה?

ת: עשו מנה טובה של מרק או משהו ואחרי זה נגיד מרק שעועית, אפילו בשר ומרק שעועית ואחרי זה איזה שהם אטריות.

ש: על איזה עוד אוכל דיברתם **ונהגתם לפנטז?**

ת: רק מה שהיה בבית, דיברנו על מה נבשל. "בישלו", את יודעת איזה עצבנית הייתי, אני עוד בכלל לא ידעתי לבשל, והנשים היותר מבוגרות הן "בישלו" כל היום, כל היום היה בישול.

ש: מה עוד, על עוד איזה אוכל דיברו?
ת: אולי, אני לא יודעת, כי זה היה גם סבל לשמוע על האוכל ולא לאכול. היו כמה מהנשים האלה שעבדו בפנים בלאגר איפה שגרנו בצריפים, היה שם מטבח, היה שם חדר תפירה שעשו שם תיקונים לנו ללבוש בגדים כדי שיהיו לנו בגדים, הגיעו לשם כל מיני בגדים. אם היה לי בגד קרוע אז החליפו לי. הייתה שם מתפרה כזאת שעשו שם כל מיני תיקונים של בגדים, ואלה אכלו טוב. את יודעת למה? כי היו שם קצינים גרמנים, והם קיבלו מהאוכל שלהם.

ש: קצינים גרמנים נתנו אוכל?
ת: היה לנו קצין נהדר, קראו לו שפר, כמו שקראו לי. אני הייתי שפר והוא כל הזמן אמר...

ש: הוא היה קצין אס-אס?
ת: כן, הוא היה קצין אס-אס, והוא התנהג יפה. **הוא התאהב שם בבחורה יהודייה.** בהתחלה הייתה לו שם חברה בהריון גרמניה, קודם כשאנחנו הגענו. אחר-כך הוא שלח אותה אני לא יודעת לאן. ומאז הייתה אהבתו הגדולה. אני שמעתי שאחרי המלחמה הם ברחו לארצות הברית עם האישה הזאת. היא הייתה בחורה יפהפייה.

ש: היא הייתה גם מסלובקיה?
ת: לא, היא הייתה מרומניה מטרנסילבניה (TRANSYLVANIA). היו איתנו גם מטרנסילבניה.

ש: וכולם ידעו על הקשרים האלה?
ת: כן, כולם ידעו על זה, והוא התנהג איתנו מאוד יפה. הוא אף פעם לא הרביץ לאף אחת, והוא דיבר איתנו. הוא אמר לנו: עם סבלנות אתם תצאו מפה.

ש: אבל את יודעת שזה בדרך כלל היה אסור לאנשי אס-אס איזה קשר עם יהודיות.
ת: לא הרביצו שם לאף אחד איפה שגרנו. את זה אני יכולה להגיד. בבית החרושת היו כבר אס-אסיות ששמרו עלינו, כלומר אס-אס נשים שהיו שומרות עלינו, והן ידעו לתת סטירה או משהו כזה. אבל הוא, קראו לזה לאגר איפה שגרנו, שם

היה שפר וילי הזה שהוא היה מפקד של הצריפים האלה, הוא היה המפקד שלנו.

ש: הוא היה מפקד המחנה? ת: כן, הוא היה מפקד המחנה, והוא התנהג איתנו מאוד יפה.

ש: מה היה שמו? ת: וילי שפר.

ש: **הסיפור הזה של האהבה זה היה בפרהסיה?**

ת: כן, הוא סידר לה חדר אחד מיוחד שזה היה משהו רק בחלומות, ומה שהיא אמרה לו הוא עשה. הוא היה לגמרי תחת ההשפעה שלה.

ש: הוא היה שפוט שלה? ת: הוא היה גבר יפה.

ש: היא באמת ניצלה את זה לעזור לכם?

ת: כן. היא ניצלה את זה בשבילינו. אחר כך כשהתקרבה המלחמה לסופה, אחר-כך אני אספר לך עוד דברים מהעבודה הזאת, אבל כשנגמרה המלחמה הוא לא נתן לנו לאכול בחוץ. היינו רעבים, לא היה לאכול. **הלכנו במארש ברגל**, הכול הלך ברגל, אבל הוא אמר לנו: לא לאכול בשדה, כי אתם תמותו. אם אתם תשמרו קצת ורק לאכול איפה שיהיה, כבר אנחנו נדאג שאם אנחנו נגיע לאיזה מקום אני אבקש מהאנשים שם שיבשלו לכם תפוח-אדמה. אבל לא לאכול עשבים והכל בדרך.

ש: זה לא הביא לאנטגוניזם מצדכם שידעתם שלבחורה יהודייה יש קשר עם קצין אס-אס?

ת: לא, בכלל לא.

ש: קיבלתם את זה?

ת: אם הוא לא היה טוב אלינו ורק אליה, אז אולי זה היה עושה משהו, אבל הוא היה טוב גם אלינו. הוא אף פעם לא דיבר לא יפה איתנו, הוא שמר עלינו. האוכל בשבילנו בא מבית החרושת. יום אחד לא שלחו את המנות לאוכל לבשל, אז הוא לא נתן לנו לצאת לעבודה. הוא אמר: אין אוכל, אין עבודה.

ש: הרי היו שם כמובן אנשי אס-אס אחרים, הוא לא פחד מהם?

ת: היו שם גרמנים אבל לא אס-אסים אלא היתר היו וורמאכט.

ש: זאת אומרת, שבגלל סיפור האהבה הזו החיים שלכם היו קלים יותר?

ת: שם בחוץ מהרעב לא התנהגו איתנו כמו עם חיות. הוא לקח אותנו בתור בני אדם, הוא ידע שאנחנו בני אדם. היו אחר-כך כאלה מהוורמאכטים שנתנו לכמה בחורות שהיו חוצפניות לעמוד בשלג כמה שעות בחוץ, זה גם קרה. אבל הוא לא נתן לזה רשות, אלא הם היו עצמאיים, הם עשו את זה לבד.

ש: כמובן היו שם נשים מסלובקיה ומאיזה עוד מקומות היו?

ת: היו שם גם מטרנסילבניה, גם משם לקחו את האנשים, אחר-כך ראינו באותו מקום אבל לא איתנו, שהיו שם רוסים וכל מיני.

ש: והיו שם קשרים? ת: בבית החרושת עבדו הרוסים, אז קצת דיברנו איתם.

ש: היו קשרים ביניכם?

ת: הם לא היו כמו שאנחנו, הם לא היו יהודים, אז אלה שלא היו יהודים קיבלו יחס אחר. הם קיבלו אוכל, נגיד הם קיבלו כל יום חצי ליטר חלב. היה להם קשר עם רוסיה אחת שהיא נתנה לנו לפעמים קצת חלב לשתות. היו להם חיים יותר טובים מאשר לנו.

ש: אז הייתה עזרה הדדית?

ת: קצת, כמה, כמה. אנחנו הכרנו אחת מהרוסיות שהיא עבדה על ידנו אז הייתה לנו אפשרות לדבר איתה, אבל ככה לא בדיוק היינו ביחד.

ש: תספרי לי על העבודה שלך, מה עשית בדיוק?

ת: פעם כשהתחלנו לעבוד עבדנו בכאלה פצצות קטנות. אלה היו פצצות ששמים עכשיו באדמה, איך קוראים לזה? פה הערבים שמים גם כאלה, שזה יתפוצץ כשדורכים על זה, או כשהאוטו עולה על זה. ששמים את זה, שמי שעולה על

זה יתפוצץ. את זה עשינו, אבל לא היה כבר חומר בפנים שיתפוצץ. זה היה קמופלז', אבל אנחנו לא ידענו. זה היה קמופלז', ולא היה כבר חומר שהיה צריך להיות בפנים. עשו את זה ממלח ואיזושהי אבקה צהובה, והיה צריך להיות בפנים חומר שיתפוצץ, אבל כשאנחנו הגענו החומר הזה כבר לא היה לגרמנים.

עשינו, עשינו כאילו שעושים פצצות, אבל זה לא היה כבר פצצה. אחר-כך כבר ידענו שזאת לא הייתה פצצה. אחר-כך לא הייתה כבר עבודה בפצצות הקטנות. עכשיו נזכרתי, קוראים לזה מוקשים לפצצות האלה.

אחר-כך הלכנו לעשות כאלה פצצות ששמים בתותחים. אלה היו פצצות יותר גדולות שעשויות מברזל, שממלאים את זה עם חומר. זאת הייתה צריכה להיות פצצה, אבל הכניסו בפנים כבר רק מלח, כבר לא הכניסו את החומר שיתפוצץ, כי לא היה להם כבר את החומר הזה, מכיוון שזה היה כבר סוף המלחמה. באיזושהי צורה ידענו שאולי הם מפסידים, אבל רק לא ידענו אם אנחנו נישאר בחיים, כי לא לאכול ולעבוד כל-כך הרבה זה מאוד קשה.

העבודה לא הייתה קשה, אם היינו עובדים והיו נותנים לנו לאכול כמו שהגוף דורש זאת, לא הייתה טרגדיה כל-כך גדולה, לא היו מתים כל-כך הרבה אנשים. אבל כשהבן אדם יורד בגוף כל יום ולעבוד קשה. בהתחלה לקחו אותנו משם באמת עם רכבת, אבל אחר-כך האמריקאים ירו בקטר, הנהג של הקטר נהרג ויותר לא הייתה רכבת, אז הלכנו ברגל.

שם במחנה זה היה מאוד קשה, כי שתיים עשרה שעות לעבוד בלי אוכל זה אי אפשר לתאר, זה אי אפשר לספר דבר כזה איזה רעבים היינו, מאוד רעבים. אבל בסוף גם העבודה הזאת נגמרה שם.

ש: גם שם את היית בין הצעירות ביותר?

ת: כן. הייתי שם בין הצעירות. היו שם גם כמה כאלה אימא עם בת, שהבת הייתה נגיד בת חמש עשרה, ואימא שלה הייתה עוד צעירה בת שלושים וכמה. היו גם כאלה עם אימהות. יש כאלה שאני פגשתי אותן שחזרו והיו פה בישראל. פגשתי אחת שהייתה איתי אז. פה אחר-כך פגשתי הרבה בישראל כאלה שהיו איתי,

שנשארו עוד בחיים משם הרבה אנשים. אנחנו היינו שם שמונה מאות איש, והרבה חזרו הביתה מהמחנה הזה. רק בדרך כשאחר-כך לקחו אותנו למארש הגדול שזה היה סוף המלחמה, לא נתנו לנו שאנחנו נחכה לאמריקאים במחנה, אלא לקחו אותנו ברגל.

ש: זאת הייתה צעדת מוות?

ת: כן, זאת הייתה צעדת מוות שהלכנו והלכנו.

ש: לאיזה כיוון הלכתם?

ת: הלכנו לגרמניה יותר בפנים, לקחו אותנו בסוף. הלכנו לכיוון ויימר, דרזדן. הלכנו, הלכנו והלכנו, בלילה איפה שהיה איזה שדה, ולפעמים אפילו בגשם שכבנו ככה על האדמה בלי שמיכה ובלי כלום. שם מתו הרבה אנשים.

ש: איך הייתה השמירה עליכם?

ת: אלה שהיו איתנו שם במחנה, הם באו איתנו למארש הזה.

ש: למשל, מפקד המחנה שדיברת עליו הוא גם היה איתכם?

ת: כן, הוא כל הזמן היה איתנו, אבל הוא נסע באוטו, ואנחנו הלכנו ברגל. אולי בהתחלה, אני לא זוכרת עכשיו בדיוק, אבל יכול להיות שכמה ימים לקחו אותנו עם רכבת. אחר-כך כבר לא הייתה רכבת אז הלכנו ברגל, והלכנו הרבה קילומטרים.

ש: מה האנשים אכלו?

ת: **כלום, זהו זה. לא היה אוכל, כי לא היה מאיפה לאכול, אל היה מי שייתן לנו.** אז המפקד הזה וילי הוא סידר לנו שפעם ביום בישלו לנו קצת או גזר או תפוח-אדמה עם קליפה, וקיבלנו קצת אוכל. כשהלכנו בשדה אז לפעמים אנשים ראו גזר או משהו באדמה, הוציאו מהאדמה ואכלו, אז הרבה קיבלו דיזנטריה וגמרו עם זה את החיים. זה היה מאוד קשה, אבל אני חושבת שזה היה רק שבועיים.

ש: תוך כדי הצעדה הזאת, האם היו כאלה כפריים או מישהו שזרק לכם משהו מזון?

ת: לא. רק כאלה שהוא ביקש מהם שיבשלו לנו אוכל, הם בישלו לנו בכלים גדולים תפוחי-אדמה.

ש: הוא ביקש את זה מהכפריים?

ת: הוא ביקש את זה מהאנשים האלה, אני לא יודעת אם הם היו כפריים. הוא נכנס למקום הזה ששם גרו אנשים והוא אמר להם: יש לי פה, אני לא יודעת כמה היינו אז, והוא דיבר איתם.

ש: אבל אנשים מצדם בצורה וולונטרית, הם בעצמם, האם הם הציעו לכם פעם משהו?

ת: איפה שהיינו שם בהסי-שליכטנאו הלכנו יום-יום מהמחנה שלנו, יצאנו לעבודה דרך העיר, ואני אפילו לא חושבת שאנשים שם הסתכלו.

הלכנו שם לעבודה דרך העיר, אני אפילו לא חושבת שאנשים הסתכלו. מאוד מעט היו מתעניינים בזה. אבל כנראה היו שם עוד יותר כאלה כמו שאנחנו שעבדו בעבודת פרך, אבל זה לא עניין אותם בכלל. בגלל זה אני חושבת שהגרמנים לא כל-כך היה מעניין אותם, הם ידעו על הגז.

כולם אומרים בשנים האחרונות שהם לא ידעו שהיה גז, אבל כולם ידעו, כולם ידעו, רק שהם לא רצו לדעת. היטלר היה אלוהים בעיניים שלהם, והוא חשב שהוא יעשה את גרמניה שתהייה גדולה, חוץ מהיהודים וגם לא צוענים. הוא הרג גם צוענים ולא רק יהודים, את הצוענים הוא גם לא רצה. הוא רצה רק אריים, כלומר, רק גרמנים נקיים.

אחר-כך כשהלכנו ברגל, כל פעם ישנו במקום אחר. פעם אחת הגענו למחנה כזה שיש שם מיטות מעץ, שם ישנו, ויום אחד האמריקאים הפציצו אותנו, זה היה באמצע העיר. הם כנראה לא רצו להפציץ בדיוק אותנו, אבל הפצצות נפלו עלינו, ושם נהרגו כמה בחורות. הלכנו, הלכנו, עד שיום אחד כבר לא יכולנו ללכת, אז אמרו, דיברו כבר על כך שהאמריקאים מתקרבים. לי היה ארבעים

מעלות חום, כך הרגשתי שאני לא יכולה ללכת. כל הדרך האחיות שלי סחבו אותי. אני הייתי הכי צעירה מבין שלשתנו, ואני כנראה סבלתי הכי הרבה.

ש: את זוכרת מאיפה היה לך בעצם כוח? ת: לא היה לי כוח.

ש: זה רק בגלל האחיות שסחבו אותך?

ת: **הייתי קודם כל ילדה חזקה כשלקחו אותי לאושוויץ. כנראה החזקתי מעמד מהרזרבות.**

ש: כמה שקלת אז בצעדת המוות הזאת?

ת: בצעדת המוות אני חושבת ששקלתי חמישים קילו משהו כזה. אבל קודם שקלתי שישים וכמה קילו. הייתי בחורה חזקה ולא דקה. הייתי יותר רזה מאשר עכשיו, אבל הייתי ככה בנויה טוב.

ש: אתן תמיד הייתי האחיות ביחד?

ת: כן, כל הזמן. אם הן לא היו איתי בסוף הייתי נשארת על הכביש.

ש: אתם ידעתם אז כבר מה קרה לאימא?

ת: כן, בטח ידענו. רק לא ידענו מי יחזור הביתה, זה לא ידענו. אבל ידענו שאימא לא כל-כך חוזרת הביתה, כי ידענו כל הזמן שכשהגענו היא הלכה לצד השני. היו שם שתי דרכים – אחת לגז ואחת לבירקנאן, ומי שהלך לצד השני אף אחד מהם יותר לא ראינו. **ככה שבערך ידענו שהאחיות שלנו ואימא שלנו הלכו לצד הרע.**

הגענו לדרך הסופית שאני כבר לא יכולתי ללכת, והבנות שם התחילו לברוח מהמקום, מכל האנשים האלה ששמרו עלינו, הן התחילו לברוח, כי כבר בסוף כבר לא שמרו עלינו אלא רק קצת. מי שהלך איתם הלך, אבל אנחנו הלכנו בחוץ בשדה, נשכבנו במקום אחד כזה שירדו שם מים, אני כבר לא זוכרת איזה עומק היה שם. **אחותי שכבה עלי ואני הייתי שם עם ארבעים מעלות חום כמעט בלי הכרה.**

חיכינו, חיכינו, ולפנות ערב פתאום ראינו שאין כבר גרמנים ואין אף אחד אלא רק אנחנו, אז התחלנו לצעוק. פתאום באו הרבה בנות שבאמת היו גם כן מאותו מקום כמו שאנחנו. כולנו ברחנו, הלכנו לפנינו למקום הזה, וביקשנו אוכל מהגרמנים.

אחותי אמרה להם עלי, שאחותי שוכבת שם עם ארבעים מעלות חום. אז הם אמרו לנו: בואו תיכנסו, אנחנו ניתן לכם לישון בלילה. זה היה שם כזה רפת עם קש משהו כזה זה היה, הם אמרו ששם אנחנו יכולים להיות והם אמרו: אבל תחכו, אנחנו מביאים לכם אוכל. הם ביטלו לנו תפוחי-אדמה בקליפות, והביאו לנו לאכול. ככה כל יום, הם נתנו לנו לאכול.

אחר-כך היינו שם כבר כמה ימים, אני הייתי עם חום גבוה, אחותי ניסתה לבדוק שאולי יש שם במקום מישהו שיכול לעזור לי, אז הם אמרו, שהם לא יכולים לעזור, אלא שאני אשתה פחם במים, שזה אולי יעזור לי, כי אז הייתה לי כבר דיזנטריה. ככה לאט-לאט התאוששתי קצת, האנשים נתנו לנו לאכול, אחר-כך נכנסו לשם הרוסים, ואחר-כך נכנסו האמריקאים. עברנו שם שוב סבל גדול.

ש: מה. ת: **הרוסים אנסו שם את הבנות, אל תשאלי.**

ש: חברות שלך פשוט נאנסו? ת: לא חברות שלי, אבל נשים שהיו איתי.

ש: יהודיות?

ת: איפה שישבנו שם הם כל היום באו לשם, הם אמרו לנו שאנחנו אחים, והם אוהבים אותנו. אחר-כך כששכבנו בלילה, שם זה היה מקום של אנשים גרמנים מאוד עשירים.

ש: איפה זה היה המקום הזה?

ת: אני חושבת שקראו לזה וורצל. הבנות הלכו שם לבתים גם כן ככה. אבל בלילה הראשון **כל הרוסים שתו אלכוהול, והם באו לשם לאנוס את הבנות.** לנו היה מזל שאנחנו הוצאנו כאלה קשים, עשינו לנו מקום בפינה, אני ירדתי למטה, ושתי האחיות ירדו אלי, אז לא מצאו אותנו, רק ככה ניצלנו.

ש: פשוט היה אונס? ת: **כן, היה אונס ומכות עם הנשק שלהם.**

ש: הם היכו את הבנות?

ת: הם היו שיכורים, כולם היו שיכורים. **אנחנו אמרנו להם שאנחנו צ'כוסלובקים, אנחנו יהודים, אז הם אמרו: הרשו, הרשו. אבל לא היה איכפת להם מהיהודים.**

יום אחרי זה **בא אלינו קצין גבוה יהודי מהארמיה הרוסית**, הוא אחר-כך לקח אותנו לגור בבית של גרמנים, והוא שם שומרים כדי שהחיילים הרוסיים לא יוכלו להגיע אלינו. שם היינו כמה ימים איתם עם הרוסים, ואחר-כך באו האמריקאים. אני לא זוכרת בדיוק אחרי כמה זמן. אמרנו לקצין הרוסי הזה שאנחנו רוצים ללכת הביתה. אז הוא אמר לנו: אני יכול לעזור לכם, אני אדאג לכם לסוס ועגלה אם אתם רוצים להגיע, כי אין תחבורה. אם אתם רוצים לנסות לנסוע הביתה, אז אני יכול להשיג לכם עגלה מהגרמנים, ואני יכול לקחת גם סוס.

ש: החלטתם לנסוע הביתה בגלל שחשבתם שתראו בני משפחה?

ת: היינו שמונה בנות מצ'כוסלובקיה, אבל לא ידענו בדיוק, אבל לפחות ציפיתי שהאחים שלי יחזרו. לאחיות לא כל-כך ציפיתי, כי ידעתי שהן הלכו בצד השני.

ש: **אז איך חזרתם בעצם?**

ת: הוא נתן לנו עגלה, שמנו את הדברים שלנו, כי אחר-כך היו לנו כבר קצת דברים. זה עוד רציתי לספר לך שמי שהתחיל לאכול שם, את יודעת שכל החולים האלה והגוף היה חלש, אז מתו שם הרבה מאוכל אחרי השחרור. כי הלכו לבתים, והוציאו חתיכות של בשר חזיר וכל מיני שומנים והתחילו לאכול, אבל זה אסור היה לעשות. היה צריך לאכול לאט-לאט. אני אכלתי רק קצת לחם ותפוח-אדמה מבושל. לא נתנו לי לאכול יותר, אלא רק קצת. כל פעם קצת-קצת יותר כל יום, וככה ניצלתי מהמחלה הזאת. הייתי אז נורא חולה. אחר-כך הוא נתן לנו עגלה וסוס, אז התחלנו ללכת. לפעמים התיישבנו על העגלה, ולפעמים הלכנו ברגל. לא היה לנו ברקס על העגלה, אז החזקנו את העגלה,

כשהייתה ירידה אז החזקנו מאחורה וכשהייתה עליה אז דחפנו את העגלה. זאת הייתה כזאת עגלה שנכנסנו לשם אפילו שמונה בנות.

ש: ואתם הגעתם לעיר שלך?

ת: לא, זה היה עוד בגרמניה. אנחנו הלכנו כל הזמן, אמרו לנו ללכת על יד האלבה, אלבה זה נהר.

ש: ובסוף לאן הגעתם?

ת: בסוף הגענו לאף מקום. כל לילה נחנו, ומכיוון שפחדנו מהרוסים, ישנו כל לילה במקום ששם אף אחד לא הסתובב. לילה אחד התעוררנו ולא היו לנו סוסים, הרוסים גנבו לנו את הסוסים. ככה נשארנו בלי סוסים, אז לקחנו כמה חפצים, והתחלנו ללכת ברגל, עד שהגענו לאיזושהי עיר צ'כית שאני לא זוכרת בדיוק את השם שלה.

ש: **אז חזרתם לצ'כיה?** ת: כן, אז חזרנו לצ'כיה, ושם כבר זזו רכבות.

ש: ואז הגעתם לעיר שלך?

ת: לא, עוד לא. לעיר שלי זה לקח עוד שבוע או שבועיים, הלכנו לשם ברגל. רק אחר-כך מצאנו, וכל פעם גנבו מכל אחד. אחר-כך שם בסוף לא היה לנו כבר שום דבר, כי גנבו מאיתנו הכול.

אני שמרתי על הדברים, כי אני הייתי חלשה, והן הלכו לראות איך להגיע הביתה, אולי יש איזו תחבורה או משהו. אז השאירו אותי בתחנה עם הדברים, בא לשם מישהו, חטף לי מהיד, ולקח לי הכול. היה מאוד קשה להגיע הביתה. אחר-כך אחותי הלכה לחפש אוכל, אז איבדנו את האחות הזאת עם עוד חברה אחת. היא הגיעה הביתה יומיים אחריו, אז מצאנו אותה שוב, היא נעלמה לנו בדרך הביתה. הגענו הביתה, מצאנו שם את אחי בבית. אז גרנו בבית שלנו. האח שלנו עזב את צ'כוסלובקיה, הוא עלה לארץ ישראל שאז הייתה פלשתינה בשנת 46.

ש: רגע, רגע, קודם נחזור. איך הייתה החוויה הזאת לחזור?

ת: לא הגענו לבית שלנו. **הבית שלנו היה תפוס על ידי אנשים זרים שגרו שם בבית שלנו.** אבל היה לנו עוד בית שהוא היה ריק, ונכנסנו לשם לגור.

ש: אבל איך קיבלו אתכם? את סיפרת קודם שהיו לך חברות והיו לך קשרים וכל זה.

ת: הם התנהגו כאילו לא קרה שום דבר, דיברו איתנו כמו מקודם.

ש: אבל הם שמחו לראות אתכם בחזרה? ת: הם עשו ככה כאילו שהם שמחים שחזרנו.

ש: את לא מאמינה שהם שמחו לראות אתכם? ת: לא, לא כל-כך.

ש: מהבית או מהרכוש, מהחפצים או מהרהיטים מצאתם משהו?

ת: לא מצאנו שום דבר, רהיטים לא מצאנו, אבל אחי דאג לנו.

ש: הכול נלקח?

ת: כן, אבל אחי דאג לנו. אני לא יודעת מאיפה הוא הביא לנו, הוא הביא לנו קצת מיטות.

ש: מה קרה לאחריך? איפה הוא היה כל הזמן?

ת: אחי היה בבודפשט, הוא הסתתר שם מהגרמנים. הוא היה עם עוד אח אחד, את האח השני הגרמנים תפסו, הם לקחו אותו, והוא נפטר. אחר-כך אנחנו שמענו ממישהו שהיה ביחד איתו שהוא נפטר שם. האח השני גם נפטר, כלומר, עוד אח. שתי אחיות ושני אחים נפטרו, נהרגו, אבל לא יודעים בדיוק איפה. על האחיות זה אני יודעת, מאושוויץ לקחו אותן בצד של הגזים עם הילדים שלהן. כל האחים היו בבודפשט, הם ברחו. אח אחד נשאר בחיים, ושניים לא נשארו בחיים. חיינו שם בבית, פתחתי חנות בבית של ההורים שלי, כזאת חנות של צעצועים ודברים לבית הספר מחברות וכל מיני דברים כאלה. היינו שם עד 1949.

ש: איך היו שם החיים באמת? ת: אחות אחת שלי התחתנה מאוד צעירה.

ש: איך השתקמה שם הקהילה היהודית?

ת: נשארה שם קהילה קטנה. היינו מאוד ביחד כל הקהילה.

ש: **מי עזר לכם? ת: אף אחד.**

ש: הרי באתם בלי שום דבר? ת: רק אחי הכין לנו, אחי כבר היה שם.

ש: איך פתאום את פותחת חנות, הרי את צריכה כסף לקנות את הצידוד?

ת: אני לא זוכרת מאיפה לקחנו כסף בשביל החנות. לקחתי עוד שותף אחד.

ש: יהודי?

ת: לא יהודי, הוא לא היה יהודי. הוא נתן חצי מהכסף, ואנחנו, אני חושבת שעשינו

בהתחלה חוב, כלומר, קנינו דברים בלי כסף, ואחר-כך החזרנו את החוב. זה

הלך, החנות הלכה קצת וחיינו מזה, לא היה מי שידאג לנו, אף אחד לא נתן.

אני קיבלתי עוד קצת כסף מהמשלה הצ'כוסלובקית, כי הייתי מתחת לגיל

שמונה עשרה, אז כאילו אני נפגעת מהמלחמה, אז כל חודש נתנו רנטה כזאת,

פנסיה, זה היה בשבילי. חיינו עד 1949. הרבה עזבו בינתיים היהודים חלק גדול

נסעו לפלשתינה. אח שלי גם כן עזב אותנו. הוא התחתן, הוא נסע עם אשתו,

ותפסו אותם והם היו אחר-כך בקפריסין. שם נולד להם ילד.

ש: איך באמת היו החיים עד 1949 שם בעיר שלכם?

ת: אני חושבת שלא היינו לגמרי בסדר בראש, את מאמינה לי?

ש: בהחלט. ת: עשינו כאילו לא קרה שום דבר, ככה חיינו.

ש: דיברתם ביניכם על מה שקרה, על מה שעברתם?

ת: לא, לא דיברנו על הדברים האלה, לא לדבר. ניסינו לשכוח את הדברים, ככה

חיינו חיים כאלה לא לגמרי נורמאליים, זה היה מה שהיה אחרי המלחמה.

השמנו אחר-כך אל אחת.

ש: איך את מסבירה באמת שאנשים כל-כך מהר השמינו אחרי שהיו ארבעים – חמישים קילו? ת: כי אכלו. אני לא יכולה להגיד שכולם תכף השמינו.

ש: את השמנת מהר? ת: כן, אני השמנתי, עליתי לשמונים ושתיים קילו.

ש: מה את אומרת, תוך כמה זמן?

ת: אולי במשך שנה וחצי ואולי במשך שנתיים, אני לא זוכרת בדיוק.

ש: מה אכלת כל-כך הרבה? ת: כל מה שהיה לי בדרך.

ש: פתאום אהבת לאכול?

ת: **הייתי רעבה ועד היום. עד היום אני רק מסתכלת אם יש מספיק לחם בפריזר שחס וחלילה...** גם אחותי שהייתה איתי שהיא גרה איתי עכשיו. הבן שלי אומר לי, שיש לנו מחלה של פחד מהרעב. אמרתי לו, שזה נשאר מהלאגר שפוחדים מהרעב. מאוד קשה להיות רעבים, מאוד קשה. עד עכשיו אצלנו מלא הפריזר והפריג'ידר, הכול מלא.

ש: **אוכל זה חשוב לך מאוד?**

ת: אני חושבת שאם לא היה לי כסף אז הייתי קונה רק אוכל. הייתי מוותרת על הבגדים. לא הרבה, אני לא יכולה היום לאכול הרבה, כי אני מבוגרת ואסור לי לאכול. אבל אני אוכלת מסודר, וכל מה שבא לי אני קונה. זה הכי חשוב שיהיה לי אוכל ויהיה לי מספיק מה שאני רוצה. אבל אחותי רזה. היא הרבה יותר רזה ממני. היא הייתה שמנה אחרי המלחמה, והיא רזה שוב בחזרה. אני אף פעם לא הייתי רזה, ועכשיו כשאני מבוגרת אני עוד יותר שמנה, הוספתי אולי חמישה קילו בשנים האחרונות. ככה זה, זה כבר אי אפשר לקחת את מה שהיה לנו, ומה שעברנו זה אף פעם לא שוכחים. יש ימים שאני חולמת עוד על כל זה. אני שוב חולמת על זה שלוקחים אותנו, ועל הכול אני עוברת שוב.

ש: הרגשת באנטישמיות לאחר המלחמה?

ת: לא, לא הרגתי, כי לא אמרו לי משהו רע או משהו שלמה אני פה? שמעתי שאמרו למישהו: **בשביל מה הם חזרו? טוב היה בלי יהודים.** היום המקום הזה ריק לגמרי מיהודים. אין שם יהודי אחד. יהודי אחד לא נשאר שם. בכלל אין. תדעי לך, שבמקומות האלה כבר אין הרבה יהודים, זה נהייה ריק מיהודים. בסלובקיה ובמקומות האלה, לא היו יהודים. גרים שם עוד קצת המבוגרים שנשארו בחיים ולא באו לכאן אז הם חיים שם, שהם לא עזבו שם.

ש: איך הגעת לכאן ב-1949?

ת: הגעתי ב-1949 עם ההגנה. אז הצ'כוסלובקים נתנו רשות שאנחנו יכולים ללכת, אלה שהיינו בגיל מסוים להגנה, כי אז פרצה פה מלחמה ב-1948. אבל כשהגענו לכאן בדיוק היה סוף המלחמה, לא הגענו למלחמה, רצינו לעזור. אחותי הייתה פה, אחי היה פה כבר אז. אחותי הגדולה שהיא נפטרה לפני שנתיים.

ש: איך הייתה הסתכלות שלך לארץ, הרי באת למקום שונה?

ת: באתי לאחותי, גרתי אצלה עד שהתחתנתי, לא הייתה לי דירה לחוד, היינו אצל האחות שלי. אחותי אחת באה עם בעלה, היא הייתה הנשואה, ואנחנו שתי אחיות באנו לאחות שלי. היה לי מפעל של חולצות בתל אביב, אז עזרנו לה לתפור חולצות. היא לימדה אותנו קצת. הייתי צריכה ללכת תכף ללמוד, אבל היא לא נתנה לי את האפשרות הזאת. היא אפילו לא אמרה לי, אולי אם הייתי מבקשת שהיא תעזור לי ללמוד הלאה, אולי היא הייתה עוזרת לנו. אז עוד לא היו אולפנים, והיה קשה גם עם העברית. עד היום אני לא מדברת פרפקט עברית בגלל זה שלא למדתי באולפן או משהו כדי ללמוד עברית כונה. אני יודעת רק ממה שלמדתי בדיבורים. בעלי היה מבודפשט, דיברנו בבית הונגרית. הילד שלי הוא סברה, אבל הוא מדברת הונגרית פרפקט. אז התחילו חיים חדשים ב-49. אני אף פעם לא מצטערת שאני באתי לכאן, הייתי מאושרת עד גיל חמישים ושש, בעלי נפטר בגיל שישים ואחת.

ש: אולי תספרי לנו קצת על החיים שלך בארץ.

ת: היה מאוד קשה, כשהתחתנו לא היה לנו שום דבר, שכרנו חדר, וזאת הייתה ההתחלה של החיים החדשים.

ש: בת כמה היית כשהתחתנת? ת: הייתי בת עשרים ושלוש ובעלי היה בן עשרים ותשע.

ש: ניצול שואה?

ת: הוא לא היה בדיוק באושוויץ, אבל הוא גם ניצול, הוא היה בבודפשט, אבל הוא לא היה במקומות שהיו רעבים או משהו. התחתנו, התחלנו משום דבר, ולא עשינו גם הרבה, כל הזמן לא היינו עשירים.

ש: עם בעלך את דיברת על מה שעברתם, על מה שקרה?

ת: כן, עם בעלי קצת דיברתי על זה, לפעמים נזכרתי פתאום, והתחלתי לספר לו. מה סיפרתי לו, מה את חושבת? שאני הייתי כל-כך יפה שבאושוויץ כשבא פולני אחד הוא שם עין עלי. היו שם הרבה-הרבה בחורות, אבל הוא שם עין עלי. כל פעם הוא אמר לי, שכשאנחנו נחזור מהמלחמה הוא רוצה להתחתן איתי. אמרתי לו: טוב. לא הבנתי הרבה מה הוא רצה, אבל אמרתי לו שזה יהיה בסדר. כשלקחו אותנו לעבודה, הוא אפילו לא ידע, ומאז לא שמעתי ממנו שום דבר. ההתחלה עם בעלי, הייתה קשה-קשה. אבל את יודעת, שלא הרגשתי שזה קשה, את מאמינה לי? אז לא היה, לא עשינו עניין משום דבר, הכול היה טוב. ישבנו על הרצפה, היה לנו חדר אחד ששכרנו, בעלי הרוויח. בעלי היה כזה מוכשר, הוא כל פעם עבד. הוא למד את המקצוע בבית שלהם שהיה להם בית חרושת בבודפשט, והוא למד את הסריגה של הטריקו. באותו יום שהוא הגיע לארץ, אז אני לא הכרתי אותו, אלא רק ב-1951 התחתנתי איתו. הוא עבד כל פעם, היה לנו מה לאכול, אבל לא היה לנו אף פעם הרבה כסף או כסף מיותר. גרתי בשני חדרים. מאוד צנוע, רק לפני שלוש שנים עברתי לדירה גדולה.

ש: כמה ילדים יש לך?

ת: יש לי בן אחד, לא הצלחתי ללדת יותר. רצינו, כלומר, בהתחלה לא רצינו, ואחר-כך כבר לא הלך.

ש: **חזרת לסלובקיה?** ת: אני הייתי שם פעם אחת לפני שנים.

ש: איך היה הביקור החוזר? ת: לא הכרתי שום דבר.

ש: מה הרגשת? הרגשת שם בית?

ת: זה היה אחרי כל-כך הרבה שנים. בזיכרונות שלי זה היה מקום גדול וכביש גדול, אבל אני הגעתי לשם והכל היה קטן וצנוע. אני אמרתי שזה לא יכול להיות, שמה שהיה לי בראש איזה שטויות שזה מקום גדול איפה שנולדתי. זה שם מושבה, זה מושב כזה.

ש: ואיך הרגשת כלפי החברים או כלפי מכרים?

ת: לא מצאתי הרבה, מצאתי מכרה אחת שהייתה גרה מולנו, בת אחת שלהם עוד נשארה בחיים, היא הייתה חיה, שאת זה סיפרתי לך בהתחלה. ופגשתי שם עוד חברה אחת שהייתה לי שהיא מאוד שמחה איתי כשהיא ראתה אותי.

ש: היית רוצה לחזור שוב לבקר שם?

ת: **לא, לא.** אם הייתי עוברת ככה סתם את המקום הזה עם אוטו, היינו גם בביקור עם אוטו, אז הייתי אומרת שלום לחברה שלי. במיוחד לא מעניין אותי שם, אבל מה שיש שם, זה שאבא שלי קבור שם, אבל לא יכולנו להיכנס לבית הקברות, כי היו שם קוצים עד הראש, אי אפשר היה להיכנס. סוף-סוף מישהו עזר לנו להוריד קצת את הקוצים, הקבר של אבא שלי נעלם, הוא לא היה, גנבו אותו. ככה שאם אני אבוא שוב, אמרו שסידרו שם את בית הקברות. השגריר ההונגרי יש לו קשר עם המקום הזה, והוא נפגש איתנו, הוא בא לאזכרה שלנו, והוא אמר שסידרו את בית הקברות של היהודים. זאת הייתה פעם קהילה גדולה, הייתה אצלנו שם אפילו ישיבה. אבל עכשיו אין שם יהודים ואין שם אף אחד מי שיתעסק בזה משהו לעשות. אז עכשיו הוא אומר שהם סידרו, אז הייתי מוכנה שוב לנסוע לשם רק כדי לעשות לאבא שלי מצבה. אולי נבוא לשם שוב יום אחד, אולי אני אסע לשם שוב, אבל אני לא אוהבת כבר לנסוע, כבר שנים לא נסעתי לאף מקום.

ש: את סיפרת קודם, בהתחלה סיפרת לי שאת מרגישה שהילדות שלך הוחמצה.

ת: לא הייתה לי ילדות.

ש: בכלל?

ת: לא, בכלל לא. גם פה היה לי קשה. תראי, אי אפשר להגיד שהיו לי פה אמא ואבא שעזרו לי, הכול לבד הייתי צריכה להתחיל שוב חיים חדשים. פעם הייתי צריכה להתחיל חיים חדשים אחרי המלחמה בבית ושוב פה ב-1949 נכון שגרתי אצל אחותי בהתחלה עד שהתחתנתי, אבל אף פעם לא היה לי קל. אני לא יכולה להגיד שהיה לי קל. עכשיו בשנים האחרונות אני כבר לא עובדת, ועכשיו עם בעלי היה יכול להיות לי טוב, אבל הוא איננו. אני לא התחתנתי שוב, נשארתי אלמנה. מה אני אגיד לך? עצוב.

ש: את מרגישה בדידות?

ת: יש לי ילד נהדר, הבן שלי הוא טוב, הוא כבר לא ילד, הוא כבר בן ארבעים ושמונה. יש לי שלושה נכדים וזה אושר בחיים, זאת מאוד שמחה גדולה הילדים. עכשיו אני לא לבד, גרתי חמש עשרה שנה לבד. אחותי חזרה מחוץ לארץ ואנחנו גרות ביחד.

ש: אתן מדברות על העבר? מהרהרות בעבר?

ת: כן, לפעמים כשאנחנו נזכרות במשהו אז אנחנו מספרות אחת לשנייה, אבל לא הרבה, לא הרבה. בחברה כשאני פוגשת חברות כל פעם מדברים או על מחלות או על אושויץ. כל פעם שוב אומרים: לא לדבר על זה, לא לדבר על זה.

ש: ותמיד חוזרים לדבר על זה?

ת: כן, תמיד חוזרים לדבר על זה. אלה היו שנים מאוד קשות, אבל יש לי סיפוק מהילדים.

ש: תגידי קלרה, האם יש עוד איזשהו דבר שהיית רוצה להוסיף לומר? אולי שכחת משהו?

ת: אני רוצה להוסיף שאני צריכה להגיד תודה לבן שלי שעזר לי הרבה אחרי המוות של בעלי וגם לכלתי שהיא אישה נהדרת וטובה, ויש לי נכדים נהדרים. כשאמרתי שאני עושה את זה, אז הנכד תכף אמר לי: סבתא, אני אקח אותך. הוא רצה לקחת אותי לירושלים. הם לחצו עלי לעשות את הריאיון הזה.

ש: אני מאוד-מאוד מודה לך.

ת: תודה רבה לך. אני לא יודעת מה יצא מזה, אני מקווה שהילדים יזכרו, כי לא יכולתי לספר כל מה שרציתי. אולי שכחתי הרבה דברים, כי הרבה שנים עברו. זה היה מאוד קשה ומאוד עצוב, אבל עכשיו אני שמחה עם הילדים שלי ועם המשפחה שלי, שי שלי עוד אחיות ואח.

ש: זה היה מעניין וחשוב גם לנו.

* * * * *

מקור: באור קלרה: **עדות ב"ד ושם"**, ארכיון יד ושם, חטיבה 0.3, תיק 11973.

נחום הוך

עדותו במשפט אייכמן על קורותיו באושוויץ

נחום הוך, שבעת המשפט היה תושב חיפה, סיפר פרשה מזעזעת: הוא הוכנס עם 900 ילדים יהודים בני גילו, גילאים 10-12 לתוך תאי הגזים, שדלתותיהם הוגפו עליהם. כעבור מחצית השעה נפתחו הדלתות, כל הילדים הוצאו ל"חדר המלתחה" ושם נבחרו 50 ילדים. שאר 850 הילדים הוכנסו חזרה לתאי הגזים ונרצחו.

אב בית-הדין: מה שמך? ת. נחום הוך.
היועץ המשפטי: מר הוך, אתה גר ברחוב בן-יהודה 49 בחיפה? ת. כן.
ש. אתה יליד רומניה? ת. כן.

ש. **ובשנת 1944 שולחת מטרנסילבניה לאושוויץ?**
ת. מהעיירה בוורשה במעבר הקרפטים בטרנסילבניה.

אב בית-הדין: זה שייך לטרנסילבניה? ת. כן, זה שייך לטרנסילבניה.

היועץ המשפטי: הייתם אתה, אביר, אימך, אחיך ועוד שלוש אחיות - כן? ת. כן.
ש. אתה היית אז המבוגר בין כל הילדים? ת. אני הייתי המבוגר ביניהם.
ש. מישהו מהם נשאר בחיים, מלבדך? ת. לצערי הרב לא נשאר איש.

ש. אחרי הסלקציה הפרידו אותך מבני משפחתך?

ת. **בהגיענו לבירקנאו** הפרידו אותי מאבי. קודם מאימא והילדים, ואחר כך מאבי. אבי עוד הלביש אותי במעיל הגשם הארוך שהיה לו, כדי שאראה יותר גדול. אותו היפנו שמאלה ואותי ימינה, בין אלה שנשארו לעבוד.

אב בית-הדין: **באיזה שנה נולדת? ת. ב-1928.**

היועץ המשפטי: **גם אתה עברת את הסלקציה של המקל ביום הכפורים 1944?**
ת. הסלקציה של המקל כבר הייתה הסלקציה השנייה.
ש. אתה עברת את הסלקציה הזאת? ת. אני עברתי את הסלקציה הזאת.

ש. שמענו זאת כבר מעד אחר ולא נטריח אותך בעניין זה. אני מבקש שתספר לנו מה קרה אחרי יום הכפורים, על זה שניסית לקחת מנת אוכל נוספת.
ת. ניסיתי לקבל מנת אוכל נוספת - לא קיבלתי אותה עוד, אלא רק ניסיתי. **הכניסו את חלק גופי העליון לתוך תנור - אלה שהיו באושוויץ יודעים - ובחלק גופי התחתון הרביצו לי במקל בעובי המקלות שהיו מביאים את האוכל. הרביצו קודם עשר מכות. התעלפתי. שפכו עלי מים. הוסיפו את העשיריה השנייה. התעלפתי שנית ושוב שפכו עלי מים עד שמילאו את ה-25. אחר כך לא יכולתי לזוז. השאירו אותי במקום יום. עד היום, אבקש את סליחת בית המשפט, אני יושב על הצד ואיני יכול לשבת על צד ימין.**

אב בית-הדין: נשברו לך עצמות?

ת. לא נשברו לי עצמות, אבל יש לי כתם של בשר אדום, כאילו פצע, עד היום הזה.

היועץ המשפטי: מה קרה שלושה ימים בערך לפני שמחת תורה 1944?
ת. שלושה ימים לפני שמחת תורה 1944 לקחו אותנו למחנה f, לרחיצה ולחיטוי הבגדים.

ש. **לקחו אותך מבלוק הילדים?**

ת. לקחו אותנו ממה שנשאר עוד מבלוק הילדים. התרחצנו, הבגדים עברו חיטוי, והחזירו אותנו לבלוק. למחרת בבוקר היה "לגר אפל", וכמו שעמדנו מחוץ לצריפים

ב"לגר אפל" סובבנו אנשי ס"ס במכונות ירייה והעבירו אותנו לבלוקים 11 ו-13. בתוכם הוחזקנו יומיים בלי אוכל. מצבנו שם כבר היה ידוע. זה היה בערך 4-5 חודשים אחרי שהגענו לבירקנאו.

בטרנספורט הראשון כאשר נלקחו הילדים, לא ידענו לאן הם נשלחים. חשבנו שהם נלקחים לעבודה. בסלקציה השנייה כבר הייתה ידועה לנו המטרה. היות ואלה היו סגורים באותם הצריפים - 11 ו-13. הפעם, ברגע שהכניסו אותנו לאותם הצריפים, צריפים אלה שהיו ידועים לשמחה בצורת קרנטינה לפני הקרמטוריום, ידענו כבר מה מחכה לנו.

ביום השני בערב, זה היה ערב חג שמחת הורה, תכננו 10 ילדים לעשות איזו שהיא פריצה מחוץ לצריפים האלה, אפילו אם הפריצה הזאת תהיה רק הפגנתית, תכננו. אותו הצריף היו משני הצדדים צריפים סגורים.

ש. כמה נערים הייתם בבלוק?

ת. בערך בסביבת 1,000 איש, שנשארו מ-3,000 שהיו בהתחלה בשני הבלוקים.

אב בית-הדין: באיזה גיל היו הנערים?

ת. **בין 14 ו-16.** לרוב מילדי הונגריה שהובאו במאי, יוני ויולי.

היועץ המשפטי: כל הנערים הסכימו לתוכנית המרד?

ת. התכנון היה רק של 10, אבל אחרי שתכננו, זה הועבר גם ליתר. התכנון היה, היות והיו שני שומרים - קאפו ובלוק-אלטסטה - בשער הראשי ובשער האחורי, שאחד הנערים ינסה לטפס על העמוד האמצעי עד האשנבים שהיו בגג, ואז בוודאי יבוא השומר, או מהשער הקדמי או מהשער האחורי, כדי לעצור בעדו, אז חלק מהילדים יתפרצו אל השער, שממנו השומר יבוא.

ש. לא היה לכם נשק? ת. לא היה לנו נשק.

ש. ידעתם שאין לזה סיכוי?

ת. זאת הייתה קודם כל צורה הפגנתית, וקיוונו שאולי חלק יוכל להינצל.

ש. ביצעתם את התוכנית?

ת. התוכנית קרתה בחצות וכמעט כמו שתכננו. ברגע שאחד הילדים ניסה לטפס על העמוד האמצעי בא השומר מהשער הקדמי לעצור בעדו. אז חלק מהילדים התפרצו מהשער הקדמי, ואחר כך בא השומר מהשער האחורי וחלק מהילדים התפרצו מהשער האחורי.

אב בית-הדין: מה קרה לילד שטיפס על השער?

ת. הילד שטיפס על העמוד נשאר בחדר הגזים, וגם אני הייתי שם. חלק מהילדים הסתתרו בחדרי הגזים, חלק הסתתרו בלטריות. אני הסתתרתי בתנור בחדר הרחצה.

היועץ המשפטי: כל הילדים פרצו החוצה? ת. כמעט כל הילדים פרצו החוצה. למחרת היה "לגרשפרה", מ-4 בבוקר, לא נתנו לצאת לעבודה.

אב בית-הדין: זה עוצר?

ת. זה עוצר. עד שלא תפסו אותנו כולנו ביחד. בסביבת 10-11 הספיקו לתפוס אותנו, והכניסו אותנו בחזרה לאותם הצריפים 11 ו-13.

היועץ המשפטי: תפסו את כולם?

ת. תפסו את כולם. עד שלא תפסו את כולם לא הפסיקו את העוצר. בסביבת הצהריים הביאו לנו שתי חביות תפוחי אדמה מבושלים זה כבר היה היום השלישי, בשמחת תורה, שלא קבלנו אוכל ושתי חביות חמיצת סלק, בורשט.

יצאנו שלושה ילדים מתוך העשרה שתכננו את הפריצה, ושפכנו את תפוחי האדמה המבושלים על הרצפה, בנוכחות מפקד המחנה, שהיה בבגדים אזרחיים, וליווה את הובלת האוכל.

דעתי היום היא שזאת הייתה צריכה להיות הונאה. אנחנו ידענו שכל אלה שיוצאים לטרנספורט אל מחוץ למחנה למחנות אחרים היו מקבלים אוכל יותר טוב באותו היום, וזאת הייתה צריכה להיות הונאה בשבילנו, שנחשוב שאנחנו יוצאים...

ש. בעוד שבאמת חשבתם?...

ת. בעוד שבאמת ידענו מה שמחכה לנו בערב. אבל לא עברה שעה, אחרי שמפקד המחנה יצא, התנפלנו על תפוחי האדמה מהרצפה, ואכלנו מהרצפה. שביתת הרעב הזאת הייתה צריכה להיות רק הפגנתית, כדי להראות שאנחנו יודעים מה שמחכה לנו ובמה המדובר.

לא עברה שעה, פתחו לנו את השער הקדמי ואמרו לנו, אתם חופשים, אתם יכולים לצאת. התחלנו לרוץ החוצה, ברגע שיצאנו מחוץ לצריף, הייתה "לאגרשפרה". אנשי ס"ס עם מכונות ירייה סובבונו מכל הצריפים, וסידרו אותנו בצורה של חמש, והוציאו אותנו מחוץ למחנה, כל זה היה במחנה 2, "ציגוינרלאגר" {מחנה של צוענים}.

ברגע שהוציאו אותנו מחוץ למחנה, והובילו אותנו כלפי המחנה של הקרמטוריום, שהיה ידוע לנו, כי אנחנו היינו חמישה חודשים לפני זה כבר שם, לא רצינו ללכת. התחילו לירות ברגלינו, התקדמנו עד לשער של הקרמטוריום מס. 3, שמסביבו הייתה גדר עשויה מעץ מסודרת בצורת קוביות מרובעות בגובה שאי אפשר היה לראות מה שנעשה בפנים.

הגענו לדלת הכניסה של חדר הקרמטוריום פנימה, עוד פעם נעצרנו לא רצינו להיכנס, התחילו שנית לירות אבל עוד פעם רק ברגלים. נכנסנו פנימה, נמצאנו בתוך אולם גדול שדומה לבית מרחץ, על הקירות מסביב היו מסמרים, על כל מסמר היה מספר סידורי. ביקשו מאתנו שאנחנו נתלה את הבגדים.

היועץ המשפטי: ביקשו?

ת. פקדו עלינו שנתפשט, **לא רצינו להתפשט**, אז התחילו בתוכו לירות, אז פקדו להתפשט ולתלות את הבגדים על המסמרים ולזכור את המספר הסידורי, שכאשר נצא שנדע מאיפה לקחת את הבגדים. כמוכך, זאת הייתה גניבת-דעת ואנחנו ידענו

זאת כבר. התפשטנו וזרקנו את הבגדים על הרצפה באמצע החדר. אחרי כן סדרו אותנו בצורת חמישיות, ואז - אני זוכר זאת כמו עכשיו - ניגש אחד מהזונדרקומנדו, שעבד במקום ואמר: **"תברה, לפחות אל תראו שאתם מודאגים, תשירו"**.

ש. שהגרמנים לא יראו את הסבל שלכם? ת. למה שהוא התכוון, אינני יכול להגיד. אב בית-הדין: זה היה צועני? ת. לא, זה היה יהודי.

היועץ המשפטי: מה הוא אמר לכם, הוא דיבר באידיש?
ת. כן, באידיש, הוא אמר: "זינגט, חברה, זינגט". חלק מאתנו היו מאובנים ולא יכלו להוציא הגה מהפה, כמוני, חלק התחילו להגיד וידוי, וחלק גם שר. העבירו אותנו דרך טרקלין קטן, ופתחו דלת גדולה, והכניסו אותנו לאולם. באולם הזה היה חושך מוחלט חוץ מאשר האור שנכנס דרך דלת הפתיחה מאיפה שנכנסנו. היינו בפנים, כבר סגרו עלינו את הדלת, ואז שמעתי לראשונה את הבכי.

כמה זמן, אולי שניות, אולי רגעים פתחו בחזרה את הדלת, ואמרו לנו לצאת בחזרה לאותו האולם איפה שהיינו קודם. כיוונו אותנו לצד אחד של האולם, ואז מפקד ס"ס גבוה, סבורני היום שזה היה הס, אבל אינני בטוח בזה כי זה היה אותו הקצין שהפריד אותי לראשונה כאשר הגענו עם אבא לבירקנאו. אינני בטוח, אבל נדמה לי שזה היה הוא.

אב בית-הדין: אתה רוצה לומר מפקד המחנה, הס?
ת. כן. הוא קרא לבחור הראשון, בדק את השרירים ופקד עליו ליפול לאדמה ולקום עשר פעמים, לרוץ לקיר ובחזרה, והפנה אותו לצד ימין.

אב בית-הדין: איפה זה היה?
ת. בחדר שהוכנסנו קודם והתפשטנו שם. אחר-כך הוא קרא לבחור השני, וזה היה אותו הבחור שנתפס על העמוד. הוא במקרה היה בן עיירתי, שמו זלמנוביץ, ושאל אותו: בן כמה אתה? הבחור היה נמוך, וכששאלו אותו בן כמה הוא, הוא ענה: בן 18. אז הוא אמר לו: "אתה חזיר, אתה בן 18", ושלח אותו לאותו צד מאיפה שקרא לו.

השלישי, הייתי אני, הייתי מאובן, הסתכלתי בפניו, פקד עלי ליפול ארצה ולקום, לרוץ לקיר ולחזור, ושלח אותי גם כן לצד ימין. בצורה הזאת בחר חמישים בחורים. באמצע הבחירה, הסלקציה הזאת, יתר הילדים ראו שכאן בוחרים לדבר מה, והתחילו לעבור לצד שלנו, להתנפל על אותו הצד, אז שמו אנשי ס"ס בינינו לביניהם שלא יוכלו לעבור.

באותו הזמן, עד שהפרידו, ניגש אותו הבחור שאמר לנו לשיר קודם, מהזונדרקומנדו, ושאלנו אותו: מה רוצים לתת לנו, גז יותר חזק? אז הוא אמר: **"זה המקרה הראשון שאני נפגש בזה כאן שמוציאים מישהו מתוך תא הגזים"**.

היועץ המשפטי: מתוך תא הגזים?

ת. כן. והמשיר: "הלוואי והייתי אני כל כך בטוח כמו שאתם חמישים בטוחים". אחרי שגמרו לבחור את הסלקציה ציווה עלינו להסתובב עם הגב כלפי הדלת מאיפה שיצאנו מחדר הגזים, ובאותו הרגע הכניס את יתרת הילדים לחדר הגזים.

ש. כמה היו?

ת. לפי הערכתי 900-1,000 ילדים. עלינו ציוו להתלבש אחרי שסגרו את הדלת.

ש. על החמישים? ת. כן, ו-900 היו בפנים.

ברגע שפקד עלינו להתלבש, אז התחלנו לחפש כל אחד את בגדיו, אז ניגש אלינו הקצין, ואמר: "זה לא חשוב כבר, תיקחו מה שיש ותלבשו".

הוציאו אותנו בדרך שבאנו, אל מחוץ למחנה, אל תחנת הרכבת, ושם פקדו עלינו, היו קרונות משא עם תפוחי-אדמה לרוקן. היה עלינו להוריק את תפוחי-האדמה מהקרונות ולחפור אותם באדמה. **אז נודע לנו מה הייתה הסיבה שהוצאנו משם – בגלל שהיה מחסור בכוח אדם, כדי להוריד את תפוחי-האדמה.**

ש. כל האחרים הומתו באותה שעה בתאי הגזים?

ת. כן, עם אף אחד מהילדים האלה לא נפגשתי יותר. מהחמישים, אנחנו נמצאים במקרה שלושה בארץ, שניים בחיפה ואחד ביפו.

היועץ המשפטי: המקרה כולו ידוע בספרות השואה, אדוני.
אב בית-הדין: שני אחים?
ת. לא אני, אלה שנמצאים בחיפה הם שני אחים שנבחרו אז מהחמישים.

אב בית-הדין: תודה, מר הוך, גמרת את עדותך.

מגדה גרץ הישרדותה באושוויץ ובברגן-בלזן

מגדה גרץ הייתה **בת חמש עשרה וחצי** כאשר השתחררה ממוחנה ברגן-בלזן. בעדותה היא מספרת על ילדותה בתקופת השואה, כניסת הגרמנים להונגריה, תלאותיה והעברתה למוחנה ההשמדה אושוויץ.

במוחנה קועקעה ידה במספר A-25980.

עם התקרבות הרוסים לאזור אושוויץ, הוליכו הגרמנים את אסירי המוחנה בצעדת מוות לעבר מוחנה ברגן-בלזן.

כאשר שבה לעיר מולדתה מצאה את ביתה סגור ועליו שלט:

"רכוש ממשלתי, אסור לפתוח".

שכניה ההונגרים סרבו להחזיר לה את דברי הערך שהוריה הפקידו אצלם.

* * * * *

עכשיו כשאני כותבת את זיכרונותיי אני רוצה לתאר את משפחתי, שילדי לא הכירו אותה גם לא מתמונות לדאבוני.

אימי שרה, נולדה ב-31.12.1900 למשפחה אמידה, קטנת קומה, אישה יפה, תמיד לבושה בטוב טעם, אינטליגנטית, בטוחה בעצמה, עם רגליים קטנות אבל איתנות על הקרקע. שאיפתה הייתה שאנו נדמה לה וניקח ממנה דוגמה בכל.

היא הייתה תלמידה מצטיינת ובגאווה הראתה לנו את תעודותיה מהתיכון. בכל המקצועות היה לה "טוב מאוד". היא רצתה להמשיך ללמוד באוניברסיטה, אבל הוריה שהיו אנשים שמרנים (קונסרבטיבים) וגם קצת דתיים, לא הסכימו שהבנות

יקבלו השכלה אקדמית. לסבא של אימי היה חשוב שהבנות תלמדנה לרקום, לבשל ולהיות עקרות בית טובות.

הבנים קיבלו השכלה גבוהה. שני בנים היו במשפחתה. אחד היה עורך דין ואחד רואה חשבון.

אבי היה יפה תואר, זקוף, גבוה עם גומות חן, הרפתקן ורומנטיקן עם הרבה חוש לאסתטיקה ליופי. הייתה לו נשמה של אומן.

הוריו תכננו את עתידו כסוחר עצים, עסק מכובד ורווחי, אבל אבי לא אהב מסחר ולא את המקצוע שבחרו עבורו. הוא עזב את בית הוריו, עלה על אונייה בקונסטנצה עיר נמל גדולה ויפה, ברומניה. הוא החליט לראות עולם וגם ללמוד מקצוע: דקורציית פנים, תכנון וגם ביצוע. עד כמה שזה נשמע מוזר הוא לא ירד מהאונייה עד לגמר לימודיו. אחרי נישואיו עם אמי הוא פתח בית מלאכה. אימי האישה האנרגטית והחרוצה ניהלה את המסחר ואבי היה המבצע.

אני זוכרת, הייתי ילדה בת תשע, עשר, בערך, אבי קיבל תכנון של בית מלון ודקורציה בעיירה קטנה. עיירת נופש הרחק ממקום מגורנו. היה קיץ וחופש גדול מבית הספר. הצטרפנו אליו. בילינו קיץ בלתי נשכח בחברתו. הסיפורים האין סופיים על מלחמת העולם הראשונה שהיה נוהג לספר לנו. אנו הילדים, ובמיוחד אני, אהבנו את סיפוריו. הסיפור על המלחמה עד היום נחרט בזיכרוני. בזמן שהוא היה חייל במלחמה, על אבי היה לשמור בכניסה למחנה צבאי בלילה. הוא נרדם מעייפות. בחלומו הופיע אחיו המת והזהיר אותו שבאים (הפטרוילים) לביקורת ושיתעורר! הוא הקיץ משנתו וראה שאכן המשמרת לבדיקת לילה באה. רוחו של אחיו הצילה את חייו.

אחיו השני שבנעוריו עזב את בית הוריו ונסע לאפריקה להיות מיסיונר, את שמו אסור היה להזכיר בבית. המיט בושא על המשפחה (כך טענו אז), הוא היה הכבשה השחורה של המשפחה.

אני חולקת על דעתם. אמרתי זאת כאשר אבא סיפר לנו על משפחתו. אהבתי לצאת לטיולים, לקטוף פטריות ביער. בחברת אבא הכול היה משעשע. שיחקנו משחק בציור. היה עלינו לנחש מה תהייה המשמעות של הציור (חידה). למשל אבא היה

מצייר דמות, פרח, בובה, בית או דבר אחר (היה לו כישרון רב בציור). הוא התחיל בנקודה מסוימת לא מקובלת, אנו הילדים היינו צריכים לנחש מה תהיה התמונה. אם חשבנו שהגענו לפתרון, אבא היה משנה את הדמות ותמיד פספסנו את הניחוש. זה היה כיף. היינו משפחה מגובשת ומאושרת.

אחותי הבכורה ארנה שמגיל צעיר הייתה בחורה רצינית, שקולה, יפה מאוד עם שיער (טיצאן) בצבע נחושת מבריק, עור פניה היה בצבע אקזוטי (קראול). זו הייתה תופעה נדירה. בדרך כלל לגינג'ים יש עור לבן עם נמשים. כולם התפעלו מיופייה. היא הייתה מוכשרת מאוד בעבודות יד, בישולים ובמיוחד אפייה כבר מגיל צעיר.

אחי, שהוא היה בשלוש שנים צעיר ממני היה גאון קטן. בולע ספרים. היו לו הברקות וביטויים לא כמו לילד רגיל בגילו. היינו מכנים אותו "איינשטיין הקטן". חלומו היה להיות מהנדס מכונות. הוא היה חותם את שמו: "אדלר אלכסנדר מהנדס מכונות". לדאבוננו היטלר שינה את תוכניותיו.

אני נזכרת איך צעדנו בדרך אל בית הספר תמיד יחדיו. המרחק מביתנו היה גדול וכך איפשר לנו הזמן לשוחח על לימודים, על חברים ועל תוכניותיו. אני תמיד הייתי האוזן הקשבת שלו. בבית לא תמיד היה לו קהל שיאזין ושיבין לרוחו לכן שיתף אותי בסודותיו. האהבה בינינו הייתה טהורה ואמיתית. לעולם לא אשכח את טוב ליבו כאח וכחבר שלי!

אינני יכולה בלי להזכיר את הורי אימי את סבתא וסבא. סבתי שאהבה אותי יותר מכל חמש עשר נכדיה.

את רוב חופשות הקיץ ביליתי בביתם. ידעתי להעריך את האהבה וההערצה אלי. סבתי, הייתה אימא של שבע בנות ושני בנים. הייתה לה גם בת מאומצת משפחה מעוטת יכולת. הנערה גדלה בבית סבתא כבת לכל דבר וכאשר התחתנה גם בנדוניה לא קיפחו אותה

סבתי ששמה היה רגינה יופייה והליכותיה כשמה, אצילה, גבוהה, (בניגוד לסבא שהיה נמוך), ידעה לשלוט על משק ביתה ועוזרותיה. למדתי הרבה חוכמת חיים ממנה.

סבא (אב אימי) היה אדם יקר, מכובד בעירו וסוחר מצליח בעסקיו. היו לו עסקים רבים, בין השאר בית חרושת לגבינות וחמאה. הוא גם התעסק ביבוא של פירות יבשים ופירות טרופיים מארצות שונות וגם מישראל.

אני זוכרת את המחסן הענק ואת החנות ברחוב הראשי בעיר. אהבתי לבקר ולטעום מהפירות והתפוזים הטעימים שהיה מכבד אותי בחנותו, והסבא נהנה מתאבוני הרב. הוא היה אדם שמבחוץ היה קשוח אבל עם לב זהב והרבה חוש הומור. אני נזכרת במעשה קונדס בזמן שהותנו עם אימי (הרחק מעירנו) בביתם. בבית שתי אחיות של אמי שהיו רווקות עוד. בערב יצאו כולם עם הסבתא "לבלי", זה היה אולם ריקודים מכובד, ואפשר היה להיכנס רק עם ליווי. בקיצור, מקום למשפחות אמידות ומכובדות בעיר.

הסבא נשאר לשמור עלי. ישב בחדר עבודתו עם ספר ענק. הוא ניהל את חשבונות עסקיו. אני שכבתי באחד החדרים הרבים. לכל בת היה חדר וכל חדר היה צבוע בצבע אחר. אני אהבתי במיוחד את החדר הוורוד עם מיטת הברזל הצבועה ורוד עם הכפתורים המוזהבים המבריקים כמראה. הייתי מבריגה ממקומם את הג'ולות (כפתורים) ומחביאה בתוכם פתקים ודברים סודיים שלי.

מעל המיטה, היו שתי תמונות גובלן גדולות עם דיוקן של כושי וכושית שבדמיוני הפלגתי עמם לארץ רחוקה באפריקה. כאשר כל בנותיה של סבתא נישאו, הנכדים יכלו לבחור בחדרים כרצונם. שכבתי במיטה ורציתי להסב את תשומת ליבו של סבא מעבודתו ואולי קצת תשומת לב. קראתי לו "סבא, חם לי", הוא נכנס והסיר את השמיכה מעלי. אחרי כמה דקות שוב קראתי לו "סבא, קר לי", הוא נכנס וכיסה אותי. המשחק נמשך כמה פעמים עד תום סבלנותו של סבא. קיבלתי כמה מכות על הטוסיק באומרו: עכשיו יהיה לך קר וגם חם ותישני!!! מהר מאוד נרדמתי.

אהבתי אותם, את ביתם, את גינתם הגדולה שהשתרעה על שני רחובות עם עצי פרי, ירקות ופרחים שגדלו בגינה. הייתי אוספת את ילדי השכונה והיינו מטפסים על העצים לקטוף מטובי הפירות שבגינה.

בפסח, כל הילדים של סבא וסבתא עם ילדיהם הגיעו לסדר. הייתה שמחה/מהומה. היו לי בני דודים שלא נפגשתי עמם אלא רק פעם בשנה אצל סבא שבאו לסדר. אני זוכרת בן-דוד שגר מאוד רחוק, צ'כוסלובקיה, והוא דיבר רק צ'כית. אני לא הבנתי אותו והוא לא הבין אותי. אבל מהרגע הראשון שנפגשנו, נקשר בינינו קשר עמוק. הוא היה בערך בגילי. אז היינו בני שש-שבע. כל אותו שבוע בבית סבא הוא לא זז בלעדיו. אנו עזבנו יום לפני כולם והוא הבן-דוד, החביא את נעליי שלא אסע הביתה.

את בן-דודי לא ראיתי יותר. הוא עם כל משפחתו נספו בשואה.

את הורי אבי רק אני הכרתי. הם גרו בהונגריה. אנו גרנו ברומניה דאז, קצת מסובך להסביר שמקום מגורנו היה טרנסילבניה. פעם רומניה ופעם היו ההונגרים כובשים את המקום. גם לנו הילדים היה קשה להתרגל לשינוי המשטר.

כאשר נולדתי, המקום היה שייך לגרמניה. למדתי ארבע כיתות בבית ספר רומני וכשבאו ההונגרים למדתי בבית ספר הונגרי. שפת אמנו הייתה הונגרית, בבית הספר הונגרי למדתי עד כיתה ה'. הספקתי ללמוד שנה אחת בתיכון פרטי כי הגרמנים הגיעו אלינו ולא הרשו לימודים תיכוניים. יותר נכון סגרו את בתי הספר העבריים (יהודים) ולא אפשרו ליהודים ללמוד בבית ספר.

הורי אבי מוצאם מעיר האורות והוולסים – וינה. במלחמת אוסטרו-הונגריה המשפחה התפצלה. חלק נשאר בווינה וחלק מהמשפחה עברה להונגריה. הורי אבי עם אחיהם גרו בעיירה לא הרחק מבודפשט, סקשפהרור, מקום הכרתם של המלכים ההונגריים.

המקום היה מפורסם בגלל הבזליקות והכנסיות הגוטיות היפיפיות. אני מזכרת שבשנת 1942 ביקרנו עם אמי בהונגריה. שהינו כמה ימים אצל משפחתנו בבודפשט. העיר הגדולה עשתה עלי רושם רב. הבתים היפים מסוגננים בסגנון גוטי, בתי קפה והמסעדות המרוהטים בפאר, האנשים האלגנטיים ושפע האורות ומנורות הקריסטל סינוורו את עיניי.

עזבנו את בודפשט להגיע אל ביתם של הורי אבי. בשבילי הם היו כזרים. לא הכרתי אותם מקודם, רק מסיפורי אבי. עם רגשות מעורבים ועם פחד מהביקורת, איזה רושם יקבלו עלי? אבל מהר מאוד התחבבתי עליהם וחיבבתי אותם. במיוחד חיבבתי את דודתי שהייתה גננת בגן ילדים פרטי משלה, ואמי ברצון השאירה אותי בחסותה בין הילדים והצעצועים הרבים שבגן.

בבית סבתי משך את תשומת עיניי מגן שהיה תלוי על הקיר. המגן היה עשוי מעור מתוח (אולי עור של חיה כלשהי).

סבא סיפר בגאווה שהוא קיבל את המגן כאות הוקרה על גבורתו במלחמה לצידו של מלך אוסטריה פרנץ יוזף כפרש בחיל הפרשים. שמו של סבא היה צבוע בצבע אדום עם מסגרת מזהב.

הוא אמר שהשם (אדלר) ADLER הוא שם מאוד מכובד וצריך לשאת אותו בגאווה. זה מה שזכור לי מבית סבא.

אחותי ואחי לא זכו להכיר אותם. נשארנו בחיים רק אחות ואח אבי, דודה ודוד. בזמן המאורעות בבודפשט עם הרוסים בשנת 1956 המשפחה ברחה לקנדה והקשר איתם היה רופף מאוד.

מזכרת שבשנת 1937-38 גרנו באזור אחר שם היו לנו שכנים יהודיים. אחד השכנים שהיה גם חבר טוב שלנו, הוא היה עורך דין במקצועו וחבר טוב של אבי והילדים היו חברים שלנו. הם היו אנשים אמידים ולטיפול ילדיהם הייתה אומנת מצ'רנוביץ שדיברה ולימדה את הילדים בשפה הגרמנית.

המשפחה החליטה בשנת 1940 לעזוב ולהגר לאמריקה. ניסו לשכנע גם את הוריי להצטרף אליהם. אבא שהייתה לו ויזה לארצות-הברית הסכים, מטבעו היה הרפתקן והתלהב מהרעיון. אימי והוריה התנגדו. המשפחה נסעה והיום הם משפחה מאושרת יחדיו.

אחרי המלחמה קיבלנו דרישת שלום מהם.

בשנת 1944 הגרמנים נכנסו להונגריה. בבית הספר שרוב חברינו היו גויים, אנו הילדים לא הרגשנו אנטישמיות עד לפלישת הגרמנים. גרנו בעיר, בעיר גדולה ויפה. בבית רוב שכננו היו גויים ואז פתאום הכול השתנה.

בית הספר ובבית כינו אותנו במילות גנאי, המורים, התלמידים והשכנים. אסרו עלינו לימודים תיכוניים ואקדמיים.

באירופה, כבר בשנת 1939 הוציאו את היהודים למחנות ריכוז. היו פוגרומים, רציחות בפולניה. השמועות הגיעו אלינו, אבל לא רצינו להאמין שדברים אכזריים כאלה יכולים לקרות. היום אני מוחה על התנהגות הוריי שלא סיפרו ולא מצאו דרך ואפשרות לעזוב ולהציל את המשפחה.

אצלנו רק דיברו על ריכוז היהודים למחנה עבודה עם כל המשפחה ביחד.
אחרי שבזו חנויות, הדיחו יהודים מעמדות גבוהות הוציאו אותנו מביתנו לגטו.

ההכנות לקראת עזיבתנו היו כרוכות בהרבה התלבטויות – מה לקחת? מה להשאיר? שכננו הגויים הסכימו ברצון להחביא כמה דברי ערך בתואנה שאחרי המלחמה יחזירו לנו את הכול (העמדת פנים ושקר). התחלנו בהכנות. כל ילד קיבל תרמיל גב ובפנים דחסנו את מעט המיטלטלין האישיים שלנו.

לחלק מתכשיטי אימי, אבא תפר רצועות כפולות בתרמיל הגב, בתקווה שזה מה שיציל אותנו.

כאשר עמדנו לעזוב את הדירה, עברתי בכל החדרים להיפרד מהחפצים ומהזיכרונות שעזבתי אחריי עם הרגשה שלא אחזור יותר לראות את הבית.

ההעברה מהבית והצפיפות בגטו היו קשים. גרנו כמה משפחות ביחד. **על מחנות הריכוז לא ידענו.** גרנו כחודש בגטו. בשנת 1944 בחודש יוני ריכזו אותנו, כל אחד עם התרמיל על הגב, **העלו אותנו לרכבות משא סגורות היטב.**

ברכבת מהומה. נשים, ילדים, טף וזקנים. כולם הצטופפו יחד. האוויר בקרון הבאיש ריחו ואוויר מבחוץ לא בא מכיוון שכל הפתחים היו סגורים. בכל תחנה עלו לרכבת שוטרים הונגריים וציוו עלינו להעביר להם תכשיטים, דברי ערך וכסף.

מעניין, אני תוהה, כמה שהאנשים מסרו עוד נשאר מספיק, ובכל תחנה חזר המחזה על עצמו והשק של השוטר תמיד התמלא מהשלל שאסף מאיתנו.

הנסיעה ארכה כמה ימים. עצבנות וחרדה אל הבלתי ידוע. ישנו במשמרות. אני עמדתי רוב הזמן, הייתי צריכה לפנות את מקומי ליותר מבוגרים ולאימהות עם תינוקות.

מרב עמידה רגליי התנפחו ולא יכולתי לנעול נעליים. נעלתי זוג נעליים של אחותי שהיו גדולים, אבל נוחים לי.

ב-2.7.1944 הגענו לאושוויץ.

כאשר פתחו את דלתות קרונות הרכבת המראה היה מפחיד. על המסילות הסתובבו שבויים יהודים עם חליפות הפסים ועזרו לאנשים לרדת מהרכבת. האס-אסים הכריזו בקול רם: "מי שלא יכול ללכת, לעלות על המשאית". אני בגלל שרגליי היו נפוחות ובקושי הלכתי, רציתי לעלות על המשאית. בחור עם חליפת פסים ניגש אלי, בכוח רב סחב אותי ולחש את עוד צעירה, תלכי ברגל". אז לא הבנתי את אזהרתו וכוונתו, אבל עם הזמן נודע לי שכל אלו שעלו על המשאית היו חולים, זקנים או אימהות עם תינוקות והם נשלחו למשרפות. אבי, אחי, אחותי ואני נעמדנו בטור. שוב שומעים ברמקול: "גברים לחוד ונשים לחוד".

אימי אחזה ביד אחי הקטן. התקדמנו לעבר המרצחים, מנגלה ועמו קציני אס.אס. בדרגות גבוהות. מנגלה הצביע על אמי וצעק "שמאלה". אמי ניסתה להתנגד, פנתה אל מנגלה בגרמנית רהוטה "אני רוצה ללכת עם ילדיי" ומנגלה הרים את מקלו ובאכזריות דחף אותה לצד השני. לא הייתה לנו אפשרות להיפרד לשלום ממשפחתנו.

אחותי ואני נשלחנו ימינה. צעדנו ביחד יד ביד מהר-מהר, זאת הייתה הפקודה, להתקדם קדימה, קדימה מהר-מהר. **עברנו דרך מחנה בירקנאו שבאושוויץ.** המחנה היה מגודר בחוטי תיל חשמליים. מכל עבר הציצו ראשים מגולחים לבושים בבלואי סחבות ובצעקות רמות פו אלינו: "זרקו אלינו אוכל, בין כה ייקחו לכם הכול!!" אחותי ואני הבטנו אחת בשנייה וחשבנו "אלו לבטח בלתי שפויים המסכנים". לא עלה על דעתנו שבעוד שעות ספורות גם אנו נראה כמותם. הגענו לאושוויץ מקום הריכוז של כל החפצים שהאנשים השאירו מאחוריהם. גם המרחצאות היו שם. את המקום **כינו "קנדה" על שם ארץ השפע** – כי כל דבר שאנשים הביאו איתם התרכז שם. שוב צעקות וגם מכות. ציוו עלינו להתפשט להשאיר את הכול ולהיכנס למקלחות.

גילחו את שערנו והיתזו עלינו חומרי חיטוי, רטובים העמידו אותנו בפרוזדור ארוך עם חלונות פתוחים. רעדנו מקור ומרוב עייפות היינו אדישים לכל המתרחש סביבנו. צייתנו לפקודות מבלי להתנגד.

אחרי זמן ממושך הגיעה ערימת בגדים קשורים עם חבל וריח חיטוי מגעיל נדף מהם. אל כל אחד זרקו בגד, בלי אבחנה, בלי מידה.

למזלי קיבלתי שמלה עם שרוול קצר, אדומה עם נקודות לבנות וגם גופיה. המזל היה עם הגופייה. לא כולם קיבלו גופיה. השמלה שהייתה רחבה שימשה לי לכמה מטרות למשל, נגד גשם. הייתי מרימה אותה על ראשי והגופייה הגנה עלי. קיבלנו גם תחבושת היגיינית מבד. לי עוד לא היה וסת אז. את התחבושת ניצלתי ככובע על הראש המגולח. **במשך הזמן הפסיקו את הווסת לכולם עם כמויות גדולות של ברום באוכל.** גם כאמצעי הרגעה והפרעות הורמונאליות בגוף הנשים, כידוע הגרמנים המרצחים חשבו על הכול והכל היה מתוכנן מראש.

עוד נשים אימצו את הפטנט וחבשו את התחבושת על ראשיהן. לראות את המחזה המצחיק, עם כל העצב בתוכו פרצנו בצחוק. אחותי קיבלה שמלה שחורה ארוכה ומהודרת עם הרבה מלמלה (מן שמלת ערב לריקודים) ושוב המראה המשפיל הצחיק אותנו. הרגשנו עלבון. (אומרים שאחד הסימפטומים הידועים של צער, חרדה ועצב הוא הצחוק או הבכי). נראינו כמו "המשוגעים" שעברנו קודם דרכם.

את הנעליים יכולנו להשאיר אבל במחנה גנבו לנו. קיבלנו נעלי עץ (קלופר) כך קראו להם נעליים הולנדיות. בבוץ לא יכולנו להתקדם בהם ומהשפשוף קיבלנו יבלות. אחרי "תצוגת האופנה" הובילו אותנו ברגל לברקנאו שבאושוויץ. בכניסה לשער שלט "עבודה משחררת" "ARBEIT MACHT FREI" במחנה A התכנסו הצוענים. במחנה B היו גברים ובמחנה C נשים. אותנו איכסנו בבלוק מספר 10 במחנה C. היו 36 צריפים במחנה C. בסוף המחנה היה צריף (אנטלאזונג קומנדו) שפירושו "צוות עובדי חיטוי". היו שם מקלחות, לשם הובילו אותנו כל כמה ימים להתרחץ. הגרמנים מאוד הקפידו על ניקיון כהרגלם.

בצריף מספר 10 היו כבר נשים כאשר אנו הגענו. המפקחת על הצריף (בלוק אלטסטר) הייתה יהודייה מצ'כוסלובקיה. היא הגיעה למחנה בתחילת הקמתו. דיברה הונגרית (לא טוב) וכעסה במיוחד על יהדות הונגריה. הייתה לעיתים קרובות מזכירה לנו: כאשר אתן אכלתן חלות לבנות בבית, אנחנו כבר סבלנו במחנה ריכוז מרעב. כאילו שבאשמנו הגענו למחנה ריכוז יותר מאוחר ממנה. היא גם אמרה לא פעם "אם לא תתנהגו יפה, תלכו להורים שלכם" והצביעה לכיוון העשן שיצא מהמשרפות שבערו יומם וליל.

קבלת הפנים בבואנו לצריף התחילה עם צעקות: "להסתדר בשורה, לא לדבר, לא לשאול שאלות, לעלות לדרגשים" (המיטות).

הצריף שימש פעם אורוות סוסים. באמצע היה משטח בטון לכל אורך הצריף וטבעות ברזל בצדדים לשם קשרו את הסוסים. משני צידי המשטח היו דרגשים של שלוש קומות. לכל קומה דחפו שתיים עשרה נשים. שש בכל צד, אנו קיבלנו את הקומה הראשונה לשם היה נוח יותר לטפס.

בלילה, רק לפי פקודה מהחברות יכולנו להסתובב לצד השני. מי שלא צייתה לפקודה קיבלה מכות ובעיטות. בכל קומה היו שתי שמיכות דוקרניות. אלו ששכבו באמצע היו מכוסות, לאלו שבצדדים הייתה בעיה, אחת סחבה מהשנייה את השמיכה.

אנו שהגענו בקבוצה יחד מהונגריה התחברנו בינינו והייתה הבנה ושפה משותפת. אבל היו בצריף בחורות מפולניה, יוגוסלביה, יוון, הולנד ששפת אמן הייתה שונה. הפקודות היו בהונגרית, כי רוב הבנות היו מהונגריה וזה גרם לשנאה רבה ולכעס בינינו. המסכנות בין הבנות היו הבנות היווניות. הן לא ידעו חוץ משפת אימן יוונית שום שפה אחרת.

גם את המזג האוויר של אירופה לא יכלו לסבול, קפאו מקור. הבחורות ניצלו את חולשתן ואת אי ידע התקשורת עם הבנות, הן גנבו להן שמיכות, אוכל, הכול מה שרק יכלו. אני ריחמתי עליהן, אבל לא הייתה לי אפשרות לעזור להן. במשך הזמן הן למדו גרמנית והונגרית בדרך הקשה אבל עם הצלחה.

סדר היום היה כך: בבוקר, יותר נכון לפנות בוקר, הסתדרנו לספירה (אפל) בשמש, גשם, לא היה חשוב באיזה מזג אוויר. עמדנו שעות ספורות עד שנשות האס.אס.

הגיעו עם הכלבים שלהן. פקודה לעמוד דום ולא לזוז עד גמר הספירה. לא תמיד התאימה הספירה ואז התחילו מהתחלה. אני נתמכתי באחותי מצד אחד ומצד שני בחברה, כי הייתי מתעלפת מחולשה. עודדו אותי וצבטו אותי כדי שהלחיים יקבלו צבע אדום ושלא יראו את החיוורון שלי. "עוד קצת החזיקי מעמד" הן היו אומרות לי בעדינות.

המסדר חזר על עצמו בכל יום. אחרי הספירה נכנסנו לצריפים ושם חילקו לו ארוחת בוקר. קיבלנו מים בצבע כהה, לזה קראו "קפה", פרוסת לחם מנסורת עץ (ככל שזה נשמע לא מציאותי, את הלחם היו אופים מנסורת עץ). בצהריים מרק עשוי מסרפד. כן, העלים הדוקרניים שגדלים פרא בצידי השדות, נדקרים מהם ומקבלים בועות. לפעמים גם קצת תפוח אדמה וקצת בשר בתוך המרק לפי המזל. החלוקה התבצעה על ידי השבויים, בפיקוח מנהלת הצריף (בלוק אלטסטר). הסירים היו גדולים. למי שבחלוקה הגיעה לתחתית הסיר, קיבלה את החלק הסמיך. כמובן היו גם פרוטקציונריות, ידידות של המחלקת ומשפחתה. אלו בלי המזל והפרוטקציה, קיבלו רק את המרק הצח מלמעלה. לארוחת ערב קיבלו פרוסת לחם עם גבינה או ריבה ושוב קפה. כך נמשכה השגרה.

הטרנספורטים יצאו יום ולילה. כל יום היו הפרדות, מי לעבודה ולמי למשרפות. אושוויץ היה מחנה מעבר והשמדה. הפרידו בכוונה בין אם לבתה ובין אחות לאחותה. אם נודע להם קרבת המשפחה, עשו זאת בשמחה רבה. אני זוכרת שהיו איתנו בבלוק אימא עם שתי בנותיה. את הבנות בחרו (לא ידעו לאן) את האימא השאירו. האימא רצה אחרי הבנות ולא נשמעה לאזהרת האס.אס., היא נורתה לעיני בנותיה.

יום אחד באו אלינו לצריף ובחרו בחורות לעבודת חיטוי. ביניהן נבחרה גם אחותי. אותי הכניסו לצריף מספר 8. ידענו מהשמועות, מהשהות הממושכת במקום, שצריף מספר 8 הוא התחנה האחרונה ליושביו. לשם לקחו נשים מבוגרות, ילדים חלשים וחולים.

אחותי ארנה שהייתה גדולה ובריאה יותר ממני, לא השלימה עם הבחירה. בעזרת קרובת משפחה שהייתה שומרת בשער הצריף, הגניבה אותי משם לפני שסגרו את הצריף.

באישון לילה, שמענו שמעמיסים את יושבי צריף מספר 8 על משאיות לכיוון המשרפות. אני חזרתי לצריף מספר 10. התחבאתי מתחת לשמיכה וחיכיתי לגורלי. בלי הלשנה המצב היה אפשרי. השתתפתי בבקרים בספירה. הגרמנים וגם המנהלת לא הרגישו בשינוי.

היו מקרים שמצריף אחד ברחו לצריף אחר, כדי להתאחד עם קרוב משפחה ואז מקצה השורה העבירו או הוסיפו את החסר, עד שעלו על הרמאות. הסיכון היה גדול שמא אתפס. שיחק לי המזל ונשארתי עם אחותי. אחותי החלה לעבוד בסוף המחנה "במקלחות" בעבודות חיטוי. עבדו שם כשמונה בנות. מנהלי העבודה בחיטוי היו שני אס-אסים בדרגות שונות, האחד בשם פיטר היה ידידותי יותר. אחותי ניגשה אליו והעיזה לבקש ממנו לצרף גם אותי לעבודה. הוא הסכים באומרו למפקד מעליו (אס.אס. עם דרגה יותר גבוהה) שהעבודה רבה והוא צריך עוד עובדות. עוד חברה צירפה את אחותה הקטנה. היינו עשר עובדות יחד. הרגשתי הקלה ומאושרת ששוב אנו ביחד.

היחס של המפקדים היה מאוד אנושי ובמיוחד פיטר שהיה בן שמונה עשרה סיפר לי שיש לו אחות בגילי ואני גם דומה לה.

הוא היה עוזר לי להתמודד עם קשיים. מדי פעם היה מביא סנדוויץ' ומתחלק איתי כמובן רק כאשר המפקד מעליו לא ראה. הגרמנים האס-אסים ביניהם גם מנגלה באו כדי לבחור אנשים למשרפות (הם בא לעיתים קרובות). פיטר היה מחביא אותי בחבית ריקה של די.די.טי.

עבודתנו הייתה לחטא אנשים ובגדים. כל קבוצה חדשה וגם אלו ששהו במחנה היו צריכים לעבור חיטוי. אנו היינו ממלאים את המכשיר באבקת חיטוי.

המכשיר היה כזה כמו שהשתמשו פעם נגד ג'וקים, מן פומפה שכזו. היינו מתיזים לבית השחי, בין ההרגליים ועל הראש. את הבגדים היינו מכניסים לתוך מכבסת קיטור ועד שגמרו להתרחץ הבגדים היו מוכנים. פחדתי שלא אעמוד בנטל שהטילו עלי, אבל התמודדתי יפה. מה גם שלא הייתי צריכה לעמוד השכם בבוקר לספירה.

כך המשכנו לעבוד. **בחודש דצמבר הייתה שמועה שהצבא הרוסי מתקרב לאושוויץ.** היו גם הפצצות של חיל האוויר אך לא ידענו מי מפציץ. האם אלו היו אווירונים של ארצות-הברית, אנגלים או רוסים

אנו שמחנו שמתקרב שחרורנו ויצאנו והרענו לטייסים. הגרמנים התחבאו מפחד. בצריף מספר 10 נשארו בחורות שעבדו במחנה, ביניהן הייתה לנו חברה שעבדה במטבח. את שאר הבחורות בחרו לכל מיני עבודות. **זכור לי שבאו וחיפשו בחורות יפות ואז עיקרו אותן לשימוש אינטימי עם החיילים הגרמניים. זה נודע לנו רק יותר מאוחר.**

היה סוף דצמבר. "כריסמס". המצב במחנה נעשה קשה מיום ליום. עבדנו קשה, היה מעט אוכל, השלג היה כבד מאוד. כוחותינו אזלו. חברתנו שעבדה במטבח (עבודה קשה אבל משתלמת) ביקשה מאחותי לעזור לה במטבח ובתמורה לעבודתה קיבלה אחותי כמה תפוחי אדמה מבושלים.

העבודה במטבח התנהלה כך: הגרמנים היו משגיחים על הבישול, מכניסים לסירים הגדולים קוביות מרגרינה, כמות גדולה של ברום (חומר הרגעה בצבע אפור כמו מלט), תפוחי אדמה, ירק סרפד וגם כמות קטנה של בשר (מי יודע מאיזו חיה היה הבשר), והיו עוזבים את המטבח. במהירות לפני שהמרגרינה הייתה נמסה, היו (עובדי המטבח) מוצאים אותה. את תפוחי האדמה והבשר היו מוציאים לאחר הבישול, כך שאלינו הגיע המרק הצח. אחותי עזרה בלילה להוריד את הסירים הגדולים מהאש ולקלף תפוחי אדמה. לפנות בוקר הייתה צריכה לעזוב את המקום. העבודה לא הייתה חוקית כמובן. היה הסכם עם השומרת של הצריף והיא אף קיבלה חלק מהשלל. תפקידה היה לפתוח את השער כאשר אף אחד לא רואה ולהכניס אותה. כך נמשך המשחק תקופה קצרה. אולי פעמיים - שלוש עבר הכול בהצלחה. ליל חג המולד, אחותי עבדה במטבח.

הגרמנים השתכרו ואס.אס. יצא כנראה להשתין. אחותי יצאה מהמטבח עם קופסה ביד. הוא צעק (האס.אס.) "עמדי". אחותי החלה לרוץ ולא התייחסה לאזהרתו והוא רץ אחריה שיכור ומתנדנד לכל כיוון ושוב צועק "עמדי, אם לא אני יורה!" היא רצה

בכל כוחה, הגיעה לצריף שלנו ללא נשימה. רק הספיקה להיכנס לדרגש והוא בעקבותיה, בקולי קולות צעק "הדליקו אורות". המפקחת הרשעית של הצריף קמה משנתה ושאלה מה קרה? (כמובן היא לא ידעה על עבודות המטבח של אחותי). הגרמני האס.אס. הסביר בצעקות "נכנסה לכאן יהודייה מסריחה עם קופסה ביד, היכן היא?" היה לנו איסור מוחלט על יציאה בלילה מן הצריף. רק לבחורות שעבדו במטבח, הן יצאו עם ליווי של אס.אס.

כולם התעוררו משנתם. הוא (האס.אס.) הסתובב בין הדרגשים הסתכל על המיטות עם עין בוחנת שיכור מתנדנד, הגיע אל המיטה שלנו. נעמד עם הגב למיטתנו, הקופסה הייתה על המיטה, לא הספקנו להחביא אותה, הוא קילל מספר קללות ועזב את הצריף.

היום כשאני כותבת ונזכרת במעשה עוברת בי צמרמורת. אני חיה מחדש את המתרחש. מה היה קורה אם האס.אס. היה מסתובב ורואה את הקופסה על המיטה? עדיף לא לחשוב על התוצאות.

בוקר אחד התעוררנו לקול נפץ עז. **התברר שעובדי המשרפות באושוויץ "הזונדר קומנדו" פוצצו את אחת המשרפות. קמה מהומה, ואנחנו שמחנו שלא יהיו יותר משרפות.** אבל שמחתנו הפכה לעצב כשנדע לנו שתפסו שלושה בחורים יהודים שעשו את המעשה ותלו אותם על עמודים בכניסה למחנה. הרביעי הצליח לברוח. אחרי המלחמה שמעתי אותה גרסה אך יותר מפורטת מחבר טוב של הניצול. כידוע, עובדי המשרפות היו עובדים זן קצר מאוד. אחרי כן היו שורפים אותם שלא יישארו עדים לפשע הנורא. לארבעת הבחורים האלה היה סיכוי קלוש להישאר בחיים. הם ידעו מה יעלה בגורלם כך או כך, לכן סיכנו את חייהם וביצעו את המבצע. את האס-אסים זה לא עצר מלהשמיד ולשרוף עוד יהודים. נשארו עוד כמה משרפות בפעולה שעבדו בלי הפסקה. היהודים הגיעו עדיין טיפין-טיפין.

יום אחד, במפתיע, (שם הכול היה במפתיע), הגיעו אלינו לעבודה שני גרמנים עם עטים משונים. **התברר שרוצים לעשות לנו כתובת קעקע.** המפקדים הגרמנים אמרו לנו שאם יש לנו מספר על היד, זה לגיטימציה להישאר בחיים. (כאילו לא שרפו אנשים עם מספר על היד?) ומאז היינו בלי שמות רק מספרים. **מספרי היה (ועדיין)**

– **25980-A** לאחותי מספר אחד פחות היא עמדה לפניי. היא הייתה הגיבורה. זו הייתה הערכה על עבודתנו המסורה.

צריכים להבין את המנטאליות של הגרמנים דאז. אדם עובד (במקרה זה יהודים שבעיניהם לא היו בני אדם) מעריכים אותו כעובד טוב, אומן או יוצר. הם ידעו לבטא גם במעשים, כגון מילה טובה. ובמקרה שלנו, מדי פעם קיבלנו אוכל יותר מרוכז (כמו שיש בתחתית הסיר הגדול).

הצבא הרוסי התקרב (כך הייתה השמועה). הגרמנים החליטו לרוקן את המחנה. כל יום היו בחירות יסודיות.

הלכו מצריף לצריף. בצריף אחד (ואת הזוועה אני ראיתי במו עיניי). אימא אחת, שהייתה בהריון, כפי הנראה הגיעה כל למחנה, ילדה בצריף. המפקחת של הצריף (הייתה בין הטובות, היו גם כאלו), שיתפה פעולה ובעזרת בחורות וחברות התינוק נשאר בחיים. האימא הייתה לועסת את הלחם ונותנת לתינוק עם היניקה שלא הספיקה מחוסר חלב אם. **(גרזה זה היה שמה של האס.אסית), הופתעה למראה עיניה, לא איבדה קור רוחה ובאכזריות עם רצח בעיניים לקחה את התינוק ואמרה "בוא קטנצ'יק, לך יהיה יותר טוב שם" ובתנופה איטית זרקה אותו לתוך המשאית.**

אנו עצרנו את נשימתנו. אך אסור היה שהיא תראה את אכזבתנו הגדולה למראה הזוועה.

ואז הגיעו גם אלינו למקום עבודתנו לצריף הדזינפקציה (כך קראו למקום) ושוב גרזה עם פמליה של אס-אסים, **וגם מנגלה היה שם.** אותי ואת האחות הקטנה (היא הייתה בת 13 שנים) של חברתנו כבר אי אפשר היה להחביא. היינו צריכות להתייצב בפני האס-אסים. אני ידעתי שאם אצטרך לעבור לבחירה של המרצחים לא אשאר בחיים. בחוץ חיכו המשאיות וזה היה הסימן להובלה לתאי הגזים.

הבחירה התנהלה כך: להתפשט ולעבור ערומים עם הבגדים ביד. הם עמדו בכניסה לצריף, הביטו עלינו בעין בוחנת (כמו בבהמות בשוק), והחליטו מי יישאר בחיים. הם כמובן הסתכלו על גיל, מצב בריאות. כל אלה קבע מבט עיניהם.

אחרי הבחירה, הקבוצה הייתה צריכה לעבור לצד השני של משטח הבטון (כפי שציינתי בכתבה קודם לכן) ולהתלבש, או נשלח למשאית. המעבידים הגרמניים

(אס-אסים) לא יכלו לעזור לנו, כי גם הם פחדו מגרזה האס-אסית ומנגלה שגם הוא היה נוכח. הרגשתי שהגיע סופי, שלא אעמוד במבחן. הייתי רזה, קטנת קומה וגם בגיל, צעירה, כל הנתונים שאצלם היו שלילי.

קבוצה לפניי עברה (גם האחות הקטנה של חברתנו) והיא נשלחה לכיוון המשאיות. אחזתי ביד אחותי בחוזקה ואמרתי "אני עוד צעירה לא רוצה למות, אני רוצה לחיות" (ידיי רועדות בזמן הכתיבה מהתרגשות).

התפשטתי והתחלתי ללכת. פתאום נעצרתי, הרגשתי מן דחף, אינסטינקט, לא ידעתי איך לכנות את הרגשות, יצאתי מתוך השורה, עברתי את המשטח לצד השני ובחיפזון התלבשתי תוך שנייה (עד היום לא מבינה איך עשיתי זאת) אבן גדולה נפלה מליבי.

זו הייתה הדקה הקריטית והגורלית שבחיי.

כפי הנראה הם היו עסוקים באותו רגע לא שמו לב אליי. לקחתי סיכון והצלחתי!! באותו ערב העבירו אותנו לצריף אחר ומכינים אותנו לדרך. לאן? לא ידענו. פיטר בא לבקר אותנו. הוא שמח שהצלחתי להתחמק מהבחירה ואיחל לנו כל טוב. התנהגות אנושית יוצאת דופן.

בבוקר מוקדם קיבלנו כל אחת כיכר לחם ושמיכה **ויצאנו לדרך לכיוון ברגן-בלזן**. היום אני יודעת לאן הובילו אותנו. אבל אז לא אמרו לנו ולא ידענו שזה יהיה מרש ברגל: "**צעדת המוות**". צעדנו יום וליל מבלי לוח, רק לפעמים נחנו כאשר השומר הגרמני ישן. אז נתנו גם לנו לישון בשלג ובקור. זה היה בסוף חודש דצמבר, מי שלא יכול היה להמשיך לצעוד – נורה.

ראינו בשלג, בדרך שעברנו, גוויות של גברים. כפי הנראה גברים שעברו לפנינו. כל כמה זמן שמענו יריות. ידענו שוב, שמישהי נורתה למוות.

פגשתי חברה לאחר השחרור, שנורתה היא וגם אחותה במרש המוות. החברה הייתה פצועה קשה אך נשארה בחיים. איכרים מצאו אותה, טיפלו בה והיא הבריאה. אותה מתה במקום.

היום כשאני כותבת את זיכרונותיי, אני תוהה כמה הרצון לחיים מחזק את האדם בשעת הצורך והמצוקה. האדם יותר חזק מהחיה. **לצעדה קראו "צעדת המוות" (טויטאן מרש).**

לא תיארתי לעצמי שאוכל ללכת דרך כה ארוכה. רוב זמן מסענו שמענו הפצצות, לא ידענו מי מפציץ, רק קיווינו שהגענו לסוף המסע!! הגרמנים לא ויתרו. המשכנו עוד ועוד את הצעדה בדרך קשה ובתנאים בלתי אנושיים, עברנו שדות ושבילים ומתחת לשלג הציצו גידולים רקובים של תפוחים. (תפוחי אדמה). הבנו שבתוך האדמה יש עוד שאריות שלא הספיקו להוציא. ללכת ולהוציא מהאדמה תפוחים היה מעשה שכרוך בסכנה אבל היו כאלו שסיכנו והוציאו תפוחים ואכלו כמובן עם הקליפה.

לכל קבוצה של בערך עשרים בנות היה שומר אחד. לפעמים השומר עשה עצמו כאילו לא ראה מה מתרחש, גם הוא התעייף מאיתנו. עברנו ערים, הרים שדות ויערות והגענו לתחנת רכבת. שם על המסילה עמדה רכבת משא עם קרונות פתוחים מלמעלה, ובקרון אחד עוד היו בולי עץ.

אמרו לנו לעלות לקרונות. בקושי ובאפיסת כוחות טיפסנו למעלה. באמצע הקרון היה ארגז ומלבדו לא היה שום מקום ישיבה. האס-אס התיישב על הארגז, גם הוא היה עייף ותשוש. לא יכולנו לעמוד הרבה זמן ואחת נפלה על השנייה. היית המהומה, מכות וצעקות. אוכל לא קיבלנו. אכלנו שלג וזה שימש לנו כמים נגד צימאון. השומר הגרמני ריחם עלי ונתן לי את מקומו לשבת על הארגז. ברגע שהתיישבתי, קבוצת נשים התיישבה עלי. הרגשתי מחנק ונשמתי בקושי. אז אחותי שהייתה המלך המושיע לכל אורך הזמן הורידה את חגורת שמלתה והרביצה להם עם האבזם בכל כוחה עד ששחררה אותי מההמון.

הגרמני לא התערב. הוא נהנה מהמראה. הוא לא ניסה להשתלט ולדכא את המהומה. קשה להבין את הסיטואציה, אדם במצוקה למה הוא יכול להיהפך. החיה שבאדם תמיד נמצאת, אבל יש מעצורים או העמדת פנים. אדם פוגעים בו מראה את פרצופו האמיתי, כמו חיה פצועה. אני נזכרת לדוגמה, בילדותי, ליום הולדתי ה-6 קיבלתי מהוריי בובה גדולה ויפיפייה. אהבתי אותה מאוד ולא נפרדתי ממנה גם בלילה. יום אחד החלטתי לרחוץ אותה. אז עשו את פני הבובות מפורצלן או מחומר של תערובת נייר קרטון ודבק. שלי הייתה מחומר של תערובת נייר צבוע יפה. בזמן

הרחיזה ירד הציפוי מהפנים היפות של הבובה והבובה נשארה מכוערת. לא יכולתי להסתכל עליה זרקתי אותה.

בכיתי יומיים, אבל את הפרצוף המכוער של הבובה לא שכחתי עד לעצם היום הזה. כך הרגשתי כלפי האנשים באותו הזמן ברכבת. הפנמת ערכים, חרטה וכעס בדרך לברגן-בלזן, כאשר האדם במצוקה, הוא מסוגל לכל. מאבד את צורתו ופרצופו.

**לכולם הייתה רק מטרה אחת לשרוד!! ולא חשוב באיזה מחיר.
מחנה ברגן-בלזן היה שונה מהמחנה שאנחנו הכרנו. משרפות לא היו (כבר אז לא פעלו).**

אנשים מתו ממחלת הטיפוס. לכלוך וזוהמה בכל מקום. באמצע המחנה הייתה בריכה גדולה עם מים וגוויות צפו עליהם. כפי הנראה האנשים קפצו לתוכה והתאבדו מרוב ייאוש.

הובילו אותנו משם למין ביתן שנשים שכבו ועל רצפת האבן. מצאנו מקום על ידן ומרוב עייפות נרדמנו, אבל רק לזמן קצר. הנשים דרכו עלינו והייתה צפיפות גדולה. מי שקם (כמו בכנסת) לא מצא יותר את מקומו כי הוא היה תפוס. גרמנים לא ראינו. מעל לגדר היו שומרים. אל תוך המחנה לא נכנסו. הייתה שם מגיפת טיפוס וגם אותם זה הפחיד.

הנשים רובן חולות בטיפוס לא עזבו ולא יכלו לעזוב את מקומן. מחלת הטיפוס (לידיעת אלה שלא יודעים) מתבטאת בכל מיני סוגים וסימנים שונים. היום אני יכולה לעשות דוקטורט על המחלה. הגרוע שביניהם היה טיפוס הראש. אז האדם מאבד את זיכרונו וגם יכול להיות אלים ומסוכן לציבור. רק מתוך חולשה וחום גבוה לא יכלו לתפקד.

בלילה מישהי נדחפה בינינו, לא ראיתי אותה, רק שמעתי אותה. היא דיברה כל מיני דברים לא לעניין. גם לא ברורים. בבוקר (אולי כבר בלילה) הייתה מתה. הסימנים האופייניים של המוות בברגן-בלזן (שאנו נפגשנו איתם) היו הכינים היוצאים מהאדם (הן אוהבות חום). לדאבוני עם התופעה הזאת נפגשתי לעיתים קרובות.

היום קשה לתאר את הזוועה ששררה במחנה. האדם איבד את צלם האנוש. בחוץ, בחצר ערימות של גוויות. הגרמנים לא טרחו להוציא אותם אל מחוץ למחנה. להם זה לא הפריע, לא הריח ולא חוסר המקום.

אנו עוד היינו בריאות. יצאנו לחצר, שמירה לא הייתה לא בחוץ וגם לא בפנים (בבלוק) בביתן. כל אחד עשה כראות נפשו. בחוץ פגשנו את דודתנו, אחות אמנו: דודה אלוש. **היא הגיעה למחנה בערך באותו זמן מגטו טריאזונשטאט.** מאוד שמחנו לראותה חיה ובריאה. עד אז לא הייתה לו כל ידיעה עליה. היא הובילה אותנו אל ביתן סמוך, שם אכסנו אותה. אותו ביתן, אותו מראה, אותם האנשים החולים כמו ביתן שלנו. דודתי ביקשה שנהייה בקשר ושנבוא לבקרה. לדאבוני את הדודה לא ראינו יותר היא נפטרה זמן קר אחרי כן מטיפוס. זה נודע לנו מחברתה של הדודה שהגיעה אל הביתן שלנו לבשר על מותה והגישה לנו מעיל שחור ישן באומרה "הדודה שלכן ביקשה למסור לכן את המעיל", ויש לה עוד בקשה, היות והמקום אצלם מאוד צפוף, שנבוא ונוציא את גוייתה מהביתן. הופתענו מבקשתה אבל התלוונו אליה לביתן. הדודה שכבה על רצפת האבן.

נזכרתי באימי, הדמיון ביניהן היה מפליא. עברו עלי מחשבות, חרדות, זיכרונות על משפחתה, בעלה ושני בניה, איך נסביר להם, אם נישאר בחיים, את המראה הקשה, את צורת מותה הטרגי. לא היה לנו זמן להרהורים, אמרו לנו להזדרז. תפסנו אותה, אחת ברגליים, אחת מהראש והוצאנו אותה החוצה אל אחת מערמות הגוויות הרבות שבחצר.

מהמעיל השחור שכחנו לגמרי. התכסינו בו ולא הקדשנו לו חשיבות רבה. עד שיום אחד הרגשנו משהו בין הכרית והשרוול משני הצדדים. **כשפתחנו זאת ראינו שהיו תפורים שם שתי מטבעות זהב. אז הבנו את כוונתה של הדודה עם המעיל. את המטבעות שמרנו ויום אחד הן באו לידי שימוש בהצלת חיינו.**

מגיפת הטיפוס התפשטה על כולם. גם אנחנו נדבקו בה. למזלו, לא ביחד. אני חליתי ראשונה. אחותי טיפלה בי במסירות רבה. אני חליתי בטיפוס הבטן ובטיפוס הראש. עם טיפול נכון ותרופות אפשר לרפא את המחלה, אבל אצלנו? לא קיבלנו תרופות

ולא טיפול רפואי. לפי דעתי רק הרצון העז לחיות, המזל וכמובן עזרתה של אחותי הציל אותי.

המחלה מתבטאת בראשיתה בחום גבוה, שלשולים, איבוד תיאבון וטשטוש מוחלט. כאבי ראש חזקים (כמעט השערות שצמחו במשך הזמן נשרו). אבל ההזיות היו מוזרות. כאילו חייתי בעולם אחר ודיברתי לא לעניין (אני לא זוכרת כלום, אחותי סיפרה לי, גם דיברתי שטויות). התקופה היא זמן המחלה נמחקו מזיכרוני.

הייתה בינינו רופאה שעדיין לא חלתה. אחותי ביקשה ממנה ייעוץ ושאלה מה לעשות איתי? היא הרופאה הסתכלה עלי ואמרה "לא תחזיקי מעמד הרבה זמן". אני נשארתי בחיים והיא חלתה ונפטרה.

את המנות הקטנות של הלחם שקיבלנו, אחותי שמרה לי. הם העלו עובש. אולי העובש עזר לרפאני ולחסנני.

ואז אחותי ארנה חלתה ואני נכנסתי לפעולה. כל רצונה היה רק לשתות. (כתוצאה מחום גבוה). שתייה קיבלנו מעט ואז החלטתי שאלך למטבח לגנוב שתייה. קיבלתי בהשאלה מחברה כלי מפח עם ידית (לכלי היה ערך רב. החברה הזהירה אותי לשמור עליו). כדי להגיע למטבח הייתי צריכה לעבור יער שהיה די רחוק. עוד חלשה מהמחלה עם קצת סחרחורת מיהרתי לכיוון המטבח. הסירים הגדולים כבר חיכו למשלוח לביתנים עם הקפה (המים השחורים) סגורים בסגירה הרמטית. גניבת קפה או אוכל (מהעבר היה לנו ניסיון) צריך לבצע במהירות וביעילות. פתחתי את הסיר, הכנסתי את הכלי לתוך הסיר, מילאתי את הכלי ורצתי לכיוון היער.

במטבח עבדו רוסיות ובחורות מאוקראינה, חזקות, בריאות ורעשניות. אחת יצאה מהמטבח וראתה אותי רצה. היא רצה אחריי, רצנו עד אמצע היער שם היא תפסה אותי, זרקה אותי על הארץ. לא ידעתי מה רצונה. הקפה מזמן נשפך. היא משכה ממני את הכלי ואז הבנתי שהיא רוצה את הכלי. הוא מצא חן בעיניה. אחזתי בידית הכלי ולא שחררתי אותו. היא לחמה איתי ואני לא ויתרתי עליו. היא אמרה לי משהו ברוסית דבר שלא הבנתי, אז עקרה את הכלי מידי, ואני נשארתי עם הידית ובלי הקפה. מיואשת חזרתי בלי הכלי ובלי קפה. רק עם חבטה בראש. היינו צריכות לפצות על אובדן הכלי תמורת שתי מנות לחם.

במחנה המצב החמיר. ריח ריקבון מהגוויות נדף מכל עבר. אוכל ושתייה קיבלנו בצמצום. סיפרו שרוצים להרעיל את כל אנשי המחנה. ארנה (אחותי) בינתיים הבריאה. היינו רעבות. רצינו לאכול. אז נדלקה לנו הנורה האדומה: "יש לנו שתי מטבעות זהב".

מכרנו אותן ותמורתן קיבלנו אוכל שלא היה מורעל (עובדה שאנו חיות). רוב הנשים שבמחנה, לקראת הסוף, אלה שאכלו את המנות הקטנות, מתו מהרעלה וממחלת הטיפוס.

בחדש אפריל 1945 השומרים הגרמניים ברחו ועזבו את משמרתם. הדרכים

היו חופשיות המחנה למחנה אחר וגם אפשרות לצאת אל מחוץ למחנה.

לא הרחק מאיתנו היה מחנה של גברים. מי שיכלה הייתה יוצאת לחפש אוכל. אני גם הלכתי בעקבות האחרים. בחורה אחת באה וסיפרה בהתרגשות שישנם מחסנים מלאים עם אוכל. אלו היו ממחסנים של הגרמנים (הבחנו לפי טיב האוכל) הצטרפתי אל החבורה לכיוון המחסנים.

המרחק היה די גדול ממקום הביתנים. כאשר הגעתי לשם לא רציתי להאמין למראה עיניי. אנשים (היו גם גברים) חותכים ופותחים שקי סוכר, קמח, קופסאות בשר, צנצנות עם ריבה ומיכסים להם. אחת שפכה סוכר וקמח על ראשה וצהלה משמחה. המחסן התחיל להתמלא באנשים. נזכרתי במחזה של מולייר הקמצן. להבדיל, במחזה של מולייר הקמצן שכיסה את ראשו בכסף. בשבילנו האוכל היה שווה יותר מכסף.

אנשים נדחפו, מחוץ למחסן השתרך תור ארוך. נדחפתי גם אני פנימה. הרמתי את שמלתי ומילאתי אותה עם כל מה שבא לי ליד.

בקושי רב השתחררתי מההמון ופניתי לדרכי. אבל הראש היהודי כבר אז במצב מביש פעל באופן שלילי. בקיצור, החכמים ערכו מלכודת ומישהי יצאה עם מקל וחבטה על ראשי, ולקחה את השלל. כפי שכבר כתבתי, בשביל לשרוד עושים הכול.

חזרתי עם מעט אוכל, אבל עם חבטה גדולה על ראשי. הנחמה הייתה שאני לא הייתי היחידה שנשדדה. שם במחסנים נפגשתי עם הגז "ציקלון 2". התברר יותר מאוחר שכל אלו שאכלו הכול ביחד כמו: בשר, סוכר, מרגרינה, חלו ורובם נפטרו.

ב-15 לאפריל 1945 הצבא האנגלי הגיע לברגן-בלזן. שמענו רעש של רכב כבד (אולי אלו היו טנקים). חיילים אנגלים באו לשחרר אותנו. למראה צילם של אנשים (של שלד מתהלך), מראה מפחיד ומזעזע עמדו החיילים, הביטו בנו ודמעות זלגו מעיניהם. היו ביניהם גם יהודים מקנדה. רצו לעזור לנו לעודד אותנו, רק לא ידעו באיזה צורה לעשות זאת. חילקו לנו אוכל (מאחר יותר זה הזיק לבריאותנו). עם האמבולנסים פינו את החולים שלא יכלו ללכת לבתי חולים. אותנו שיכולנו כבר ללכת, העבירו לבניין בעיירה קטנה על יד ברגן-בלזן. הבניין היה לפני כן בניין מגורים של החיילים הגרמניים. קיבלנו בגדים חדשים, כלי רחצה ואוכל. הפעם נזהרו והאכילו אותנו בדייסה ומאכלים קלים. היינו חלשים, רזים מהמחלה שעברנו. באו רופאים בדקו וטיפלו בנו במסירות.

אני שקלתי אולי 25 ק"ג. על כיסא לא יכולתי לשבת, העצמות על הישבן בלטו והעדפתי רוב הזמן לשכב על המיטה. נפגשנו עם חברתו מחנה אושוויץ. (החברה התומכת בזמן הספירה). כל אותו הזמן לא ידענו עליה כלום. פגשנו את האחות הבכורה של אמנו שלא ידענו שהיא נשארה בחיים. היא הייתה כמונו במחנה ברגן-בלזן. שמחנו איתה וצירפנו אותה הוגם את החברה איתנו לבניין הגדול. היינו חבורה אחת גדולה ועליזה.

חבילות מזון "קאר" K.E.R מאונר"א זרמו למגורינו. קיבלנו מכל טוב. האנגלים מאוד דאגו לבריאותנו. כל יום באה אלינו רופאה לבדוק אותנו ולשאול האם יש לנו אליו טענות ותלונות. במקרה שאל אותי איזה רופא (כפי שהבנתי הוא היה פסיכולוג), שוחח על כל מיני דברים ושאל אם קיבלתי ווסת. אמרתי לו, שלא הייתה לי אף פעם בגלל גילי הצעיר ובמחנה בגלל הברום שקיבלנו (חומר הרגעה שנתנו לנו הגרמנים). הוא שלח אותי לגניקולוג וקיבלתי זריקות והמחזור הסתדר. כפי הנראה ההורמונים לא עבדו ולא פעלו מחוסר תזונה וחולשה.

דודתו חלתה, קיבלה התמוטטות עצבים ולקחו אותה לבית החולים. נפרדנו ממנה, אך היא לא ידעה מהמתרחש סביבה. נפגשנו איתה כשנה אחרי כן כשהיא יצאה מבית החולים. חברתנו הטובה עזבה אותנו. היא קיבלה ידיעות דרך הצלב האדום שאחיה נמצא בגרמניה בעיירה "צלה" קרוב אלינו. היא נסעה לפגוש אותו. באו אלינו

מהצלב האדום והציעו לי לנסוע לאנגליה או לשבדיה למשפחות למטרת אימוץ. בגלל גילי הצעיר **(הייתי בת חמש עשרה וחצי)**, הם רצו רק אותי לאמץ, לא הסכמתי לנסוע בלי אחותי.

עם הזמן התחזקנו, תודות לשפע האוכל, והטיפול הרפואי הטוב. החלטנו לנסוע הביתה בתקווה למצוא מישהו מהמשפחה בחיים. על אימי ידעתי, יותר נכון הייתי בטוחה שהיא לא נשארה בחיים מפני שהיא אחזה ביד את אחי ונשלחה שמאלה. את אבי, שהוא היה אדם צעיר יחסית ובריא, קיוויתי למצוא בחיים. אבל לדאבוננו, לפני עזיבתנו את המקום, מישהו סיפר שהיה יחד עם אבי והוא נפטר במחנות זמן קצר לפני שחרור. משפחתנו הייתה יחסית גדולה. תקוותנו הייתה למצוא קרוב משפחה. נרשמנו במשרד, קיבלנו תעודת זהות, ארזנו את קצת המטלטלים והחיילים האנגליים הסיעו אותנו לתחנת הרכבת.

רכבות יצאו כל כמה שעות לכל מיני כיוונים. עלינו על הרכבת. לא ידענו לאן היא נוסעת. גם לא היה לנו חשוב. הגענו לעיר גדולה ומשם הדריכו אותנו להמשיך עם עוד כמה רכבות הביתה. הרכבות היות מלאות עם אנשים. כולם רצו להגיע הביתה. מחיר הנסיעה לא היה גבוה. בכל תחנה עלו פליטים עוד ועוד. בכל תחנה שהרכבת נעצרה חילקו לנו אוכל. היו גם חולים נכים. הם קיבלו גם טיפול בדרך. סוף-סוף הגענו למקום מגורנו הישן "טרנסילבניה", שהייתה תחת כיבוש הרוסים.

בבית לא מצאנו אף אחד ממשפחתנו. בבית החולים היהודי אכסנו את כל הפליטים שחזרו. נפגשנו עם חברים וחברות מהמקום. עם לב כבד הלכנו לראות את ביתנו. היה סגור עם מנעול. על הדלת היה כתוב **"רכוש ממשלתי, אסור לפתוח"**. הייתה לנו אפשרות לפתוח ולהיכנס, אבל הזיכרונות היו כואבים יותר מדי. היום אני מצטערת שלא נכנסו לדירה. רק לקחת כמה תמונות משפחתיות למזכרת. **השכנים הגויים "הטובים" שהורינו החביאו אצלם דברי ערך, הופתעו לראות אותנו בחיים. כמוכן שלא היו מוכנים להחזיר לנו את החפצים שלקחו. בעיר דאז התאחדו בחורים יהודים והקימו ארגון משטרתי והם היו ממונים על**

הוצאת רכוש מהגויים. גם אנו קיבלנו חלק מרכושנו בחזרה (חלק גדול נשאר אצלם). מכרנו את הדברים שהחזירו לנו.

אחות אימי שחיה עם משפחתה ולא הוציאו אותם למחנות ריכוז, הייתה ברומניה. יצרנו קשר איתם והם הזמינו אותנו אליהם לקלוז (לשם עברו אחרי המלחמה). שמחנו לפגוש בביתם בת ובני דודים שגם הם חזרו והתאכסנו אצל המשפחה, המקום היה כקיבוץ. הדירה הייתה די גדולה אבל לא הרגשנו בנוח, למרות קבלת הפנים היפה מצידם.

עוד אחות אימי חזרה עם משפחתה – בעלה ובנה, חוץ מהבת הקטנה יהודית שנספתה. הדודה עם בעלה ובנה חזרו למקום מגוריהם (סיגט). גם הם רצו שנישאר אצלם. התארחנו לתקופה קצרה אצלם. אבל היה לנו דחף פנימי להמשיך להתקדם ולהתיישב, שתהייה לנו פינה משלנו ולהפסיק עם הנדודים. בנם אימרה גם עזב את ההורים ויצא לכיוון ארץ ישראל (אז פלסטינה).

* * * * *

מקור: מגדה ברץ: **הישרדות**, עמ' 6-29 הוצאת המחברת, תשנ"א-1991.

יהודית סנש (ליכטמן) הישרדותה באושוויץ בברגן-בלזן ובטרייזנשטאט

יהודית סנש (ליכטמן), נולדה בדברצן הונגריה (DEBRACEN) בשנת 1930. בעדותה היא מספרת על ילדותה בדברצן בשנים 1941-1944, הגבלות בחיי היום-יום, נומרוס-קלאוזוס, אריזציה וגיוס הגברים לפלוגות העבודה בצבא ההונגרי. ב-19.3.1944 (בת 14) נכנסו הגרמנים להונגריה וריכזו את יהודי דברצן בגטו. משם הועברו לבית-חרושת ללבנים. היא מתארת את התנאים והפחד מהלא-נודע.

בראשית יולי 1944, התחיל הגירוש **לאושוויץ-בירקנאו**. יהודית מתארת את הסבל שלה ובני משפחתה בתוך קרונות הרכבת ו"קבלת הפנים" באושוויץ-בירקנאו. בהמשך היא מתארת את ההשפלות והתנאים הקשים במחנה, היחסים בין האסירות ומאמציה להגיע למחנה בו שהתה אמה ואת אחוות הקשר בין בני המשפחה.

בספטמבר 1944 נשלחת יהודית למחנה **ברגן-בלזן**. בינואר 1945 היא מועברת **למחנה עבודה MARKKLEEBERG בלייפציג**. שם היא מועסקת בבית-חרושת לתחמושת ומתארת את ההווי החברתי במחנה. עם התקדמות כוחות הברית היא מפונה בצעד-המוות **לעבר מחנה טרייזנשטאט**. צעדה קשה. רגליה קפואות והיא נזקקת לטיפול. גרמניה נחלה תבוסה במלחמה ואז מגיע רגע השחרור. בשעה שמחה זו היא מתמודדת עם הדילמה: לאן ללכת? היא מגיעה לבודפשט בתקווה למצוא את אמה. ב-1949 עלתה ארצה והגיעה לקיבוץ מעגן.

יהודית סנש (ליכטמן), מסרה עדותה בעל-פה ב"יד ושם" וצולמה בסרט וידיאו. הדברים שהוקלטו בסרט הועלו על הכתב ללא עריכה. לא נעשו שינויים בניסוח ובתחביר כדי לשמור על אוטנטיות העדות.

תוכן עדותה:

ש. יהודית, נחזיר אותך לילדותך וספרי לנו כל מה שזכור לך על בית אבא, על האווירה שבה גדלת.

ת. אני גדלתי בעיר דברצן שהייתה בה קהילה גדולה של יהודים. המשפחה שלי הייתה מצומצמת למדי. היינו מאד קשורים עם חלק אחר של המשפחה. סבא שלי מצד אימי, ייסד בצעירותו בית חרושת לנעלים, ואחרי זה אבי שהיה החתן שלו, ודוד שהיה הבן שלו, המשיכו והצטרפו לעניין. זה היה לפי המושגים של אותם ימים. מפעל גדול למדי. גרנו גם די קרוב לשתי המשפחות שהזכרתי. למעשה הילדות שלי הייתה במשפחה המצומצמת שלי והמשפחה הקצת יותר מורחבת מצד זה, וגם עוד דודים ודודות מהצד השני.

הלכתי לבית ספר. באותם ימים ההתייחסות אל הילדים בכלל הייתה מאד שונה. לא כל כך היינו מעורבים במה שנעשה בעולם הגדול. אני לא יודעת אם זה טוב או לא טוב, בכל אופן אני יכולה להגיד שאני גדלתי באיזה שהיא, לא אגיד בועה, אבל בהחלט סביבה מאד מוגנת. זה התבטא בכך שאנחנו היינו באמת בתוך המשפחה המצומצמת והיותר מורחבת וחיינו את החיים הרגילים והיום יומיים שלנו.

אני צריכה לציין **שהייתי בת תשע כשמלחמת העולם השנייה פרצה**. למעשה, חלק גדול של הילדות שלי היה בצל המלחמה. ובכל זאת, באופן אישי ממש על עורי אני לא יכולה להגיד שלא הרגשתי, כי כן הרגשתי, אבל לא יותר מדי שהייתה מלחמה – למשל, אנחנו לא יכולנו להדליק אור בערב והיינו צריכים לכסות את החלונות בנייר שחור להאפלה. לפעמים היו התקפות מהאוויר, הייתה סירנה בלילה והיינו צריכים לרדת למרתף.

הייתה הקצבה לגבי מזון. אבל שוב, באופן ממשי, אני המשכתי את החיים, הכול היה כרגיל, המשפחה הייתה בבית, בית החרושת לנעלים פעל כמו שצריך. אני למדתי בבית ספר והייתי תלמידה חרוצה למדי.

בעיר הולדתי גם היה דבר כזה שהיה בית ספר תיכון יהודי לבנות והיה בית ספר תיכון יהודי לבנים. בית הספר התיכון של הבנים זאת הייתה גימנסיה. אפשר היה לעבור לגימנסיה מכיתה חמישית והחישוב היה שונה מאשר בארץ. **בגיל חמש עשרה יכולתי לעבור לבית הספר הזה**, אבל היה צריך להתקיים תנאי שאני אלמד לטינית ואלגברה וכל מיני מקצועות שלא למדו בבית ספר תיכון לבנות. כך למשל,

בשנה האחרונה של **ילדותי האבודה**, אני לפני הצהרים למדתי בבית הספר הרגיל שלי, אחרי הצהרים למדתי ללמוד את אותם מקצועות שהייתי צריכה להבחן אם רציתי לעבור לגימנסיה. אני אומרת את כל הרקע הזה, כי הייתי מאד עסוקה בענייני. עם הלימודים, עם החברות, עם המשפחה. זה הרקע .

ש. באיזו כיתה היית כשהמלחמה פרצה?

ת. **אני הייתי בת ארבע עשרה כשהגרמנים נכנסו.** אבל בהונגריה של אותם ימים, בית הספר התיכון התחיל בגיל עשר. זאת אומרת, הייתי כבר בתיכון בכיתה רביעית.

ש. מה הייתה הסביבה הקרובה שלך, החברות שלך?

ת. בעיר שלי היו אזורים שהיו בהם הרבה תושבים יהודים, וגם אנחנו גרנו באזור כזה. החברות באו, פלוס מינוס מאותו רקע. לרוב זה היה ויש לי עדיין בת דודה שאנחנו היינו מאד מאד מקורבות. היא הייתה כיתה אחת מעלי בבית הספר אבל היינו ביחסים מאד מאד קרובים כל הזמן. אחרי זה במשך הזמן יש לזה השלכות עד עצם היום הזה.

החיים היו הרבה יותר צנועים, אם אני יכולה להגיד, בהשוואה להיום. המשפחות, כל אחד עשה את חובתו אם בעבודה או בלימודים. אחרי הצהרים היינו בבית. מאד אהבתי לקרוא, קראתי הרבה מאד ספרים. לפעמים יצאנו לסרט לקולנוע. שמרנו את החגים, את השבתות. אז השבת הייתה שבת שבאמת שבתנו מכל מלאכה ואבא שלי הלך לבית הכנסת, הלכנו לבקר את הסבא, את הדודים. חיים צנועים, הייתי אומרת, אבל בהחלט שלווים ומספקים מאד.

ש. הייתה שם תנועת נוער?

ת. פה אני צריכה לעשות אולי אתנחתא קטנה. בעיר היו אמנם תנועות נוער, אבל אני לא הייתי מקורבת אליהן בכלל. בהונגריה, תנועות הנוער הציוניות לא היו כל כך מפותחות, כמו למשל בטרנסילבניה, שם הנוער היהודי היה הרבה יותר מאורגן. פה לא היה. או שיכול להיות שכן היה. אבל אני בכל אופן הייתי קטנה מדי לזה ולא היה לי שום נגיעה.

מה שעוד רציתי לספר, שהרבה פעמים כשאנחנו מדברים על התקופה הזאת של מלחמת העולם השנייה, שבאירופה בכל מיני מקומות כבר התחילו כל הזוועות שרק אחר כך נודע באמת המימד המפלצתי שלהן. ואיך זה שבהונגריה בעצם החיים

נמשכו? במידה מסוימת, היום אני מבינה שאנחנו היינו באמת די מבודדים מבחינה זאת שהחיים נמשכו. ואני לא אומרת את זה שבעצם נמשכו כמו שצריך, כי לא דייקתי פה. למשל, החל מ-1942 היו לוקחים הרבה מאד גברים יהודים למחנות עבודה. את אבי לא לקחו. פה אני צריכה באמת לציין, שבית החרושת הזה לנעלים היה מאוד חיוני לשלטונות, כי הם גם היו עוסקים בייצור נעלים לצבא. כך שבית החרושת הזה עד הדקה התשעים, עד שנכנסנו לגטאות, פעל כבית חרושת. המשפחה המצומצמת שלי באמת הייתה שלמה.

היו כבר שמועות בשנת 1941/1942/1943 מה קורה בארצות השכנות. אבל אני אומרת את האמת שאנו באופן אישי בתור ילדה לא כל כך הייתי מודעת להם ולא שותפתי. גם בדיעבד, כשאני מנסה לבדוק את הדברים, יכול להיות שאלה, או שלא היו מדויקים או לא במידה מספקת. אין לי ספק גם שהייתה התעלמות כי פשוט היה קשר להעלות על הדעת שהשמועות האלה יכולות להיות גם נכונות. כך שאם אני מדבר בשמי, אני הייתי מאד מרוחקת מכל הדברים האלה. כמו שאמרתי, אני מאד הייתי עסוקה בלהיות תלמידה והמשפחה המצומצמת.

ש. בבית ספר עצמו השתנה משהו? איזו תמונה אחרת על הקיר או אולי המורה מתייחסת אחרת? יש איזה נושא שמדברים עליו שלא דיברו קודם?
ת. התשובה שלי, עד כמה שאני יכולה לזכור, היא שלא. אני למדתי, כפי שאמרתי לך, בבית ספר יהודי. אבל באותם ימים גם בבית ספר יהודי, למשל כל יום היינו צריכים להתחיל את היום עם איזה שהיא תפילה שעד העצם היום הזה אם יעירו אותי באמצע הלילה אני יכולה לדקלם, שאני מאמינה בהונגריה ואני מאמינה בהונגריה הגדולה ואני מאמינה בתחיית הונגריה הגדולה. פחות או יותר זה הנוסח. את זה אנחנו היינו צריכים להגיד בבוקר ובסיום הלימודים. אבל יותר מזה לא הרגשנו שום דבר.

אני צריכה לציין, שמאחר שזה היה בית ספר יהודי, אנחנו לא למדנו בשבת ולמדנו ביום ראשון. זה לא היה דבר הכי נעים ללכת, בעיקר כבר בשנות הארבעים, לקראת 1944, ללכת ברחוב ביום ראשון עם הילקוט. לא פעם שמענו הערות גנאי בקשר ליהודים, ששלחו אותנו למקומות מסוימים. אבל מעבר לזה, אני עוד פעם אומרת, אני באופן אישי לא יכולה להגיד שהרגשתי דברים.

ש. האווירה הכללית בעיר דברצן השתנתה באיזה מובן או לא היה שום שינוי משנת 1941, נניח?

ת. אין לי ספק שהיה שינוי. **קודם כל לקחו הרבה גברים למחנות עבודה.** שנית, הייתה מלחמה. שלישית, בכל זאת כמו שכבר הזכרתי, כל מיני שמועות הסתננו. אבל אני באופן אישי מה שרציתי להדגיש, שאולי אז הילדות הייתה יותר מוגנת מאשר היום ומעט הסתנן, לא לתודעתי, אלא לתחום התעניינותי.

היה לנו בבית כמובן רדיו ושמענו חדשות וזה היה קודש לשמוע את אמריקה החופשית ואת הבי.בי.סי. והייתה עיתונות וצריך היה לסנן. אני יודעת שההורים שלי כשקראו את העיתון דיברו ביניהם אחרי הסינון של מה שהם קוראים, מה האמת. אבל כל הדברים האלה הגיעו אלי רק דרך אגב. צריך לזכור שהייתי מאד צעירה. **בגיל שלש עשרה לא כל כך עוסקים בעניינים מהסוג הזה.** למרות כל מה שאמרתי מקודם, בכל זאת חיי קהילה היו ובית הספר ובית הכנסת והמוסדות פעלו.

ש. בקהילה היהודית היו איזה אירועים לכלל הקהילה כמו חנוכה, פורים?
ת. אני לא יודעת.

ש. אימא שלך אולי עסקה באיזה ארגון? הייתה חברה בארגון נשים?
ת. היא הלכה לפעמים, היו כל מיני, אבל אני ממש לא יודעת למה. אני צריכה לציין שיש לי בת דודה, כבר הזכרתי אחת ועכשיו אני מזכירה אחת אחרת. כשאנחנו מדברות על דברצן אני תמיד אומרת: אני לא זוכרת. יכול להיות שיש לי גם מסך פסיכולוגי, אבל גם באופן ממשי לא הייתי יכולה כל כך לזכור, כי גם לא הכרתי כל כך. אפילו אם הכרתי, אני לא זוכרת.

דבר שני, אם זה יפה או לא יפה. גם אחרי השואה לא התעניינתי בזה. מעניין שהיו כאלה שבכל זאת יותר, יש לי איזה שהוא הסבר, אני לא יודעת אם זה כאן המקום להגיד אותו או לא.

ש. אולי תגידי את זה בסוף. חשבתי שאולי את זוכרת איזה אפיזודה או משהו. ת. לא. רציתי להגיד שגם אין לי כל כך קשר עם העבר הזה, עם החלק הזה של העבר. אולי גם לא חיפשתי מספיק כי באמת יצאו חוברות ומחקרים וכנסים. אני אפילו לא הולכת למפגשים האלה של יוצאי העיר.

ש. ב-1942 כשלקחו לגדודי עבודה, את אבא שלך לא לקחו?
ת. לא. **הגענו יחד עם אבא שלי לאושוויץ.**

ש. נעבור לתקופה שהכול מתחיל. **אולי באמת תספרי לנו על מרץ 1944.**
ת. ב-9 במרץ 1944, אם אני זוכרת נכון זה היה יום ראשון. ומה שאני זוכרת שהתכוננו לאיזו חגיגה בקשר לאיזה אירוע שקשור עם ההיסטוריה ההונגרית. הייתי צריכה לגשת למורה בקשר לאיזה דקלום. ראיתי שהרחובות מלאים צבא אדיר. המון אנשים צועדים. שמעתי מעוברים ושבים שזה הצבא הגרמני. צריך לציין שזה באמת התחלת הקץ, אותו יום 19 במרץ 1944. אני חושבת שאני לא רוצה להתעסק בפירושים למיניהם.

ש. איך זה השפיע עליך?
ת. הדבר הזה השפיע מיד. אפשר להגיד שכל הדברים נעשו אחרי זה במהירות כזאת. הרי המכונה כנראה הייתה כבר כל כך משומנת אצל אייכמן וחבר מרעיו. הכול הלך כל כך מהר שלפעמים קשה לתאר. כשאני מספרת בעצמי, אני אומרת: האם אני שומעת מה אני מדברת?

כעבור, אני לא יודעת אם זה היה שלושה ארבעה ימים או מקסימום שבוע, התחילו להגיע הוראות בקשר לכל מיני גזרות. **זה היה לשאת את הטלאי הצהוב, וזה היה איזה שהוא שוק פסיכולוגי מאוד משמעותי ומאד עמוק.** אני מאד זוכרת את ההרגשות האלה של לתפור את הצד על המעיל על הצד המסוים. וכשפעם ראשונה יצאנו החוצה עם זה הייתה הרגשה מאד מוזרה.

ש. אתם באמת הייתם צריכים לתפור את זה? ת. כן.

ש. קבלתם הוראות איפה זה צריך להיות?

ת. כן, איפה זה צריך להיות, באיזה צד, איזה גובה, איזה גודל. וזה היה אחיד, הרקע הצהוב ועל זה מגן דוד. אבל המאורעות רדפו זה את זה כך שפשוט לא היינו יכולים הרבה מדי זמן להתעכב על אחד מהם.

לא סיפרתי, באמת אני הייתי צריכה להגיד, שכמובן, **גם בהונגריה היו כל החוקים נגד היהודים עוד לפני התאריך הזה שהגרמנים נכנסו**. אני רק אזכיר למשל את ה"נומרוס קלאוזוס" שלא קיבלו יהודים לאוניברסיטאות או שהיו בתי ספר לא יהודים שקיבלו רק אחוזים מסוימים. היו קשיים לקבל רישיונות לעסקים ולקניה ולמכירה. אבל אני חוזרת לתקופה הזאת של אחרי 19 במרץ 1944 כשכל יום בעצם יצאה גזרה חדשה.

אם אני צריכה לציין את הדברים היותר בולטים. **הם נכנסו בסוף מרץ 1944 ואנחנו היינו צריכים להיכנס לגטאות אחרי תקופה של כמה שבועות**. אני לא זוכרת אם זה היה ארבעה שבועות או שבעה שבועות, אבל זה היה בערך תוך הזמן. נשיאת הטלאי זה היה איזה דבר יותר פסיכולוגי, כי בסופו של דבר נשארנו אותם אנשים, באותו לבוש, באיזה מקום, באותו עיסוק. אבל כשהגענו לנושא של הגטאות אז זה היה איזה שהוא שינוי מאד מאד דראסטי. נבחרו חלקים מסוימים מהעיר, באמת אלה שהיו מאוכלסים בהרבה יהודים. אין לי מושג לפי איזה שיקולים עשו את זה. ריכזו את האוכלוסייה. בדברצן, אני לא יודעת אם בדברצן עצמה היו כעשרות אלפים יהודים או שזה היו כבר גם חלק מהסביבה. בכל אופן זה היה ציבור די גדול.

אנחנו נכנסנו לגטאות. מה שזכור לי שאנחנו היינו באיזה שהיא דירה ובדירה הזאת קבלנו משפחה של ארבע נפשות חדר. ובחדר הסמוך הייתה משפחה של סבא וסבתא ואיזה דוד, ובעוד חדר הייתה משפחה. זאת אומרת, המשפחה היותר רחבה היינו בדירה אחת.

לא הרבה זמן היינו בגטאות אבל אני זוכרת מספר דברים. קודם כל כבר לא יכולנו לצאת. כמובן שכבר לא היה בית ספר. אינני זוכרת אם אבי יצא עוד לבית החרושת. על עצמי אני זוכרת שהייתה שם חצר גדולה ואנחנו די היינו סגורים שם. גם ההורים חששו מאד לאפשר לנו לצאת וגם בעצם לא היה לנו לאן לצאת, כי בית ספר כבר לא היה. לבקר לא היה את מי כי כולם היו בגטאות. למשל, אני זוכרת דבר אחד שהיו לי צמות ארוכות שאימא שלי סירקה אותי כל בוקר. ובוקר אחד בגטו היא אמרה לי שעדיף שנגזור את השערות, כי מי יודע אם תהיה לנו הזדמנות או אפשרות לטפל בשערות האלה. בוקר אחד היא גזרה לי. אני זוכרת את התחושה הזאת איך צמה ארוכה נשארה לי ביד.

אחרי זה אני זוכרת שהיו שמועות. ואז כבר גם אני הייתי יותר שותפה לשמועות. כי קודם כל היינו מאד, כמו שאמרתי, מסודרים. והיו גם שמועות הרבה יותר ממשיות. התחילו לדבר שלוקחים את היהודים, מעבירים אותם, נשאר ולא נשאר. זה היה בחודש מאי 1944 ואנחנו התקרבו לחודש יוני. התחושה שכולם התחילו להכין. הכינו עוגיות שאפשר לקחת. באותם ימים לא היה "אוסם" ואת הכול עשו לבד. עשו אטריות וכל מיני דברים כאלה שאני לא זוכרת כבר איך קוראים להם. הכינו כל מיני מזונות שאם אומרים שהולכים לאיזה מקום אז אפשר היה לקחת אותם.

החיים בגטו אולי התאפיינו בחוסר הוודאות ובחוסר ידיעה.

ש. איפה בעצם גרתם?

ת. גרנו בתוך העיר דברצן באיזה שהוא חלק שקבעו שזה יהיה הגטו. אנחנו לא היינו בתוך האזור הזה ולכן עזבנו את הדירה שלנו ועברנו לגטו וקבלנו שם חדר אחד.

אני חושבת שאנחנו היינו בגטו מקסימום חודשיים ואולי אפילו פחות. הייתה שמועה שמוציאים את היהודים.

יום בהיר אחד באו ואמרו שכולם יוצאים מהגטאות. הוציאו את כל האוכלוסייה הזאת, למקום שהיה נקרא משום מה בית חרושת ללבנים. אחרי זה שמעתי שהיו הרבה מקומות כאלה עם אותו שם. רציתי לציין שבזמן שהיינו בגטאות היו כמה אזעקות. למשל, מעניין שאפילו הייתה באותה תקופה הפצצה על העיר דברצן ובגטו

לא נפגע אף אחד. דווקא היו פגיעות ואמרו שהיהודים כבר ידעו איך לסמן ששם לא יזרקו פצצות. אבל זה באמת רק קוריוז.

ש. בתוך הגטו היה איזה ארגון, איזה ועד?

ת. היה ועד, כי אני יודעת שאבא שלי היה אז כבר די פעיל בוועד. היו גברים שהיו במחנות עבודה, גם בגלל זה. וגם בגלל שכנראה שהוא היה מסוגל להתמודד עם זה. שוב, אני לא יכולה להגיד לך במה הוא עסק. אני לא יודעת איך אצל האחרים, על כל פנים אצלי, אני לא יכולה לתת תשובה על כל מיני דברים שלא הגיעו עד אלי. אני רואה יותר את כל התקופה הזאת דרך הפריזמה האישית וממש המאד מאד קרובה אלי.

ש. איך בעצם זה משפיע עלייך באופן אמוציונאלי אז? זה שאתם צריכים לעזוב את הבית ולעבור לגטו, יש אי-וודאות ולא יודעים מה יהיה. האם את מדברת עם מישהו או את נסגרת בתוך עצמך?

ת. הייתי אומרת שאין ספק שזה מאד השפיע. **אין לי ספק שלי בתור ילדה באותם ימים לא היו הכלים לבטא אותם, אבל בפנים בלב היו הרגשות, היו הלבטים, היו הפחדים והחששות.** עם מי שדיברנו, נניח, עם אימא ועוד כמה חברות בנות גילי, זה נשאר ברמה שכולנו היינו שותפים בעצם לאותן חששות. אבל החיים מאד השתנו. העתיד היה מאד בלתי ברור, מאד לא ידוע. מה שכן קלטתי, שכל הזמן דובר על זה שצריך איך שהוא להחזיק מעמד.

בינתיים כבר הייתה שנת 1944 ובנות הברית והרוסים מצד מזרח התקדמו מאד. היה ברור שמתי שהוא המלחמה הזאת תגמר. סיום המלחמה זו איזה שהיא תקווה עלומה עבור כולנו. אבל בינתיים היינו בתוך כל הצרות האלה שאיך שהוא, אולי ההרגשה, אני לא יודעת, לא רוצה להתעסק בסופרלטיבים, להגיד הכי קשה או הכי מתסכל. אבל בכל אופן אחת ההרגשות הקשות זה שבעצם, אתה לא אדון לעצמך ושום דבר לא בידך. וזה אחד הדברים הקשים ביותר, אולי בעצם זו שלילת החופש כבר, שאתה עם כל הרצון שלך ואם יש לך יכולת או אין לך יכולת, אתה בעצם לא מסוגל לנווט את הספינה שלך. אלא איפה שהוא זה הולך עם הזרם ועם הגלים.

ש. על איזה דברים שאהבת היית צריכה לוותר באותה תקופה כשנכנסתם לגטו?

ת. קודם כל, כל צורת החיים השתנתה. הבית, הדירה, החדר, המיטה, המזון. באיזה כיוון שאני לא אתחיל אני אוכל להמשיך. הלבוש, התעסוקה, הלימודים, בית הספר. אני הייתי מאד גאה שאני אעבור לבית ספר תיכון לבנים. כי זו הייתה איזו שהיא פריווילגיה וזה באמת היה משהו. מאד אהבתי לקרוא, אז כמובן שלא הייתה לי שום אפשרות. בעצם החיים היו מאד מצומצמים. עדיין זה לא היה סיר לחץ, אבל סיר כבר היה. היה כבר גם לחץ, אבל זה עוד לא היה סגור לגמרי. כל החיים השתנו.

ש. זה שהיית צריכה ללכת עם טלאי צהוב, זה פגע ברך?

ת. כן. עוד לפני שנכנסו לגטו, אני זוכרת את התחושה שיש איזה מן הרגשה של "האם אני במשהו שונה מאשר בני האדם וצריך כאילו לציין אותי?" כי היום בדיעבד אנחנו יכולים לדבר, על גאוות יחידה. מדברים בארץ לגבי דברים מסוימים. אנחנו יכולים להגיד שאני יכולה להיות גאה ביהדותי. אבל באותם ימים, צריך להודות, שהטלאי הצהוב הזה רצה להדגיש את כל הדברים שהם לא יפים. עצם המעשה ששמים עליך איזה שהוא סימן, זה מאד מטביע את חותמו וגורם באמת להרגשות של אי-נעימות ואי-נחת ותסכול ופגיעה באגו שלי, באני שלי, בעולם שלי.

ש. היו לך חברות לא יהודיות?

ת. לא. היתה לי חברה רחבה עם הרבה יהודים. בבית ספר, בשכונות, במשפחה. כך שגם לא הייתה לי כל כך הזדמנות וגם לא נזקקתי לחברות כזאת. בבתים של אותם ימים היה אחראי על הבית, או איך לקרוא לזה. זה היה אמנם בית של ארבעה דיירים. היה מרתף שהם גרו שם. הייתה שם ילדה בערך בגילי. אבל המגעים היו מאד רופפים בינינו. היא הייתה היחידה שהכרתי שלא היתה יהודייה.

ש. פשוט המומנט הזה שאת הולכת עם טלאי צהוב. האם את מתחמקת מהגויים או לא אכפת לך?

ת. לא, הלכתי לאן שהייתי צריכה ללכת. לא התחמקתי. עם זה, שוב, זאת לא הייתה תקופה ארוכה וגם לא היו הרבה הזדמנויות. יכול להיות שהייתי מפתחת דרכים או

גישות או התייחסויות אחרות. אבל ככה, עם כל הפגיעות שאמרתי מקודם, בהחלט הלכתי עם זה.

ש. ההתייחסות של האוכלוסייה כלפיכם השתנתה במשהו ברגע שהלכתם עם הטלאי?

ת. כן, הייתה הרבה יותר עוינת. זה קיבל ביטוי בעיקר בביטויים מילוליים. אם כי אני יודעת גם על מקרים שזה הגיע לביטויים גופניים. אני לא נתקלתי בזה, אבל בקללות והערות ופגיעה מילולית בהחלט נתקלתי. והרבה יותר מאשר לפני זה. אני הרבה פעמים אומרת שאין לי ספק שבטח היו אנשים טובים גם בין התושבים הלא יהודים. אבל אני לא כל כך נתקלתי באנשים הטובים. משום מה הניסיון האישי שלי לא היה כל כך מעודד מבחינת הרמה האנושית שלהם. לא אז וגם לא אחרי זה.

ש. האם הצטרפו אליכם לגטו גם יהודים ממקומות אחרים?

ת. כן. ריכזו מהסביבה הקרובה. דברצן זו עיר מחוז ומסביב לעיר הזאת היו הרבה עיירות וכפרים שהיו בהם הרבה יהודים. הם רוכזו כולם בדברצן, כך שבאמת היו שם הרבה יהודים.

ש. התקופה הזאת בגטו הייתה די קצרה בעצם, נכון? רק חודשיים אולי?

ת. משהו כזה. אנחנו באמצע יוני 1944 נלקחנו לבית החרושת ללבנים ושם שהינו בערך שבועיים בתנאים מאד קשים. לפעמים אני ממש לא זוכרת. דרך אגב, אני תמיד זוכרת את כל הדברים, כי תמיד אני אומרת שכל המאורעות ופחות או יותר תאריכים אני מרגישה שנחרטו בברזל מלובן על לוח ליבי. וזה לא בתור מליצה אני אומרת. אבל יש דברים בכל זאת ששכחתי. למשל, השבועיים האלה אני זוכרת משהו שהיינו בחוץ. איזה מין מקום שהיה רק גג, לא היו קירות. שם היינו כשבועיים. היינו המון אנשים. שוב, יכול להיות שזה לא המון כמו שהיום הייתי אומרת, אבל ודאי אלפים אחדים.

אני צריכה גם לציין. בהונגריה היו ז'נדרמים שהם לא חיילים ולא שוטרים, אלה עם נוצת התרנגול. אלה היו גם בשטח. כשלקחו את כל היהודים מהגטאות לבית

החרושת ללבנים אז הם היו בשטח. הם היו אנשים, שוב, מי שאני ראיתי או מי שהזדמן לי או "התמזל" לי, אנשים מאד גסי רוח וצעקנים.

אני חוזרת לבית החרושת ללבנים. היינו שם ימים על ימים, בעצם באפס מעשה. מה שהיה, היו שמועות. אם אני צריכה לסכם את השמועות, כל הזמן שמענו שלהרוויח זמן, זה מאד חשוב. אז התחילו לדבר. על יד בית החרושת ללבנים היו פסי רכבת. אז כבר היה ברור וזה עמד באוויר המקום הזה שלוקחים את היהודים. התחילו כל מיני שמועות שלוקחים למחנות עבודה ולוקחים למקום זה ולמקום אחר, כל מיני שמות הועלו. אני זוכרת שאבא שלי תמיד שמעתי שהוא אומר לאימא שאנחנו צריכים להשתדל להישאר. כאילו חיכו לאיזה שהיא הצלה שככל שיותר זמן מחכים היא תבוא. בדיעבד, אני לא יודעת, יכול להיות שזה קשור באמת לכל המשא ומתן שהיה לקסטנר לגבי שחרור ולגבי כל מיני דברים. אם אני קצת מתקדמת הלאה, אז באמת בתום השהייה של שבועיים שם, ראינו שבאה רכבת והתחילו להעמיס מאוד ומאות אנשים על הרכבת.

ש. עוד לפני זה. הייתם שבועיים בבית חרושת ללבנים. מה היו התנאים שם? איפה ישנתם? שירותים? אוכל? מים? איך הסתדרתם עם כל זה?
ת. אני חושבת שהכול היה מתחת לכל ביקורת. עד כמה שאני זוכרת, היה רק מין קש כזה מתחת לגג הזה שציינתי. כל אחד יכול היה להביא מהגטו מה שהוא יכול היה לקחת. אז לכל אחד הייתה נניח חליפת בגדים ואיזו שמיכה ואותו מזון שסיפרתי שהכינו. אני לא זוכרת אם הייתה שם באר או ברז, מקור מים. אני חושבת שגם בית שימוש מאד פרימיטיבי היה באיזה שהוא מקום. התנאים היו מאד קשים. אבל בוודאי שבימים האלה הדברים מאד החרפו. זה היה איזה שהיא הדרגתיות. בהתחלה, כמו שאמרתי היינו עם הטלאי, אחרי זה היינו בגטו, מהגטו הגענו לשם. ובבית החרושת ללבנים באמת התנאים נעשו גרועים פי מאה אלף מיליון. הימים האלה, בסך הכול שבועיים, היינו באיזו מן צפייה כזאת.

ש. האם היחסים ביניכם משתנים לאור התנאים שמשתנים?
ת. מה שזכור לי, שרק נעשינו יותר קרובים. כי הייחד הזה, שלמשל אני לא הייתי רגילה. עכשיו זה היה יחד בעצם ללא מחיצות. לי בתור ילדה זה בכלל לא הפריע,

להיפך. הילדים היו יותר ביחד. אני מתארת לעצמי שלהורים ולמבוגרים שגם היו יותר מודעים לכל מה שקורה היה יותר קשה. אבל הייחוד היה הרבה יותר ביחד. לא זכורים לי שום חילוקי דעות, לא זכורים לי שום חיכוכים, למרות התנאים הקשים. יכול להיות שהיו, אני לא רוצה להגיד את זה באופן פסקני. אבל זה מה שזכור לי. זה היה איזה מן דבר שגם הילדים מאד היו מכונסים בתוך עצמם. לא שהם עשו חס ושלום איזה מעשה שובבות. חיכינו למה שעומד לקרות.

ש. שאלת שאלות?

ת. את יודעת, **כולם שאלו שאלות אבל לא היה מי ששיב.**

ש. את מי שאלת?

ת. את ההורים.

ש. מה שאלת?

ת. שאלתי: מה יהיה? לוקחים אותנו? לאן לוקחים? מה יעשו אתנו? מתי המלחמה תגמר? כולנו היינו בתקווה שהמלחמה תגמר ובאמת כל מצב האימים הזה וכל מה שהמשטר הזה עשה וחולל יגמר. בסופו של דבר בכל זאת ידענו, אני לא כל כך נכנסתי לזה, על כל הדברים מה שיש בעולם הגדול. שזה יגמר ואולי יבוא איזה עולם יותר טוב. אבל ההורים לא יכלו לתת תשובה. אני חושבת שאז בהחלט לא הייתי מודעת לזה. אני מתארת לעצמי שהקושי או אחד מהקשיים של ההורים שבאמת לא היו להם תשובות. כי אני לא רוצה להקדים מאוחר למוקדם. אבל בכל זאת היינו איזה שהוא אי, ומסביבנו היה רק ים, ושום דבר לא היה יכול להגיע. לא עזרה, לא יעוץ, לא הנחיה כלשהי.

זה היה מאד לבד הכול. לפעמים אנחנו מדברים היום שיש משהו, אז יש מיד ערוצי מידע, ערוצי עזרה, ערוצי יעוץ. פה לא היה שום-כלום. ואני מתארת לי שלמבוגרים שידעו יותר מאשר אנחנו הילדים, זה צריך היה להיות מאד מאד קשה. כי נניח אנחנו ודאי דאגנו, אבל הם בטח דאגו פי מיליון.

ש. אנחנו מתקרבים ליולי 1944.

ת. אני חוזרת עוד לתקופה הזאת של בית החרושת ללבנים שלקחו מאוד של יהודים ולקחו עוד פעם. ואנחנו, זאת אומרת אני והמשפחה שלי, אנחנו נשארנו לטרנספורט האחרון. אני צריכה לציין לך, בדיעבד, שמתוך למעלה מעשרת אלפים יהודים שהיו במקום הזה, שני הטרנספורטים הראשונים באמת נלקחו לאוסטריה למחנות עבודה. הטרנספורט השלישי, ש"התמזל מזלנו" להיות בו, **אנחנו הגענו לאושוויץ**, עם כל המשתמע מזה. הרכבות הגיעו בבוקר, ומה שאני זוכרת, שהיו המון צעקות ודחיפות וממש מכות. עד שאני נשלפתי והורמתי והייתי באיזה שהוא קרון. אנחנו היינו סגורים בקרון הבהמות המפורסם, בערך כשמונים איש, והדלתות לא ננעלו.

לפני שאני מספרת על הימים האלה של נסיעת האימים, אני צריכה להגיד שאנחנו עוד ירדנו, עוד הייתה איזה הדרגתיות. עכשיו הגענו לא לפתחו של הגיהנום אלא אולי אפילו לגיהנום עצמו.

בקרן התרחשו כל מיני דברים. קודם כל, עד אז אנחנו היינו בחזקת בני אדם בתנאים קשים. אם את שאלת על שירותים, אז הם היו פרימיטיביים אבל היו. מזון היה בצמצום, אבל היה. מים היו. אבל היה עוד משהו. ברגע שעלינו על הקרון הזה – כל זה בעצם נעלם. ואני מספרת כמה דברים. למשל השירותים. היה איזה שהוא דלי. אבל הייתה בעיה, כי אנחנו היינו שמונים איש בקרון, ולא היה כל כך מקום. כל תושבי הקרון הזה או כל אלה שהיו בקרון בעצם היו בני המשפחה שלי. הסבא שלי, הדודים, בני הדודים, ההורים והאח. שאני אראה את אבי יושב על הדלי הזה? זה איזה מין שברון שקשה לתאר. עד עכשיו האדם היה אדם ופה התחיל משהו להתערער. זה דבר אחד.

דבר שני, הצפיפות. לא יכולת אפילו לשבת, רק אם ישבנו זה על זה. הריחות, הקולות, הרעב, הצמא. זה היה משהו שבכלל בלתי ניתן לתאר את זה. נכנסת לגיהנום. אחרי זה הגענו עוד לכל מיני שלבים.

ש. הפרטים האלה כל כך חשובים לנו לשמוע. איך את באופן אישי מתמודדת עם זה שאת צריכה בעצמך לשבת על אותו דלי מלא ומסריח?

ת. זה היה נורא. זה היה נורא מבחינתי, אבל היה לי עוד יותר נורא אולי לא כמו שאני, אלא כשראיתי את אבא שלי ואת סבא שלי ואת אימא שלי. באותם ימים היה כיבוד

הורים. בוודאי שלא עלה על דעתי שאני אראה אותם במצבים מעין אלה. ואיפה שהוא אנחנו הרגשנו את התחושה של אין אונים. חוסר יכולת לעשות את הדברים המיני מלים ביותר.

גם עוד דבר שתמיד אנחנו פנינו להורים. נניח אני בתור ילדה, איפה שהוא פתאום יש סיטואציה שגם הם לא יכולים לעשות מאומה. זה ממש הרגשה שקשה מאד לתאר אותה. ובעצם ברגעים האלה אתה נשאר עם השיברון הזה ותו לא. אתה לא מתפלסף מה היה ומה יהיה ואיך. אלא אתה חי את הרגעים האלה הבלתי נסבלים, והרגעים האלה שאין להם סוף. שוב, מסע אימים זו לא מילה.

לפעמים הרכבת נעצרה, אם זה בלילה או אם זה ביום. תמיד צעקות, תמיד דחיפות. אי אפשר היה לרדת, אז שמו רק איזה דלי מים, שוב, היו צריכים לחלק את השתייה. מישהו היה צריך לרדת לרוקן את הדליים האחרים. המסע הזה זה משהו שרק מתאים לתאר את זה כגיהנום.

ש. משהו השתנה אצלך ביחס להורים בזמן הנסיעה הזאת?
ת. לא התערער בי שום דבר כלפיהם מבחינת הכבוד וההערצה, אלא נמהל בהם כאב תהומי שאני רואה אותם בצערם או בחשיפתם לתנאים הבלתי אנושיים האלה. זה התווסף. כאילו שכל מה שהיה קודם, האהבה וזה קיבל עוד כמה דרגות. זה עלה. לא להיפך אחרי שראיתי אותם. זה הגביר אצלי את התחושה שאני לא הייתי צריכה לראות אותם כך. ואם אני רואה אז להם זה עוד יותר קשה. זה בהחלט עורר אצלי את התגובות האלה של יתר כבוד ואהבה ודבקות יחד אתם.

בכלל, הימים האלה, אני כבר אמרתי לך, שהרבה פעמים יצא לי לספר על דברים. אני חושבת שהימים האלה הם ההתחלה שבאמת מזרקים לגיהנום, תרתי משמע. אני לא מוצאת מספיק תיאורים לתאר את הדבר הזה. לפעמים אני חושבת שזה יותר גרוע אפילו מאושוויץ עצמה. כי הסביבה והסיטואציה והכל מסביב. לא שלהיות באושוויץ זה לא חלום בלהות, אבל זה עוד חלום בלהות בריבוע, או אני לא יודעת איך להגיד את זה. פה, אני חושבת שמה שאני הרגשתי שלוקחים מהאדם את הכבוד האחרון שלו. לא יודעת בדיוק אם הכבוד האחרון. אני לא רוצה להשתמש בזה, כי

אני חושבת שהם שמרו על הכבוד. אני לא רוצה להגיד שלא היה להם צלם אנוש. כי גם בתנאים הבלתי אפשריים האלה, הם עד הדקה האחרונה שמרו על צלם אנוש. אבל זה היה משהו מאד מאד קיצוני.

ש. דברתם משהו ביניכם?

ת. אני זוכרת את קולות הרכבת. שמונים אנשים סגורים עשרים וארבע שעות במשך ארבעה ימים, אז הדיבור הוא רק על זה אם מישהו הצליח לעלות ואיזה נוף הוא רואה, ואם נעצר או הלך לשירותים. לא כל כך יכולנו לדבר כי לא היה ממש . . . רק את הדיבור מה שנבע מהסיטואציה ומהתנאים.

ש. האם חוסר האונים הזה, מקרב אתכם מבחינה פיזית?

ת. כן, גם מבחינה פיזית, החיבוק. להיות ביחד זה נותן איזה הרגשת כוח, זה נותן הרגשה של שיתוף. וגם, אולי בכל זאת איזה שהיא תקווה מתחת לכל זה.

ש. עם אימא שלך היה לך קשר חם, אמוציונאלי?

ת. כן. ובהמשך די הרבה מהדברים המאד עצובים שלי מתרכזים באמא שלי, בסיפור שלי.

ש. כמה זמן נמשכת הנסיעה הזאת?

ת. נסענו בערך ארבעה ימים והגענו לאושוויץ. עוד לא ידענו את זה. אני זוכרת שזה היה כבר שעת בוקר.

ש. יכולתם לישון בכלל בקרון?

ת. זו הייתה מין שינה כזאת בישיבה שפופה או בעמידה או משהו כזה. אדם לא מסוגל להיות ער ארבעה ימים, אבל קשה לקרוא לזה שינה. זה בטח נים לא נים. **הדלתות נפתחו עם שחר והדבר הראשון ששמענו הייתה: "שנל! שנל!"** בצרחות, בנביחות, בצעקות. ראינו שם חיילים גרמנים עם כלבים. לרדת מהר! לרדת מהר! והדבר השני ששמענו היה להסתדר לחוד גברים ולחוד נשים ובחמישיות.

ש. עם מי את הולכת?

ת. כל הזמן, מה שיכולנו לדבר בקרון, אז אנחנו קיוונו... למרות כל השמועות או חוסר השמועות הייתה לנו אמונה תמימה שבכל זאת באיזה שהם תנאים, אבל נישאר ביחד. כשהייתה הוראה ראשונה להסתדר גברים ונשים זה כבר היה איזה שהוא סימן לא הכי מוצלח ולא הכי טוב ולא הכי מעודד. אבל לא היה זמן לחשוב. כי מיד התחילו. עד כמה שאני זוכרת היה להם ביד, אני לא זוכרת אם זה היה שוט או מקל, אבל הרביצו להסתדר בחמישיות.

אנחנו ירדנו מהקרון. אחי ואני ראיתי שהם הולכים עם הגברים ואנחנו הלכנו הנשים והסתדרנו בחמישייה. החמישייה הייתה ככה: אני הייתי בקצה, על ידי אימא שלי, על ידה בת דודתי שקוראים לה חוה, על ידה הייתה לה אחות יותר מבוגרת, אימא שלה וילד בן שבע. אנחנו היינו חמישייה והילד. לא ידענו אז עוד מה, אבל בדיעבד הבנו שהעבירו אותנו לפני סלקציה של מנגלה. הוא עשה ככה וככה. זה הלך כל כך מהר שלא הספקת להתאושש. ומה שהיה, שחווה, זאת הבת דוד שלי, ואמא שלי ואני היינו שלוש, הלכנו ככה. והאחות שלה שהייתה בת שש עשרה והאימא, אימא צעירה אבל כנראה בגלל הילד, הלכו לצד השני. בדיעבד, התברר לנו שהם הלכו ישר לתאים הגזים. אז עוד כמובן לא ידענו. אני זוכרת, למרות שזה היה יולי, הבוקר לא היה סגריר אלא לא היה אור מלא. באושוויץ זה אקלים די קריר.

מה שאולי מאפיין אולי יותר מכל דבר אחר זה באיזו מהירות זה התרחש. לא הספקת באמת שום דבר. לכל אחד היה ביד צרור קטן. וכל הזמן 'שנל שנל'. ובתמונה הזאת כבר נכנסו הקאפואיות והקאפואים ודחפו אותנו לאיזה שהוא מקום.

ש. אני רוצה שתתארי את הרגע הזה. אמנם זה מהר ואת לא יודעת מה מתרחש. מה הכי חשוב לך באותו רגע?

ת. להישאר ביחד עם אימא, ועד כמה שאפשר עם היתר. כשעשו לנו ככה, אז היינו שלוש, רק להישאר ביחד. זאת הייתה התחושה. ועם התחושה הזאת הכניסו אותנו לאיזה מקום ואמרו להתפשט. רק את הנעליים אפשר היה לשמור.

ש. מקום סגור?

ת. כן. כולם ערומים, ואני לא הספקתי להגיד כלום, ומישהו תפס אותי, הושיב אותי ואז הרגשתי שעובדים על הראש שלי ואני רואה שהשערות נופלות, ואני רואה שמישהו יושב שם והמישהו הזה עם קרחת. אני צועקת: אימא! אימא! והיא אומרת: אני אימא שלך. **זאת הייתה אימא שלי שלא זיהיתי אותה. גם עם קרחת וגם ערומה.** והבת דודה שלי חוה, היא הייתה על ידי. זה מין רגע שפשוט לא זיהינו זו את זו.

ש. מה התגובה שלך? את נשארת לשבת?

ת. **אני זוכרת את התחושה שצעקתי 'אימא' והיא אומרת: אני על ידך. ולא זיהיתי אותה, כי אף פעם לא ראיתי אותה במערומיה. כמובן עם הקרחת הזאת, זה מאוד משנה את האדם. היא הייתה אישה בת שלושים ותשע, אישה צעירה. אז נתנו לה איזה בגד עליון.**

ש. את קמת, חיבקת אותה?

ת. כן, והיא חיבקה את שתינו. אז לכולנו זרקו איזה בגד, בלי כלום. כשהתפשטנו אמרו רק את הנעלים לשמור. אני לא זוכרת מה אמרו. שלוקחים את זה או מחטאים את זה, לא זוכרת בדיוק מה אמרו. בכל אופן נשארנו כל אחת מאתנו עם הנעל ביד. לנו היה בית חרושת לנעלים, ועוד לפני שכל זה היה לכולנו תמיד היו נעלים מיוחדות. ולכל אחד עשו נעלים גבוהות שזה יהיה חזק וטוב. החזרתי ביד את הנעלים הגבוהות. אז כבר היינו לבושות באיזה שהוא בגד. אני זוכרת שקבלתי שמלה שחורה עם שרוול קצר. ומה שהיה מאד בולט שעל הגב היה מריחת צבע באדום. אז ראיתי שכולנו מסומנים ככה על הבגדים. ושוב, היו צעקות בגרמנית.

דרך אגב, השפה הגרמנית זו הייתה השפה הרשמית השנייה בהונגריה וכל אחד למד אותה בבית הספר. אז אני לא יכולה להגיד שדיברתי גרמנית שוטפת, אבל קצת הבנתי. כמובן שאימא שלי דיברה גרמנית שוטפת.

אמרו שם שילדים מתחת לגיל שש עשרה יעמדו בצד כי רוצים לתת להם תנאים יותר טובים. אימא שלי אמרה: בטח אנחנו נלך לעבוד באיזה שהוא מקום ואולי יתנו לכם עבודה יותר קלה, אז כדאי שחווה ואני נלך הצידה. שוב, לא הספקנו לעשות

שום דבר ופתאום היא נעלמה, אימא שלי. גם היה לי מאד קשה לזהות אותה באותו יום של ראשים עם קרחת, עם איזה שהיא כסות. ראיתי שאנשים מתרחקים משם. בת דודתי חוה ואני נשארנו שם. אז עוד פעם התחילו לצעוק.

ש. איך את מגיבה כשאת לא רואה את אימא?

ת. רציתי לחפש אותה, אבל מישהו דחף אותי ואמר: לא, אתן תלכו לפה ותיכף תפגשו.

לא הייתה לנו שום שהות של פרידה, של חיבוק, של משהו. מצאתי עצמי עם חוה ביחד בקבוצת ילדים. דחפו על ימין ועל שמאל והגענו לאיזה שהוא מקום. אלה כבר באמת עובדות היסטוריות שבאשוויץ היו מקומות ענקיים. אני הגעתי למקום שנקרא lager-C לבלוק מס' 12 שהיה נקרא "בלוק הילדים".

ש. זה בבירקנאו?

ת. כן, אושוויץ אנחנו קראנו לזה. בכל בלוק כזה היו, אני חושבת שהיו לפחות אלף נפשות. זה הלך הכול נורא מהר. אני רק כמה דברים מספרת. דחפו אותנו על הדרגשים האלה בני השלוש קומות, דחוסים כמו סרדינים. בכלל, בהתחלה אתה לא יודע איפה אתה נמצא.

ש. הם אומרים לך בדיוק או שאת צריכה לבחור לבד?

ת. לא, הם אומרים הכול. זה כבר הקאפואים. לא הספקנו להסתדר ומשהו והביאו איזה סיר או משהו כזה ושמו שם באמצע. אנחנו היינו על אותו דרגש שתיים עשרה בנות. שם הייתה התנפלות. בהונגריה אומרים שילדה מחונכת מבית טוב, יש מין ביטוי כזה. אני הייתי כזאת "יורמית", ילדה מחונכת מבית טוב. אפילו במצב הזה לא ידעתי איך לקחת בידיים ואיך לא. לא כל כך יצא מהמזון הזה, שאני לא יודעת אם אפשר לקרוא לזה בכלל מזון אנושי.

ש. היה לך איזה דלי?

ת. לא, שום דבר, בידיים.

ש. לוקחים מרק בידיים?

ת. בפעם הראשונה אני זוכרת שלא היה שם שום דבר, עם הידיים אכלו. אני ממש לא זוכרת. את יודעת, כשאת שואלת משהו אני לא יודעת. אחרי זה בקשר למזון, אני יכולה לזכור שהביאו לחם שבהתחלה חשבתי שהביאו לבנים, כי כך זה בדיוק נראה, אבל התברר שזה היה לחם. כל אחד קיבל חתיכה וגם חתיכת מרגרינה על זה. למעשה, אני חושבת שזה היה המזון העיקרי. כי מהמזון הזה מה שהביאו לכולם אני לא זוכרת בכלל איך אכלתי. אני לא חושבת שנתנו כלי, אני לא יודעת אפילו איך אכלו. רציתי להגיד שבאמצע הלילה או מתי שהוא, לא ידענו מה השעה. לא יודעת אם סיפרתי או לא, ששום דבר לא השאירו אצל האדם, רק זוג נעליים. שלא היה שעון כדי לדעת מה השעה. אז הכרנו את המושג צלאפל שזה אותו מסדר ספירה הידוע לשמצה. עמדנו שעות. אני לא רוצה להיכנס לזה כי אלה דברים די ידועים.

ש. זה בוודאי קשה לקום באמצע הלילה?

ת. זה משהו איום ונורא. זה בכלל הכול איום ונורא. אני לא יודעת מה יותר איום ונורא, העמידה, הפרידה, האוכל, המקום, הכול. זה הכול כבר תחתית הגיהנום.

ש. תתארי לנו את הסיטואציה הזאת. מעירים אתכם מתי?

ת. באמצע הלילה. ואני לא יודעת כמה שעות, כי זה נדמה שזה שעות אין ספור. ואני מבינה שזה באמת היה שעות אין ספור. היינו צריכים להסתדר בחמישיות והאחראית על הבלוק הייתה סופרת וחוזרת וסופרת וחוזרות וסופרת. ואחרי עמידה שנדמה היה של אין שעות דקות זמן הגיעה הפמליה הגרמנית והם ספרו יחד עם האחראית על הבלוק אם כולם ישנם. בכל בלוק כנראה היה מספר קבוע של נפשות. הדבר הנורא שאתה עומד, על רעב ועל צמא בכלל אין מה לדבר, אבל יש צרכים גופניים. זה היה באמת עינויים מאד מאוד קשים לעמוד. יש כאלה שמעו והם קיבלו הרבה מאוד מכות. היה שראינו שלוקחים אותם את אלה שמעו, או שעשו את הצרכים שלהם במקום כי לא יכלו להתאפק, זה היה נורא. אני רוצה לספר שני קוריוזים. בוקר אחד כשקמתי הנעלים נעלמו לי. זה היה הפריט האחרון שקשר אותי למקורותיי ונשארתי יחפה. ואני צריכה גם להגיד שאני בחיים שלי לא הלכתי יחפה. זה היה המצב.

ש. איך מתאפקים?

ת. את יודעת, אחד הדברים המוזרים, אני לא יודעת איך, **אבל כנראה כשיש סכנה קיומית האדם עושה המון דברים**. אחרי זה נוכחתי לדעת שגם דברים הרבה יותר קיצוניים מאשר זה, של מה האדם מסוגל לעשות.

ש. מה את עושה?

ת. אני מתאפקת. ויכול להיות שיש מזל שלנשים היו איברים פנימיים יותר חזקים ויכלו יותר להתאפק, אבל עובדה שחייבים היו להתאפק. אחרי הצלאפל הזה היה מותר לצאת על יד הבלוק. שם היה חצץ וישבו שם באפס מעשה.

ש. מתי יכולתם ללכת לשירותים?

ת. היה בלוק אחד ארוך שהיה שירותים, שגם כן זה בור חפור לאורך המבנה הזה ואיזה שהם לוחות עץ שאפשר לשבת משני הצדדים. אני לא רוצה להיכנס לפרטים האלה כי אני רוצה לעמוד על דברים יותר אישיים.

איך ידעו מי חדש במקום – מי שהייתה לו הקרחת הטריה ביותר. ואם ראינו שיש ראש כמו קיפוד אז ידענו שהוא פה כבר חודש ימים.

הייתי יחד עם הבת דודה הזאת. באמת נצמדנו ממש ביחד. יום אחד באה מישהי שכנראה הייתה מהעיר דברצן והכירה. היא בטח הייתה יותר מבוגרת. אני לא הכרתי הרבה אנשים. היא תחבה לי ביד פיסת נייר וכשפתחתי מיד ראיתי שזה כתב היד של אימא שלי. שם היה כתוב: "אני נמצאת במחנה B3, תנסו לעבור לשם, אימא". זיהיתי את כתב היד.

בינתיים כבר זאת שמסרה לי נעלמה ואפילו לא ידעתי מי זאת, ומה היו האפשרויות – ופה אני צריכה טיפה להיכנס.

מחנה C היה מחנה ענק שהיו בו כשלושים צריפים כאלה ענקיים. זאת אומרת כשלושים אלף איש היו בכל מחנה. זה היה מחנה C ומולו היה מחנה שהסתבר שזה B3. אמרו שיש מספר פונקציות שאו לא היה במחנה זה או לא היה במחנה השני.

אמרו שבמחנה השני B3 אין מטבח, לכן פה לוקחים איזה שהיא תבשיל בסירים גדולים וכל יום מעבירים ממחנה C למחנה B3. כל סיר כזה גדול ארבע נשים מרימות. חוה ואני הלכנו לאזור איפה שהיו הסירים וניסינו שם לעמוד בתור, שגם אנחנו נהיה בין נושאים הסירים. ואכן הצלחנו.

אני הלכתי יחפה על החצץ. זה היה באמת כמו ללכת יחפה על שברי זכוכית בשבילי. הסיר הזה היה גם מאד כבד. הגענו לשער המחנה הזה. אז פתחו אותו ועברנו מרחק של נניח שמונה מטר בין המחנות, ושם פתחו את השער של B3 ונכנסנו לשם. ואז הייתה סיטואציה כזאת שאנחנו היינו קבוצה של ארבע רביעיות, זאת אומרת שש עשרה נשים. אנחנו היינו פה ושני מטר ממני עמדו הגרמנים ושני מטר אחרי זה עמדו הנשים שהיו במחנה B4 והראשונה שראיתי הייתה אימא שלי. אבל היא עמדה שם ואני הייתי פה והגרמנים בינינו.

כשניסינו ללכת לשם אז כמובן שגם היא קיבלה מכות וגם אני, כך שלא הייתה לנו שום ברירה אלא להניח את הסירים הגדולים ולחזור למחנה C. אבל בכל זאת ראיתי אותה והיא ראתה אותנו.

ניסינו לראות איך אפשר משהו אחר לעשות. אז אמרו שגם את הלחם מעבירים ממחנה C למחנה B3. כעבור יומיים שוב חיכינו בתור והגענו לחלוקת הלחמים, שהם דמו באמת ללבנים. מאחר שהחזקתי אותם אז גם מבחינת המשקל. העמיסו על כל אחת כשמונה כיכרות לחם. עוד פעם עשינו את אותה דרך, את אותה פרוצדורה, שיצאנו ונכנסנו למחנה B3. אז היינו צריכים להיכנס למבנה או צריף. נכנסנו בדלת ושם היה חלון ומעבר לחלון עמדו אנשים ממחנה B3 ולקחו את הלחמים מאתנו. זאת אומרת, להתחלף בשום אופן אי אפשר היה. אבל כשהגיע תורי למסור את הלחם אז באה אמא שלי, ראיתי שאימא שלי במקום טבעת נישואים היה לה פה שרוך אדום קשור. ומה שעוד, שהיא נתנה לי את הנעלים שלה ולקחה ממני את הלחם. שתינו בכינו וחזרנו חזרה.

אז כבר היו לי נעליים והיינו עוד יותר עשירות בניסיון לעבור ל-B3 אבל עדיין לא הצלחנו. ואז מישו אמר שמי שמת במחנה C את הגופה מעבירים ל-B3. ניסינו להסתובב סביב המקום הזה שאמרו לנו שהוא מרפאה, ששם אנשים כל יום מתים, לא צריך לדאוג. יש לנו תקווה לעבור. באמת, באיזה יום אמרו שיש מת ולקחו ארבעה

איש את המת. ואני זוכרת שאני לקחתי את הרגליים וזה היה צהוב וקר. עוד פעם עברנו את הדרך הזאת, שכבר קודם תיארתי. אז את המת היינו צריכים להכניס לאיזה שהוא חדר מתים או מה שזה היה. בכל אופן נכנסנו לאיזה מקום ושם לקחו מאתנו את המתים. ואז אני זוכרת שמישהו דחף אותי ודחף את חוה, ומישהו בא ופה ושם ופתאום מישהו דחף אותי החוצה ואנחנו היינו, אז הייתה החלפה ששתי נשים שהיו להן ילדים באותו בלוק 12 הן הלכו במקומנו ואנחנו נשארנו במחנה B3 עם אמא שלי. וזאת הייתה פגישה מאד נרגשת. באמת, הפגישה הזאת שעוד פעם אנחנו ביחד היינו שלושתנו.

פה אני צריכה להגיד מה זה אימא. המטבע עובר לסוחר זה היה כמובן מנות הלחם. לא סיפרתי עוד כל מיני דברים ששם אחת לעשרה ימים או לא זוכרת בדיוק את התדירות, לקחו את כולם למקלחות. וזה הפעם לא היו מקלחות של גז אלא מקלחות עם די.די.טי וכל מיני חומרי חיטוי כדי שלא יהיו מחלות או כינים. שם תמיד היו צריכים להוריד את הבגדים ונתנו בגד אחר. זה היה בגד ללא לבנים וללא שום דבר. אלה שעבדו שם, בעיקר הפולניות שכבר היו הרבה זמן באושוויץ, אז לקחו פריטי לבוש שיכלו איך שהוא לגנוב ותמורת מנות לחם "מכרו" את זה. אימא שלי בטח לא אכלה אף פעם, כי כשאנחנו הגענו לשם אז חיכה מעיל פיזימה לחוה ולי, עם הלחם שנוכל לאכול. והיינו ביחד שלושתנו. האיחוד המחודש הזה היה, לא יודעת, לא רק מרגש אלא גם מאוד חשוב.

אני זוכרת שבאמת אמרנו כל מיני דברים כמו: לאן הגענו? מה זה? איפה אבא שלנו? איפה האח? איפה האימא של חוה? מה קורה פה? כמה אנשים יש פה? טוב, המון שאלות.

פה אני צריכה לעשות עוד הפסקה קטנה, כי עוד כשהיינו במחנה C, או שם כל פעם אמרו, ואני לא יכולה להגיד לך מי בדיוק אמר, אם אלה שגרו שם או הפולנים, שאנחנו יוצאים לטייל, שבאחד הימים ייקחו אותנו לטייל. בדיעבד הבנו מה זה לטייל. לקחו באמת את כל יושבי בלוק כעבור שבועיים שלושה לטייל, לתאי הגזים. דרך אגב, את הארובות עם השלהבת ועם העשן אנחנו ראינו.

אחרי זה השתתפנו בדבר הזה שהיה התזמורת. יום אחד הוציאו את כולם והלכנו לשמוע את התזמורת שכל כך הרבה מדברים עליה.

ש. איך את מסתכלת על זה?
ת. אני חושבת ששם כבר לא היו ילדים, כי כל מי שהגיע לשם, לא חשוב מה היה גילו, כבר היה זקן בן מאה. אני זוכרת את התחושה ששמעתי, שאיך יכול להיות שכל היופי והעונג הזה שיש בצלילים הנאצלים בנגינה, הוא ביחד עם מה שיש שם.

עוד היו כל מיני דברים שאני לא נכנסת אליהם. נשים שהיו יותר מבוגרות, שהכירו יותר וישבו ביחד וכל מיני עניינים. חוה ואני היינו די מבודדות. היינו שתי ילדות שלא היה להן ניסיון חיים. כשעברנו לאימא שלי, אני זוכרת שהיא שאלה מה קרה עם הנעלים שלי. כשאמרתי שבבוקר קמתי והן לא היו, זה היה די עצוב שגם שם קורים דברים כאלה. בכל אופן היינו ביחד עם אמא ושם היו עוד הרבה נשים מדברצן, שבעיקר היא מכירה אבל גם אני הכרתי חלק.

כל פעם היו סלקציות. זה לא היה קבוע, פעם בשבוע או פעמיים בשבוע. מדי פעם זה היה באמצע היום, עוד פעל צלאפל כזה. זה הלך ככה, היה לנו רק בגד אחד, אז היו צריכים להוריד את הבגד, להחזיק את הבגד ולעבור לפני איזה שהיא קבוצת אנשים.

אני זוכרת שבאחד הפעמים ראיתי שם גרמניה כזאת בלונדינית עם עיניים כחולות. אני כל כך זוכרת את הטעם הזה המסוים שראיתי אותה.
הסלקציות האלה היו לכל מיני מטרות. היו שעשו סלקציות שלקחו את החלשים, את הרזים, כאלה שלא עשו רושם טוב מבחינה גופנית ולקחו אותם. היו סלקציות שלקחו את האנשים היותר חזקים.

היו כל מיני מצבים שלאחד אמרו כן ולאחד אמרו לא. בכל זאת היו שם ביחד, כמו שאנחנו היינו שלישיה. היו לי שם עוד שתי בנות דודות אחיות שהיו ביחד. היו עוד כל מיני "ביחדים" כאלה. כשיצא שלקחו אחת, לא חשוב לאיזו מטרה, אנחנו לא תמיד ידענו לאיזה מטרה הסלקציה הזאת. אז ניסו לעבור. לפעמים הצליחו ולפעמים לא הצליחו. אנחנו עברנו כמה פעמים סלקציות כאלה ולמזלנו תמיד נשארנו שלושתנו ביחד. וגם אמא שלי תמיד אמרה שמה שלא יהיה, תמיד ננסה להישאר ביחד. כל אז

כבר היה לה הביטחון, מה שלא היה בהתחלה, שזה נותן אולי את הסיכוי הטוב ביותר של ההישרדות.

באחת הפעמים כשהייתה סלקציה אז לקחו אותה. חוה ואני נשארנו ולא לקחו אותנו. אז היא ניסתה לחזור ונתנו לה מכות והחזירו אותה. אנחנו ניסינו וזה לא הלך. אז פתאום היא נמוגה, וזהו. תרתי משמע מה שאני אומרת שהיא נמוגה. אני מתכוונת, כשיש מאות נשים ערומות ועם כאלה קוצים על הראש, אז אין לך שום ... אני נצמדתי אליה והיא ניסתה. אחרי שלא הצליחה, היא הייתה עם הקבוצה, התלבשו ומיד לקחו אותן. ולמה אני אומרת שהיא נמוגה – כי מאז נעלמו עקבותיה. למעשה, **פה הייתה הפרידה שלי הסופית מאימא שלי**. לא הצלחנו, לא היא ולא אנחנו להתאחד. לקחו אותה. לא היה לי מושג לאן, לא היה לי מושג על שום דבר. אני גם לא כל כך הכרתי אנשים. אחרי המלחמה ניסיתי לפי התאריך, כי אני זוכרת את התאריכים. ניסיתי לברר. פעם שמעתי שמועה שלקחו אותם. אימא שלי הייתה בת שלושים ותשע ואשה בריאה וחזקה.

ש. יפה?

ת. בעיני כן. שמעתי שלקחו אותם למכרה עופרת או משהו דומה לזה, ושלא חזרו משם. אבל איך היא גמרה את חייה, באיזה מקום, **באיזו צורה, באיזה תנאים, מי היה על ידה, מה היא חשבה – מושג אין לי. אין לי כלום. כמו שבעצם אני לא יודעת גם על אבי ועל אחי.**

ש. זה בטח אחת השאלות שכל החיים את שואלת את עצמך. ת. תראי, אחרי שבאנו עם הבת שלי גילה, לא יודעת איך עלה שיש אחרי המלחמה תקווה פרועה שפתאום אני אפגוש אותה. בהתחלה הייתה מין, לא יודעת אם אפשר לקרוא לזה תקווה, מחשבה אבל היא נעלמה במשך השנים. אני לא יודעת שום דבר. אספתי עדות, ואני לא בטוחה שזו עדות מהימנה, שגם את אחי ואת אבי, שגם הוא היה בסך הכול בן ארבעים וארבע, לקחו ישר לגזים. ולא נשאר כלום. בנקודה הזאת בעצם יכולתי לגמור את הסיפור האישי שלי. הסלקציה הזאת הייתה לקראת סוף אוגוסט 1944. אז היה לנו ממש בצורה חולנית שנשאר ביחד. כי אנחנו נפגשנו באופן אינטואיטיבי, שאנחנו יכולות לשרוד רק ביחד. אחרי איזה זמן לקחו באמת את שתינו.

ש. באותו רגע שלקחו את אימא, חשבת שזה הסוף?
ת. כן. אני חושבת שבכלל במחנות במידה מסוימת אומרים שנשאר הרצון לחיות. אבל זה לא כל הזמן. אני יודעת בפירוש על מצבים שבאופן מפורש חשבתי שזה בכלל לא אכפת מה יקרה עוד דקה. זה נשמע מאד פרדוכסלי מה שאני אומרת. אני לא יכולתי להגיד: עכשיו תיקחו אותי לתאי הגזים כי אני לא רוצה כבר להמשיך לחיות. איך שהוא הדברים הולכים מכוח האינרציה. וזה שבכל זאת לא נשארתי לבד, אין לי ספק שזה עזר גם לה שבעצם היא עוד קודם נפרדה מאימא שלה. אבל זה שאימא שלי הייתה כאילו לשתינו, זה נתן לנו סעד ותמיכה ועזרה. נפרדנו מאימא ונשארנו באושוויץ בערך עוד שבועיים שלושה. מקסימום עוד ארבעה שבועות. אז נכנסנו לאיזה טרנספורט.

ש. איך עוברים עליך הימים האלה באושוויץ אחרי שלקחו את אימא?
ת. גם אז, אני לא יכולה להגיד שהייתה התעניינות או מה, אבל בוודאי שיש עוד יותר אדישות. אני גם חושדת ששמו משהו במזון. יש כאלה שטוענים שהיה משהו במזון. אני לא יודעת. שהייתה איזו מידה מסוימת של חוסר תגובה. אבל אין ספק שהעובדה שאימא נלקחה, אם בכלל עוד הייתה רוח במפרשים, אם עוד הייתה רוח קלילה, אז גם היא כמובן נעלמה. זו הייתה באמת אבדה מאד מאד אקוטית, מאד קשה ומאד כמובן טראגית בשבילנו. כי בכל זאת היא סימלה במידה מסוימת – ושוב, אני אומרת דבר שאפילו לא חשבתי עליו עד עכשיו – את התפקיד האימהי של הדאגה. היה איזה שהיא סמליות בדבר הזה. ואחרי זה, בכל הגיהינום הזה אתה בעצם נשאר לבדך. אני לא רוצה לדבר סרה באנשים, כי גם בטוח שהיו אנשים טובים. אני לא יודעת, לא כל כך נפגשתי גם בקרב השותפות לי לגורל. כל אחד אולי היה כל כך עם הניסיון לשרוד ולהישאר ואיך שהוא לעבור את הדברים. זה היה מפנה מאד מאד טראגי וקשה.

ש. כשאימא הייתה עוד אתך, האם בכלל היה עוד יחס של בת ואם או שהיה יחס של שתי שותפות לגורל משותף?

ת. קודם כל אנחנו היינו שלוש תמיד. היה העניין הזה של האימא. אנחנו שאבנו ממנה עידוד והיא ניסתה, אני לא רוצה להגיד לגונן, כי אי אפשר היה. אבל בכל זאת מה

שתיארתי עם הלחם או הלבוש הזה. רק כשאני בעצמי הייתי אימא, אמרתי שאני מבינה הרבה מאד דברים. אני מבינה את הטרגדיות הנוראיות שהאימהות שלנו היו צריכות לעבור. אבל גם היא הייתה מקור של להסביר דברים, אפילו אם אי אפשר היה להסביר. כי בעיני היא תמיד הייתה אישה מאד נאורה ומאד סמכתי גם על השיפוט ועל הדעה וכל מה שהיא סימלה. והיא נשארה עד הרגע האחרון בחזקת הסמל הזה בשבילי – אימא.

הימים איך שהוא נקפו, אני בעצמי לא יכולה להגיד איך. חיכיתי לצאת משם. ואז אמרנו שגם אנחנו רוצות איך שהוא, אם זה תלוי בנו. אז באמת הייתה איזו סלקציה שעברנו. **עוד פעם כל הפרוצדורה עם הנסיעה ברכבת**, הקרון המפורסם. אבל קודם כל הנסיעה זאת לא הייתה של ארבעה ימים. אני לא זוכרת אם נסענו יום או יומיים. אז זה לא השאיר כל כך את העקבות. שנית, אנחנו כבר לא היינו עם המשפחה. אנחנו רק היינו שתיים מתוך קהל של שמונים. אנחנו כבר באנו מאושוויץ. כבר הרבה דברים היו מאחורינו, מה שלפני זה המחשבה הפרועה לא הייתה יכולה להעלות. כך נסענו איזה שהוא זמן. אפילו אני זוכרת שהיו לנו כל מיני תקוות פרועות שאולי נלך ונמצא מישהו מהמשפחה. לא ידענו לאן. וגם, להגיד את האמת, מה שבאופן אינטואיטיבי היה בנו, איזו שהיא תחושה שיותר גרוע מאשר אושוויץ – בלתי אפשרי ליצור.

באמת במידה מסוימת צדקנו בהנחות האלה. **אנחנו הגענו לברגן-בלזן** שעדיין לא היה המחנה שאחרי זה היה כל כך מפורסם או כל כך מאוכלס עם הרבה אנשים. הגענו לאיזה שהוא מקום פתוח שלא היה בו כלום. היה בו אוהל גדול ענק ענק ענק. ובתוך האוהל שורות ארוכות של קש. כשירדנו מהרכבת, הלכנו עד שהגענו לאוהל הזה. בפתח האוהל נתנו לכל אחת שמיכה ונתנו לכל אחת כלי אישי. בתוך הכלי הזה הכניסו איזה אוכל. וזה היה לא טעם גן עדן אלא משהו עוד יותר טוב. פשוט תבשיל שהיה בטח משהו מאד פשוט אבל זה היה טעם גן-עדן וגם כלי אישי ושמיכה. נכנסנו לאוהל הענק הזה ואמרו לנו לשכב על הקש. אני זוכרת את השמיכה שאני קיבלתי, כי בטח זה היה של אחת כמוני יהודייה. זה היה בצבע תכלת שעליו הייתה תפורה עוד שמיכה בצבע כחול כהה, שאפשר יהיה להיכנס לתוכה. וזה היה יפה וחם ובטח היה של מישהו שדאג לקחת את זה. אני זוכרת שנכנסנו שתינו בתוך

הכחול הזה ועם השמיכה השנייה התכסינו והרגשנו שהתנאים זה היה משהו דה-לוקס, עם בטן מלאה.

אנחנו היינו באוהל הזה מספר שבועות. המפתיע ביותר היה שהספירה הייתה ספירה תוך חמש דקות וגמרו. המפתיע היה שנתנו, כפי שאמרתי קודם, אוכל ממש. וגם באוהל הענק הזה, אין לי הערכה אם היו שם אלף או אלפיים נשים, אבל היו הרבה. אני זוכרת שהיינו צריכים ללכת. היו איזה שירותים רחוקים והייתה מסביב לאוהל הגדול הזה גדר תייל. פעם הייתי צריכה לצאת ונתקלתי בגדר התייל ועד היום יש לי סימן על האף. תמיד אני אומרת שזאת המזכרת שלי מברגן-בלזן.

פרט מעניין, בדיעבד רק הסתבר שכנראה שבאותו אוהל הייתה גם אנה פרנק. לא מזמן היה חמישים שנה. אני כבר לא יודעת מה בקשר אליה. מישהי כתבה שהיא הייתה בברגן-בלזן בתקופה שהיה שם אוהל גדול, והם ניסו לקרוא לה מעבר לגדר התייל הזה. שיחזרתי שזה כנראה היה באותה תקופה ובאותו זמן.

אני זוכרת שכשהיינו באוהל הזה היה יום הכיפורים. אני לא יודעת איך ידענו, בטח אמרו לנו. אני באה מבית מסורתי. אני זוכרת שאמנו שאנחנו נצום. אני זוכרת את הצום הזה, שלא אכלנו את האוכל שנתנו לנו. כל היום שמרנו עליו. רק הייתה לנו תפילה בלב שזה יגמר ושנמצא את היקרים שלנו ואיך שהוא... אף פעם לא יכולנו לתת דין וחשבון. זה היה באמת אולי מאד תמים וגם מאד ילדותי לחשוב שהכול יחזור כמו שהיה. לא נתנו דין וחשבון איך, אבל בכל זאת הייתה מן כמיהה כזאת. וזאת הייתה התפילה של אותו יום כיפורים.

ש. כל אחד באופן אישי?

ת. כן, כל אחד באופן אישי, כל אחד והלב שלו. אחרי זה בנו שם צריפים. אנחנו ראינו מהשטח הזה שהאוהל היה בו. **העבירו את כל יושבי האוהל הזה לצריפים.** אז באמת התנאים מאד השתנו. התחיל להיות הרבה יותר קר. בצריפים היו באושוויץ דרגשים כמו באושוויץ בשלוש קומות והרבה מאד נשים הצטופפו. וגם שם קרה לי, כנראה שהיה לי תסביך נעליים. היו לי אותם נעליים שקבלתי מאימא שלי. על יד הדרגש הייתה אישה עם הבת שלה שהייתה בערך בגיל שלי. יום אחד היא אמרה

לי שהם עומדים ללכת והיא רוצה שאני אתחלף עם הבת שלה, שלה אין כל כך נעליים ולוקחים אותה לאיזה מקום קר. אני יודע מה. בסדר, אמרתי לך שהייתי מאד תמימה. ונתתי את הנעליים והיא נתנה לי את הנעליים שהיו של הבת שלה שזה היו נעלי גברות אבל היו קטנות עלי ולא יכולתי להכניס את כל הרגל.

אני אומרת בדיעבד, שהרבה חשבתי על זה. אני לא יודעת מי האישה הזאת. מושג אין לי מה עלה בגורלה ובגורל בתה. אבל הרבה שנים אני חושבת שזה היה מעשה שעד עצם היום הזה כואב לי. איך אימא שניתנה לה הזכות להיות עם הבת שלה, איך היא באה ומבקשת ומשיגה משהו. ואני נשארתי אחרי זה עם הנעל הזאת הרבה זמן, וגם הרגליים שלי באמת קפאו. אבל זו כבר פרשה אחרת.

בברגן-בלזן, מה שאני יכולה לספר, ששם לא עשו שום דבר. כל היום שכבו על הדרגשים. והנשים או שבישלו או שעסקו באפיה או שתיארו את הבית שלהן. בישלו בדמיון. לוקחים כך וכך אגוזים ועוגת פרג ותבשיל כזה וכזה. אחרי זה אצל כל אחד היה תיאור של הבית שזה היה משהו. לפעמים היו עבודות יזומות, מה שנקרא.

היה שם איזה מחסן של חומרי הסקה והיו צריכים להעביר ולעשות סביב זה. היו כמה גרמניות שהיו מאד שנואות על כולם. הייתה אחת שהיה לה מין פלרינה כזאת, כמו מכשפה. אנחנו קראנו לה "הנחש", כי היא מאד הזכירה גם בהופעתה את הנחש. היא הייתה מחלקת מכות נאמנות, משהו.

אפשר להגיד שתקופת ברגן-בלזן מתחלקת לשתי תקופות. התקופה הראשונה של האוהל הגדול שהתנאים שם או שהיו יותר מתונים או שאחרי אושוויץ זה נדמה היה כך. ואחרי זה ההעברה לצריפים שנבנו זה מכבר, ובאמת התנאים היו הרבה יותר קשים, הצפיפות. הזכרתי את החיילת הגרמנייה הזאת "הנחש", אבל היו עוד כמוה, עם הרבה מכות. אולי גם חוסר המעש, זה הרבה פעמים מכביד. אולי זה הוליד את כל אותם סיפורים שקודם הזכרתי.

מדי פעם לקחו משם אנשים. זו לא הייתה סלקציה אלא פשוט לקחו כמות מסוימת של אנשים, אני משערת לעצמי. **באחת הפעמים באו לאותו צריף שהייתי בו ואמרו שמחר אנחנו נוסעים.**

שוב התמונה חזרה על עצמה. קרונות הבהמות, מכניסים פנימה הרבה אנשים. ועד כמה שאני זוכרת, הנסיעה לא ארכה יותר מיום או אולי אפילו פחות. מה שזכור לי שהגענו לאיזה שהוא מקום שזה היה בעצם איזה שהו ישוב. אני זוכרת שהיה לי כל כך מוזר. מה, יש בני אדם שחיים בבתים ויש חיים עוד עלי אדמות? זאת הייתה התחושה הראשונית כשעברתי בין הבתים.

ש. מה הכי הרשים אותך?

ת. שיושבים ביחד, ראיתי דרך החלון, ליד חלון. ושהיו ילדים. שזה משהו שנראה כמו משהו נורמאלי, כמו משהו אי-שם בפרה-היסטוריה שגם לי היה.

הגענו לאיזה שהוא מבנה מחוץ לעיר. במשך הזמן נודע שלמקום הזה קוראים **מרקלברג (Markkleeberg)**. הקבוצה שהגיעה מברגן-בלזן הייתה מיועדת לתגבר עובדים בבית חרושת שעסק בהכנת חלקים למטוסים. כך בכך אופן נאמר. שבעבר הרחוק היה בית חרושת לשוקולד. גם בית החרושת היה מחוץ לעיר. צריך לציין שבמרקלברג היו בתים שהייתה בהם איזה שהיא חלוקה לתאים או חדרים. בכל חדר כזה היו נניח עשר נשים. בכל אופן, התנאים כאילו היו יותר טובים. ונתנו לכל אחד אוברול. באותו זמן כבר הייתי עם הנעל הזאת המפורסמת שלי, ונתנו לי נעל אחרת ממישהו אחר, שלפחות יכולתי להכניס את הרגל שלי. בהתחלה נשארנו בתחום המחנה הזה.

ש. את יכולה לתת לנו תיאור של המקום.

ת. אני זוכרת שהיו שם בסביבה הרבה עצים, וכנראה שאלה היו עצי אלון כי הרבה פעמים חיפשנו את הבלוטים, שאחרי זה אכלנו אותם. אני זוכרת שהמחנה עצמו שהיה מגודר, בפנים היו גם מבנים, אבל לא אין ספור מבנים. נניח, היו שלושים או כמה מבנים. אני זוכרת שהייתה שם ממש מקלחת, מקלחת על אמת שאפשר היה ללכת לשם, בלי שייקחו או יגידו.

בשבועות הראשונים נתנו לעשות כל מיני עבודות דחק כאלה, כמו שתיארנו מקודם. להעביר את החצץ מפה למקום אחר. אחרי שבועיים או שלושה או אולי יותר לקחו

עוד קבוצה לעבוד בבית החרושת. זה היה שינוי מאד טוטאלי. יצאנו בבוקר עם חשיכה והגענו לבית החרושת. מה שהיה מעניין שבית החרושת היה מבנה של לפחות שלוש או ארבע קומות. החלק שעסק ביצירת חלפים היה בקומה השלישית או העליונה. והיינו צריכים לעלות עוד שתי קומות. אנחנו כשעלינו ראינו שיש שם כנראה משהו ששייך ל'היטלר-יוגנד'. כי ראינו שם צעירים במדים. מדי פעם ראינו שהם שרים או שיש להם איזושהי פעילות.

העבודה עצמה – היה שם מנהל עבודה גרמני. כשאני הגעתי עם הקבוצה הוא סקר את הקבוצה ושאל מי מתחת לגיל שש עשרה. אני הייתי גם מתחת לגיל חמש עשרה. אז הוא בחר איזו קבוצה של שש צעירות והיתר הלכו לעבוד בכל מיני מקומות. לשש האלה הוא אמר שאנחנו נהיה הבודקות.

ש. כששואלים שאלה כזו, אם יש מישהו מתחת לגיל שש עשרה, מה עובר בראש שלך? להגיד שאת כן או לא? זה טוב, או רע?

ת. זה כבר בסוף ינואר או בפברואר, זאת אומרת שאני כבר מאוד למודת ניסיון. **זו כבר לא אותה ילדה שהגיעה בראשון ליולי לאושוויץ.** הרבה מאד מים זרמו בדנובה ובכל מקום אחר. אני פה רואה למה מבקשים. זה לא אושוויץ, זה לא מחנה השמדה. רוצים לעבודה, כי את זה ראינו. כשאנחנו הגענו למרקלברג ועסקנו מספר שבועות בעבודות יזומות כאלה ואחרות, היו שם נשים שעבדו כבר בבית חרושת. והן סיפרו שהן עוסקות בעבודה לא כל כך קשה ויש לפעמים יחס של גרמנים כזה או אחר.

אני הבחנתי שאני יכולה להעיז להגיד את הגיל הצעיר. ואן כן, הוא נתן איזו עבודה שצריכים לבדוק את הקוטר או את העומק או משהו כזה.

מה שאולי ראוי לציין, מספר דברים במרקלברג. קודם כל, שם התאספו, ואולי גם אני השתנית, אני משערת, או שהתנאים מאד השתנו. בכל אופן היה יותר ביחד עם נשים אחרות. אנחנו היינו בחדר כעשר נשים. בחדר הזה היה תנור קטן מברזל. כל יום כל אחת אספה שם במסגרת הגבולות והגדר כל מיני פיסות דברים שאפשר היה לשרוף, וגם את הבלוטים שהזכרתי. כשהתאסף מספיק חומר אז עשו מדורה קטנה בתוך התנור הזה, מעין הסקה. היה מאד קר. מרקלברג זה קרוב ללייפציג. ואני זוכרת

ששמנו את הבלוטים על זה והם התפצחו כמו הערמונים. היה יותר שיתוף, יותר ביחד עם האחרות. גם זה שהיו פחות, תנאי המגורים והכל, זה גם נתן את אותותיו.

הדבר השני, שהיה מאד מאד שונה מאשר במקום אחר, **שהאזור הזה היה תחת הפצצות כבדות מאד**. הרבה מאד פעמים הייתה אזעקה ואז צריך לרדת. היו שם משגיחים פולנים וגרמנים והם כמובן לא הסכימו להישאר בקומה השלישית הזאת, ולכן היינו צריכים לרדת. היה שם מקלט, אבל שם ישבו אותם 'היטלר יוגנד' שהזכרתי שהיו במבנה. הם לא הסכימו שאנחנו ננשום את אותו האוויר. אז מה שקרה שהוציאו אותנו. הייתה שם שוחה שבה ישבנו. ואני כל כך זוכרת את ההתקפות האלה, כי היו הרגשות מאד ברורות של שמחה וציפייה לזה. קודם כל זה היה מאד יפה. זרקו כל מיני נרות סטארים, כמו זיקוקין. אנחנו ישבנו שם בשלוחה גמורה, עפו רסיסים וזה לא הזיז לאף אחת שום דבר. אז קודם כל שמחנו שהם סופגים, קודם כל שמחנו שיש איזו פעילות.

היו שמועות שבאמת המלחמה מתקרבת לסופה. זה היה המקום שבאמת השמועות התחילו לפרוח, כי בכל זאת היה יותר מגע עם כל מיני אלמנטים מקומיים. זה היה, שוב אני אומרת, ינואר, פברואר, מרץ 1945, באמת המלחמה הלכה ונגמרה. **ההפצצות האלה זכורות לי מאד מאד חזק**. היו כמה רגעים כאלה כשהגרמנים מאד האיצו בנו שנרד נרד. לא שהם דאגו לנו אלא דאגו לשלומם. ואני זוכרת שאנחנו הלכנו מאד לאט ובנחת, כי זה היה איזה מין, כאילו שפתאום הזדמנה איזה שהיא הזדמנות לעשות משהו קטן קטן על פי הדרך שלי ושזה לא היה כל כך לפי הציפיות שלהם. גם 'היטלר יוגנד' שהם לא היו מוכנים לשבת אתנו באותו מקום. זה לא הפריע. אני מאד מדגישה, מצד אחד את ההרגשה הטובה שזה קורה. מצד שני האדישות המוחלטת של מה קורה אתך באופן אישי. זה לגמרי לא הטריד את אף אחד. כך הדברים היו שלפעמים ירדנו באותו יום מספר פעמים. לפעמים עבדנו גם עד מאוחר או שאפילו בלילה. הדברים מאד השתנו.

ש. הייתן רק נשים?

ת. רק נשים.

ש. היו לכן איזה ידיעות על מה שקורה בחזיתות האחרות?
ת. השמועות פרחו שם פריחה פראית. באמת היו שמועות שהאמריקאים מתקרבים או האנגלים מתקרבים או הרוסים מתקרבים. כולם התקרבו. כל הזמן אמרו שעוד מעט זה נגמר.

יום בהיר אחד אפילו שמענו כבר רעשים. יום אחד היה משהו בלתי רגיל. גם שם עשו את הספירות האלה אבל עשו את זה מאד מהר. יום אחד אחרי שהייתה ספירה עוד פעם קראו לכולם לספירה. כשעמדנו כולנו בחמישיות, כי זה היה מסורת לעמוד בחמישיות. היינו כל אוכלוסיית המחנה בחוץ. **אז בא מפקד המחנה ואמר: אנחנו פורשים מפה, אתן תישארו כאן, בקרוב מאד יגיעו הנה, לא זוכרת אם הוא אמר אמריקאים או האנגלים. והוא עוד אמר: תזכרו שהיינו טובים אליכם ואנושיים.**

אני לא יכולה לתאר את השמחה הגדולה שהייתה שם, כי באמת הייתה שמחה. קודם כל כי הרגשנו שזהו זה. אחרי זה, מפקד המחנה איך הוא בא ואומר את הדברים. כל זה באמת היו הרגשות מאד מורכבות, אבל בהחלט לכיוון החיובי. זה היה ב-13 באפריל 1945.

עוד לא הספקנו כל כך לשמוח ופתאום הייתה עוד פעם הוראה להתכסות. אז מפקח המחנה אמר: תראו, עכשיו קבלנו הוראה חדשה. איך שאתן – עכשיו אנחנו יוצאים לדרך. ואיך שהיינו בחמישיות, באותה שנייה יצאנו. **ופה התחילה צעדה של ששה עשר יום, כשהיעד הסופי היה טריזנשטאדט.** ששה עשר הימים האלה, זה גם כן היה משהו, איך אומרים היום, לא מהסרטים.

ש. זה "צעדת המוות"?

ת. **ממש "צעדת המוות"**. לא ידענו לאיזה כיוון אבל זה היה ערב כשיצאנו. זה היה תחת עמידה בחמישיות ולא שיכולנו ללכת להנה ולשם.

ש. תחת שמירה יצאתם?

ת. כן. מה שהרבה פעמים אחר כך שאלנו, וגם אני חשבתי על זה, אם אפשר היה לא ללכת ומה היה קורה. אז יכול להיות שכן. כולם עמדו שם. אתה היית שם, לא

שקראו לך. במהלך הדרך, מי שלא הלך, הגרמנים ירו בו, פשוטו כמשמעו. אני משערת לי שהיו אולי כאלה שהצליחו להימלט, אבל היו הרבה מאד שמצאו את מותם.

ש. כשהמפקד דיבר ככה, הרגשתם איזו עצבות אצל הגרמנים?
ת. כן. כי כשהוא דיבר בפעם הראשונה הוא אמר לנו שמזכור, כאילו הוא רוצה לזכות בנקודות טובות ולאסוף לו מצוות. בפעם השנייה, זה היה מאד קצר, והוא אסף עוד פעם את כולם. ולהגיד לך את האמת, כולם באו כי חשבו שהוא רוצה רק להגיד שלום או משהו כזה, אז הוא כבר היה הרבה יותר לחוץ.
אני לא יכולה להגיד בבטחה שכל אלה שהיו באותו מחנה ליוו אותנו. בכל אופן זה היה מחנה של כמה מאות נשים. באותו ערב, איך שזה היה יצאנו באיזמי הרובים. מה שקרה שמספרים שאפשר ללכת ולישון. על זה אני מעידה שזה נכון. כי הלכנו באותו לילה והלכנו למחרת עד הערב. זאת אומרת, זה היה יותר מעשרים וארבע שעות. ממש הלכנו וישנו, ישנו והלכנו. ההליכה הזאת ביום הראשון וגם ביום השני זה היה אחרי כמה שעות מנוחה.

ש. קבלתם משהו לדרך?

ת. כלום. ועכשיו בא חלק מאד קשה. מצד אחד היה ברור לכולם שהדברים הולכים ומסתיימים. מצד שני הגרמנים היו לידך, זה לא שהסכנה חלפה. ושוב, אין לי נתונים מהקבוצה הזאת שהתחבאה. יש כאלה שראיתי במו עיני שהרגו אותם, זה אני יכולה להגיד ממקור ראשון.

בכל אופן הלכנו. יש לי פה תחושות מאד מנוגדות. עוד פעם ראיתי את הבתים. עברנו בכל מיני מקומות ישוב, בכפרים, בעיקר בכפרים, וראית שיש בית שגרים בו אנשים, ואנשים חיים שם, ויש כלב וחתול וגינה ווילון וכל מיני דברים כאלה. מצד שני, אתה הלכת באיום הרובה וזה מאד מאד קשה ללכת, וגם לא היה מה לאכול. וגם לא היו שום תנאים. אז בפעם הראשונה באיזה אסם סגרו אותנו, ואחרי זה עוד פעם סגרו אותנו באסם.

במשך שישה עשר הימים היו וריאציות מאד מגוונות. בהתחלה מישהו, אני לא יודעת מי זה היה הראשון, כשעברנו על יד שדות ופתאום ראינו שדה אז הוציאו את תפוחי האדמה מהאדמה וכמו שהם - אכלו אותם. אחרי זה מצאנו גידול אחר. אני זוכרת את הסלק בהמות שהיה כזה גדול, וכשמישהו הצליח להוציא, אני לא יודעת באיזה אופן חתכו וזה היה כזה מתקתק, אבל בכל זאת טעם גן-עדן.

ההליכה הזאת הייתה בה הרבה מאד ניגודים. מצד אחד ידענו שזה עומד להיגמר. מצד שני הגרמנים עמדו עם הרובים. מצד אחד ראינו את הבתים איך שהם חיים בהם, מצד שני לא לאכול ולא להתרחץ ולא שירותים. הגרמנים מאד הקפידו גם במרקלברג על ניקיון. חיטוי היה כל הזמן. לא היו כינים. אבל במהלך המסע הזה קרו הרבה דברים. התמלאנו עם כינים שזה היה משהו מזעזע. בכל חלקה טובה, תרתי משמע. זה דבר אחד. דבר שני, היה מאד קר. למשל לי היה עם הנעל כל הזמן בעיות והרגלים שלי קפאו ממש.

בימים האלה היו הרבה מאד ניגודים, כפי שאמרתי, שמצד אחד אימה שהוא התחלת הסוף ומצד שני הגרמנים עומדים עם הרובים. גם זה שראינו את הבתים ואת הכפרים ואת הישובים. כנגד זה התנאים התת-אנושיים מבחינת הרעב והתנאים. וזה באמת הוליד הרבה מחשבות והרבה סיטואציות. ואם לגבי המחשבות, אז באמת, אם אפשר היה להישאר באיזה שהוא מקום. נניח להתחמק מהרובים. לא היה לנו מושג מה המצב עם האוכלוסייה המקומית. לא היה באותה שנה. למעט אותו קשר עם הגרמנים שעבדו בבית החרושת, אבל גם אותם הקשרים שלי הצטמצמו רק למה שהיה קשור לעבודה. לא ידעתי אם אפשר לסמוך על האנשים האלה שכן יעזרו או לא יעזרו. הכול היה נעלם אחד גדול. היו כאלה שאמרו שאולי עדיף ללכת, כי אנחנו יודעים שהולכים לקראת איזה שהיא נקודה ששם זה מסתיים. היו, דרך אגב, כאלה שאולי לא החליטו אלא הדברים קרו. לפעמים התנאים היו כל כך קשים בששה עשר הימים האלה שאפילו אני מאמינה שלחשוב אדם לא יכול היה.

אני יודעת באופן אישי על כמה משברים שקרו אתי ובסביבתי. אם אתן לך דוגמא למשבר אחד. הלכנו לאיזה מקום ואני התיישבתי על איזה אבן ואמרתי שאני הלאה לא הולכת ומצידי שיהרגו אותי, אז כמובן שבאה חוה והיא ניסתה לשדל אותי.

אמרתי: אני רוצה לאכול. אז היא נכנסה ומצאה משהו מהאוכל שנותנים לחזיר ובאה בהתלהבות גדולה ובאמת זה עזר.

כעבור יום הלכנו באיזה ישוב קטן ואותו דבר קרה אתה. היא רוצה לאכול עכשיו. אני בחיים לא אשכח, כאחוזת אמוק נכנסתי לאיזה מטבח שהיה פתוח. הייתה שם אישה שטיגנה משהו. הוצאתי מהמחבת את החביתה, אני לא יודעת בדיוק מה זה היה שטוגן שם. אני זוכרת את המבט התמוה על פניה, ואני רצתי החוצה ונתתי לחוה את זה.

אני זוכרת שבערבים שמענו, מישהו סיפור שכבר מזהירים את האוכלוסייה שבאה לפה קבוצה כמו ארבה שמשמיד כל דבר. אני זוכרת ערב אחד שהייתה הפצצת אויר ולכל אחד היה כלי. אנחנו התיישבנו באמצע הכביש ושמונו את הכלי הזה על הראש. שוב, היו פה בערבוביה המון דברים. מצד אחד האדישות הזאת למה שקורה עוד רגע. מצד שני, בכל זאת כבר הייתה איזה שהיא מחשבה על משהו שמסתיים ואולי משהו יותר טוב שמתחיל. אבל זה היה מאד עלום, מאד נעלם, מאד לא מגובש. מכל מקום, בכלל התנאים ובגלל השנה השלימה של התזונה הלקויה אנחנו נראנו משהו איום ונורא. **אחרי ששה עשר ימי צעדה**, שאין לי נתונים כמה נשרו.

ש. אתן חשבתן על איזו אפשרות לברוח?

ת. **אז כבר אמרו שהולכים לטריזנשטאדט**. מה שהלך מפה לאוזן, שזו איזו שהיא טריטוריה שלא בשליטת הגרמנים ושהיהודים מארגנים ומתארגנים במקום זה. לכן, בימים האחרונים כולם חיכו בכיליון עיניים להגיע לאותו מקום שנקרא **טריזנשטאדט**, שאז שמעתי עליו כמובן פעם ראשונה בחיים שלי.

אנחנו הגענו באמת למקום הזה. ומה שהיה מאד מרשים, הגענו לשערים מאד גדולים. עמד שם יהודי ואמר לגרמני: עד כאן, לכאן אתם לא נכנסים. ואז הגרמנים כאילו מסרו את הקבוצה. אני אינני יודעת אם הייתה מסירה שמית, בזה לא נוכחתי. מה שכך ראיתי, את השער. את היהודי, את הגרמנים שלא נכנסו. את זה ראיתי במו עיני. מה הייתה השיחה ביניהם – לזה לא הייתי עדה. אבל אמרו שהמקום הזה הוא

מחוץ לטריטוריה של הגרמנים. זו הייתה איזה הרגשה עילאית, שאתה מגיע כאילו לאיזה שהוא אי באותו ים של . . . מה שהיה כל השנה.

אז אני זוכרת שנכנסנו דרך השער ועמדו אנשים משני הצדדים והסתכלו על אלה שבאו. **היה זה ב-29 באפריל 1945.** יש לי יום הולדת בחודש אפריל, **הייתי בת חמש עשרה.** אני חושבת שבערך **נראיתי כמו בת שבעים**, לא כמו היום. אני אולי שקלתי שלושים וארבע קילו, אולי. מתוך זה בטח ארבעה קילו היו כינים. הרגל שלי הייתה באינפקציה מוחלטת, כי פצעי הכפור העלו מוגלה ומחוסר טיפול יכולתי רק לצלוע. ולמה אני מספרת את כל הפרטים האלה – כי פתאום ראיתי את דודתי. דודתי מדברצן. ואני צועקת לה: דודה! והיא לא זיהתה אותי. אני אומרת לה: אני יהודית. ואז היא זיהתה אותי. התברר שהיא ומשפחתה היו באיזה מחנה עבודה באוסטריה ולקראת הסוף העבירו אותם לטריזנשטאדט.

זה היה ב-29 באפריל 1945 ואני באמת הייתי באפיסת כוחות מכל הכיוונים. ורצו לאשפז אותי באיזה בית חולים שהיה שם, ולא הסכמתי, כי לא רציתי להיפרד. אנחנו היינו ביחד הצמד חמד הזה. בסוף קבלתי טיפול והשכיבו אותי באיזה מקום.

כעבור, אני לא זוכרת עכשיו אם שלושה או ארבעה ימים, **הרוסים נכנסו לשחרר את המקום הזה.** והצרות עדיין לא הסתיימו, לא לי באופן אישי, אבל הייתי עדה לזה שהרוסים מאד השתוללו במקומות אחרים. למזלנו, נניח, שם לא כל כך היו. אבל שמענו סיפורים מסמרי שיער על הרוסים ועל זה שהיו מאד לא מודעים למצבם של אלה ששחררו אותם, לא מבחינה גופנית ולא מבחינה נפשית ולא מבחינה מנטאלית. אבל יכול להיות שגם הם באמת לא נפגשו עם התופעות האלה. די מהר התארגן שם ועד יהודי בטרזנשטאדט שלקחו נתונים ושמות. שוב הייתה איזו חלוקת בגדים מינימאלית. ואז בעצם הגיעה השאלה הגדולה.

ש. את קצת חזרת לכוחות שלך שם?

ת. רציתי להגיד שיכול להיות שיש כוחות מבחינה זאת שהאוכל היה יותר סביר ובטח התווספו לי כמה קילוגרמים וטיפלו באינפקציה של הכפור. אבל אני מגיעה עכשיו לנקודה מאד משמעותית בכל תולדותיי. ואני מתארת לי שלא רק שלי.

בטריזנשטאדט אני הייתי בעצם קצת למעלה מחודש. בכל אופן, **לבודאפשט הגעתי בחזרה בדיוק בראשון ליולי 1945**. אבל עוד לפני שהגעתי לבודאפשט וכשהתחילו לאסוף את הנתונים, מנין, מאיזו ארץ, מאיזו עיר, עם מי נמצאים ביחד ומי היו בני המשפחה, שמות ואולי ניצולים. ואז איפה שהוא פתאום באה ההבנה, באה המציאות של "מה עכשיו"? כל השנה לא היו דמיונות של מה יקרה אם ומה יקרה כאשר אלא הימים נקפו. ועכשיו פתאום הגענו שהגיעו הימים האלה. ומה עכשיו? ואיפה עכשיו?

אני אינני יודעת אם מטריזנשטאדט התארגנו קבוצות ולאן. על כל פנים אני חושבת שהגוף המטפל היה הג'וינט, בין היתר, והם דאגו להחזיר, למשל את ההונגרים, להונגריה. וכך באמת סידרו את הנסיעה חזרה להונגריה.

מה שאני הרבה פעמים אומרת, **שהגעתי לגיל ארבע עשרה והייתי שנה במחנות**. כמה שאני אספר וכל אחד שהיה שם אז הוא יודע **שזה גיהינום עלי אדמות**. אבל כשכל זה הסתיים **אז באה היתמות. ואז בא השכול ואז בא הייאוש**. הרבה מאד דברים מאד קשים. כי אז בעצם מסתבר לך שזהו זה. החיים נמשכים, כל אחד הולך. ולאן אתה הולך? ועם מי אתה הולך? אלה השאלות המאוד גדולות והמאוד מאד כואבות. כי איפה שהוא, אני לא פעם חשבתי בליבי כשניסיתי לשחזר. אם היו רגעים במשך השנה של מחשבה או של תהייה יותר מרחיקת לכת. מה חשבתי שיהיה? האם חשבתי שאני אפתח את הדלת וזה יהיה הכול אותו הדבר? אני מתארת לי, אבל יש לנו כל מיני מנגנונים שכנראה שומרים את האדם באותו זמן, עד שזה מגיע. אז ראיתי שפתחתי את הדלת אבל זה לא היה מה שהיה פעם. זו הייתה מציאות לגמרי שונה. זאת הייתה מציאות מאד שונה שהרבה מאד צריך היה להתמודד גם אז. עם סוג אחר של תהיות, עם סוג אחר של בעיות. ואני לא יודעת, אני בכל זאת רוצה לספר כמה מאפיינים גם מזה.

ש. יש לך מישהו שאת יכולה לחלוק אתו את המחשבות שלך? את ההתלבטויות באותו רגע?

ת. אני ביחד עם חוה. אני רוצה להגיד לך שאנחנו חיות באותו קיבוץ עד עצם היום הזה. בכל אופן, אני מוצאת דודה, אחות אמי, שהיא אישה שהתאלמנה גם כן במחנות

עבודה, שבעלה לא חזר משם. אישה שלא היו לה ילדים. היא מאד משתדלת. אבל מה שרציתי לתת זה מספר קוריוזים.

היה בית חרושת לנעלים שאני הזכרתי בראשית דברי. מאחר שזה פעל ממש עד הדקה התשעים, הכול נשאר בשלמות. המכונות, חומרי הגלם. ומאחר שעוד הסבא שלי ייסד את זה, היו שם פועלים מאד ותיקים וגם פועלים חזרו. הם יצרו קואופרטיב. כבר היו רוחות חדשים בהונגריה. בתור בעלים, הדודה הזאת ואני קיבלנו, קוראים לזה מניה או משהו כזה, בקואופרטיב הזה. כך שמהרגע הראשון דאגות פרנסה לא היו, שזה גם לכשעצמו מאד חשוב.

אני הלכתי לדירה שלנו. כשפתחתי את הדלת מצאתי רק קש. **כלום כלום כלום, רק קש.** את שאלת אותי אם היו לי חברות לא יהודיות והזכרתי את הבת הזאת שהם גרו במרתף והיו שומרי הבית. אז הם כבר לא גרו יותר במרתף. הם גרו באחת הדירות הגדולות ביותר בבית הזה שבו אנחנו גרנו. אמרו לי שרוב הדברים שלנו אצלם בדירה. אז בא מישהו להגיד שני דברים. הוא אמר שבאיזה מקום ראו את החדר שינה של הורי. ואני ברוב תמימותי הלכתי לאותה כתובת ופתחתי את הדלת ונכנסתי וראיתי שאכן זה חדר השינה של הורי. ואני אומר: אבל זה חדר השינה של הורי. התגובה שהייתה, התנפלו עלי מאד מאד באופן חריף: מה את חושבת לך? אנחנו קנינו את זה מהרכוש הנטוש, אין לך שום עילה ותלכי מפה! ממש זרקו אותי. ואני יצאתי כל עוד נפשי בי. ואם יש את הפתגם "הרצחת וגם ירשת" זה נכון, אבל אני לא הייתי מסוגלת להתמודד עם זה. הלכתי ברחוב וראיתי את הנעלים שלי. ותשאלני, איך אני יודעת, כי לא היה לי רק זוג אחד. אז הלכתי וכבר לא רציתי לשמוע. לכן עזבתי גם את הדברים האלה.

ואז בא מישהו להגיד שבקהילה, אני לא יודעת עד היום באיזו דרך, אספו תמונות. שיש מקום אחד בקהילה, איזה חדר שהוא מלא עם תמונות, שמישהו ראה שם את תמונת הכלולות של הורי. הלכתי לשם. זה חדר בגודל הזה, שאני לא מגזימה, עד הברכיים, אלפי אלפי, אולי מיליוני תמונות. אני נברתי שם שעתיים ופתאום גיליתי את עצמי.

פתאום גיליתי את הורי. מצאתי ארבע או חמש תמונות שזה כל מה שנשאר מכל מה שהיה.

אז, יש עוד כל מיני תחנות. בית החרושת הזה שהיה רכוש גדול עובר כל מיני מטמורפוזות. בסוף ממשלת הונגריה הלאימה אותו. הגעתי אל הציונות.

ש. איפה את התגוררת?

ת. התגוררתי קודם בדברצן, כי שם הייתה קרובת משפחה שמצאה את הדירה. כמו שאמרתי, דאגות כלכליות לא היו, אז חורף אחד העברנו, הייתי יחד עם דודתי. למדנו אנגלית. אחרי זה עברנו לבודאפשט ושם נפגשנו עם צעירים בכל מיני דרכים. בעצם הגענו לתנועה הציונית. כבר לפני זה, בעצם, עוד לפני שהגענו בפועל, הגענו בלב ובראש שכל מה שהיה יש לו תשובה אחת בלבד. באמת להקים דל המדינה וכו'. אז באמת הייתי בתנועה כמה שנים.

ש. היה שם משהו מאורגן?

ת. כן, כבר הייתה תנועת "הבונים" מאורגנת. כל מיני מוסדות, הכשרה וכל מיני דברים. **ב-1949 עליתי ארצה והצטרפתי לקיבוץ מעגן, שאני חברה בו עד עצם היום הזה.**

אני הרבה פעמים מספרת על השואה, כי אני רואה שזכות גדולה קודם כל להקים יד למשפחתי. זכות גדולה שאני מספר מה שקרה לי. זכות עוד יותר גדולה שיש לי היכולת והכוח לספר שגם האחרים ידעו. ואני עוסקת בחינוך, אני הרבה שנים עוסקת בהוראה. יש לי הרפתקאות מאד מגוונות בקשר לזה.

בהתחלה שאלו אותי איך זה כצאן לטבח? כשהיה מבצע אנטבה כתבו בעיתונות וכל כך הרבה תארו. ואז עוד אנחנו היינו גם אומה יותר תמימה. והייתה תמונה שבנמל התעופה כל מאה ועשרים וששה בני ערובה יושבים במעגל גדול ומסביב היו החיילים של אידי אמין. ואחד מהחטופים, שהוא היה חייל ביחידה מובחרת, אחרי השחרור כתב שהוא ישב שם במעגל הזה, עם עוד למעלה ממאה איש, שמתוכם הוא ידע שיש הרבה שהיו חיילים וחיילים טובים. ומסביבם עומדים שלושה ארבעה חיילים שהם היו יכולים להתגבר עליהם, אולי. אבל הוא אמר: ומה הלאה? אנחנו בארץ

אויב, אין לנו בסיס, אין לנו קשר, אין לנו מוצא. מה נעשה? ואז הוא כתב: הבנתי מה הייתה ההרגשה של יהדות אירופה.

כששואלים אותי, למרות שאמרתי לך בהתחלה, שהניסיון האישי שלי מצומצם, אבל מאז כבר אספתי מידע. מה יכולים לעשות? מישהו בא לעזור? האם כל הגויים של עיר הולדתי שלא שמחו לאיד ושראו איך מוציאים את היהודים מהדירות? האם היה מישהו שרצה לעזור? אני אומרת, אני בטוחה שגם בין ההונגרים היו אולי טובים, אבל היו הרבה מאד לא טובים, הרבה מאד ברובם היו אנטישמים מאד גדולים. לא הייתה עזרה, לא הייתה דרך מוצא.

אני מסתכלת על המפה הזאת, עם מה היינו מסובבים? מאין יבוא עזרי? זאת הרגשה שהישראלים היה להם קשה מאד להבין. לכן, כשבאו פליטי השואה, אני משווה אותם שזרקו אותם למים והם לא ידעו לשחות, אם הם ניסו להרים את הראש והצליחו. והגיעו לישראל ובאו ואז עוד פעם נתנו להם על הראש והטביעו אותם. חלק בכל זאת הרים את הראש ולמד לשחות. אני אחת מהם. לא כולם. למה – כי אז פתאום במקום לנסות להבין מה קרה, האמות מידה היו של ישראל, של הישראלים של אותה תקופה, לא הבינו מה בדיוק היה. אני חושבת שהיו שני אלמנטים אחרי השואה. האחד, שאנשים לא היו מסוגלים, בכל אופן אני אומרת על סמך ההרגשות האישיות שלי, להיפתח ולהיחשף, כי הפצע היה כל כך טרי שהנביעה הקטנה ביותר גרמה לכאבים יותר מדי גדולים. הדבר השני, שהחברה הישראלית לא הייתה בשלה להבין את מה שקרה בשואה. היום יש פרספקטיבה היסטורית. ש. איך קיבלו אותך בקיבוץ?

ת. בקיבוץ אצלי היו הרבה מאוד יוצאי שואה. אני הצטרפתי ב-1949. החל מ-1946 כבר היו הרבה מאד פליטי שואה. אבל למשל, האידיאל של העבר שזה היה האידיאל של כולם, אם אני אתן קוריוז. יצא לי לעבוד עם צברית מאחד המושבים הוותיקים. היא אמרה שאחרי המלחמה הגיעו בנות מהונגריה והן היו כל כך מקנאות בבת הזאת כמה שהיא חופשיה ויפה וחיננית. היא אומרת: ואחרי זה הסתבר כמה שהבנות רצו להיות כמו הצבריות. כי כולם רצו להיות כמו אלה שפה. בקיבוץ זאת חברה גם די מוגנת והומוגנית. אז אולי הטיפול היה יותר מתון.

דרך אגב, רציתי להגיד לך שאֵלה שעלו ארצה מהונגריה והתיישבו במקום זה או אחר, הם מאד נשארו עם ההונגריות שלהם. אלה שהלכו לקיבוץ, נניח כמוני, הם מאד עשו מרחק גדול מההונגריות. משום שהשילוב והמיזוג היה הרבה יותר אולי עמוק. כי פה כולם חיפשו את החברה של אותו מקום מוצא או משהו כזה.

ש. איך את מצליחה להעביר את זה לילדים שלך?

ת. כמו שאמרתי, בהתחלה אני לא סיפרתי. אם יורשה לי לסיום להגיד את זה שכל שנה מציינים את יום השואה ויש לנו קיר במבנה ציבורי איפה שיש כל השמות של האנשים היקרים לנו שלא חזרו. באחת הפעמים, לפני בטח כבר עשרים שנה, מי שארגן ביקש שאני אקרא איזה קטע. ואני הסכמתי. וכשעליתי על הבמה, אני לא אשכח את התחושה הזאת. זה היה קטע על ילדים בגטו וורשה איך הם רעבו. אני הרגשתי שזה עולה ויורד אצלי לכל הכיוונים. איך שהוא קראתי את זה. וכשהטקס נגמר הלכנו הביתה.

יש לי שני ילדים. לבעל שלי לרוב סיפרתי, אם כי לא אולי את הכול. אמרתי: עכשיו תשמעו. אז סיפרתי להם מאלף עד תו, כשעה וחצי. הם היו בני עשר או ארבע עשרה ומאד הזדהו עם הסיפור. אחרי זה עשיתי מנהג שכל שנה סיפרתי. לא כל שנה, כל אחרי זה היה יותר מדי ידוע, אבל סיפרתי. ואפילו עכשיו, יש לי שבעה נכדים ואני מתחילה גם להם לספר. יצא לי לספר כבר בבית ספר לילדים קטנים.

אני רוצה לסיים, כמו שסיימתי שם באחת הפעמים, שהסיפור עצוב. אז אמרתי שעליתי ארצה והתחתנתי ויש לי משפחה גדולה וענפה, עם הרבה ילדים בדור שני ובדור שלישי. ואני חושבת שזאת התשובה שלי. אני מרגישה שאולי החוסר שורשיות שהיה, עכשיו מתחלף בהרגשה השורשית על אותה פיסת אדמה שאני חיה וגרה כבר ארבעים וחמש שנה.

* * * * *

מקור: סנש (ליכטמן) יהודית: **עדותה ב"יד ושם"**, ארכיון יד ושם, חטיבה 0.3, תיק 7977.

צילה (צלינקה) ליברמן

קורותיה באושוויץ-בירקנאו במחנות רוונסבריק ומלכוב
ובמחנה העבודה בקילצה

במהלך המלחמה נכלאה עם משפחתה בגטו קילצה שם אולצה לעסוק בעבודות כפיה. לאחר חיסול הגטו גורשה עם משפחתה לאושוויץ בירקנאו בהיותה בת 12. עם הגעתה למחנה, במהלך הסלקציה הסתירה צילה את גילה האמיתי וכך ניצלה מהשמדה מיידית. לאחר מכן גורשה עם אמה למחנות רוונסבריק ומלכוב.

בתום המלחמה התאחדו צילה ואימה עם האב, אולם אחיה לא שרד. צילה עלתה ארצה והיא אימא וסבתא לנכדים. בקטע המובא בזה מתארת צילה את שהותה באושוויץ ואת התלאות במחנה העבודה בקילצה.

* * * * *

וכך היא מספרת: **זוה המראה שראינו [באושוויץ]:** שטח הנמשך למרחקים, זרוע בלוקים, שורות שורות של בלוקים, גדרות תיל סביב ולידם, מפעם לפעם, מגדל שמירה. מכל בלוק בלטו שתי ארובות גבוהות במיוחד. שקט שרר בשטח העצום. הכול נדם.

לפתע רצו מתוך הבלוקים מאות שלדים. ראשים קירחים, לכולם תלבושת אחידה: פיג'מת פסים. היו מי שרגליהם היו יחפות והיו מי שנעלו נעלי עץ. בידיהם החזיקו דבר מה, היה קשה להבחין מהו. תוך שניות נעמדו ליד הבלוקים כמו במסדר צבאי. ושוב אותו שקט מפחיד. מי הם האנשים השלדים? אוי, הרי אין להם שערות! כולם בפיג'מות. האם הם נשים או גברים? האם הם בכלל בני אדם?

אחת מביננו, בראותה את המראה המפחיד, הוציאה במהירות פודרייה ושפתון מהצרור שלרגליה והחלה מתייפה. שאר הנשים, בראותן זאת, החלו לבכות. "מה אתן בוכות?" כעסה האישה, הפודרייה בידה האחת: "האם אינכן רואות שכאן זה בית משוגעים?"

בכוונה הביאו אותנו לכאן. יכניסו אותנו בין המשוגעים, יגלחו את שערות ראשינו, ובתוך זמן קצר נהפוך גם אנחנו למשוגעים. לא, בשום אופן לא אתן להם לגלח את שערות ראשי. אני לא רוצה להידמות להם. לא, לא רוצה!"

הבכי בקרון גבר. בעלה של אותה אישה ניגש אליה, חיבק אותה אל ליבו, בעדינות הוציא את הפודרייה והשפתון מידיה, ואמר: "הירגעי בבקשה, הם לא משוגעים, עוד מעט גם אנחנו ניראה כך. רק חזקי ואמצי!" אז התחלנו כולנו, משפחות משפחות, להתחבק ולנחם זה את זה, אף כי אזלו מילות הנחמה. נביחות כלבים נשמעו סביב לקרונות, צעקות אנשי הס"ס התערבבו בנביחות. שמענו גם שיחות בידיש.

אחד האסירים קרא אלינו: "יהודים, מניין אתם?"
"אנחנו אחרוני היהודים מהעיר קילצה".

קילצה? הו, קילצה! אני מקילצה! נשלחתי לכאן לפני שנתיים. מה שלום משפחתי? הם מישהו נשאר בחיים?"

בצער ענו לו: "אין בינינו אף אחד ממשפחתך". התפלאנו שהבחור לא הביע עצב, להפך, הקלה נשמעה בקולו: "טוב. שלא אראה אותם מובאים לנגד עיני לתאי הגז".
"מה אתה סח? איזה תאי גז? ספר, ספר הכול, הרי בן עירנו אתה!"
הוא דיבר במהירות והיה קשה להבינו.

"יהודים! אחי היקרים! הגעתם לאושוויץ. צר לי לספר לכם, אך עוד מעט יוציאו אתכם מהקרונות, ייקחו מכם הכול ויביאו אתכם למקלחות. שם זה הסוף. גז. מיתה בגז. ושריפת הגופות. החיים הם אפס. מוטב כך מאשר לסבול במחנה הזה. היום אתם, מחר אני, וכך כולם. מי שמגיע הנה יצא מכאן רק דרך הארובה!"

הוא הפסיק. נביחות כלבים נשמעו מתקרבות אלינו. עדיין היינו תחת רושם הדברים שסיפר לנו האסיר מקילצה. הבנו מה הן הארובות הגבוהות הבולטות מבין הבלוקים, ומהו הריח השרוף שעלה באפנו. מאותו רגע צלצל באוזני רק משפט אחד: "דרך הארובה! רק דרך הארובה!"

דלתות הקרונות נפתחו ברעש, הצעקות מחרישות האוזניים של אנשי הס"ס ונביחות הכלבים הקפואו את דמי. הם כיוונו את הרובים אלינו. בגידופים, בצרחות

ובמכות על ראשינו בקתות הרובים הוציאו אותנו מהקרונות, ותוך שניות הפרידו בין גברים לנשים.

הכול מתערבב לנגד עיני. הנה נפרדים. מישהו קורא לאשתו. אישה מנשקת נשיקה אחרונה לבעלה. נשיקות מהולות בבכי.

אבי, אחי, נפנוף יד. "הלאה! הלאה! קדימה צעד! מהר! מהר! קדימה!" ואנו, קבוצת נשים צועדות, כל אחת וצורר בידה. צועדות בשתיקה, מפחדות, כל אחת מכונסת ביגונה. אני פוחדת. "רק דרך הארובה".

אני אוחזת בחוזקה בידי אימי והיא, כאילו קראה את מחשבותיי, לחשה לי: "צלינקה! אל תפחדי, אנו ביחד, נתחבק חזק, נמות ביחד ולא תרגישי כלום". כמה הרגיעו אותי מילותיה של אמי! חום נעים התפשט בגופי. **נרגעתי. "נמות ביחד"**. מזכרתי בילדים, כל חברי שנשארו בבית הלבן. ליבי נצבט. הם מתו כל כך בודדים. החשתי את צעדי וללא פחד נכנסתי עם כולן לבלוק.

אולם ריק. כאן התפשטנו. את הבגדים שמנו בערמה. הכול התרחש במהירות, בליווי צעקות הגרמנים ובמכות על הראשים. סדר חייב להיות! את הנעליים היו עלינו לשים במקום אחד, את המזוודות במקום אחר. עכשיו הגיע תור הזהב: הטבעות שעל האצבעות, השרשרות מעל הצוואר. למי איכפת? למות אפשר ללא קישוטים. עירומות ומפחדות עברנו לחדר אחר: "מספרה". עמדו שם נשים שבידיהן מכונות גילוח חלודות. במהירות ובזריזות גילחו את שער ראשינו. השערות נערמו על הרצפה, ואותנו הריצו למקלחות.

חדר ארוך, בתקרה שורות שורות של מעין מרזבים. דחפו את כולנו פנימה. עינינו מופנות מעלה, להתקני הפח הנראים כמרזבים. עמדנו מפחדות ומחובקות, מחכות לפריצת הגז. המתח גבר. קור. דקירות קור עברו מרצפת הבטון. זו פעולת הגז. חיבקתי את אמי חזק ולחשתי: "אמא! אני כבר מרגישה את הגז הדוקר".

לפתע נפלט זרם מים מהמרזבים שבתקרה. המומות, מאובנות מפחד, לא הספקנו אפילו להרטיב את גופנו העייף מטלטולי הדרך, ושוב נשמעו הצריחות: "מהר! מהר החוצה!" דחיפות בקני הרובים, ואנו עומדות בחוץ.

הסתכלנו זו בזו, ואף אחת מאיתנו לא הכירה את רעותה. קירחות, עירומות, ספק גבר ספק אישה. לא נותר לנו זמן להתבונן, וכבר זרקו לכל אחת מאיתנו חצאית וחולצה.

המידות אינן חשובות. החצאית שלי הגיעה לי עד לקרסוליים. החצאית שקיבלה אימי הייתה צרה וקצרה. התחלפנו. אך מה זה חשוב. הדבר החשוב הוא שלא עברנו דרך הארובה.

אנו צועדות קדימה. שמאל ימין! שמאל ימין! שוות שורות של בלוקים, סביבם גדרות תיל. כל שתי שורות מגודרות, כשבחזית - שער. דרך אחד מאותם שערים נכנסו פנימה.

אנו במחנה B בבירקנאו. ליד השער, עמד שולחן. לידו שתי נשים ובידן מזרקים מלאים בנוזל הדומה לדיו. לפי תור הן קעקעו על זרוענו מספר אישי.

על זרועי הטביעו: A-16354

ועל זרועה של אימי: A-16353

מאותו רגע היה עלינו לשכוח את שמנו. לכל אסיר היה מספר.

רק אותו חייבים לזכור.

העמידו אותנו לפני אחד הבלוקים בחמישיות. שורות ישרות. עמדנו וחיכינו. בצעדים בטוחים, בראש מורם, בלבוש הדור, במגפי עור גבוהים ומבריקים, צועדת לקראתנו אישה גבוהה ונאה, ופונה אלינו בקול חזק בשפה הצ'כית: "זונות! מהיום אתן אסירות, ועליכן לציית לכל מילה היוצאת מפי הבלוקובה שלכן. מעכשיו אתן תרקודנה בדיוק לפי המנגינה שאני, הלאגראלטסטה, אנגן, הבנתן, זונות?" רעד עבר בי. היינו המומות כולנו מהמילים שנשמעו מפי היהודייה.

"קדימה, זונות מלוכלכות!" זו הייתה קבלת הפנים שהעניקה לנו הלאגראלטסטה. נכנסנו לבלוק. בלוק ארוך מאוד, שהיה מחולק באמצע ע"י תנור גדול מלבנים. משני הצדדים, לאורך הבלוק, ניצבו דרגשים בני שלוש קומות. על הדרגשים שכבו בצפיפות ספק נשים, ספק שלדים. מפוחדת אחזתי בידה של אמי, מנסה להבחין מי הן השוכבות. לעיני נראו רק רגליים וידיים ארוכות מאוד, עצומות בולטות, והראש-גולגולת ללא שיער-ובו רק עיניים פקוחות, ממצמצות בעצבנות. רעדתי מפחד, וחשבתי כי אלה בוודאי אוכלי אדם או שלדים שהוצאו מהקברים. ריח מיוחד במינו חדר לאפנו, כעין ריח מוגלה או פגר.

על התנור הארוך עמדה האחראית על הבלוק, לחייה אדומות ועיניה נוצצות באכזריות. היא נראתה כה שונה מכל הנשים השוכבות בצפיפות על הדרגשים. על זרועה היה סרט ובידה כעין ספל. לצדה היה דוד של מרק שהריח המיוחד, ריח הפגרים, נדף ממנו. צבע המרק כצבע בוץ. לכל אחת מאתנו ניתן ספל פח חלוד ומלוכלך ובתוכו הנזל הריחני. היינו רעבות מאוד והחזקנו את ספלי המרק, אך הריח המשונה דחה אותנו מלטעום.

עיני הנשים השלדים השוכבות על הדרגשים יצאו מחוריהן, נשימתן נשמעה למרחוק, ריר לבן נראה בזווית פיהן.

"הלאה! הלאה! זונות! לעלות על המיטות, אבל מהר!"

עלינו על הדרגשים הריקים, התיישבנו בצפיפות, כעשר על ל דרגש, כשבידינו ספלי המרק המבחיל.

"די! מספיק! אתן מתגרות בנו!" צעקה איזו אישה מדרגש סמוך, ובשנייה הבאה זינקה על הדרגש שלנו. בכוח משכה את הספל מידי, קירבה אותו לשפתיה ובלגימה אחת בלעה את תוכנו. המחזה הבהיל אותי, הייתכן ששלד אדם יכול לקפוץ? והנה כולן, המון נשים שלדים, מתנפלות עלינו ותופסות מידינו את ספלי המרק.

הבלוקובה ועוזרותיה החלו להכות ללא רחמים את שלדי הנשים הרעבות. מזועזעות מהמראה, צעקנו: "למה אתן מרביצות? אנחנו מרשות להן. אנחנו לא רעבות." "לסגור את הפה המלוכלך!" צעקה הבלוקובה, כשפניה אדומים כסלק. "מי שואל אתכן? עוד תכרעו ברך אצלי, ותתחננו למרק כזה! ויותר גרוע מזה! עוד תראו, זונות! עוד תראו!"

דממה השתררה בבלוק. אפילו נשימותינו לא נשמעו. המחזה של הנשים השלדים הלוגמות את המרק בפראות, המכות האכזריות, המילים הקשות. עצמתי את עיני כדי לא לראות את הסובב אותי. המומה מהמראה ומן המתח של היום הראשון באושוויץ, רעבה, צמאה וכאובה, נלחצתי אל אמי ונרדמתי.

" מסדר! מסדר! לקום! להביא קפה! מסדר!"

התעוררתי לקולה הצרוד של הבלוקובה, הצועדת על גבי התנור כשבידה שוט, מעיפה מכות לימין ולשמאל. כל הנשים יורדות בזריזות מהדרגשים ורצות לכיוון הפתח, משתדלות להתרחק מהשוט המונף. אנו, החדשות, עדיין מזועזעות. מה מתרחש פה? מאות נשים נדחקות החוצה, כולן רוצות להיות בין הראשונות, האחרונות מלוות במכות על הראש. מבולבלת מכל המתרחש סביבי, פניתי לכיוון הנגדי. **אימי קראה לי.** לידנו עמדה ורודת הלחיים, ובחיוך קר סטרה לאימי סטירה מצלצלת. המשכנו ללכת. בחוץ שרר חשכה. הרמתי את ראשי, מנסה לראות את הלחי המוכה של אימי. לא יכולתי לראות מאומה, אך את קולה הכאוב שמעתי. "ראית, צלינקה? בחורה צעירה, יהודייה, שיכלה להיות בתי, סטרה לי!" המשכנו עם הזרם. התרחקנו מהבלוקובה, שהמשיכה לדחוף את שלדי הנשים לכיוון הרחבה שבין שני הבלוקים.

מסדר! שתי שורות ארוכות, זו מול זו. בכל שורה כ-500 נשים, עומדות ברווחים שווים, חמש, חמש. בין שתי השורות הארוכות רצה ורודת הלחיים, סופרת ומקללת. היא, הבלוקובה, רצה בראש, ואחריה רצות העוזרות. שקט. לא שומעים לחש. רק את הקול הצרוד והעצבני של הבלוקובה. לחייה מאדימות מכעס. היא סופרת: "עשר, עשרים, שלושים, מאה... זונות! שוב בבלתן אותי! שקט! עשר, עשרים, שלושים, מאה מאתיים. תשע מאות שלושים ושש. שש מתות!"

הירח יצא מבין העננים והאיר את המחנה באור קלוש. שקט מוזר סביב. לפתע רעם קול הבלוקובה, כשאגת אריה נשמעה הצעקה, "איפה החוצפנית שהעזה להגיד לי להתבייש?! איפה היא?! מהר לצאת מהשורה!" קולה נהיה צרוד יותר ויותר, כחיה מטורפת התרוצצה בין השורות, מקללת ומחפשת.

אימי עשתה צעד אחד, מוכנה לצאת. החזקתי חזק בידה. היא לחשה לי: "אני רק אשאל אותה, איך יהודייה פונה לנשים הגונות בשם זונות? ולמה, ללא כל סיבה, סטרה לי?" הרגשנו שהבלוקובה לא שולטת בעצביה ומשתוללת מרוב כעס, כמחפשת קורבן. האישה שעמדה לידנו, אחת מהוותיקות לחשה לי: "אם את לא רוצה לראות את אימך מתה לנגד עיניך, למען השם, אל תתני לה לצאת! היא תהרוג

אותה במכות, היא עשתה זאת לא פעם". הזדעזעתי. תפסתי את ידה של אמי והתחננתי, "אימא, אנא, אימא, אל תצאי, רחמי עלי!" היא הבינה את הסכנה הנשקפת לחייה, עצמה את עיניה, ונשארה עומדת במקומה. הבלוקובה המשיכה להשתולל, סטרה, דחפה וקיללה. ולפתע נשמע קול אחר שהכריז: "הקשב!". הבלוקובה קפצה בזריזות לראש הטור, כחיילת מאומנת, וכבר מתקרבת לקראתה פמליה גדולה של אנשי ס"ס. הבלוקובה נעמדה דום, הצדיעה והכריזה: "לפקודתכם! 936 נוכחות פלוס שלוש חולות, ושש מתות!"

אחת מנשות הס"ס, בידה פנקס, עברה על פני שני הטורים. היא ספרה בקול, סימנה בפנקסה, ואחר הודיעה: "מתאים". הפמליה המשיכה הלאה.

השחר בקע. העמידה נמשכת ונמשכת. כמה זמן אנחנו עומדות כאן? שעות? ימים? האם נולדתי כאן? אולי טרם נולדתי? ואולי כל שנות הגטו, מחנות העבודה, המקום הנורא הזה, באים רק לטהר את נשמתי העומדת להיוולד? לא! אני חיה ונושמת. רק מי שחי יכול להרגיש רעב וצמא כמוני, לאחר ימים שלא בא אוכל לפי. נשמה בלבד אינה סובלת מכאבי רגליים, ולי כל כך דוקרות הרגליים. כמה שעות אני עומדת כאן מבלי להניע איבר?

שריקה... שריקה חזקה וממשוכת. המסדר נגמר. כולן, מכל הבלוקים, מתחילות לרוץ בכיוון אחר. עלינו ללמוד את סדר המחנה. לאן הן רצות? אני לא יכולה לרוץ. הרגליים שלי דוקרות. אמא אחזה בזרועי והאיצה בי: "תתחילי רק להניע את הרגליים, זה יעבור, הן פשוט נרדמו לך. בואי צלינקה, נרוץ גם אנחנו!"

שני הבלוקים האחרונים לא נבדלו לא נבדלו בצורתם החיצונית במאומה משאר הבלוקים, ובכל זאת כולן רצות אליהם. מה יש שם? הפעם עזר לי גופי הקטן והצנום לפלס דרך בין רגלי הדוחפות, ואני כבר בפנים. מה זה? שורות שורות, כמו תנורים מנוקבים מלמעלה, חורים עגולים. אלו הם שירותים המיועדים למאות נשים. מעל התנור עוברות העוזרות לבלוקובה, מטאטאים בידיהן. הן מחליטות מתי עלינו לקום ולתת מקום לבאות אחרינו. קשה להיפרד מהמקום, לצאת החוצה, שם השמש

מכה על הראש, או גרוע מזה, הגשם מרטיב את הבגדים. כאן, בפנים, חם ויבש, אך העוזרות לבלוקובה טובלות את המטאטאים בצואה, ומתיזות עלינו. בן רגע מתרוקן המקום, וזרם חדש של נשים נדחף פנימה.

במחנה העבודה בקילצה

"מחנה עבודה" – כך נקראו כמה מן הרחובות שהוקצו לנו, הנשארים. היה זה גטו בזעיר אנפין. היינו צפופים יותר, אך מלוכדים יותר. היינו כמשפחה אחת גדולה, משפחה שמנתה כ-2,000 איש. במשך היום עבדו כולם. היו מי שעבדו במשמרות לילה. רק הילדים שבינינו, שמספרם כ-50 בלבד, היו משוחררים מעבודה. **ילדים. האומנם היינו ילדים? גילנו הכרונולוגי היה כשל ילדים, אבל נשמתנו נעכרה, ושמחת הנעורים אבדה לנו.**

על אף התנאים הקשים, השיגו לי הורי גם עתה מורה פרטי, שלאחר יום עבודה התיישב אתנו באחד הבתים. למדנו, ארבע בנות, ללא ספרים; המורה סיפר לנו את אשר זכר. הוא השתדל להעשיר את השכלתנו כמידת יכולתו. בסיפורי ההיסטוריים ובשיעורי הגיאוגרפיה הפלגנו לארצות רחוקות, הרחק מהגטו.

היגה, בתו של רופא, הייתה ילדה רצינית, שחרחורת, שענייה נצצו תמיד. היא הייתה חברתי האהובה. זוסיגה, גם היא בתו של רופא, הייתה טובת לב, חביבה אך מפוזרת במקצת.

דנקה, השובבה שבינינו, הייתה ילדה יפה להפליא, לראשה שתי צמות, והיא בעלת זיכרון יוצא מן הכלל.

היינו ארבע בנות בגילאים שונים. ביום שיחקנו עם ילדי הגטו, ובערבים למדנו. היגה חברתנו הביאה מדי פעם ספר על גוף האדם, שעניין אותנו מאוד. עד אז אף אחת מאתנו לא ראתה גוף אדם במערומיו, על כל איבריו. הייתה זו בשבילנו הצצה למקום אסור, בבחינת "מים גנובים ימתקו". הספר פתח בפנינו מידע חדש. אך הלימודים האלה לא נמשכו זמן רב.

באחד מערבי הלימוד ישבנו בביתה של דנקה כשלפתע נכנס לחדר אחיה הצעיר, חיוור ונרגש, מתנשם ומתנשף, **ואמר לנו כי כמה מכוניות של אנשי ס"ס נכנסו למחנה.** תפסנו את מחברותינו ורצנו כל אחת לביתה. היגה חברתי, שהייתה לידי, פנתה אלי מפוחדת וביקשה ממני ללוות אותה לביתה באומרה כי הוריה אינם בבית. החזקנו יד ביד וכך הגענו. דלת ביתה נפתחה והיגה צעקה, "אימא!" בראותה את אימה בפתח הבית ואת אביה אורז מזוודה, שאלה באימה: "אמא! לאן לוקחים אותנו?"

האם הושיטה את ידיה לבתה היחידה. "היגה... היגושה..." דמעות חנקו את גרונה. אביה פנה אלי: "צלינקה, רוצי הביתה. בוודאי דואגים לך. אנחנו הרופאים נוסעים מכאן ל... ל... לאיזשהו מקום. צלינקה, תגידי שלום להיגה – נשקי לה ואל תשכחי אותה, למרות שלא תהיו עוד יחד". הוא הסב את פניו, חיבק את ראשה של היגה והחל בוכה.

"לא! לא! היגה! היגה!" אמרתי שוב ושוב כשרצתי הביתה דרך השדה.

בבית המשכתי לבכות לתוך הכר, ולמלמל את שמה של היגה אין ספור פעמים.

עוד באותו הלילה שבו המכוניות של אנשי הס"ס שבהן הובילו את הרופאים ומשפחותיהם והחזירו למחנה העבודה את בגדיהם.

המחשבה שהיגה ומשפחתה החביבה אינם עוד הטרידה את מנוחתי יומם וליל. היא חסרה לי בכול. משחקים שוב לא משכו אותי ואף ללמוד הפסקנו. הימים התארכו ללא קץ. דנקה, שהרגישה בצערי, התחברה אלי, והנושא המדובר המשותף לנו היה היגה וחיסול הרופאים.

המצב במחנה העבודה הפך להיות מתוח מיום ליום. משפחות שלמות הצליחו להסדיר לעצמן מסמכים של ארים וברחו לצד הנוצרי, ליערות ולבונקרים. באותם ימים אהבנו לבלות, דנקה ואני, אצל חברתנו לילקה. היא הייתה ילדה יפת תואר, בלונדינית, בעלת עיני תכלת עצובות. את ביתה לא יכלה לעזוב אף לא לשעה אחת. אמה, שניצלה עם משפחתה ברגע האחרון מקרון האקציה, הייתה שקועה מאז בדיכאון עמוק.

אביה של לילקה עבד כמובן, ועל הבת הוטל לטפל במשק ביתם ולשמור על האם; זו ישבה כל שעות היום ליד החלון, ומבטה מרוכז ללא כל הבעה בנקודה אחת – במגרש שבו התנהלה האקציה.

תחילה פחדתי לשחק בביתם, אך כעבור ימים אחדים התרגלנו למצבה של האם המלנכולית. היא אמנם ישבה לידינו בשעת משחקנו ושיחותנו, אך לגבינו כאילו לא הייתה קיימת.

יום אחד סיפרה לנו דנקה את סודה: היא ומשפחתה עוזבים בקרוב לצד הארי. כמה קינאנו בה, לילקה ואני. בדמיוננו ראינו אותה חופשיה ומאושרת.

משפחת זלינגר – דנקה, אחיה, הוריה וגם הדודים – ברחו לבונקר שכרו לעצמם ביער. כעבור כמה ימים נודע לנו שהפולנים הלשינו, וכי לבונקר של משפחת זלינגר הושלכה פצצה. מרבית יושבי הבונקר נהרגו, סיפרו לנו, ורק אחיה ואמה של דנקה נשארו בחיים.

הרגשתי בודדה מאד. לילקה, שידעה לנגן בפסנתר ולשיר, היטיבה לעשות זאת כמו יתר הדברים שבהם ניחנה. קולה הערב היה כשל אמה, שהייתה זמרת אופרה, ושאיפתה של לילקה הייתה להידמות לה. עתה שרה שירים עצובים. "אני אהיה זמרת אופרה כמו אמי", היתה לילקה אומרת ומסתכלת על אמה. אך כל תגובה לא באה.

* * * * *

הינדה פלמן-פרנר קורותיה במחנה עבודה

כאשר אני מפנה את מבטי לאחור, ביום השואה או בכל יום אחר, אל התקופה ההיא, הרת-השואה שמלפני כ-40 שנה, וכשאני מנסה לשחזר לעצמי כיום בביתי בישראל, את הגיהינום של הימים ההם אליו נקלעתי - מייד צפות ועולות בי השאלות שאני שואלת את עצמי, כמו רבים אחרים בוודאי:

מהו הכוח ההוא שהדריך אותי - נערה בת 15, בת מטופחת של "היידישע מאמע" בוילנה, תלמידת בית ספר חסרת כל ניסיון בחיים - ואיפשר לי להתגבר על כל אימי הגטו; על הפרידה מההורים ואובדנם: על הרעב והסבל הפיזי והנפשי במחנות העבודה הגרמניים ולהגיע ארצה ולבנות כאן חיים חדשים.

מהו האור שהיבהב והאיר לפני את האפלה ההיא, את השביל הצר והפתלתל אל העתיד הבלתי ידוע, הלוט בערפל - באופטימיות, באמונה באדם ובאהבת הזולת.

מהו הדרך שהביא נערה מבית יידישאי מובהק שלפני מלחמת העולם, שלא התחנכה מעולם בתנועת נוער ציונית כלשהי, לעלות ארצה, חרף קשיי העלייה, להיאחו בה, לאהוב אותה ו"להיות שייכת" בכל מאודה ונפשה לארץ הזאת. ואם אומנם אצליה, ברשימת זיכרונות קצרה זו, ולוא בקיצור וברפרוף, לענות על שאלות אלו - דהיינו; אראה טעם בפגישותינו ושיחותינו ובהוצאת ספרון-זיכרונות זה לאור.

* * * * *

תוך כדי חיסול גטו וילנה בספטמבר 1943 הפרידו אותי יחד עם אחותי בת ה-12, אסתר, מההורים. ההורים הובלו להשמדה, ואנחנו הועברנו **למחנה עבודה. המפעל אא"ג בו עבדנו היה מפעל חיוני תעשייה צבאית גרמנית.** כל מי שזכה לעבוד בו "מובטח היה לו" שיישאר בחיים, כל עוד יהיה מסוגל לעבוד.

גרנו במעין אורווה מלאה דרגשים (קרשים) ב-3 קומות, לשינה, מנת המזון היומית היה בה רק כדי לא למות מרעב. כל דאגתי נתונה הייתה לאחותי הקטנה, שגם בימים כתיקונם הייתה חולנית, רזה ונמוכת קומה. דאגה זו היא שהוסיפה לי כוח לחיות. ידעתי שאני היחידה האחראית לה ולחייה. במחלקת הסוללות בה עבדתי, התיידדתי עם אישה לטוויית שנהגה להביא לי מדי בוקר כריך מביתה. הכריך הזה, שהועבר אלי בחשאי מתחת לשולחן, החזיק בחיי אותי ואת אחותי במשך חודשים רבים. אישה זו, היא שחזקה בי את האמונה באדם.

השאיפה להציל את אחותי הדריכה אותי להמציא תחבולות שונות. לדוגמה – רגעי המתח והחרדה בעת מסדרי הבוקר, בהם סקר קצין ה-ס.ס. את כל האסירות בעין בחנת וחיפש "קורבנות"; - החולות והחלשות שאינן יכולות להביא יותר תועלת, הוצאו מהשורה ונשלחו להשמדה. כדי להשוות לאחותי מראה מבוגר ובריא יותר, הייתי קושרת לראש המגולח מטפחת באופן שהוסיף לה גובה. ובעת המסדר עמדתי על ידה ולחשתי: "אסקה, הזדקפי, התיישרי, הרימי ראש!" כך עודדתי אותה ונמצאתי גם אני מעודדת.

כשאני אומרת את המילה עידוד – אינני יכולה שלא לחשוב על פלורה. האור הגדול שהחזיק אותנו בחיים. פלורה הייתה לנו ולבנות מבלוק מספר 2 סעד רוחני. משום מה אימצה פלורה את שתינו ואת אירינה ותמרה כבנותיה ודאגה לנו ככל שיכלה. עודדה במילים, חיזקה את רצוננו להמשיך לחיות, לא להיכנע לחרדה ולרעב. לא רק במילים עזרה, אלא גם במעשים, אף במעשי-גבורה שסיכנו את חייה היא.

הנה מקרה שלא אשכחתי לעולם. יום אחד הועמדנו למסדר והנה אני רואה, פלורה נמצאת בצד אחד – ואני ואחותי בצד השני. היה ברור לנו שאנחנו נידונות

להישלח מכאן להשמדה. ההאופטשרפירר עובר לו בצעדי כל-יכול ומסתכל. מתעכב ומסתכל. עמדתי אדישה. אדישה למתרחש מסביבי. לחיים ולמוות גם יחד. כאילו לא בי ובאחותי "מדובר". לפתע רואה אני – פלורה ניגשת להאופטשרפירר (אישיותה המיוחדת עוררה יחס מיוחד כלפיה אפילו אצל הנאצים) ואומרת לו משהו. לא שמענו את תוכן השיחה, אך אחרי ויכוח קצר הוא ניגש אלינו, והעביר אותנו לצידה של פלורה. ניצלנו ונשארנו בחיים. אחר כך נודע לי, שפלורה הציגה אותנו כבנות דוד שלה וביקשה ממנו שנישאר איתה.

קצין ה-ס.ס. טען שאחותי עדיין ילדה ואינה מתאימה למחנה העבודה. פלורה לא היססה והסבירה לו שהיא מבוגרת מכפי מראה החיצוני, אלא שבגלל מחלה מיוחדת לא גדלה בגובה. הקצין הבין שזה שקר, אך אפילו הוא התפעל מתושייתה ופיקחותה של פלורה ואמר לה – אם את מסוגלת להמציא כל כך מהר את השקר – קחי לך אותן.

כזאת הייתה פלורה – אחותנו הבכירה ואמנו במחנה. רוח איתנה ומסירות אין גבול. האור שהאיר לנו את חשכת חיינו במחנה.

כדי להרים את המורל החליטה פלורה לארגן ערב תיאטרון בובות. ההצגה התקיימה לא נוכחות השומרים. ההתרגשות למראה הבובות המציגות הייתה כה גדולה **שבתום ההצגה פרצו האסירות בשירת "התקווה"**.

לא הבנתי אף מילה בהמנון, אך הזדעזעתי למשמע **"ציון ירושלים"**. החזקתי בידה של אחותי, דמעות זלגו מעיניי והרגשתי התרוממות רוח שלא ידעתי כמוה עד כה. הייתה זו חוויה עמוקה של שיתוף גורל וקשר בל יינתק עם כל אלה שעמדו בבלוק ההוא. **הרגשתי השתייכות למשהו גדול החי וקיים אי-שם מחוץ לגבולות מחנה העבודה, אשר למענו כדאי להתאמץ ולחיות.** זו הייתה ה"ציונות" שלי שנולדה ברגע ההוא. **שירת התקווה במחנה הנאצי, היא שהורתה לי, כבהבזק רגעי, את מטרתי בחיים, אם אמנם אשאר בחיים.**

שנים רבות עברו מאז – ועד היום מעלים צילוי "התקווה" לנגד עיניי את תמונות הנשים הכחושות, המורעבות, מגולחות-הראש, כשהן עומדות ושרות. בכל פעם אני מתרגשת מחדש, ומי שלא היה שם לא יבין זאת לעולם.

בספרי על הימים ההם, קשה לי עצמי להאמין שאכן כל הדברים האלה התרחשו באמת. בדרך הטבע, הזמן עושה את שלו והזיכרונות מטשטשים ורחוקים, דהים. לא כן לגבי דידי. בניגוד לכל היגיון, ולכל הנראה לעין, בחגים, בימי הולדת ושמחות, כביום השואה וימי אזכרות, נפערים הפצעים מחדש ומכאיבים באותה עוצמה. אך מתוך פרספקטיבה של ארבעים שנה, אני חשה גם בכוח העצום שהיה טמון ברוח הגדולה, באחוזה ורעות ששררו בינינו במחנה עד יום השחרור – כשהקשרים נמשכים- והולכים גם כיום, כאשר רובנו הגענו כאן ובארצות התפוצה אל המנוחה ואל הנחלה.

* * * * *

מקור: הינדה פלמן-פרנר: אורות מאופל,

בתוך לחמת נשים, עמ' 91-95.

ליבנה נתן [עורך]: לחמת נשים, סיפורו של מחנה כפייה נאצי AEG,

איגוד יוצאי וילנה והסביבה בישראל תש"ם-1979.

שלומית אשל קורותיה במחנה פלאשוב

שלומית אשל נולדה בשנת 1929 בקרקוב. כשנולדה קראו לה ג'זנקה בוכבינגר. עדותה הוקלטה בווידיאו. אנו מביאים את התמליל של סרט וידיאו כפי שהוקלט ותומלל ע"י "יד-ושם" שהקליט אותה ב-3.8.1999. דבריה נכתבו כפי שנשמעו בקלטת. לא נערך תיקון ושינוי בניסוח ובתחביר כדי לשמור על האוטנטיות של העדות.

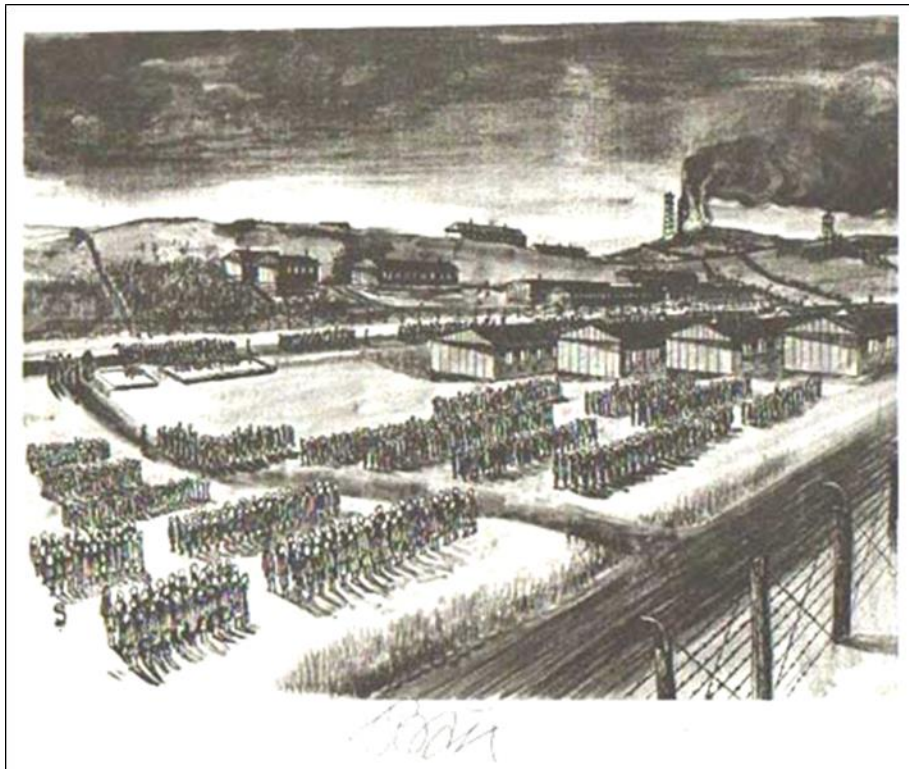
* * * * *

בתחילת עדותה היא מוסרת פרטים על ילדותה:
ש: את נולדת בקרקוב 1929, (KRAKOW), בפולין, כמובן מה היה שמך כשנולדת.

ת: ג'זנקה בוכבינגר מהבית.
במשפחה אנחנו היינו ארבעה ילדים בבית חוג הורים. אבא השתייך לחסידות מסוימת. בית דתי. מאוד דתי. יש לי אח שהוא חי היום בארץ. בארבע שנים יותר גדול ממני. בבית קראו לו סאלק עכשיו קוראים לו בן. אני הייתי שנייה במשפחה. היה לי אח קטן שנולד ב-1933. קראו לו אז אלוש, ואחותי הקטנה נולדה בשנת 1939 בנובמבר.
עד המלחמה אני הלכתי לבית ספר. לבית הספר קראו "מריה קונוקניצקה". ברחוב סבסטיאנה. הייתה לנו חנות גדולה לזכוכית וקריסטלים ופורצלן ברחוב בריאקוציאלה בקרקוב, מכרו שם בסיטונות, בקמעונות לכל הסביבה של קרקוב.

ש: איך אמרת שקראו לבית הספר?

ת: זה היה "מריה קונוקניצקה". שמה הלכתי לבית הספר. אחרי הצהריים שלחו אותי לבית ספר דתי, שנקרא "בית יעקב". לא היו לי הרבה חברות, רק מה שמהרחוב. הייתה לנו משפחה מורחבת של סבתות, הסבים נפטרו די מוקדם, אבל, כאמור, גם האחים והאחיות של אימא ואבא. ביום שישי בערב היינו נוהגים ללכת לסבתא בקרקוב, ברחוב קרקובסקה, שזו הייתה אימא של אבא שמה נפגשנו כל בני הדודים וכל המשפחה, ובשבת אחרי הצהריים נהגנו ללכת לסבתא שהייתה גרה בפהגוש (PODGOSZ) ושמה כל הנכדים וכל המשפחה, כל הדודים. שמה היינו בין שלושים ושבעה לארבעים איש כל שבת, פעם בשבוע נפגשנו הילדים, אנחנו שיחקנו בחצר למטה, וככה עבר השבת עלינו.



מגרש המסדרים בפלשוב. צייר: יוסף באו

באו יוסף: שנות תרצ"ח : זכרונות מימי מלחמת העולם השנייה,

**מכאן, נדלג על קטע מעדותה ונגיע ישירות לעדותה על מחנה פלאשוב.
כך היא מספרת בעדותה:**

זה כבר שעות שלא כל כך ראו אנשים הולכים ברחוב, כבר לא היו כל כך... השוטר היהודי שליווה אותנו אמר: אתם תלכו, אני הולך אחריכם, ואני אוביל אתכם עד לגטו B. אני זוכרת, אימא שלי החזיקה את הילדה על הידיים. אח שלי היא החזיקה אותו ביד. שתי היתומות הלכו אחריה, ואני אחרונה עם שתי שקיות, והשוטר היהודי הזה הולך אחרינו ובדרך ראו מלא גרמנים.

אבל כשהגרמנים ראו שהולכים עם שוטר יהודי הם כבר לא כל כך שמו לב לזה. המשכנו ללכת, ובצד ימין הייתה יציאה מהגטו, שמשאיות יצאו משמה. באותו זמן כבר מילאו את המשאיות עם בגדים שיהודים השאירו, כי זה נסע למחנה פלאשוב, לניקוי כזה של די.די.טי או משהו, חיטוי. ואחר כך כנראה חילקו את זה בין נצרכים או מה. אני לא יודעת בדיוק. אני ככה הולכת, ואני רואה שאימא באמת מרחקת, והילדים, והיהודי הזה תופס לי את שתי השקיות, זורק לי מהיד, מעיף אותי באוויר וזורק אותי למשאית.

ש: השוטר?

ת: השוטר, על המשאית ישבו כמה יהודים, שאיך זורק אותי למעלה, אלה תכף דחפו לי את הראש ואת הגוף מתחת לבגדים והמשאית יצאה החוצה. זה לקח שבר של שנייה שהייתי במשאית.

ש: אני לא מבינה. זה לא תואם עם אף אחד?

ת: עם אף אחד לא. הוא לא אמר מילה.

ש: זו הייתה יוזמה של השוטר היהודי?

ת: כן.

ש: ולמעשה אימא הלכה ולא ידעה לאן נעלמת?

ת: לא, היא לא ידעה. אף אחד לא ידע. אני נעלמתי באמצע הדרך. אחר כך התברר שהוא אמר לאימא שהוא זורק אותי על המשאית, כי הוא ליווה את אימא עד לגטו B באמת, עם הילדים. לא ידעתי לאן אני מגיעה. לא ידעתי לאן אני נוסעת. כל היהודים האלה שישבו למעלה אמרו תשתקי, אל תדברי ולא תזוזי. אני מתחת לכל

הסמרטוטים האלה. אלה כבר היו שעות הערב, כבר חושך. ואני נכנסת למקום שזה היה **מחנה פלאשוב**. כשעברנו את השער, אז אחד היהודים אומר לי: תקפצי, תרדי למטה ותתחילי ללכת. שמה הלכו מאות אלפים של אנשים.

זה היה באותו יום שאת כולם הכניסו למחנה ואחד מחפש את השני, ואחד צועק, וקוראים שמות. לא ידעתי איפה אני, מה אני, מה אני עושה פה, לאן אני הולכת. אני כל הזמן עם מחשבה שאבא שלי נשאר **בקרקוב**, שהוא יציל את אימא. אפילו מהגטו הוא יוציא אותה. לא ידעתי איך הוא ידע שהיא בכלל בגטו.

ש: אבא למעשה יצא באותו יום של הגירוש לעבודה?
ת: ביום הגירוש לקחו אותו גם כן למחנה פלאשוב.

ש: אבל את זה לא ידעת? מבחינתך הוא כאילו יצא לעבודה?
ת: לא ידעתי. כאילו שהוא יצא לעבודה, ושהוא יישאר בקבוצה שתנקה את הגטו. לא חלמתי שהוא יהיה בפלאשוב. אני ככה הולכת מצריף לצריף, מצריף לצריף, ואני רק שומעת את הבכי ואת הצעקות, ואני לא יודעת איפה לעצור. אני מסתובבת מצריף לצריף, אני הולכת, לא רואה אף בן אדם אחד שהוא מוכר לי מאיזה שהוא מקום. כלום. פתאום ניגשה אלי אישה אחת ואומרת לי: את בוכבינגר, נכון? אני אומרת לה: כן. היא אומרת לי: את יודעת שאבא שלך כאן? אמרתי: לא, אבא שלי לא כאן. היא אומרת: אני מכירה את אבא שלך, אבא שלך כאן, את תלכי למחנה הגברים ואת תשאלי איפה בוכבינגר, ויגידו לך, אבא שלך כאן.

בינתיים גם לא הייתה לי שום מיטה, כי כל המיטות היו תפוסות. כל זמן שנתנו שם להסתובב ולהיכנס למחנה גברים, אמרתי: **אני אלך, אני אלך לחפש את אבא שלי**. באמת הלכתי למחנה הגברים, זה לא היה רחוק, התחלתי לשאול. אמרו לי: כן, אבא שלך פה. איפה? אני ניגשת, אני רואה. אבא שלי רואה אותי, כמעט והתעלף. אומר לי: מה את עושה כאן? אמרתי לך תשמרי על אימא.

אני מתחילה להסביר לו מה שברקוביץ עשה לי. והוא אומר: אבל אני אמרתי לך תשמרי על אימא. עכשיו אימא נשארה לבד עם כל הילדים. ואני הרגשתי שנורא כואב לו שכאילו לא שמעתי בקולו, אבל אני מנסה להסביר לו שזה לא אשמתי, הוא

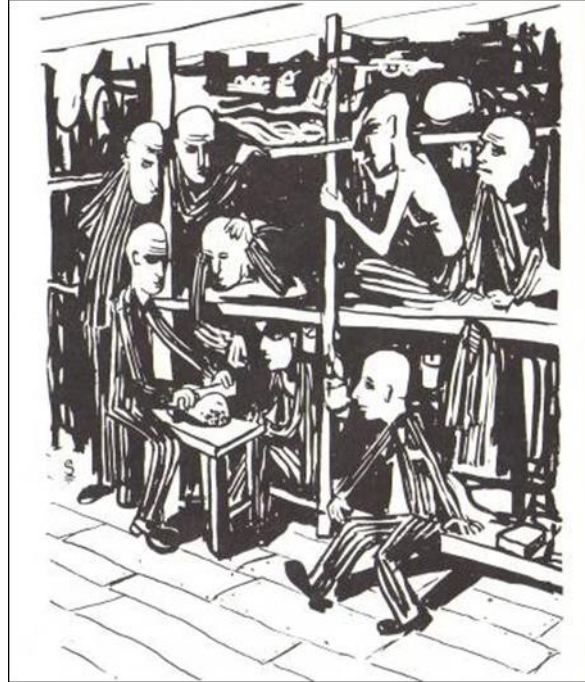
זרק אותי על משאית. כנראה שהוא גם זכר שאמרתי שאני לא רוצה להיכנס לאמבטיה. אמרתי: הייתי באמבטיה, וברקוביץ' בא והוציא אותנו ושלח אותנו. ואני פה. הוא ראה שכבר אין מה לעשות. ואז אבא התחיל להיות בקשר עם ברקוביץ' הזה, שגם היה בפלאשוב. היו שם הרבה שוטרים כאלה מהגטו. עכשיו אני רק אחזור לקטע שאני חזרתי בחזרה למחנה הנשים ומצאתי מקום, פריצ'ה כזאת, מיטה כזאת, שהיה מקום, ונשארתי.

ש: בלי שאת מכירה שם אף אחד?

ת: אף אחד לא. נשארתי, ולא ידעתי איך, באותו לילה ישנתי. למחרת בבוקר קמתי וראיתי שהייתה שם אישה שמאוד מוכרת לי. אמרתי לה: את יודעת מי אני? ככה ניסיתי לחפש מישהו שידע מי אני, אז היא אומר לי: כן, אני חושבת שאני יודעת מי את. את הבת של הלה בוכבינדגר. אמרתי: נכון. היא הייתה אחת שבאמת הכירה את אימא שלי, וככה השתדלתי להיות על ידה, שיהיה לי מין אפוטרופוס כזה. דרכה הכרתי את החברה שלה וככה השתדלנו תמיד להיות ביחד. אני נשארתי בצריף הזה, צריף מספר 5, שהבלוקאלטסטה האחראית עלינו הייתה אחת בשם רוזי קרנץ.

את אבא שלי תכף לקחו לעבודה. זה היה בית חרושת למעטפות, לנייר. הוא יצא כל בוקר עם הקבוצה שלו, כי היו שם כמה מקומות עבודה. זה היה לתפירה, זה היה לנייר, מברשות, כל מיני דברים. אבא שלי תכף יצא לעבודה. אבל אני, הנייר שלי כבר לא היה טוב למחנה. אני לא נכנסתי באופן חוקי למחנה פלאשוב, אני נכנסתי עם המשאית הזאת. אז לא יכולתי גם לצאת לעבודה. **לא יכולתי לקבל את חתיכת הלחם, כי לא קיבלתי את ההקצבה.**

הבלוקאלטסטה הזאת הייתה בחורה מקסימה. באמת מקסימה. היא אמרה לי בהתחלה את יודעת מה, תישארי על המיטה, תתכסי עם השמיכה. כי מדי פעם הגרמנים נכנסו לראות אם כולם יצאו לעבודה. תישארי פה, רק אל תזוזי, כשתשמעי שנכנס גרמני לצריף – אל תזוזי.



אסירים יהודים בצריף המחנה בפלשוב. צייר: יוסף באו

המיטה שלי הייתה למעלה, בקומה שלישית. באמת לא זזתי ונשארתי שם כמה ימים. אחרי איזה שבוע או שבועיים היא אמרה: תשמעי, זה לא עסק, אני כל פעם נותנת לך לחם של מישהו אחר, מה שנשאר, מה שפה ומה ששם, אני יותר לא יכולה לשמור עליך, אין טעם לזה. את חייבת לצאת לעבודה. איך יוצאים לעבודה? את פשוט הולכת לאפלפלץ, למגרש כזה שמשם יצאו לעבודה כל הקבוצות. יש עוד בטח בחורות או נשים כמורך שנכנסו ככה לא באופן חוקי. תישארי על המגרש הזה ותראי מה שיהיה עכשיו.

הייתה פה סכנה מאוד גדולה. אני רוצה להגיד לך, אנחנו ראינו שהייתה גבעה כזאת. הייתה גבעה במחנה פלאשוב. על הגבעה הזאת כל הזמן הייתה מדורה. אנחנו ידענו ששמה יורים באנשים על הגבעה ושורפים אותם.

סבתי, אימא של אבא, והבן שלה ואשתו והבת ואחות אשתו, ניסו לעבור מהגטו לצד הארי. ניסו לעבור בתעלת ניקוז ותפסו אותם. ואז ברקוביץ' גם סיפר לנו שתפסו אותם והם למעלה על הגבעה הזאת, גמרו אותם ושרפו אותם.

ואז היא אמרה לי: את חייבת לצאת לעבודה, את לא יכולה להתחבא יותר בצרף, ויצאתי.

ש: עוד לפני כן, התחלת לספר על העניין של סבתא והמשפחה. את ידעת את זה מייד כשהגעת?

ת: לא. הם הביאו אותם אולי יומיים או שלושה אחרי זה. הם התחבאו מתחת לאדמה בביוב הזה, שניסו לצאת החוצה תפסו אותם. ובאותו יום שהביאו אותם, ברקוביץ' הזה סיפר לאבא תשמע, אימא שלך, אח שלך, גיסתך, הם למעלה.

ש: זה האח שהיה שותף?

ת: לא, לא, זה אח צעיר.

ש: כשהוא סיפר את זה לאבא, אבא סיפר לך?

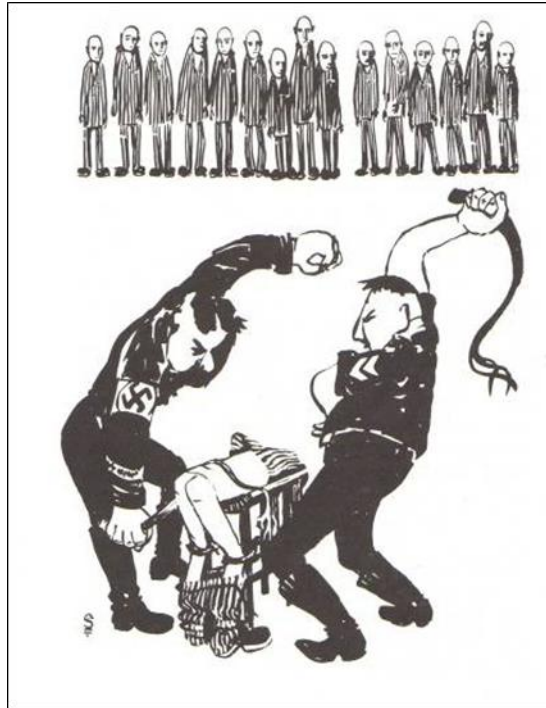
ת: אבא סיפר לי, אבא בכה על אימא שלו, על אח שלו. אבל כנראה שעשו מאנשים ברזל שמה, אנשים בכו זה עבר, זהו, השלימו עם זה.

ש: אני שאלתי את זה כדי לבדוק איך אבא התייחס אלייך בתקופה הזאת. אני מבינה שהוא כבר ראה בך בוגרת, ולכן הוא גם לא הסתיר את זה ממך?

ת: לא, לא, הוא סיפר לי, הוא אמר לי שסבתא והדוד והדודה, ירו בהם. זה ראינו כל הזמן זה דולק, יום ולילה זה דלק שמה.

ברקוביץ' הזה באמת היה בקשר עם אבא. אני נורא לא ידעתי איך להתייחס לאיש הזה. מצד אחד הוא באמת הציל את חיי, ולא הלכתי לגטו שמה. כי שמה... לא יודעת איפה שהייתי גומרת. מצד שני, כעסתי שהוא בכלל הוציא אותנו מהמחבוא הזה. התוכנית הייתה לגמרי שונה. נורא לא ידעתי איך להתייחס אליו. אבא היה באמת בקשר איתו, כי הוא אחר כך גם עזר לנו. כשהוא הביא את אימא לגטו B בעצם נותק הקשר. אבל אבא ידע שבבוכניה יש לה משפחה, ומשפחה די אמידה, בעיקר אח אחד שהיה לו הרבה כסף. ההצלה היחידה הייתה יכולה להיות רק כשהיא תגיע

לבוכניה עם הילדים. אז הוא התחיל לעבוד לכיוון הזה. איך עושים ומה עושים שיצילו אותה מהגטו הזה והיא תגיע לבוכניה.



חמישים מלקות. צייר: יוסף באו

ש: בבוכניה עדיין היה גטו אז?

ת: כן, עוד היו יהודים רגילים. אנחנו מדברים פה על חודש מרץ 1943, 13 במרץ. זה עוד היה מרץ. כשנוצר הקשר הזה, אבא היה לו גם אוקראיני. היו לנו במחנה הרבה אוקראינים, עם המדים השחורים האלה. היה אוקראיני אחד שאבא נתן לו כסף, והוא נסע לבוכניה לאח של אימא והביא מכתב שאמא בגטו B בקרקוב, תנסי להציל אותה. המכתב הגיע לבוכניה, הוא הביא בחזרה מכתב מהדוד. שנהייה בטוחים מסר את זה והדוד אמר: אני אעשה את כל המאמצים האפשריים. מסתבר שאת אמא בגטו B השאירו והכניסו לבית סוהר, שם היה בית סוהר. זה היה יותר בטוח מגטו B. כי בבית סוהר נתנו להם להיות, מגטו B ישר היו לוקחים אותם.

ש: מי דאג שהיא תיכנס לבית הסוהר?

ת: על יד הגדר היה שוב יהודי אחד שוטר, שהוא יצא עם בת אחת שהייתה גרה איתנו בדירה. ממשפחת פקלר (FAKLER). אימא הכירה אותו. אימא ראתה, אז היא עמדה על יד הגדר, וכמו אריה בכלוב, את יודעת, היא הסתובבה על יד הגדר, מה עושים? איך יוצאים? היא ראתה את האיש הזה ואמר לו: אני בוכבינגר, אתה זוכר אותי, תעשה משהו. הוא לקח אותה והכניס אותה לבית הסוהר.

ש: עם הילדים?

ת: עם אח שלי, עם אחותי, בלי הילדות. את הילדות הוא השאיר. הוא הכניס אותם לבית הסוהר הזה. בינתיים האח שלה מבוכניה, היה יהודי אחד בגטו בוכניה, אחד בשם לנדאו, שהוא עשה המון ליהודים, זאת אומרת, לאחד הוא עזר ולשני הוא הכניס. זה הלך ככה. זה תמיד היה על חשבון משהו. אז הדוד שלי אמר לו: תשמע, עם כל הכסף שיש לי, תציל את אחותי עם הילדים. הוא אמר: אני אנסה, אני לא מבטיח כלום, אני אנסה. הוא באמת נסע לקרקוב, והכניס אותה לבוכניה עם הילדים. אנחנו קיבלנו ידיעה שהיא בבוכניה עם האחים והאחיות שלה, למחנה פלאשוב, אז אבא קצת נרגע כי בינתיים שמה היו חיים רגילים.

ש: יחסית.

ת: יחסית. כמו שאת אומרת. אבל היא לא הייתה לבד, היא הייתה עם האחים והאחיות. בינתיים אח שלי היה בפרוקוצ'ים, וגם נודע לו שאנחנו שפלאשוב. אבל הוא גם שמע שאימא בבוכניה. איך? אני לא יודעת עד היום. הוא ברח משמה והגיע לבוכניה.

ש: איך?

ת: המחנה לא היה כל כך שמור. הוא הגיע לבוכניה גם כן על כרכרה שפיסטול הזה סידר לו, התגנב לגטו, והיה עם אימא. הוא היה בן של אימא כל החיים. והוא באמת היה כל הזמן עם אימא. אז אבא קצת נרגע שלפחות האח הגדול עם אימא, עם שני הילדים הקטנים.

אבא המשיך לעבוד בבית החרושת לנייר ולמעטפות (PAPIERGEMEINSCHAFT), ואני נשארתי על המגרש הזה. ובאמת נשאר עוד כמה בנות איתנו. וכל יום שלחו אותנו

לנקות חלונות, או לעשות איה ניקיון במקום אחר, ואחר כך לצריף. זה הלך ככה כמה ימים טוב, טוב. התחברתי שם עם ילדה אחת בגילי, שהיא נשארה גם כן לבד. לי היה לפחות אבא. אחר כך גם הצטרפה אחות של אבא למחנה פלאשוב, שהיא הייתה בקבוצה של שינדלר. אבל לא היה לי הרבה קשר איתה, זו האמת. לא יודעת למה. עם הילדה הזאת היה לי הרבה יותר קשר. הרגשנו מאוד קרובות. וכל פעם הלכנו לעבודה וחזרנו, הלכנו לעבודה וחזרנו. יום אחד ראינו שבאה קבוצה של אוקראינים.

ש: עבודה, את אומרת, זה עבודות ניקיון?

ת: ניקיון, כל פעם במקום אחר. באותו יום לא לקחו אותנו לעבודות ניקיון, רק באה קבוצה של אוקראינים למגרש. המגרש היה ענק, ואנחנו כבר היינו קבוצה מאוד קטנה של עשרים, עשרים וחמש נשים, כלום. עמדנו בחמישיות. **כשראינו את זה אז ידענו שזה הסוף.** היא עמדה על ידי, הילדה הזו. אלה מתקרבים בצעדה, מתקרבים אלינו. היא ככה אומרת לי בשקט: זהו, זה הסוף. לא עניתי לה כלום. ובא אוקראיני ומוציא אותה מהשורה, ומוציא עוד כמה נשים מהשורה. מהשורה שלנו רק הוציא אותה. ומה אני אגיד לך, היא הסתובבה אחורה ככה, **ולקחו אותן לכיוון הגבעה, ואנחנו ידענו זהו, יותר לא נראה אותה.** כמו שאמרתי לך שעיניים לפעמים נשארות תקועות על הראש, כך אני רואה את העיניים של הילדה הזאת. היא כל הזמן הלכה והסתכלה אחורנית, הסתכלה עלי, עד שנעלמה לי מהעין. זה היה מזעזע, שידעתי לאן שהיא הולכת, גם היא ידעה.

ואז כשחזרתי לצריף וסיפרתי לאבא שלי איך שלקחו אותה, אבא אמר שהוא מוכרח לסדר משהו שאני אצא לעבוד הנורמאלית, זאת אומרת, בבית חרושת, לא ככה. אבל זה לקח עוד הרבה זמן. כי בינתיים לקחו אותי לקבוצה שבונה כביש, שמה בתוך המחנה בפלאשוב. אז היינו לוקחים לבנים מצד אחד לצד שני, מצד אחד לצד שני. היינו הולכים עם הלבנים האלה. בדרך כלל זה היה ארבע-חמש לבנים על היד, ככה הלכנו. **גאט מאוד אהב לעשות לנו ביקורים על סוס שלו והיה ידוע בפלאשוב.** אם גאט הלך עם של לבן – יהיה רצח, כי לא הייתה לו שום בעיה לירות בכל אחד.

ש: עם מה לבן?

ת: עם של לבן, צעיף לבן. הוא היה תמיד עם סוס. הוא היה אדם גדול, ענק. הוא היה אדם גדול, ענק הוא היה. ועל סוס גבוה על יד ילדה. **אני הגעתי בערך לבטן של הסוס וזה היה כל כך מפחיד וכל פעם פחדנו שהוא יבוא מאחורה ייתן לך דפיקה בראש עם כדור.** לא תדעי מתי זה בא אליך. באחד השלבים כשהוא התקרב אלינו זה היה הפחד הכי גדול, כי כל פעם היו יריות, כל פעם הוא גמר מישהו על הכביש, כל פעם, אם זה גבר, אם זה אישה, זה לא משנה. לא חשוב מה שהוא עשה, כן עבד, לא עבד, זה לא משנה.

כשהוא התקרב אלינו על הסוס, היה גרמני אחד ששמר על ידינו. הוא רק בא לבקר. יכול להיות שאז לקחתי לבנה פחות, אני לא זוכרת. הוא בא אלי, וכנראה שהוא גם ראה אותו. הוא בא אלי והתחיל נורא לצרוח עלי למה אני לוקחת פחות מדי לבנים ואני כל כך נבהלתי ואמרתי: טוב, אם לא היה לי עד עכשיו סוף, עכשיו יהיה סוף. ואני מרגישה איך שאני מרטיבה את כל הסביבה שלי ואני ממשיכה ללכת, לקחתי עוד לבנה עלי והמשכתי ללכת.

ש: לא ענית, כמובן.

ת: לא, לקחתי, התכופפתי, לקחתי מייד עוד אחת. מה יש לי לענות? אמרתי: תודה לאל שהוא לא ירה בי. הוא יכול היה גם להראות את עצמו לגאט, שהוא גם בסדר. הביקור הזה עבר בשלום. ואת זה גם סיפרתי לאבא. אמרתי: אבא, זה גומר אותי לגמרי, הפחד. ואז באמת אבא סידר שאני אלך גם לבית חרושת של מעטפות. וסידרו לי את הניירות, כמו שהייתי צריכה. לא ידעתי איך ומה ומי, אל תשאלי אותי, ויכולתי לצאת עם קבוצה של נשים שעובדות ב-PAPIERGEMEINSCHAFT. והתחלתי שמה לעבוד. זמן קצר מאוד, אולי חודש, אולי חודשיים, לא זוכרת, ישבנו והדבקנו מעטפות.

בכל בית חרושת כזה היה גרמני שהוא היה אחראי. אבל דרך כלל זה לא היה גרמני במדים, אלא גרמני בבגדים אזרחיים, שזה היה איזה פולקסדויטשה או משהו כזה.

בא למקום הזה גרמני, נמוך קומה, עם גיבנת חצי מטר מהגב שלו. עין אחת למעלה, עין אחת למטה. מפלצת על שתיים. כנראה פצוע מהמלחמה. משהו כזה מפחיד

שאת לא מתארת לך. הוא מסתובב, היה אולם ענק שהבנות ישבו והדביקו את המעטפות. הוא מסתובב יחד עם יהודי שהיה אחראי על העבודות האלה בשם הולנדר. ההולנדר הזה גם היה חבר של אבא, והוא כנראה שסידר לי את העבודה בבית החרושת הזה למעטפות. הוא בא יחד עם הגרמני הזה. והולנדר הזה אומר לי בשקט בפולנית: אל תקשיבי מה שהוא יגיד לך, ואל תגיבי. הוא כנראה כבר ידע שהוא מחפש בחורה שתעשה לו ניקיון במשרד, שתעשה לו קפה שמה, שתעשה מה שהוא צריך BOTE כזה, שליח, שרת כזה. הוא אומר. את תעשי מה שהוא ואמר לך, אל תתנגדי ולא תגידי לא. הוא אומר את זה בפולנית. אני ילדה טובה מהבית, שומעת מה שאומרים לי. הוא היה מפחיד, מה אני אגיד לך מפלצת על שתיים.

הוא באמת בא, התקרב אלי ואומר לי: אותה אני רוצה. אני לא ידעתי מה הולנדר הזה המליץ או לא המליץ. היו לו גם שתי בנות שם בבית החרושת, עובדה שהוא לא המליץ על הבנות שלו. זה היה בסדר. הוא בא והוא אמר שאני אבוא איתו. באתי איתו למשרד. גרמנית בקושי הבנתי. יותר ככה דיברתי גרמנית שבורה כזאת. אבל הבנתי מה שהוא דיבר אלי. הוא אמר לי שאני צריכה לדאוג שיהיה נקי במשרד, שהשולחן יהיה בלי אבק, שאני אדאג לתנור. היה תנור כזה על גחלים או משהו כזה. ומה שהוא יצטרך, **שאני אלך לגאט. הייתה לו וילה שמה במחנה, בית כזה, ושם היה מטבח ענק.** כל הגרמנים מה שהיו צריכים, היו נותנים פתק לשליח כזה, כל אחד היה לו כזה שליח, והיו יורדים למטה.

לגאט היה עוד הובי. הוא עמד על המרפסת ועשה מטווחים. בכל אופן, כל פעם שהיה נותן לי פתק לרדת למטה ולהביא בקבוק ויסקי או קוניאק, מה שהוא כתב שמה, כל פעם הייתי מסתכלת על אבא, ואבא כבר ידע שאני יורדת, רק חיכה שאני גם אחזור. הסתבר שהגרמני, זו הייתה נפש כזו טובה שקשה לתאר. הוא כל כך שמר עלי, הוא כל כך לא נתן לי להתאמץ אפילו. יום אחד הוא הביא לי צמר מהבית, שאני אשב על יד התנור ואסרוג, צעיף לבן שלו. היה לו בן. אני ידעתי לסרוג? הלכתי לבנות שילמדו אותי. לימדו אותי לסרוג. הוא נתן לי כל הזמן, היה מביא לי, ביום ראשון הוא היה הולך הביתה, והיה מביא לי כל פעם לחמנייה עם נקניק. ואני אז אכלתי הכול.

יום אחד הוא ראה שאני משאירה חצי לחמנייה. ואני אגיד לך למה. כי במשך הזמן אבא שלי החליט שלאימא שלי יספיק רק אם תהייה לה שם הילדה, שאת האח הקטן נביא גם לפלאשוב. והיה בלוקאלטסטה אצל אבא, שגם נתן לו כסף, ושלה אותו לבוכניה. והוא הביא את האח שלי, שהוא היה בן עשר בשנת 1943, עשר, עשר וחצי. הוא הביא אותנו בעגלה, איפה שיושב זה שמחזיק את המושכות. יש שם ארגז כזה מכוסה. שמה הוא הכניס אותו, ככה הוא הכניס אותו למחנה פלאשוב.

ש: לא הבנתי למה. כי הרי התנאים היו אמורים להיות יותר טובים מבוכניה.
ת: כן, אבל ידעתי שזה גם בבוכניה ייגמר. ידענו שזה לא יהיה לתמיד. ידענו שכמו שניקו את גטו קרקוב ינקו גם את גטו בוכניה. זה לא יכול להימשך ככה עד סוף המלחמה. אל תשכחי שאנחנו עוד היינו ב-1943. ואז אבא אמר, הוא ראה שיש ילדים בגילו במחנה פלאשוב. אז הוא יהיה יחד איתם. ולאימא יהיה יותר קל רק עם ילדה. אולי היא תינצל ככה. כי לאח הגדול היא לא הייתה צריכה לדאוג, ואז הבחור הזה באמת הביא את אח שלי, וכשאח שלי כבר היה בפלאשוב, כשהגרמני הזה היה מביא לי לחמנייה עם נקניק, תמיד הייתי משאירה לו חצי. יום אחד הוא תפס אותי ואומר לי: למה את לא גומרת את הכול? ואז גיליתי לו שיש לי אח, שהוא עובד בבית חרושת למברשות. שמה עבדו כל הילדים. הילדים הקטנים. שיש לי פה אח, ואני משאירה לו חצי לחמנייה. מאותה פעם, כל פעם הוא הביא שתי לחמניות. אחת הייתי חייבת לגמור על ידו, ואת השנייה שאני אשמור לאח שלי.
פעם אחת לקחו את אבא, רק את אבא. גם כן מהמפקד למחנה כזה יותר קטן בתוך פלאשוב, היו צריכים לשלוח אותם **לרוונסבריק, היה מחנה כזה.**

ש: אבל רוונסבריק זה היה בעיקר לנשים.
ת: לבוכנוולד (BUCHENWALD), משהו כזה. אחד המחנות של גברים. ואני באתי בבוקר לבית החרושת ואני רואה שאבא שלי לא בפנים ואני שואלת את הולנדר איפה אבא, אז הוא אומר לקחו אותו בבוקר מהמפקד, הוא ראה שלקחו אותו. לא תיארתי לי שייקחו אותו סתם ככה, אבל לקחו הרבה יהודים אז. אני באה בבכי לגרמני הזה שקראו לו שטרק או שטראק, ואני אומרת לו לקחו לי את אבא. והוא, כמו שהוא צולע והולך ולא רואה בעין אחת, רץ למחנה הזה, נכנס למחנה הזה. היה לו פה על הדש

של הזיקט צלב קרס. נכנס למחנה, לקח את אבא ביד, החזיר אותו לבית החרושת. הציל אותו מהטרנספורט הזה. הוא היה באמת בן אדם טוב.

ש: מה היה למעשה התפקיד שלו?

ת: הוא היה אחראי על העבודה בבית החרושת לנייר מטעם הגרמנים.

ש: הוא למעשה היה מנהל העבודה?

ת: מנהל העבודה, הוא היה אחראי על הכול. הוא באמת הציל אותו אז, ואני לא יודעת איך להודות לו. הוא באמת היה איש נהדר. ואני המשכתי לעבוד שמה.

ש: את עובדת עדיין בבית החרושת ומדי פעם הולכת לעבוד אצלו?

ת: לא, כל הזמן אצלו במשרד. פה הוא שולח אותי לזה, פה הוא שולח אותי לזה. תמיד אני עסוקה רק אצלו. אין לי יותר עבודה בבית החרושת. אני שייכת רק אליו.

למיפקד הלכתי כמו שכולם, לפני שיצאנו לעבודה. פעם אחת, אני לא יודעת אם שמעת על זה. היה מיפקד שהכינו שולחנות מעץ בפלאשוב. **וראינו המון אוקראינים במדים שחורים. המון אוקראינים היו, יותר מאשר כרגיל.** הבנו שפה משהו יהיה. יש המון שולחנות, ואת לא יודעת מה זה. זה פלטות שולחן, לכל אורך המגרש, וזה ענק. עד שהבנו שהתחילו להוציא גם מהגברים וגם מהנשים למכות. האישה או הגבר, מי שנשכב על השולחן, להוריד את המכנסיים, משני הצדדים עומדים האוקראינים, יש להם מקלות כאלה מעור שבסוף יש גולה, והבן אדם צריך לספור. בדרך כלל זה היה עשרים וחמש מכות. והיה והוא טעה, הוא התחיל מההתחלה. אני עומדת בקבוצה, ואני רק מתפללת לאלוקים, רק שלא ייקחו את אבא למכות כאלה. אני רק שומעת צעקות וצרחות וספירות. זה היה משהו מזעזע. לא לקחו את אבא. אני רק זוכרת שאחרי המיפקד, גם אותי לא לקחו.

ש: זהו, פחדת שלא ייקחו את אבא, ולא הדאיג אותך אם ייקחו אותך?

ת: לא, לא. כמו שאני יושבת פה, אני זוכרת שהתפללתי רק שלא יגעו באבא. לא, לא יודעת למה, לא פחדתי על עצמי. לא יודעת. או שהייתי טיפשה מדי, או שהאמנתי שלי לא יקרה, כרגיל, כלום. לא יודעת להסביר את זה. כל הזמן אמרתי שאני יודעת

שזה ישבור את אבא לגמרי, והתפללת שלא ייקחו אותו. כי בסוף המיפקד, רצתי לצריף שלו, ורק שמעתי גניחות של אנשים ששכבו על הבטן ולא יכלו לשכב על הגב. ונכנסתי וראיתי שהוא יושב, אז הבנתי שהוא לא קיבל מכות. הוא שאל אותי מה איתך, כלום, הכול בסדר. אחות של אבא, דודתי, כן קיבלה. וזו הייתה אישה שלפני המלחמה עברה הרבה ניתוחי עיניים, בקושי ראתה משהו. והיא עברה גם את המכות.

היה מקרה שבחור אחד ניסה לברוח ממחנה פלאשוב ותפסו אותו. אז עשו תלייה פומבית והבחור הזה נקרע פעמיים או שלוש מהחבל. הוא התחנן על חייו, לא עזר כלום. תלו אותו. וכל השטח היה מכוסה עם אנשים שצריכים לראות את התלייה. ואחר כך היינו צריכים לעבור על ידו ולראות את זה. כל הבכי שלו, כל הצעקות שלו, לא עזר לו שום דבר. עוד פעם עם החבל, עוד פעם עם החבל.

ככה זה היה במחנה. באחד השלבים אבא עוד אפילו היה יכול לקנות לי מגפיים, שזה היה מוצר נדיר במחנה. הוא קנה לי זוג מגפיים. הייתי מאוד גאה במגפיים האלה. כי זה עוד היה משהו שהיה שייך לי. יום אחד שכחתי לקחת את זה למעלה למיטה וגנבו לי אותם. באת לעבודה בכפכפי עץ כאלה, הייתי צריכה להגיד לאבא שגנבו לי. אבל את יודעת מה, כאב לי על זה שלאבא זה כאב, כי אני ידעתי שגם הרבה זמן לא נישאר במחנה פלאשוב, וברגע שהולכים לאושוויץ, או שאת לא צריכה יותר את המגפיים או שלוקחים לך אותם ממילא.

ש: אבל אני בטוחה שאת זה אז לא ידעת. אתם ידעתם כבר מה זה אושוויץ?
ת: ב-1943 – איזו שאלה. אושוויץ כבר היה בפעולה מלאה ב-1943.

ש: זה נכון. השאלה מה ידעו בחוץ?

ת: אנחנו ידענו במחנה פלאשוב בוודאי שידעו שיש אושוויץ.

ש: ומה קורה שם?

ת: ידענו ששורפים אנשים, זה ידענו. זה לא היה סוד, ידענו גם שחלק הולך לעבודה. אבל ידענו גם ששורפים, שגומרים אנשים. כל הטרנספורטים של נשים עם ילדים, ידענו שזה לא הולך לעבודה. אף אחד לא חשב אפילו לרגע אחד. ידענו שיש אושוויץ

ב-1943. תראי בפלאשוב יחסית זה עוד היה נקרא מחנה עבודה. זה לא היה מחנה ריכוז.

ש: זה הפך אחר כך.

ת: נכון, אחר כך, אני זוכרת שהודיעו את זה. אבל בהתחלה זה היה מחנה עבודה רגיל. זאת אומרת לא ירו בנו. היו מקרים כאלה מיוחדים שתפסו מישהו או מה, היה שם מקרה של בחורה אחת שנשארה עם אח שלה, שהתיידדה עם גרמני. הוא התיידד איתה. בחורה יפיפיה. **זה נודע לגרמנים והוא קיבל הוראה לחסל אותה. לא רק אותה אלא גם את האח שלה.** ואני זוכרת את התקופה הזו, איך שהגרמני הזה הלך ותפש את האח שלה מבין הגברים שמה, בחור צעיר, לקח אותם והלך איתם כאילו לטייל שם. היה כזה שדה במחנה פלאשוב. כנראה שלא פעם אחת הלך לטייל איתה. אמר לה ללכת קדימה. ירה בה וירה בו. זה גם ידענו. זאת אמרת, זה לא היה מחנה בית הבראה. ידענו שיש גם מקרים כאלה.

ש: **וגם יש את גאט.**

ת: יש גם גאט, אותו, מה זה גאט, מה זה חתיכת גאט. שהאדמה רעדה, לא רק אנשים רעדו, גם האדמה רעדה כשידעו שהוא צריך לעבור ולבוא.

ש: גם הגרמנים פחדו ממנו? למשל, זה שאת עבדת אצלו?

ת: תראי, הם פחדו כי הם היו פולקסדויטשה, הם היו כאילו פחותים מה-אס.אס.

ש: זה היה שאחראי עליך, הוא היה פולקסדויטשה?

ת: כן, הוא לא היה במדים אף פעם, הוא תמיד היה באזרחית.

ש: הוא לא היה גרמני מגרמניה?

ת: כנראה שלא. אבל הוא ניהל את כל הסיפור. **אחר כך כשמחנה פלאשוב נהפך באמת למחנה ריכוז,** אז קיבלנו גרמני במדי אס.אס. ואותו סילקו, זה נכון. אבל הוא היה די הרבה זמן איתנו. ואז אני חזרתי בחזרה. כבר לא נשארתי אצל ההוא. כבר לא היה צורך. אני חזרתי בחזרה לאולם של עבודות, של הדבקות.

ש: כשאמרת, נניח, שהיית צריכה ללכת מדי פעם להביא לו ויסקי או דברים כאלה, היה איזה מחסן מרכזי? משהו כמו סופרמרקט?
ת: לא סופרמרקט, במטבח של גאט. למטבח של גאט הייתי צריכה להיכנס. ותמיד היה לי הפתק רשום בכתב ידו, למי זה מופנה. הייתי צריכה שמה להיכנס למטבח, לתת את זה לאחראי על המטבח.

ש: מהמטבח של גאט הגרמנים והצוות לקחו דברים?
ת: אותי הוא שלח להביא בקבוקים, ולא פעם ולא פעמיים והבאתי לו. ותמיד הייתי חוזרת עם הבקבוק אליו. ככה זה היה מקובל אצלו. האמת היא שאני לא זוכרת איפה הוא בכלל אכל. יכול להיות שהוא גם ירד לאכול למטה, לא ראיתי.

ש: לא קיבלת מהאוכל שהוא אכל?
ת: לא, לא, הוא כנראה אכל במקום. הוא רק היה מביא לי לחמניות בנקניק, אחרי יום ראשון, כשהוא היה חוזר לעבודה.

ש: מה קורה באמת מבחינת רעב לגביר?
ת: תראי, במחנה פלאשוב, ברגע שכבר עבדתי קיבלתי את חתיכת הלחם שלי וקיבלתי את המרק שלי וכנראה שגם אבא עוד הוסיף דברים כי לא הסתובבתי רעבה. לא היו ביצים, לא היו גבינות, לא היו דברים כאלה. לא הייתה לי משחת שיניים.

סבון זה היה הסבון שהם חילקו. שלא נדע ממה שהם אמרו שהם עשו את זה. קשה להגיד שהיו מים חמים. לא היו מים חמים. היו מים קרים. נייר טואלט זה לא היה נייר טואלט. כל הדברים האלמנטאריים שזה מובן מאליו שיהיו, ברור ששמה לא היו. אבל אם עברת את היום בשלום ונשארת בחיים והלכת לעבודה והיה לך מקום עבודה, ולא תצטרך לעבוד בכביש, ולא הייתה סכנת חיים ממשית בכביש או במיפקד שעמדת שמה, אז זה הלך על מי מנוחות. אפשר להגיד לי באופן אישי.

ש: לא הסתובבת עם בטן מקרקרת וקמת בבוקר רעבה והלכת לישון רעבה?
ת: לא, לא, בפירוש לא, בפירוש לא.

ש: זה סביר להניח בעיקר בזכות אבא? כי שם כבר לא היה מספיק אוכל?
ת: לא, אבל לאבא היה עוד כסף. אני יודעת שלאבא היה כסף.

ש: זה אומר שלאבא היה, אפשר להגיד, המון כסף, אם עד 1943 הוא עוד הצליח להסתדר.

ת: כן, תראי, תמיד בבית חרושת, אני זוכרת, חילקו לנו לחם. זו הייתה ריבה מסלק. עד היום אני לא יכולה לראות ריבה אדומה. אני לא יודעת מאיפה הייתה לי חתיכת בצל. לא יודעת עד היום. ונורא רציתי לאכול גם את הבצל, גם את הריבה וגם את הלחם, שזה היה משהו מזעזע, אם אני רק חושבת על זה. אבל אכלתי גם חתיכת בצל, גם ריבה וגם לחם. אבל שאני אגיד שהלכתי למות מרעב – לא. לא היה מבחר, לא היו דברים מיוחדים, אבל כמו שאני אומרת, קיבלתי את המרק, קיבלתי את הלחם, קיבלתי את התוספת של אבא.

ש: אבל צריך לזכור שבניגוד לאנשים אחרים שם, שהם כנראה כבר היו מורגלים עוד קודם לרמה מסוימת של רעב, את באת למעשה ממצב שבו בכלל לא היית רעבה, למצב שבכל זאת הוא ירידה קשה בתנאים.

ת: היה בהחלט ירידה, בהחלט ירידה. אני אומרת לך, לא ביצים ולא גבינה ולא בשר וכל הדברים האלה. לא ירקות ולא פירות. בטח שזה לא היה.

ש: בגטו עוד היה לכם את כל זה? ירקות, פירות, בשר?

ת: לא בשר. פעם בשבוע בטח היה לנו חתיכת עוף, בטוח, בטוח. שאני אגיד לך שאני זוכרת בדיוק איזה פירות, מה פירות בגטו – לא זכור לי. אני יודעת שהיה אוכל מבושל. מה שאימא בישלה אבל במחנה פלאשוב בטח לא היה דבר כזה. שאני אזכור שאני הסתובבתי, כמו שאת אומרת והבטן מקרקרת לי ואני מתה מרעב – אני לא מתי מרעב, לא במחנה פלאשוב. כנראה שאבא השלים לי.

היה זמן שידענו שהולכים לחסל את גטו בוכניה. היה זמן שידענו שזה לא יהיה הרבה זמן עוד שמה. וזה היה ככה לקראת החגים של 1943. בחגים של 1943 הייתה שמועה שהולכים לחסל את גטו בוכניה. היהודים ידעו. מפה לאוזן עברה השמועה וידענו. ואז כבר לא היה שום קשר עם אמא. וידענו שהיא בטח איננה. זה

לא יכול להיות שהיא ניצלה. כי תמיד המילה שלה הייתה: אני אלך עם הילד שהכי הרבה זקוק לי. ידענו שהיא לא תשאיר את אחותי הקטנה. על אחי קיוויתי כל הזמן אולי, הוא בכל זאת בחור צעיר, הוא יינצל. ובאמת, בחגים 1943 ידענו שאין יותר גטו בוכניה.

בינתיים אחי הקטן המשיך לעבוד בפלאשוב. אבא שלי המשיך לעבוד. אני המשכתי לעבוד וידענו שככה לאט-לאט גומרים בכל הסביבה את היהודים. לא היה לנו שום מושג מה קורה עם כל האחים והאחיות של אמא בבוכניה. לא ידענו שום דבר מה שקרה עם האח השותף של אבא שלי, עם הדודה, שום דבר לא ידענו. וראינו שכל פעם נעלמים יותר ויותר ויותר. וידענו שהיה גם סופנו בסופו של דבר.

ש: אתם מדברים על זה?

ת: בין הנשים דיברו על זה, שזהו, זה יגיע הסוף.

ש: עם אבא את זוכרת שאת מדברת?

ת: **עם אבא לא, אבא אף פעם לא דיבר איתי על זה. אני רק זוכרת שהוא דיבר על זה שכנראה אימא איננה. זה הוא כן אמר לי, אבא תמיד היה אומר, היה לו משפט כזה שלא יכולתי להבין אותו. הוא תמיד היה אומר, קודם כל הוא לימד אותי משפט אחד, שאם אני אהיה במצוקה תמיד שאני אגיד אותו. המשפט הוא, זה גם נדמה לי בקריאת שמע מופיע, הוא לימד אותי את זה בידיש, אז עוד לא ידעתי עברית. פירוש המשפט מידיש הוא, ה' ישמור אותי בצילו על יד ימינו. והאמת היא שאיפה שראיתי שאני באיזו מצוקה מסוימת, קודם כל אמרתי את המשפט. אחרי שאמרתי את המשפט, הייתי שקטה ורגועה כמו לא יודעת מה. כאילו שלקחתי כדור וליום. ברצינות. אני רצינית. אמרתי: זה המשפט שישמור עלי, כי אבא הבטיח. והמשפט הנוסף של אבא, הוא תמיד היה אומר: אני בוטח באלוקים. הזמנים היו זועתיים, והוא עוד בטח באלוקים.**

ככה נמשך הסיפור. תראי, אפילו אני זוכרת שעשו יום הולדת לבחורה הזאת. על אותה מיטה שגרנו ביחד. אז אני זוכרת שהיו סוכריות במחנה פלאשוב. זה גם כן. זו

הייתה הבת של הולנדר, שגם לא היה חסר כסף, והייתה חתיכת עוגה, אני לא יודעת איזו עוגה, אני לא יודעת מאיפה היו סוכריות ישבנו למעלה על המיטה ושרנו שירים. אז שוב פעם, היו כאלה שהיה להם, היו כאלה שלא היה להם. זה כנראה תמיד ככה, היה, ויהיה.

ש: את אמרת שבהתחלה הייתה לך חברה אחת שם, וכשלקחו אותה, מה קורה? את מתחברת עם בנות אחרות?
ת: כשהתחלתי לעבוד בבית חרושת לנייר אז שתי האחיות הולנדר היו חברות שלי, עד היום.

ש: הייתן שותפות לאותו מעמד קצת מיוחס?
ת: מעמד חברתי, כן.

ש: במקום כזה ככה נקבעות חברויות?
ת: ככה זה היה, ככה זה היה.

ש: כי לאבות שלכן היה עוד קצת כסף.
ת: גם מעמד, גם אבא של הולנדר הוא היה אחראי גם מטעם הגרמנים על כל בית החרושת הזה. היה לו בית חרושת לפני המלחמה לנייר. היה לו מעמד. היה לו בהחלט מעמד. ואני תמיד אהבתי להתחבר עם אלה שהיה להם, כי אני הרגשתי שגם לי יש. מצטערת, ככה זה, זה היה. הרגשתי טוב בחברה כזו, וידעתי שלא יהיה חסר לי, האמת שלא היה חסר לי כלום.

ידעתי שכבר את אימא שלי לקחו, אז את יודעת, כשאת נמצאת עם מישהו שגם אין לו אימא, את לא לבד בסיפור הזה. את רואה שאת לא לבד. יש עוד כמוך, ואבא היה חבר שלו ובשביל זה הוא יכול היה לקנות לי את המגפיים שגנבו אותן, ובשביל זה כנראה גם לא הייתי רעבה מי יודע מה, וככה זה היה במחנה פלאשוב.

ש: את במצב גם שכל יום את יכולה ללכת לבקר את אבא? אתם נפגשים כל יום?
ת: כן. קודם כל גם בעבודה, בעבודה לא הייתה הגבלה.

ש: אמרתי שאחרי חודש בערך התחלת לעבוד אצל הפולקסדויטשה?
ת: כן. אבל המשרד שלו היה בתוך בית החרושת. המשרד שלו, חדר קטן, זה היה בתוך האולם הענק הזה. זה היה מופרד, משהו כזה. אבל ראיתי את אבא כל יום. גם אחרי העבודה יכולתי לראות אותו. היה מעבר. היו שעות שאסור היה. אבל בשעות שמותר היה, היו טיולים. אפשר היה לעבור, יכולתי לראות את אבא. אבא לא בא אלי. אני באתי לאבא יותר.

ש: כשאת מדברת על זה שלא היית ממש רעבה, ניקח לדוגמה את המרק שנתנו שם, טעים הוא לא היה.
ת: לא, חם, הוא היה חם.

ש: את היית במצב שאם איזה שהוא אוכל היה ממש לא טעים, יכולת לוותר עליו כי היו לך דברים אחרים?

ת: לא, לא עד כדי כך, לא להגזים. לא הייתי שם במלון חמישה כוכבים. את המרק אכלתי, תמיד גמרתי אותו. אני לא זוכרת שפעם אחת סירבתי. את הלחם לקחתי מתי שנתנו לי. מה שאבא נתן לי גם אכלתי. אבל אף פעם לא אמרתי: טוב, זה לא טעים לי אז אני לא אוכל. לא היה דבר כזה. לא היה דבר כזה. המרק במחנה פלאשוב עוד היה עם משהו בפנים. זה לא היה ממש מים מלוחים כאלה כמו שאחר כך באושוויץ היה. היה עוד תפוח אדמה, היה עוד משהו בפנים, מצאת משהו בפנים, איזה סלק וא מה. אבל תמיד גמרתי את זה, כמובן. לא יכולתי לבחור לי תפריט אחר. אבל ברור שהיו חסרים המון דברים. היום אני רואה, אם את נכנסת היום לסופר, אפילו לא היום, אפילו לפני המלחמה כשלא היה מבחר כזה כמו שיש לך היום. ברור שבמחנה פלאשוב זה לא היה. היו דברים בסיסיים.

ש: ברגע שיש מספיק לחם ומספיק תפוחי אדמה, אז אפשר לא להיות רעבים.
ת: את יכולה, את חיה, את חיה. יש לך את המים לשתות. אומנם מברז, לא "מי עדן", אבל את שותה. לא יודעת מאיפה היה לי שם מלח. אני זוכרת שלימדה אותי החברה של אימא זאת, הלה הזאת, שפגשה אותי, לא יודעת מאיפה היה לי מלח בישול. היא לימדה אותי לצחצח שיניים, כי מברשת לא הייתה. על האצבע לשים קצת מלח

בישול ולשפשף ככה. ובחורף ובקיץ מים קרים נוזלים עליך, והכל פתוח, והכל מסביב זה רק פה, וקור כלבים. אני לא יודעת איזו מגבת הייתה, אם בכלל.

ש: בחורף נזלו מים פנימה ?

ת: לא, אני מתכוונת איפה שהתקלחנו, איפה שהתרחצנו, זה הכל היה מפח בנוי מסביב ושירותים כמו שירותים. את יכולה לתאר לך איזה שירותים אבל שאני אגיד לך שזה היה זוועה שבזוועה – אוי, לא יכולה להגיד לך.

ש: את לא יכולה להגיד לי, כי את יודעת מה היה אחר כך, שהיה עוד יותר גרוע.
ת: נכון.

ש: השאלה שלי איך את הרגשת כשהיית שם. אם גם אז עוד יכולת להרגיש ברת מזל כמו שהרגשת קודם? או שאז כבר הרגשת שזה הדבר הכי גרוע שיכול להיות?
ת: לא, תראי, הרגשתי ברת מזל, כאמור, עם שתי הבנות שהיינו ביחד עם אותה מיטה, וראיתי שלהן אין יותר מאשר לי יש. זאת אומרת, יש לנו, אפשר להגיד יש לנו, אולי זה לא יפה מצדי להגיד, אבל אני לא כל כך התעניינתי אם יש לדודה שלי, או באמת, כי במצב כזה כל אחד הוא לעצמו, אז אם אבא דאג לי, אני דאגתי לאבא. דאגתי לאח שלי, אבל לא הלכתי יותר רחוק. אולי הדודה שלי כן הייתה רעבה. גם הדודה לא דאגה לי, ככה זה. במצב כזה כל אחד לעצמו, או להכי קרוב שלו.

ש: זה גם בעירבון מוגבל העניין שנניח אם יש לך איזה צ'ופר שפתאום במקרה מגיע אליך, אז חושבים פעמיים לפני שאוכלים אותו? חושבים אולי לתת לאבא, לאח?
ת: לא, זה לא ככה, לא. אם היה צ'ופר, עובדה שגם מהלחמנייה השארתי חצי לאח שלי. לא ידעתי שאני אקבל עוד לחמנייה שלמה ממנו לאח שלי. הייתה לי לחמנייה, השארתי חצי לאח שלי. זה מובן מאליו היה ואם היה לי משהו יותר טוב אז גם נתתי לאבא. יותר רחוק, את האמת, אני אומרת, לא הלכתי. לאחות של אבא לא דאגתי.

ש: אבל עדיין, את אומרת, לאבא ולאח זה היה מובן מאליו שצריך לדאוג?

ת: זה מובן מאליו, זה מובן מאליו.

ש: זה לא אצל כולם היה מובן מאליו?

ת: אצלנו זה היה ככה. אני לא יודעת אצל אחרים, אבל אצלנו זה היה ככה. אם לאבא היה יותר אז מובן שהוא דאג לי ודאג לאח שלי. אח שלי ישן במיטה אחת עם אבא, באותו צריף. ... היה נתתי להם, מה שלהם היה הם נתנו לי, אבל לא יותר רחוק, לא, לא הלכתי, לא שאלתי את הדודה שלי: תגידי, את צריכה משהו? כי מה שהיה לי, היה לי בקושי בשבילי או בשבילם. זה עצוב להגיד את זה, אבל זו עובדה. החיים ככה מכינים אותך לזה.

ש: ואם החברות האלה, האחיות, קיבלו משהו נוסף שלך לא היה, אז חשבו להתחלק? או שלא היה דבר כזה?

ת: לא, זה מוגזם. חברות עד גבול מסוים. מה שנוגע לאוכל זה פשוט. ליום הולדת הזמינו אותי, כיבדו אותי ולקחתי גם לאח שלי סוכרייה. לא זוכרת אם גם לאבא שלי. לאח שלי אני זוכרת שלקחתי סוכרייה. אבל לא להגזים. אני אומרת לך, זה כל אחד לעצמו ולקרובים שלו ביותר. כך שהחברות לא היו צריכות כל כך לדאוג לי, כי ידעו שאני עם אבא, ואבא דאג לי.

אחר כך היה קטע עם אח שלי. הקטע היה הכי מזעזע. כל דבר זה הכי מזעזע אצלי. יום אחד הם החליטו שמוציאים את כל הילדים ממחנה פלאשוב. שלא יהיו יותר ילדים, והיו שם הרבה ילדים מגיל שש עד עשר. החליטו שמפנים את הילדים. מה הם עשו. אספו אותנו על המגרש הזה, את כולם, את כל הגברים וכל הנשים. את כל המחנה, כולם. הפסיקו את העבודה. היו רמקולים ענקיים בשטח האפלפלאץ הזה. הפעילו מוסיקה בקולי קולות. לא הבנו מה הולך פה. שלא ישמעו את היריות או מה? לא הבנו מה. המגרש הזה היה למטה, ולמעלה הייתה מין גבעה כזאת גבוהה, שמשמה בעצם הלכו ונסעו לבתי החרושת האלה, שזה היה תפירה ומברשות ונייר וכל מיני דברים אחרים, גם אמאייל של שינדלר. ראינו משאיות נוסעות על הגבעה. לא הבנו למה. הייתה מוסיקה מחרישת אוזניים. נוסעות המשאיות, עושות מין סיבוב כזה, וראינו שהן כבר מלאות שתיים-שלוש משאיות, לא זוכרת בדיוק כמה זה היה. ראינו שמה מובילים את הילדים. הם שמו את המוסיקה שלא ישמעו את האימהות, כי היו אימהות שהילדים שלהן היו למעלה. ומסביב את רואה מלא א.ס.א.ס., מלא האוקראינים במדים השחורים, ואסור לך לזוז מהמקום. ורק צריחות

ובכי של אימהות שראו שלוקחים את הילדים. עכשיו הבנתי שלקחו גם את אח שלי, כי גם הוא עבד שמה.

ש: לא הבנתי, לקחו את המחנה, ובנפרד היו הילדים?
ת: הילדים היו בבית חרושת.

ש: כולם, כל הילדים?

ת: כל הילדים. אף אחד לא היה במיפקד. כל הילדים היו בבית חרושת כל חודשיים אספו במגרש גברים ונשים. אני הבנתי, ראינו שלוקחים את הילדים משמה, או לאן לוקחים אותם? **לוקחים אותם להשמדה.** ואני הבנתי שגם את אח שלי לקחו ואני ככה עומדת ולא מזיזה אצבע אפילו. הפחד הורג אותי, אבל ידעתי שאין לי גם אח ונגמר הסייט הזה. לקחו את המשאיות עם הילדים והצריחות, ונגמר המיפקד הזה, ושחררו אותנו לצריפים. לא רציתי ללכת לאבא שלי. אני זוכרת שלא הלכתי לאבא שלי. אולי היה קצת אגואיסטי מצדי, במקום ללכת לנחם אותי, אני ברחתי לצריף שלי. איך שאני הולכת לצריף, **אני נכנסת לצריף שלי, אז רוזי קרנץ הזאת אומרת לי: אח שלך מתחת לשמיכה.** אל תוריד את השמיכה, אל תעלי על המיטה. אמרתי: זה לא יכול להיות. היא אומרת: תשמעי, מה שאני אומרת לך. אל תעלי למעלה. נשארתי למטה, שעתיים, שלוש, כבר היה לילה. היא ניגשה אלי ואומרת לי: עכשיו תוריד את אח שלך. כבר היו כאלה שהלכו לישון, כבר נרדמו, לא ראו ולא שמעו. תיקחי את אח שלך ותלכי איתו לצריף של אבא שלך בחזרה. **אז אח שלי היה בן עשר וחצי, משהו כזה. זה היה כבר בתחילת 1944.** היא אומרת לי: תיקחי אותו לאבא שלך.

ש: היא הכירה אותכם קודם? היא ידעה בדיוק מי נמצא עם מי?

ת: לא, היא כנראה ידעה באיזה צריף אני, צריף מספר 5. זה לא היה סוד, זה היה הרבה זמן. הוא כנראה נכנס, וניגש לבלוקאלטסטה ואמר לה שהוא אח שלי. איפה המיטה שלי.

ש: זה לא משהו שמצפים מבלוקאלטסטה רגילה שתעשה את זה.

ת: אמרתי לך שהיא הייתה משהו מיוחד. היא באמת הייתה משהו מיוחד, או שלי היה מזל. אני לא יודעת. אפילו שהיא הוציאה אותי מהצריף זה היה לטובתי, כי אם היו תופסים אותי שם היו הורגים אותי במקום, ואוכל לא יכולתי לקבל. כמה זמן היא יכלה להחזיק אותי על אוכל של מישהו אחר? לא קיבלתי ממקום אחר. אחר כך כבר זה הסתדר, גם האוכל שלי, גם האוכל של אבא, כבר הייתה שיגרה. והיא אמרה לו איפה המיטה שלי, שיעלה למעלה ויתכסה. ואז היא אמרה לי לקחת אותו. כעבור שעתיים-שלוש, אמרה לי: תיקחי אותו ותביאי אותו, בדרך הוא סיפר לי, וזה, את יודעת, אני עובדת גם בבית ספר, עכשיו אני אחראית על מועדונית. **כל השנים ביום השואה תמיד ביקשו אותי המורים שאני אספר לתלמידים בכיתה ה', ו', לא יותר קטנים וכל פעם אני הרגשתי שאני חייבת את הסיפור הזה. את המלחמה של הילד הקטן הזה, איך הוא הצליח לברוח מכל הסיוט הזה שמה.**

עכשיו הוא סיפר לי שהובילו אותם במשאית הזאת. ובאחד השלבים אמרו להם לרדת מהמשאית ולעבור איזה קטע כנראה שהמשאית לא יכלה לעבור. אני לא יודעת בדיוק מה. בכל אופן, היה יהודי מפקד מחנה בשם חילוביץ', לא יודעת אם שמעת את השם, עם אשתו.

ש: חילוביץ', כן, הידועים לשמצה.

ת: אומרים שיהיה לו טוב איפה שהוא, שיהיה לו רע איפה שהוא. זה לא בן אדם היה, חלאה. אשתו בלונדינית, קטנה, והייתה להם וילה. הם גרו בוילה למעלה. אנחנו הלכנו, יצאנו לעבודה בבוקר, אז היו כאלה שהלכו בכפכפי עץ וזה דפקו, הצלחות האלה דפקו. והם בלי בושה יכלו לצאת ולצעוק לאודרמנים שהובילו אותנו למגרש למיפקד שנלך בשקט על יד הבית שלהם, שהם ישנים עוד. בכל אופן, חילוביץ' הזה הלך עם קבוצת ילדים, שאח שלי היה בתוך הקבוצה הזאת. אח שלי ראה פח ברזל.

ש: מה זאת אומרת הוא הלך עם הקבוצה?

ת: הוא ליווה את הילדים למקום מסוים שמשם היו צריכים להתפנות. אח שלי ראה פה זבל מרחוק. זה אח שלי סיפר לי לבד. הוא הרים את המכסה וקפץ פנימה. והנבלה הזה רץ אחריו. הוציא אותו מפח הזבל, הכניס אותו בחזרה לשורה. זה הלך ככה פעמיים. פעמיים הוא ברח, פעמיים הוא הוציא אותו. בפעם השלישית, או שהוא

לא ראה אותו או שהוא כבר הרים ידיים, לא יודעת עד היום. האח שלי באמת נשאר בפח הזבל. אחרי שלקחו את הילדים הוא באמת הלך לצריף שלי ושמה התחבא. **מה זה גבורה של ילד בן עשר, לנסות להישאר בחיים.** איזה כוח רצון זה, איזו מלחמה זו, שהוא רואה שכל הילדים האחרים הולכים והוא מנסה ומנסה, והנבל הזה מוציא אותו ומוציא אותו, והוא לא מתייאש, מנסה עוד הפעם.

ש: **הוא בגיל עשר, ידע מה זה אומר שלקחו אותם?**

ת: יותר קטנים ידעו, יותר קטנים ידעו. זה כבר היה 1944. אותנו פינו לפני החגים של 1944. לפני ראש השנה, משהו כזה, **פינו את מחנה פלאשוב.** והוא נשאר באמת עם אבא. נשאר עוד כמה ילדים, כנראה של אודרמנים שהחביאו אותם. לא בצורה כזו ברחו כמו אח שלי. ובאמת הוא נשאר עד הסוף עם אבא. הוא היה איתי, וראיתי אותו כל יום. אבל הוא נלחם ובסוף הוא לא הצליח. כנראה שזה היה יותר גדול ממנו.

ש: הוא חזר אחר כך לאותה עבודה?

ת: לאותה עבודה, כן. היו שם עוד כמה ילדים שהמשיכו לעבוד בבית החרושת למברשות והמשיך להיות עם אבא שלי באותו צריף. קיבל את מנת האוכל שלו. הילדים שם בכלל לא הלכו למפקד. הם כנראה הלכו ישר לבית החרושת שהוביל אותם ישר לבית חרושת והם עבדו שם במברשות האלה. אבל אחרי זה נשאר בכל זאת כמה כאלה פרוטקציונרים או מה, שהביאו אותם. זה הלך עד החגים של 1944.

בחגים 1944, לקחו את אבא שלי. לקחו את אח שלי ולקחו אותנו, **אותנו לקחו לאושוויץ. ומסתבר שאת אבא ואת אח שלי גם לקחו לאושוויץ.** כנראה הפרידו ביניהם, כי הילדים לקחו ואתם לחוד, ומה שנודע לי רק אחרי המלחמה שבאחת הסלקציות שאבא עבר באושוויץ, הוא כבר עבר את הסלקציה, ובכל זאת הגרמני חזר וירה בו במקום. מה שקרה עם אח שלי אני לא יודעת. אני יודעת, הוא איננו, אבל כנראה שלקחו א ותועם כל הילדים.

אימא הייתה עם כל המשפחה שלה, האחים והאחיות שהיו בבוכניה אגב, מהאחים והאחיות אף אחד לא ניצל. אפילו הצעירים לא, והיו המון בני דודים צעירים. אח שלי גם הגיע לבוכניה, והוא פשוט ברח ממחנה מסוים. הוא ידע ששמה יש גטו, הוא לא

ידע שאימא שמה. הוא ידע שיש לו דודים שמה. הוא ברח לשם, הגיע לשם. מצא את אימא, והם היו שמה.

הם היו עד ראש השנה בערך 1943. אז חיסלו את גטו בוכניה. **את אחי שלחו לאושוויץ**, שהוא ניצל, והוא חי היום בחיפה. אימא שלי, ואחי הקטן כבר לא היו שם. כי דאגנו שהוא יבוא לפלאשוב, שיהיה איתנו או בעצם מה שהיא דאגה רק לאחותי הקטנה, כי את שתי היתומות כבר מזמן לקחו לה.

הילדה נולדה ב-1939, ב-1943 הייתה בת ארבע. **אימא החליטה שהיא מכניסה אותה לתיק גב**. היא לא ידעה לאן היא הולכת. והיא תיתן לה משהו להירדם, שהיא לא תבכה ולא תצעק. והיא קיוותה שהיא תינצל או שהיא תשים את התיק באיזה מקום וימצאו את הילדה. אני לא יודעת מה היא חשבה. אני רוצה להגיד לך שכל פעם שנתתי לילדים שלי, לנכדים שלי, תרופה, כל הזמן זה רדף אותי. כל הזמן עם איזו תחושה. אימא נותנת לילדה משהו שהיא תירדם, שתירדם לגמרי. לא יודעת, לא יכולה בכלל לחשוב על זה מה זה עושה לאימא. היום אני אימא, סבתא. זה דבר מזעזע שרק יכול להיות. היא ידעה שאולי כן יצילו אותה, אולי לא יצילו אותה. שהיא לא תעבור את כל הגיהנום שכל הילדים עוברים. אני לא יודעת מה היו המחשבות שלה.

ש: איך את יודעת על זה בכלל?

ת: מאח שלי, האח הגדול שלי היה עם אימא בבוכניה.

ש: כשחוסל הגטו רק העבירו אותו לאושוויץ?

ת: נכון. וכשאח שלי חזר הוא סיפר לי את זה. כי שנים, לא יודעת, אני חושבת שלושים, ארבעים שנה, לא דיברתי איתו על אימא. לא הייתי מסוגלת. ופעם אחת אמרתי לו: בן, אני רוצה לשמוע איך זה נגמר, איך זה היה, אני חייבת.

ש: למה דווקא אחרי שלושים או ארבעים שנה?

ת: כי לא הייתי מסוגלת לדבר על זה. אני לא יודעת, לא יודעת למה, אין לי הסבר לזה. אני ידעתי שהוא היה עד הרגע האחרון עם אימא, וידעתי שרק ממנו אני אוכל לשמוע.

ש: סליחה שאני נטפלת לנקודה הזאת. אבל מה עשה דווקא את הסוויץ' שפתאום אחרי שלושים, ארבעים שנה העזת לשאול?

ת: תראי, ראיתי שאני מזדקנת, ורציתי לדעת. פשוט רציתי לדעת. לעצום את העיניים ולא לדעת מה קרה עם אימא שלי זה.. למרות שאני יודעת שהיא איננה, אבל הוא היה איתה עד הרגע האחרון. היה לי נורא חשוב לדעת. בסוף, אני מבינה, בהתחלה לא. בהתחלה פחדתי מהתשובות. לא יודעת. הפנמתי את זה, לא יודעת, אין לי הסבר, זה לא הגיוני. אין שום היגיון בכל הדבר הזה. ואז הוא באמת סיפר לי שהיא נתנה לאחותי משהו שהיא תירדם. מובן שמייד הפרידו ביניהם, הוא הלך עם הגברים.

ש: אבא אבל אמרה לו שהיא מקווה, מעבר להירדמות של כמה שעות, אימא אמרה שהיא מקווה שזה...?

ת: היא אמרה ככה, שאם היא תירדם לגמרי, אז היא חסכה לה משהו. אם לא – אז אולי יצילו אותה. לא יודעת, תראי, לא יודעת מה.

ש: אבל השאלה שלי זה רק אם זה ספקולציה של האח, או שהיא אמרה את זה במפורש?

ת: לא, הוא היה איתה עד הרגע האחרון. היא התייעצה איתו. היא דיברה איתו. הוא ראה את זה. היא הכניסה אותה לתיק גב, היא נתנה לה משהו לבלוע. ואז הם יצאו למגרש כזה, מגרש משלוחים, אני יודעת איך שזה נקרא. ואז הוא אמר לי שאימא הלכה לאושוויץ עם הילדה. כל הטרנספורט הזה הלך לאושוויץ בסוף 1943.

ש: זאת אומרת למעשה הוא הגיע איתה עד אושוויץ?

ת: לא, גברים לחוד ונשים לחוד.

ש: אבל המשלוח הזה הגיע ביחד עד המחנה ומשם הוא לא ראה אותה יותר.
ת: בכלל לא, בכלל לא. וזה היה עם אימא. אחי הקטן, אלי, היה אצלנו בפלאשוב וכשחיסלו את מחנה פלאשוב, אותי שלחו לאושוויץ. אבא לקח את אחי איתו, הם הלכו ביחד.

ש: עוד שאלה אחת לגבי הנושא הזה של השתיקה הממושכת. אח שלך היה שותף לרצון הזה לא לדבר על העניין או שאת הטלת את הווטו?

ת: אני רוצה להגיד לך משהו. אח שלי במשך כל השנים בכלל לא רצה לדעת מה היה איתי, מה היה עם אבא. אח שלי עוד הרבה יותר גרוע ממני, אם אני אגיד לך שאח שלי, אחרי שהוא שמע ממני שאני הוזמנתי לפה לתת עדות, הוא ביקש שיזמינו אותנו, הוא כבר היה, הוא כבר נתן עדות פה, הוא היה פה ארבע שעות. אמרתי לו: איך אתה הספקת? אני כל כך הרבה דיברתי לתאר לך. הוא לא זוכר דברים, הוא לא רוצה לזכור אותם, אני בטוחה בזה. כי הוא ארבע שנים יותר מבוגר ממני. מה זאת אומרת לא זוכר? אני זוכרת לפרטי פרטים והוא לא זוכר. הוא פשוט הוא לא רצה לזכור, לא רצה לדבר על זה. בוודאי שלא עם הילדים שלו ולא עם אשתו, כלום. גם אני לא דיברתי עם הילדים שלי. אבל עם המשפחה שלי, עם בני הדודים, כן. הרבה יותר מאח שלי. אח שלי לא... הוא OUT.

את יודעת שאחרי המלחמה, אני כבר מספרת כי זה קשור לאח שלי. אני ב-1945 אחרי המלחמה חזרתי לקרקוב, קיווייתי למצוא משהו, מישהו, מישהו. ואח שלי הוא הגיע ארצה ב-1945.

רק ב-1948 שלוש שנים עוד הסתובבתי בעולם, עד שהגעתי ארצה. הוא כתב לי מכתב לקפריסין, כשנודע לו שאני בקפריסין. אני כתבתי לו: למה לא באת לקרקוב? למה לא באת לחפש מישהו? היה לי הרבה יותר נעים אם הייתי יודעת שיש לי אח תכף בהתחלה, ולא רק בקפריסין ב-1947/8, אז הוא עונה לי: אין לי מה לחפש בפולין. פולין נמחקה מזיכרוני, והמקום היחידי שאני יכול להיות זה רק כאן בארץ. מי שרוצה שיבוא רצה. תשובות כאלה, צריכים לכבד את הרצונות שלו.

ש: בדיעבד, אבל, כשאת מסתכלת אחורה, את חושבת שבאמת היה יותר קל לחיות בלי לדבר על זה?

ת: לא, לא, אני אגיד לך משהו. מאחר ואני התחתנתי, עוד לא הגעתי שהתחתנתי, אבל אני אקדים את זה. אני התחתנתי עם בן אדם מקסים באמת. יליד ברלין, שהכרתי אותו בצבא כשהייתי בת שמונה עשרה. בשש שנים יותר גדול ממני. אם הייתי מתחילה רק לדבר על הנושא של השואה הוא היה אומר לי: תעשה לי טובה, אל תדברי על זה. זה עולה לך בבריאות. הוא רצה טוב, אבל לא היה כל כך טוב, כי אני הכל החזקתי בבטן. אז אני לא אומרת שצריכים שלוש פעמים ביום לטחון את

זה ולדבר על זה, ועם ארוחת בוקר צהרית וערב, ושהילדים יגדלו באווירה כזו. אני לא בעד זה, בשום אופן לא. אבל אם הייתי מתחילה, יש אסוציאציות, זה בצורה מחרידה, על כל צעד ושעל. וכשהייתי אומרת: אתה יודע מה, זה מזכיר לי. הוא היה אומר: שלומית, תעשי לי טובה, תפסיקי עם זה, אני לא יכול לשמוע אפילו. ואני ככה לאט, לאט, לא דיברתי ולא דיברתי ולא דיברתי, שנים על גבי שנים.

ש: גם היום עוד דברים ביום יום עושים לך אסוציאציות?

ת: המון, המון. תראי, אני אגיד לך. **את נוסעת לחיפה, יש שם בתי זיקוק, ארובות כאלה, זה מזעזע, זה מזעזע.** אני כל פעם רואה את זה. כשהגעתי לאושוויץ ראיתי את העשן יוצא משם. זה לא עוזב, זה הולך, זה ילך איתי עד שאני אעצום את העיניים. הרבה מאוד דברים.

עכשיו אולי קצת התגברתי על זה. אבל בהתחלה כשהילדים שלי היו קטנים, והייתי צריכה לשיר להם משהו או לספר, כל הזמן ראיתי את אחותי איך שאני יושבת איתה ב-13 במרץ ואימא אומרת לי: תשירי לה משהו, תספרי לה משהו, שהיא לא תשמע את היריות בחוץ, כשחיסלו את גטו קרקוב. כל הזמן זה רדף אחרי, ועוד איך, והיו שנים, את האמת, לא יכולתי לראות ילדים קטנים. לא יכולתי. קנאתי כשראיתי ילד קטן שהוא לא אחי ולא אחותי. ובכלל, **כששמעתי שמישהו ניצל עם ההורים שלו, זו פשוט הייתה קטסטרופה. לא סבלתי את האנשים האלה. למה הם בחיים וההורים שלי לא?** וזה לקח הרבה מאוד זמן, הרבה מאוד זמן, עד שראיתי איך מה לעשות, אלה החיים. אם אני רוצה להישאר שפויה, ואני בונה את המשפחה, וילדים, ואני רוצה

ת: ... מה, אם נניח, אני שמה פעמיים בשנה, בתשעה באב וביום כיפור זה לא עושה לי שום דבר. אני צמה בכיף. אין לי בעיה עם צום. זה לא מזכיר לי. הנה, גם אז צמתי והיום אני צמה.

ש: את צמת מסיבות דתיות?

ת: כן, גם בתשעה באב וגם ביום כיפור, ובכיף. אני אומר לך, אין לי שום בעיה. גם עכשיו זה יכול להיות חצי יום שאני בכלל שותה כוס קפה וזה הכל. ככה שהאוכל לא האוכל פה שיחק את התפקיד במשך כל הזמן, שכן היה, לא היה. אחר כך רק

כשחשבת, שלא היה נייר טואלט לא היה מסרק ולא מברשת שיניים ולא סבון ולא משחת שיניים ומים קרים, וכל הדברים שהלכו שנים איתי, זה פשוט קשה לתאר דבר כזה, אבל זה מה שלא היה. דברים אלמנטאריים, שכל בן אדם מובן מאליו שיש לו.

ש: עוד שאלה אחת בנושא הזה, לפני שאנחנו נמשיך הלאה בסיפור. זה שיש לך כל הזמן את האסוציאציות ושזה הולך איתך כל היום, זה נותן פרופורציה אחרת בחיים? או שעדיין את יכולה להתרגז מדברים קטנים שסביר להניח שכל אחד אחר מתרגז מהם?

ת: לא. אני יכולה להתרגז מדברים קטנים, זה לא... יש דברים, אחרי המלחמה כבר גם עברתי, עברתי המון עם בעלי שהיה חולה, וזה היה בן אדם נפלא, והיו לו כמעט חמישים שנה ביחד נהדרות. זאת אומרת, זה היה עוד כאב אחד, שכבר חזיתי קצת את הכאבים ההם. בכל זאת חמישים, שישים שנה, אני לא יכולה להשוות את זה לזה שאיבדתי כזו נפש יקרה, שכל כך הייתי קשורה אליו, ועד היום קשה לי לדבר על זה. זה שבע שנים שהוא איננו. זה, אם תשאלני אותי, את האמת, זה עכשיו יותר קשה לי מאשר הדברים הקודמים. כי אם אני עושה ככה חשבון קר, אז אני אומרת: טוב, ההורים שלי ממילא היום כבר לא היו בחיים, כי הם היו מבוגרים. **אחי ואחותי, מאחי לא נשארה לי אף תמונה**, מאחותי כן. אבל שאני אגיד לך שאני זוכרת את הפנים שלהם, אני אשקר, אני לא זוכרת. זה בלתי אפשרי. הילדה הייתה בת ארבע אני מסתכלת על התמונה אז אני רואה, אבל בעלי, שזה שבע שנים, חמישים שנה כמעט איתו, זה הרבה יותר קרוב. את מסכימה איתי? ויש דברים, כשיש דבר חדש, אז את יודעת, הדברים הישנים, כמו שאת אומרת, מקהים עם הזמן.

ש: חייתם בפלאשוב כשאבא עבד בבית חרושת לנייר, וסידר לך עבודה בבית חרושת למעטפות ואת מעין משררת של מנהל בית החרשות הגרמני.

ת: אני בטוחה שסיפרתי את זה, שהוא היה בן אדם נפלא, באמת נפלא. גם הציל את אבא שלי פעם אחת כשלקחו אותו לטרנספורט. אספו כמה יהודים בפלאשוב, ושלחו אותם באמת. כשהגעתי לעבודה והתחלתי לבכות שלקחו את אבא שלי, ראיתי שהוא לא בצרף בעבודה. הוא שאל איפה הוא, ואמרתי שאספו כמה יהודים לשלוח להשמדה. הוא רץ למטה, לא אמר מילה, אנחנו היינו למעלה. זה היה מין הר כזה. הוא רץ למטה, והוא גם צלע, וגם היה גיבן, עם אחת פה ועין אחת שמה. הוא רץ

למטה, הביא אותו ככה כמו ילד קטן ביד, והכניס אותו בחזרה למפעל. אז עם הלחמניות איך שהוא התחיל להביא גם לאח שלי, כי הוא ראה שאני פעם השארתי חצי לחמנייה. הוא היה בן אדם נהדר. **אבל אחר כך מחנה פלאשוב נהפך להיות מחנה ריכוז.**

ש: זה כבר אבל בערך שלושת רבעי שנה אחרי שאתם הגעתם?
ת: נכון, נכון. אבל אותו שלחו וקיבלנו אס.אס.

ש: שנה בערך אחרי שהגעתם?

ת: יכול להיות, כן. וקיבלנו מפקד אס.אס בתוך המפעל. אצלו כבר לא הייתי המשרתת. אצלו חזרתי בחזרה לעבוד בבית החרושת למעטפות, של נייר. כשבעצם ישבנו והדבקנו מעטפות. קיבלנו אז גם את המדים עם הפסים. כל הזמן האמת היא, שברגע שזה נהפך למחנה ריכוז, זה אומנם לא היה מקום שהשמידו בהמונים כמו באושוויץ או במקום אחר, אבל ירו וירו, על שמאל ועל ימין, ותלו. וחילוביץ' הזה, שהוא היה מפקד המחנה, היהודי עם אשתו, עם האחייך שלו, הוא ניסה לברוח. וגאט שמע שהוא מתכנן בריחה. אספו את כולם שמה, ארבעה-חמישה איש, כל הגווארדיה שלו, ירו בהם. **וכל המחנה היה צריך לעבור ולראות איך הם שוכבים שמה הרוגים אבל אף אחד לא הצטער על זה.**

ש: זה לא מעורר רחמים, בכל זאת, כשרואים את זה? כי זוכרים מה הם עשו קודם?
ת: אצלו לא. זו הייתה חלאה, זה לא בן אדם, חלאה. לא בן אדם. שום רחמים לא היו שם, אף אחד. סיפרתי לך כשתלו את הבחור המסכן שניסה לברוח מפלאשוב, שהוא נקרע, שלוש ארבע פעמים, לא זוכרת כמה פעמים, ובכל זאת תלו אותו. על זה אנחנו הצטרכנו לעמוד ולהסתכל, וזה היה זוועה, זה היה זוועה. על חילוביץ' - כל אחד עבר והסתכל כלום. כלום לא עשה לנו, כלום. וכל המחנה היה צריך לעבוד ולראות את זה, אבל הוא לא היה בן אדם. לא יודעת מאיפה בכלל הביאו את האנשים האלה, הם בכלל לא היו קרקובאים רק חומר מיוחד היה יכול להיות בתפקיד כזה, תאמיני לי.

ש: מה קורה בשנה הזאת כשזה עדיין מחנה עבודה?

ת: כשזה עדיין מחנה עבודה, וכבר את מדברת לגבי, יש לי את מקום העבודה הקבוע. כבר לא את הכבישים ולא את הניקיונות, כל פעם במקום אחר, וכל פעם שהאוקראינים אותנו ועשו סלקציה ושלחו את מה שהם שלחו. ביניהם גם את החברה הזאת, את הילדה שהייתה בגילי, אז זה הלך על מי מנוחות. מה זה מי מנוחות? באמצע היו גם המכות האלה שסיפרתי לך שאספו באמצע היה גירוש הילדים שאחי עוד ניצל. אמרתי לך, למי שהיה קצת כסף, כנראה שבכל מקום זה עוזר, בכל מקום זה עוזר, כנראה גם שמה זה עזר.

ש: איך היה במשך השנה הזאת מצב הרוח של אבא ושלך? הייתם שניכם אופטימיים? ת: אבא תמיד היה אופטימי. אבא תמיד היה אומר בידיש: יהיה טוב. יש לי ביטחון באלוקים. הוא היה אומר לי, שהכול יהיה בסדר, הכול יהיה בסדר. הוא נורא האמין. הוא היה כזה איש אמיתי, מה שהוא ראה מסביב זה כאילו לא נגע לו. או שהוא נתן לי את התחושה: תחזיקי מעמד. זה ייגמר והכל יהיה בסדר, והקשר היה מצוין, כל פעם אני דאגתי לו, הוא דאג לי. מה שלי היה – היה לו. מה שלו היה – היה לי. דאג לי וקנה לי את המגפיים שגנבו לי אותם. כל הזמן הוא דאג לי. בעצם כל הזמן עבדנו ביחד באותו מפעל. אני ראיתי אותו כל היום, עד שהלכנו לצריפים. הוא הלך לצריף שלו ואני הלכתי לצריף שלי.

ש: כל התקופה הזאת האמנתם שתעברו את זה? עוד הייתה אמונה, עוד לך כנערה צעירה, את עוד הצלחת לדמיין את סוף המלחמה ושאתם חוזרים כל המשפחה לחיות ביחד? או שכבר היית ריאליסטית?

ת: אני לא ידעתי אז מאימא כלום. והאמת היא שלא ידעתי מה עם אח שלי הגדול, ולא ידעתי מה עם אחותי הקטנה. לא ידעתי אז, **אבל בגיל, זה היה ב-1943/4, הייתי בת ארבע-עשרה, ארבע-עשרה וחצי. בגיל ארבע-עשרה וחצי, למרות שרואים שיורים זה, אני לא יודעת, לי הייתה כל הזמן תחושה שמישהו שומר עליי.** לא יודעת למה, כל הזמן הייתה לי הרגשה שמישהו שומר עליי, ואם רוצים משהו רע, מכות, ולא הוציאו אותי, אמרתי: טוב, מישהו שומר עליי. אם לקחו את הילדה שעמדה על ידי, לא יודעת למה, לא יודעת להסביר את זה. זו תחושה שכל הזמן אמרתי: יהיה בסדר, יהיה בסדר, יהיה בסדר. לי לא יקרה כלום. יכול להיות שלאחרים כן, אבל לי לא וכל הזמן קיוויתי שבסופו של דבר אני אמצא את ההורים,

את אימא בעיקר. כי אבא היה כל הזמן איתי, אז ראיתי אותו. לא יודעת איך להסביר את זה, אבל זו עובדה. תראי, בתוך מחנה פלאשוב, אפילו שכבר הפחידו אותנו נורא שזה נהפך למחנה ריכוז, ונתנו לנו את הבגדים עם המספרים האלה פה, מה שפחדנו זה באמת מגאט הזה שהיה מסתובב ומהאוקראינים.

ש: לא, כשהיה גאט והיה מחנה ריכוז זה כבר אס.אס. במקום האוקראינים?
ת: כן, אבל ברגע שהגעתי למפעל, זה כאילו יש לי מקום עבודה ואני מוגנת. כי האמת היא שמשם לא הוציאו אנשים להשמדה, מהמפעלים. אני חושבת שבסתיו 1944 לקחו אותנו. זה לא יכול להיות אחרת. בסתיו 1944 לקחו אותנו לאושוויץ, ואז לקחו את אבא.

ש: בקיץ, אני חושבת?
ת: כן, בסוף הקיץ.

ש: עוד לפני כן. אתם הייתם מודעים אז לעניין שינדלר?
ת: אנחנו היינו מודעים, אבל אנחנו לא היינו שייכים, כי שינדלר הביא לו את האנשים שלו. שינדלר בדרך כלל זה היה עם בדים, עם תפירת בדים, דברים כאלה. זה היה אמאיל.

ש: הזכרנו קודם את עניין הכסף. כמו שאמרת קודם, שבכל מקום כסף עוזר, אז גם שם היו ניסיונות להיעזר בכסף.

ת: מניסיוני אני אגיד לך איזה ניסיונות היו. אחות של אבא שלי, שאמרתי לך שהייתה איתנו בפלאשוב, שקיבלה את המכות, היא הייתה שייכת לשינדלר. היא, בעל והבן שלה, ושינדלר שמר על האנשים שלו. באותה תקופה אף אחד לא ידע ששינדלר יציל את כולם. מי ידע את זה? זה רק אחרי זה ידעו שהוא הציל את כולם. אבל מי ידע שזו ההצלה?

ש: ידוע רק שיותר בטוח אצלו.

ת: יותר בטוח, אבל גם כן, לא יודעת, לא יודעת למה אבא לא חשב על הכיוון הזה. אני לא יודעת עד היום. הוא לא דיבר איתי על זה. ואני לא חשבתי בכלל שאני צריכה להדריך את אבא מה לעשות, כי אף אחד לא ידע מה יותר טוב. ומי שמאמין בגורל

אז אומר: זה הגורל, מה שיהיה יהיה, אני לא אלחם נגד זה, אבל דודתי באמת הייתה בקבוצה של שינדלר. וממש ממש ברגע האחרון הוא הוציא את בעלה ואת הבן, ושלחו אותם לאושוויץ, והוא לקח שני אנשים אחרים תמורת כסף גדול, כנראה, זה היה מסע לקראת הסוף, ממש לקראת הסוף. לא במשך כל הזמן. במשך כל הזמן אי אפשר היה בכלל להצטרף לקבוצה שלו, **ובאמת, הדודה באמת נשארה בחיים הודות לשינדלר**, היא הייתה מאוד חולה, כמעט לא ראתה כלום. עוד לפני המלחמה היו לה ניתוחי עיניים. היא עברה את המלחמה והיא לא חשבה רגע אחד שהבן שלה לא יישאר בחיים, כי הוא היה בחור צעיר, יליד 1923. כשהוא ראה שלקחו את אבא שלו להשמדה באושוויץ, ביום ההולדת שלו, ב-22 לינואר 1945, הוא זרק את עצמו על חוטי התיל וכך הוא גמר.

ש: ב-22 לינואר כבר לא היו. אושוויץ כבר היה מפונה. ב-18 בינואר פינו את המחנה. ת: אז אולי זה היה כמה ימים קודם. ממש בינואר 1945 באו ואמרו לה שהוא התאבד. ממש, זאת אומרת, לא השמידו אותו. יכול להיות שאם הוא לא היה עושה את זה, היה נשאר בחיים בחור צעיר, והיא עברה את המלחמה והגיעה ארצה, ולפני כעשרים שנה נפטרה פה. אבל לא חשבנו להיכנס בכלל לשינדלר.

תראי, באותה מידה גם היה **לאבא חבר אחד שנורא ביקש ולחץ עליו תן לי את הילדים, נכניס אותם למשפחה נוצרית ויצילו אותם, תמורת כסף. אני אחראי שהם יחזירו לך. אימא לא רצתה לשמוע בכלל מזה**. היא לא רצתה לשמוע למסור את הילדה שלה למשפחה נוצרית. ואנחנו לא היינו פנאטיים, שחורים דתיים. זה היה "מזרחי" רגיל. אבל לא יודעת, היא לא.. והדבר היחידי שהיא באמת, שאני כל הזמן, בהתחלה אחרי המלחמה, ממש כעסתי על אימא. כי היא ידעה שילדים קטנים אי אפשר להציל. זה כל אחד ידע כבר. אבל היא ידעה שיש לה שני ילדים גדולים, יש לה את אחי והיה לה אותי. אז כל הזמן חשבת: **למה היא לא חשבה גם עלינו?** אבל אחי סיפר לי שהיא כל הזמן אמרה שאת הילדה היא לא תשאיר לבד, כי היא לא יכולה לעזור לה. ועובדה שגם אבא שלי הלך עם האח שלי הקטן ואימא כל הזמן אמרה: אני לא אשאיר אותה.

ש: לא אשאיר אותה, זה אומר לא אמסור אותה לנוצרים?

ת: לא אמסור אותה, ולא אשאיר אותה ואלך. כמו שהיו המון אימהות שעזבו את הילדים. אפילו באושוויץ, באו עם ילדים, השאירו אותם והסתתרו, כאילו הילד הזה לא שייך אלי. היו הרבה אימהות, קשה להאשים, חס וחלילה אני לא יכולה להאשים אף אחד. היה אותו דבר גם בגטו קרקוב. **כשחיסלו את גטו קרקוב ילדים הסתובבו ברחוב וצרחו ובכו אימא, אימא, ואימא יכול להיות שהיא יצאה לאחד המחנות לעבוד ולא נתנו לה את הילד לקחת איתה, אז היא לא נשארה עם הילד, אלא היא יצאה והילד נשאר ובכה.**

אפילו באושוויץ ראיתי ילדה קטנה אולי בת חמש שהסתובבה וצעקה "אימא, אימא, אימא" ולא מצאו את האימא. היא הייתה באיזה מקום, זה היה אותו טרנספורט. אני חלילה לא מעבירה ביקורת, כי אני לא מאחלת לאף אחד שיהיה במצב כזה, ובוודאי לא לשפוט, אבל יש מחשבה אחרת כשאת ילדה צעירה והרגשה אחרת כשאת כבר אימא. יש לך לבד ילדים. ואני חושבת שרק שנולדו לי הילדים אני הבנתי את אימא, שהיא לא הייתה מסוגלת להשאיר את אחותי. רק אחרי שבתי נולדה, ולא פעם אחת חשבתי על זה, תאמיני לי, אני בטוחה שגם אני הייתי הולכת איתה. לא הייתי משאירה אותה. ואז אמרתי לעצמי די, מה הכעס יעזור? את כבר גדולה, יש לך משפחה, גמרנו, כאב לי, זה לא היה כעס. כאב לי. כי בסך הכול גם **אני הייתי בקושי בת חמש עשרה כשנגמרה המלחמה, שש עשרה. גם אני זקוקה לאימא, אבל אימא החליטה שאחותי יותר והיא צדקה.**

ש: התחושה הקודמת שלך הייתה שאימא הקריבה את עצמה על חשבון האחות הקטנה ולא התחשבה בכך?

ת: בטוח, בטוח. אז באותן שנים אימא שלי הייתה אישה צעירה. אימא שלי הייתה ילידת 1906. ב-1939 בת כמה היא הייתה? בת שלושים ושלוש. אז היא הייתה בת שלושים ושש כשהייתה המלחמה, שלושים וחמש. היא לא יכלה להישאר בחיים? כמו כלום. אז בוודאי שהייתה לי תחושה של כאב שהיא לא חשבה עלי, לא חשבה על האח שלי. **אני חשבתי עלי, את האמת, לא על אח שלי. למה היא השאירה אותי? למה עם אחותי ולא איתי?** כי כל הזמן ראיתי אותה אישה צעירה, היא יכלה להישאר בחיים. כמו שהרבה נשים נשארו בחיים או לפחות תקופה מסוימת להיות איתי. היא אפילו לא ניסתה את זה, היא לא רצתה את זה. **היא הייתה משוכנעת שמה שהיא עושה, היא עושה נכון.** וכאמור, אני אומרת לך, רק אחרי

שנולדה בתי אני הבנתי אותה, הבנתי אותה. אני הייתי משאירה את הילדה שלי והייתי מנסה להציל את עצמי? אני לא חושבת. זה לא רק דיבורים, זה גם .. זו ההרגשה שלי. אני חושבת שזו ההרגשה נורמאלית של ילדה בת ארבע עשרה – חמש עשרה, שאולי אימא הייתה יכולה להישאר בחיים, אם היא הייתה מנסה. זה הכאב הזה, אני לא אקרא לזה כעס, של הכאב הזה. את לא מסכימה איתי?

ש: לא לי להגיד.

ת: אבל אני חושבת שאפשר להגיד שהכאב הזה הוא טבעי בהחלט. שגם אני רציתי את אימא שלי כי בסך הכול מה שהייתי עם אבא שלי זה היה ב-1933 פרצה המלחמה, הייתי בת עשר ואחר כך עד מרץ 1943, הייתי עם אימא שלי, זה נקרא להיות עם אימא? זה נקרא לקבל ערכים מאימא, להרגיש אימא? ללמוד ממנה? כלום, כלום. זה היה הכול לבד, אומנם הייתי עם אבא, אבל אבא זה לא אימא, אבא זה אבא.

ש: בפלאשוב, כשאת חוזרת לעבוד בבית החרושת עצמו, מבחינה פיזית זאת עבודה קשה?
ת: לא, בכלל לא. יושבים ומדביקים מעטפות.

ש: צריך לעמוד באיזו שהיא נורמה?

ת: לא זכור לי. אבל כל הזמן עבודה. זה היה אולם אחד ענק, וכל האנשים ישבו ועבדו. אין יציאות של הפסקת סיגריה או אוכל. אין דבר כזה. הייתה הפסקת אוכל, את המרק או מה שקיבלנו שמה, או הייתה הפסקה. אבל אין הפסקה. אתה יושב ואתה כל הזמן מדביק, מדביק, מדביק. יחסית זו לא הייתה עבודה קשה. אני מוכרחה להגיד. כי זה גם בישיבה. אחר כך, כשהגעתי למקום אחר, זו הייתה עבודה קשה, אבל בפלאשוב לא.

ש: וקיבלתם שם ארוחת צהרים, משהו שנקרא מרק?

ת: מרק, אני יודעת, חתיכת לחם שקיבלנו או בצריף, תאמיני לי שלא זה העיקר, לא זה מסתובב לי בראש, קיבלנו שם האמת, בפלאשוב אני לא רעבתי.

ש: זהו, אני חושבת שלא הסתובב לך זה בראש, משום שעוד היה אבא שידאג לך לתוספות?

ת: בדיוק ככה. אני לא רעבתי. אני אומרת לך את האמת. בפלאשוב לא הייתי רעבה. אמרתי לך, גם בגטו לא היינו רעבים.

ש: מה בפלאשוב הכי גרוע עבורך?

ת: קודם כל הכי גרוע, אם אני הולכת אחורנית עם הזיכרונות, זה השירותים בלי נייר, זה המים הקרים בחורף, זה הצריפים ששכבו אחד על יד השני כמו סרדינים בקופסא. זה הלכלוך שנדבק אליך, שלא הייתה לך ברירה, גם אם הלכת להתקלח במים קרים, ועם הסבון שקיבלת שאני לא רוצה לחשוב ממה היה עשויה סבון הזה. אבל יחסית הצריף שלי עוד היה איך שהוא. תמיד היה לי מישהו ככה שדאג לי קצת. אימהות כאלה שלא היו להן בנות, אז תמיד מישהו דאג לי ככה.

ש: למה, נראית זקוקה לסיוע?

ת: תראי, קודם כל ראו שאני ילדה ואני לבד. בזה זה מתחיל. במקרים כאלה תמיד נשים יותר מבוגרות בפלאשוב היו נשים יותר מבוגרות ממני. תמיד דאגו. מקום היה לי מקום קבוע. השמיכה שלי הייתה למעלה, וזה היה מקום קבוע. אף אחד לא לקח לי את זה. אבל אם היה איזה משהו שמישהו קנה, איזה כיבוד קטן, אני יודעת, משהו, לא זוכרת בדיוק מה, אבל משהו לכרסם, תמיד קיבלתי משהו, לא נראיתי רע.

ש: למרות שדווקא לך היה יותר מאשר לרוב אם לא לכל האחרים שהיו?

ת: כיבוד, כיבוד, זה היה מקובל. יחד עם זה אני לא נראיתי כמו מוזלמן, אף פעם לא. גם כשנגמרה המלחמה, המשקל שלי היה ארבעים ושמונה קילו, שמזה אפשר היה לעשות שני אנשים במחנות. לא יודעת מה, כשעזבנו את פלאשוב, כבר לא ליקקתי דבש, באף מקום. אבל יכול להיות שזה היסוד, לא יודעת, הבנייה של הגוף אולי.

ש: כשאמרת שהיה מקובל שם לכבד, זה כלל גם אותך? כי לך היה יותר מהם? זאת אומרת, אם צריך לכבד, אז את צריכה מכל דבר?

ת: מה זה לכבד? זה לא כל יום כיבוד, לא כל יום נתנו, פעם ביובל. אבל למשל, היו שם שתי חברות שלי שעבדנו באותו מפעל, שאבא שלהן היה בעצם אחראי מטעם

היהודים על זה. לאחת מהן הייתה יום הולדת. אני לא יודעת מאיפה, אבל היו להן ממתקים. היא הזמינה אותי למעלה, ובאותו יום, שלא נדע, גם גנבו לי את המגפיים, כי השארתי אותן למטה. ישבנו למעלה, והיו ממתקים, והייתה שם איזו עוגה. אני לא יודעת איזו עוגה. אבל היו דברים טעימים. אז זה היו דברים טעימים, היו דברים טובים, והיה יום הולדת. הבנות היו קצת יותר מבוגרות ממני, בשנתיים-שלוש, משהו כזה, וגם היה להן אבא עם אפשרויות, איך שאומרים את זה, אבל בסך הכול, אני אומרת לך, פלאשוב לא.. בשבילי, זה לא היה שיא. הרעב, רק הלכלוך, הכינמת והמפקדים. המפקדים שזה היה שעות על גבי שעות, לפני שהלכנו לעבודה, אחרי שחזרנו מהעבודה, וזהו. אחר כך בצריף. אני זוכרת שגם אפילו היה איזה זמן שנתנו גם לגברים להיכנס לנשים. כי אני הלכתי לבקר את אבא בצריף. אני זוכרת את זה.

ש: את זוכרת את השיחות האחרונות שלך עם אבא כשכבר ברור שמפנים את המחנה?

ת: לא. הוא לא דיבר איתי על זה. הוא לא דיבר איתי על זה, לא. לא דיבר איתי על זה. תראי, יכול להיות שהיום מדברים הרבה יותר עם ילדים ממה שדיברו פעם. יכול להיות שאבא לא רצה להיכן אותי להכי גרוע. תראי, מחכה לך זה זה זה, ומצד שני הוא לא רצה להגיד: תראי, יהיה טוב, את תינצלי, את תחיי, הכול ייגמר ואנחנו ניפגש. הוא לא אמר, לא את זה ולא את זה.

ש: מצד שלישי אני מניחה שאבא ידע שיש סיכוי לא קטן שתופרדו כי ברוב המקרים הייתה הפרדה בין נשים לגברים?

ת: הוא ידע, ברור שהוא ידע את זה. ואני תמיד הלכתי עם נשים והוא עם גברים ואח שלי עם אבא. זה ברור. זה גם לא היה חדש ההפרדה הזאת. ההפרדה כבר רדפה אחרינו מאז שנכנסנו לגטו, ששלחו טרנספורטים שהיו מפרידים משפחות. זה ידענו את זה.

ש: אבל אתם עוד הייתם באותו מחנה. עכשיו כבר לא הייתה שום וודאות שתהיו שוב באותו מחנה.

ת: בוודאי שלא. גם לא ידענו לאיזה מחנה אנחנו הולכים.

ש: כלומר, הייתי מצפה אולי מאבא שבמצב כזה ינסה קצת להדריך אותך, ינסה לתת לך איזה שתי מטבעות זהב למקרה שתישארי לבד, או משהו כזה.
ת: אני לא יודעת אם בסוף עוד היו לו. הוא אף פעם לא אמר לי אם יש לו או אין לו. הוא לא סיפר לי אם יש לו או אין לו. אני רוצה להגיד לך, במצבים כאלה, כמה שאת מספרת פחות לילד – זה יותר טוב. יכול להיות שהוא פחד שאני אפטפט באיזה מקום, שאני אספר למישהו. גם זה יכול להיות. הוא אף פעם לא אמר לי: יש לי, כמה יש לי, או שאין לי כלום. הוא אף פעם לא אמר לי את זה.

ש: אף פעם לא שאלת?

ת: **לא, לא. תראי, אז ילדים זה לא ילדים של היום. אני רוצה שתביני אותי. זה לגמרי משהו אחר.** מה שאבא עשה זה היה בסדר, מה שאבא אמר זה היה בסדר. את לא שואלת שאלות. את סומכת עליו מאה אחוז, נקודה. ככה זה היה אצלנו. אז את יכולה לקרוא לזה טמטום אולי, בהשוואה לילדים של היום. כי היום ילד, אם יראה שיש לך כסף בארנק ישאל: אימא, כמה כסף יש לך בארנק? או שייגש לבד, יפתח ויספור כמה יש לך, אז בכל לזה לא היה מקובל דבר כזה. ומה הוא יכול היה להנחות אותי? מה הוא ידע מה מחכה לו? מה הוא ידע מה מחכה לי? הוא אפילו ידע יותר ממני. אני קיוויתי שאני באמת הולכת לאיזה מחנה. כשאת צעירה את לא רואה את הסוף. אני לא יכולה איך להסביר למרות שראיתי אותו כל רגע לפני העיניים, אבל את מקווה שבכל זאת יהיה טוב, ואיך שהוא זה ייגמר.

ש: תמימות נעורים.

ת: תמימות נעורים. בדיוק כמו שאמרת. **אני רוצה להגיד לך, כשהביאו אותנו כבר לאושוויץ ברכבת הזו, דחוסים כמו סרדינים, אני לא צריכה לספר לך, ירדנו על הרציף, זה היה בלילה ומה שאת שומעת זה רק נביחות כלבים וצריחות של אס.אס. מאות מסתובבים שם וצורחים: לצאת, לצאת, לצאת! להסתדר בשורה! תכף התחילו להוציא, ומנגלה בא, כמובן. חושך, והסתובבו גם יהודים שעבדו בזונדרקומנדו. הם לא התביישו להגיד: אתם רואים מה עולה שם למעלה? גם אתם עוד מעט תצאו משם. בפירוש.**

ש: אבל את מניחה שלך זה נשמע כמין אמירה מוזרה, שבכלל אין טעם להתייחס אליה?

ת: לא. רק אלה שעמדו על ידי אמרו לי, אני זוכרת שאמרו לי: את רואה, שמה משמידים את האנשים, שמה שורפים אותם. תכף התחילו להפריד את הזקנים ואת הילדים, מי שעוד היה עם ילדים. תכף התחילו להפריד ביניהם ואותנו לקחו קבוצה די גדולה למקום שזה היה נראה כמו מקלחות ופה היינו בטוחים שזה הסוף. ואז הכניסו אותנו למקום ענק שזה היה נראה כמו מקלחות וחושך מצרים, לא היה בכל אור. אמרו לנו לשבת על הרצפה. ידענו שיש מקלחות. שמהמקלחות יוצא גז.

ש: איך ידעתם?

ת: דיברו על זה, זה לא היה חדש. ככה אמרו לנו, אנחנו ידענו את זה. שבאים לאושוויץ, אומרים לנו להיכנס למקלחת, ונפתח הגז. אבל לנו אמרו עם כל הבגדים להיכנס לאולם הזה.

ש: אני רוצה לעצור בשלב הזה. את לא התעכבת על הפינוי מפלאשוב, אז התייחסת אליו ואת אומרת שאתם כבר ידעתם לאן אתם מגיעים?
ת: לא, אנחנו לא ידענו לאן. אנחנו ידענו שאנחנו הולכים למחנה, אבל ידענו שהגענו לאושוויץ, כשהגענו.

ש: ידעתם מה זה אומר?

ת: כן ידענו מה זה אומר. אל תשכחי שזה כבר היה קיץ 1944 והמלחמה נגמרה ב-1943. זה כבר היה ממש לקראת הסוף. אנחנו לא ידענו שזה לקראת הסוף, אבל כבר שמענו שיש אושוויץ, שיש גז, שאחר כך שורפים את היהודים. זה ידענו. וכשהגענו לאושוויץ, אמרתי לך שאמרו לנו, הסתכלו למעלה, משמה תצאו גם. וכשנכנסנו לאולם הזה ואמרו לנו לשבת על הרצפה, וחושך מצרים, אולם ענק, אני לא יודעת כמה אנשים נכנסו לשם.

* * * * *

מקור: מתוך עדותה של אשל שלומית שהוקלטה בווידיאו ע"י "יד ושם".
העדות תומללה. חטיבה 0.3, תיק 1137.

תמונות ילדים בשואה וילדים ששרדו את השואה

מקור התמונות: ארכיון "יד ושם"



ילדים מזי רעב בגטו ורשה



ילד מוכר גרעינים בגטו קובנה



**ילדים עם הוריהם מגורשים
מגטו לודז'.**



גירוש יהודי העיירה טלומאץ-פולין. הורים עם ילדיהם.



**אישה מחזיקה בידו של הילד
במהלך גירוש משידלוביץ - פולין, 1942**



**תצלום קבוצתי של ילדים חברי תנועת נוער
ששרדו את השואה, צועדים במחנה עקורים באוסטריה.**



**ילדים ששרדו את השואה וקובצו למחנה שארית הפליטה,
בעיר קסל שבגרמניה, שנת 1948.
הילדים, תלמידי כיתה ב' 1 בביה"ס "תרבות" שבמחנה.**



**ילדים בני שנה וחצי ששרדו את השואה
והובאו למחנה עקורים בגרמניה.**



**שני ילדים אוכלים גלידה
במחנה עקורים בגרמניה.
מאכל שלא חלמו עליו
בימים הקשים של רעב וצמא.**



**ילדים ששרדו מגטו לודז'. הילדים הועברו
לתהליך שיקום במחנה העקורים בעיר
לנדסברג שבגרמניה.**